

ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช : ลักษณะเด่นและคุณค่า

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช : ลักษณะเด่นและคุณค่า

โดย
นายนรวิชญ์ มีชัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

CHARACTERISTICS AND VALUES OF SOUTHERN REGIONAL REPORTS (BAI BOK)
FROM NAKHON SI THAMMARAT

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Department of Oriental Languages

Academic Year 2023

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ ไบบอกรเมืองนครศรีธรรมราช : ลักษณะเด่นและคุณค่า
โดย นายนรวิชญ์ มีชัย
สาขาวิชา จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับ
ปริญญาโทมหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก อาจารย์ ดร. ทรงธรรม ปานสุกณ

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะโบราณคดี
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)

พิจารณาเห็นชอบโดย
.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชชิมา)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(อาจารย์ ดร. ทรงธรรม ปานสุกณ)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(อาจารย์ ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมัย วรรณอุดร)

620320010 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : ไบบอก, นครศรีธรรมราช, เอกสารตัวเขียน, กระจาดเพลา, สมัยรัตนโกสินทร์

นาย นรวิทย์ มีชัย: ไบบอกเมืองนครศรีธรรมราช : ลักษณะเด่นและคุณค่า อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อาจารย์ ดร. ทรงธรรม ปานสุกณ

เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงรัชกาลที่ 4 เป็นหัวเมืองของสยามที่มีอิทธิพลต่อเมืองอื่นๆ ในปกซีดีและประเทศราชมากมาย ในการติดต่อราชการกับกรุงเทพฯ เมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่ส่งไบบอกสำหรับตอบกลับเพื่อแจ้งเรื่องราวราชการอย่างสม่ำเสมอ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบอักษรวิธ การใช้ภาษา และวิเคราะห์คุณค่าที่ปรากฏในเอกสารไบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ที่บันทึกลงบนกระจาดเพลา สมุดไทยดำ จากเอกสารจดหมายเหตุเมืองนครศรีธรรมราช ประเภทไบบอก ซึ่งให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 2-4 จำนวน 59 ฉบับ

ผลการศึกษาพบว่า ไบบอกบันทึกลงบนกระจาดเพลาด้วยดินสอดำ มีการประทับตราของผู้ออกเอกสารหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ตราประทับพบ 3 ลักษณะ คือ ตราประจำตำแหน่ง ตราประจำต่อ และตราประจำผนึก ไบบอกฉบับคัดสำเนาบันทึกลงบนสมุดไทยดำ เขียนด้วยดินสอขาว ไม่พบตราประทับลักษณะเอกสารภายในแบ่งออกได้เป็น 4 ส่วน คือ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา เนื้อลงท้าย และส่วนด้านหลัง มีลักษณะการเขียน 2 ลายมือ ได้แก่ ลายมือหวัดและลายมือบรรจงแกมหวัด ด้านรูปแบบอักษรวิธเป็นอักษรไทยรัตนโกสินทร์ มีความแตกต่างในรัชกาลที่ 4 ลดการใช้เครื่องหมายกำกับเสียง ทำให้มีความคล้ายกับการเขียนอักษรไทยปัจจุบันมากขึ้น ด้านการใช้ภาษา ปรากฏการใช้ภาษาถิ่นได้ทั้งการกลายเสียงสระ การใช้พยัญชนะควบกล้ำ การตัดคำ และศัพท์ภาษาถิ่นได้ซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะ

ผลการวิเคราะห์คุณค่าที่ปรากฏในไบบอกเมืองนครศรีธรรมราช พบว่ามีคุณค่าหลายด้านทั้งฐานะที่เป็นเอกสารต้นฉบับ ด้านสภาพบ้านเมืองและสภาพหัวเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจการค้าขาย ด้านทรัพยากร ด้านวัฒนธรรมประเพณี และด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

620320010 : Major (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Keyword : Regional Reports, Nakorn Si Thammarat, manuscript, Kradat Phlao, Rattanakosin Period

MR. Narawit MEECHAI : Characteristics and values of Southern Regional Reports (Bai bok) from Nakhon Si Thammarat Thesis advisor : Songtham Pansakun, Ph.D.

In the early Rattanakosin period until the reign of King Rama IV, Nakhon Si Thammarat was the province of Siam (now Thailand) and held significant influence over other cities in the southern region and the Malay Peninsula. When communicating with Bangkok, Nakhon Si Thammarat had the responsibility of sending official letters to report on various administrative matters. The objective of this thesis is to study the format, language usage and analyze the significance found in the city's regional reports recorded on manuscripts. These documents, categorized as "Bai Bok" (regional reports), were part of the collection at the National Library of Thailand during the reigns of King Rama II to King Rama IV, totaling 59 copies.

The study found that official documents recorded on Kradat Phlao using black pencil had imprints of the issuing authority or relevant individuals. These imprints can be categorized into three types: the position seal, seal for page by page seal and closing seal. In the case of copied versions of regional reports recorded in Thai manuscript, which were written using white pencil, imprints were no found. The internal structure of these documents can be divided into four parts: introduction, content, conclusion, and back section. There are two distinct handwriting styles observed: scribble style and hybrid scribble. Regarding the writing style, it follows the Rattanakosin Thai script and shows differences during the reign of King Rama IV, including reduced use of diacritical marks, making it more similar to contemporary Thai script. In terms of language usage, local southern dialect features are evident, including vowel shifts, consonant clusters, word segmentation and region-specific vocabulary.

The values of Baibok (regional reports) showed urban during the early

Rattanakosin period, politics and government, trading, resources, cultural traditions and international relations.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.ทรงธรรม ปานสกุณ ซึ่งดูแลชี้แนะแนวทาง ให้หยิบ
ยืมอุปกรณ์ต่างๆ และเมตตารับเข้าพเจ้าเป็นนักศึกษาในที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมัย วรรณอุตร กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
ที่ช่วยกรุณาให้คำแนะนำปรับแก้ช่วยให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้ลุล่วงออกมาได้ อาจารย์ ดร.อุเทน วงศ์
สถิตย์ กรรมการสอบและผู้จุดประกายความคิดให้เข้าพเจ้า ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กังวล คัชชิตมา
ประธานกรรมการสอบผู้ให้ความเมตตาแก่นักศึกษาเสมอตั้งแต่ผู้วิจัยเริ่มเข้ามาศึกษาในระดับปริญญาโท
อาจารย์ ดร.ชัชพิสิฐ ปาชนะนี้ ผู้คอยสอบถามให้คำแนะนำดีๆ มาโดยตลอด และคณาจารย์ภาควิชาภาษา
ตะวันออกทุกๆ ท่าน

ขอขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ โดยเฉพาะกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก พี่อ้อม
พี่เตย พี่อ้อม พี่เจี๊ยบ ผอ.จุง พี่เป้า และทุกๆ ท่านที่มีโอกาสได้ทั้งหมด ที่คอยอำนวยความสะดวกใน
การค้นหา ให้ข้อมูล แนะนำหนังสืออ้างอิง และช่วยทำสำเนาเอกสารต้นฉบับเพื่อนำมาศึกษาเป็น
วิทยานิพนธ์เล่มนี้

สุดท้ายนี้ขอขอบคุณ คุณยายสมพงษ์ คุณตาประยูร และคุณแม่บุญรอด ผู้เป็นคนสนับสนุน
หลักเสมอมา และณัชชาผู้ที่คอยเป็นกำลังใจ ช่วยแก้ไข ช่วยทำสไลด์นำเสนอ ในทุกครั้งจนถึงวันสอบ
ป้องกันวิทยานิพนธ์ซึ่งสำคัญที่สุด

นรวิชญ์ มีชัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ซ
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	15
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	15
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	20
ขอบเขตของการศึกษา.....	20
ขั้นตอนของการศึกษา.....	26
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	26
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	28
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และองค์ความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบบอก.....	29
องค์ความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบบอก.....	29
ความหมายของเอกสารใบบอก.....	29
ลักษณะภายนอกของใบบอก.....	30
รูปแบบของใบบอก.....	34
ตราประทับ.....	34
การรับ-ส่งเอกสารใบบอก.....	38
การทำงานของศาลาลูกขุน.....	40

ประเภทของหนังสือประทับตรา	41
สถานที่เก็บรักษาใบบอก.....	43
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	47
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านอักษรและอักษรวิธี	47
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเอกสารทางราชการโบราณ	50
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านเอกสารโบราณภาคใต้	55
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านคุณค่าของเอกสาร.....	57
บทที่ 3 รูปแบบอักษร อักษรวิธี และการใช้ภาษาในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	59
ลักษณะของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	59
ลักษณะภายนอกของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	59
ลักษณะภายในของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	74
รูปแบบอักษร อักษรวิธีที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	96
ลักษณะลายมือที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	96
รูปแบบอักษรที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	98
อักษรวิธีที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	110
การใช้ภาษาในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	135
ภาษาถิ่นใต้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	135
บทที่ 4 คุณค่าของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	140
คุณค่าในฐานะที่เป็นเอกสารต้นฉบับ.....	140
เอกสารสำคัญที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครฯ กับเมืองอื่นๆ	140
บุคคลสำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	143
สถานที่สำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	151
คุณค่าด้านสภาพบ้านเมืองและหัวเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้น	155
การประกอบอาชีพ	155

ปัญหาเขตแดน	158
สงครามกับพม่า	160
สงครามไทรบุรี	163
การยุติธรรม	164
การปราบโจรสลัด	165
คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง	168
การจัดการไพร่พลเรือน	169
สวย ภาษี	176
บรรณาการ	182
การปราบปรามฝิ่น	186
ขอบเขตและอำนาจหน้าที่พิเศษของเมืองนครศรีธรรมราช	187
คุณค่าด้านเศรษฐกิจการค้าขาย	193
การซื้อของจากต่างประเทศ	193
การค้าขายของชาวต่างชาติ	194
คุณค่าด้านทรัพยากร	196
ทรัพยากรข้าวและพืชพรรณ	196
ทรัพยากรแร่	202
คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณี	203
ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา	204
ศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช	205
คุณค่าด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ	206
ความสัมพันธ์ไทยกับอังกฤษในแหลมมลายู	206
การสืบราชการข่าวต่างประเทศ	209
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ	213

สรุปผลการศึกษา.....	213
ข้อเสนอแนะ.....	220
รายการอ้างอิง.....	221
ภาคผนวก.....	232
ภาคผนวก ก ตารางรายละเอียดใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเรียงลำดับตามวัน.....	233
ภาคผนวก ข ตารางผู้ส่ง-รับเอกสาร.....	242
ประวัติผู้เขียน.....	253

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 รายชื่อใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	20
ตารางที่ 2 ตัวอย่างบัญชีหมวดจดหมายเหตุ ร.3 จุลศักราช 1201.....	45
ตารางที่ 3 ตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่งที่พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	68
ตารางที่ 4 ตารางประจำต่อและตราประจำครั้งที่พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	71
ตารางที่ 5 ตารางเปรียบเทียบรูปพยัญชนะที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	98
ตารางที่ 6 ตารางเปรียบเทียบรูปสระที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	103
ตารางที่ 7 ตารางเปรียบเทียบรูปเครื่องหมายที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	107
ตารางที่ 8 ตารางเปรียบเทียบรูปตัวเลขที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช.....	109

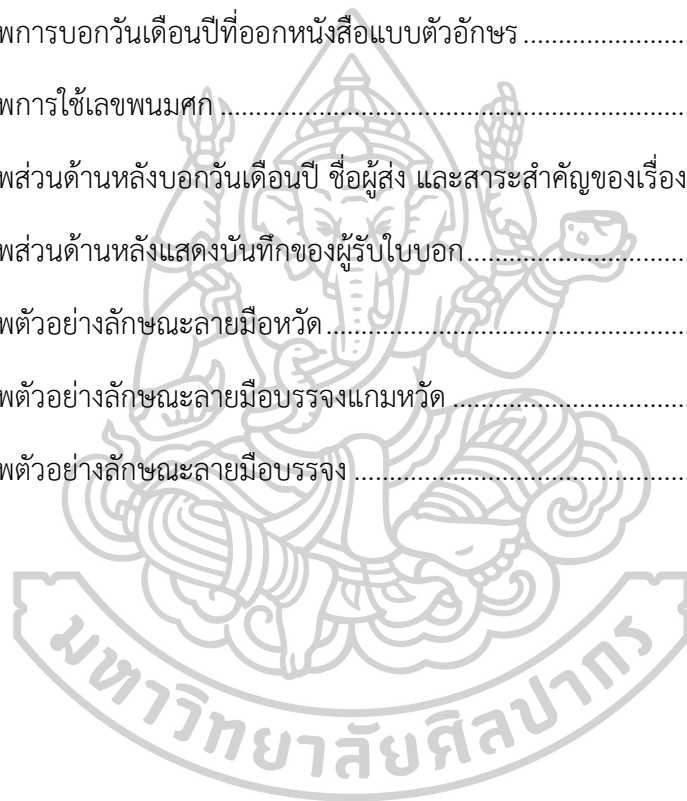

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 ภาพตราประทับรูปเทพยดาถือศรและพระขรรค์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ด้านล่าง)	35
ภาพที่ 2 ภาพตราประทับรูปเทพยดาถือศรและพระขรรค์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ด้านข้าง)	36
ภาพที่ 3 ภาพตราประจำตำแหน่งเมืองนครศรีธรรมราช	37
ภาพที่ 4 ภาพขนาดตราประจำตำแหน่งและตราประจำต่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช	37
ภาพที่ 5 ภาพกระบอกโลหะ (ดีบุก)	38
ภาพที่ 6 ภาพกระบอกไม้ไผ่สำหรับใส่เอกสารใบบอก	38
ภาพที่ 7 ภาพข้อมูลใบบอกบนของใส่เอกสาร	46
ภาพที่ 8 ภาพใบบอกจากกระดาษเพลลา	61
ภาพที่ 9 ภาพตัวอย่างการลบข้อความแล้วเขียนใหม่	64
ภาพที่ 10 ภาพตัวอย่างการแทรกข้อความที่ตกหล่น	65
ภาพที่ 11 ภาพตัวอย่างการบอกมาตราเงินไทยโบราณ ในเอกสารใบบอก	66
ภาพที่ 12 ภาพการเปรียบเทียบขนาดของตราประจำตำแหน่ง	71
ภาพที่ 13 ภาพตราพระคชสีห์น้อยประจำผืน	73
ภาพที่ 14 ภาพการประทับตราบนวันเดือนปีที่จัดทำใบบอก	73
ภาพที่ 15 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 1	78
ภาพที่ 16 ตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 2	78
ภาพที่ 17 ตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 3	79
ภาพที่ 18 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 3 แบบไม่กล่าวถึงผู้รับ	79
ภาพที่ 19 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 4	80
ภาพที่ 20 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 5	81
ภาพที่ 21 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 6	82

ภาพที่ 22 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 7.....	82
ภาพที่ 23 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 8.....	83
ภาพที่ 24 ภาพการบอกวันเดือนปีส่วนเนื้อหาแบบตัวเลขและเครื่องหมาย.....	85
ภาพที่ 25 ภาพการบอกวันเดือนปีส่วนเนื้อหาแบบตัวอักษร.....	85
ภาพที่ 26 ภาพส่วนลงท้ายของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช	89
ภาพที่ 27 ภาพการบอกวันเดือนปีที่ออกหนังสือแบบตัวเลขและเครื่องหมาย	90
ภาพที่ 28 ภาพการบอกวันเดือนปีที่ออกหนังสือแบบตัวอักษร	91
ภาพที่ 29 ภาพการใช้เลขพนมศก	91
ภาพที่ 30 ภาพส่วนด้านหลังบอกวันเดือนปี ชื่อผู้ส่ง และสาระสำคัญของเรื่อง	94
ภาพที่ 31 ภาพส่วนด้านหลังแสดงบันทึกของผู้รับใบบอก.....	95
ภาพที่ 32 ภาพตัวอย่างลักษณะลายมือหวัด.....	96
ภาพที่ 33 ภาพตัวอย่างลักษณะลายมือบรรจงแกมหวัด.....	97
ภาพที่ 34 ภาพตัวอย่างลักษณะลายมือบรรจง.....	97

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ใบบอก คือหนังสือประทับตราประเภทหนึ่ง ส่งจากหัวเมืองเข้ามายังเมืองหลวงเพื่อรายงานราชการต่างๆ เช่น หนังสือบอกจำนวนไพร่พลหัวเมือง หนังสือบอกส่งสิ่งของตามจำนวนเกณฑ์ หนังสือส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง หนังสือราชการประทับตรานั้น คือหนังสือราชการที่ใช้กันในสมัยยังไม่มีการพิมพ์ จึงต้องเขียนเรื่องราวต่างๆ ด้วยดินสอลงบนกระดาษเพลมาเมื่อเขียนเนื้อหาจบแล้วจึงประทับตราที่ทำหนังสือแทนการลงชื่อผู้ออกหนังสือ ตราที่ใช้คือตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือ¹ แล้วม้วนใส่กลักไม้ไผ่ หรือกลักโลหะห่อด้วยผ้าปิดผนึกประทับตราประจำผนึก แล้วมอบให้ผู้ถือเอกสารเดินทางไปส่งยังเมืองหลวง

การส่งใบบอกเพื่อติดต่อราชการยังรวมถึงหนังสือที่เมืองประเทศราชส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ เช่น อาณาจักรล้านนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงรัชกาลที่ 4 เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “หนังสือขุด” สันนิษฐานว่าเป็นการเรียกชื่อหนังสือตามลักษณะทางกายภาพที่ม้วนกระดาษให้กลมซึ่งค่านี้ยังรวมถึงหนังสือที่หัวเมืองประเทศราชในล้านนาใช้ติดต่อกันด้วย² ในประเทศราชกัมพูชาที่มีการติดต่อกับกรุงเทพฯ โดยใช้ใบบอกด้วยเช่นกัน ซึ่งใบบอกมีความหมายรวมถึงประเภทของเอกสารตัวเขียนที่ส่งจากข้าราชการบรรดาศักดิ์ต่ำกว่า กราบเรียนไปยังข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูงกว่า เพื่อรายงานข้อราชการต่างๆ ใบบอกอาจเป็นสำเนาแปลต้นหนังสือที่มีไปมาในกัมพูชา หรือส่งจากกัมพูชามายังข้าราชการของไทยด้วย³ ใบบอกจึงเป็นเอกสารที่ส่งติดต่อกันทั้งระหว่างหัวเมือง ระหว่างเมืองในประเทศราชของสยาม และเอกสารที่ส่งจากหัวเมืองมายังเมืองหลวง หรือประเทศราชมายังกรุงเทพฯ เพื่อติดต่อราชการในด้านต่างๆ

¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “ถามมา ตอบไป,” *ศิลปากร* 45, 2 (มีนาคม-เมษายน 2545): 112-113.

² สาวินี ขอนแก่น, “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564), 115.

³ ชัชพิสิฐ ปาชนะ, “การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสารัตถะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564), 223.

การติดต่อระหว่างหัวเมืองและเมืองหลวง เมื่อใบบอกเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ที่ศาลาลูกขุน เสมียนพนักงานซึ่งเป็นนายเวร จะเปิดผนึกออกอ่านแล้วนำขึ้นเสนอต่อปลัดทูลฉลองให้พิจารณาก่อน ถึงวันต่อมาเวลาเช้าปลัดทูลฉลองกับเสมียนพนักงานเอาใบบอกนั้นกับทั้งหนังสือซึ่งปลัดทูลฉลองเห็นว่าเสนาบดีจะต้องสอบประกอบกันไปยังบ้านเสนาบดี จากนั้นเสมียนพนักงานจะอ่านข้อความที่บันทึกในหนังสือราชการให้เสนาบดีฟัง เสนาบดีจะมีคำสั่ง หากเป็นเรื่องเพียงต้องมีท้องตราตอบตามระเบียบแบบแผนก็จะให้เสมียนพนักงานร่างให้เสร็จแล้วให้เสนาบดีประทับตราส่งหนังสือออกไปถึงหัวเมืองได้ หากหนังสือราชการฉบับใดที่จะต้องกราบบังคมทูล เสนาบดีจะสั่งให้ปลัดทูลฉลองคัดข้อความขึ้นกราบบังคมทูล⁴ จากเนื้อความของใบบอกซึ่งมีหลากหลายหมวดหมู่แสดงให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน การปกครอง สภาพเศรษฐกิจ การติดต่อค้าขาย ในหัวเมืองนั้นๆ และบริบทโดยรอบในช่วงเวลาในอดีต

ส่วนเอกสารราชการที่เมืองหลวงส่งไปยังหัวเมืองต่างๆ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ สารตรา ร่างตราและท้องตรา สารตรา คือเอกสารราชการที่ออกตามกระแสพระราชโองการโดยมีเจ้ากระทรวงหรือข้าราชการตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยาขึ้นไป เป็นผู้ดำเนินการออกหนังสือนั้น ส่งไปถึงข้าราชการผู้รักษาเมืองหรือกรมการเมือง ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยาลงไป ทั้งนี้ก่อนออกเอกสารดังกล่าวจะต้องมีการร่างข้อความเรียกว่า ร่างตรา เพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ อ่านถวาย แล้วจึงมีพระบรมราชโองการให้ปิดตราพระบรมราชโองการส่งไปได้ และ ท้องตรา คือ เอกสารราชการที่ออกตามกระแสพระบรมราชโองการเช่นเดียวกับสารตรา แต่ต่างกันในส่วนตอนที่ร่างตราเสร็จสิ้นแล้ว จะไม่มีการนำขึ้นทูลเกล้าฯ อ่านถวาย ผู้อ่านทวนตรวจก็จะเป็นเสนาบดี หรือขุนนางเจ้ากระทรวงผู้รับกระแสพระบรมราชโองการ เมื่อตรวจเสร็จสิ้นจึงปิดตราเจ้ากระทรวงหรือตราประจำตำแหน่งผู้รับกระแสพระบรมราชโองการ แล้วจึงส่งท้องตราออกไปยังหัวเมือง⁵

บรรดาหัวเมืองต่างๆ ภายใต้การปกครองของกรุงเทพฯ สมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งการปกครองออกเป็นฝ่ายเหนือควบคุมโดยสมุหนายก หัวเมืองฝั่งชายทะเลรอบอ่าวไทยควบคุมโดยกรมท่า และฝ่ายใต้ควบคุม

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เทศาภิบาล** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 40.

⁵ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ทองย้อย แสงสินชัย และ เติม มีเติม, “เอกลักษณ์ของภาษา,” ใน **ภาษาและวรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 2** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี 2525, 2525), 47.

โดยสมุหกลาโหม⁶ หัวเมืองฝ่ายใต้มีหัวเมืองใหญ่ที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานตั้งแต่ก่อนอาณาจักรสุโขทัย คือเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีอำนาจมากกว่าเมืองอื่นๆ ในภาคใต้ เนื่องมาจากการเดินเรือในยุคแรกๆ อาศัยการเดินเรือเลียบชายฝั่งไปเรื่อยๆ จนถึงจุดหมายปลายทางการเดินทางเรือมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ โรมัน จีน เวียดนาม จามปา เส้นทางเดินเรือที่นั้นจำเป็นต้องผ่านคาบสมุทรมลายู เพื่อแวะพักจัดหาเสบียง น้ำจืด ซ่อมแซมเรือ ให้พร้อมสำหรับเดินทางต่อไป⁷ ส่งผลให้เมืองนครศรีธรรมราชเกิดเป็นเมืองท่าที่สำคัญ มีโบราณวัตถุอันเป็นสินค้าจากต่างประเทศ ได้แก่ ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินสี เครื่องประดับ และจารึกปรากฏ

สมัยอาณาจักรสุโขทัยเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏในจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า “...พ่อขุนรามคำแหง กระทำไอยทาน⁸แก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา...” ข้อความดังกล่าวแสดงถึงความสำคัญและความรุ่งเรืองของเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ครั้งอาณาจักรสุโขทัยเรื่องอำนาจ มหาเถร สังฆราชเป็นผู้รู้พระไตรปิฎก ฉลาดหลักแหลมล้วนมาจากเมืองนครศรีธรรมราช และปรากฏเป็นหัวเมืองสำคัญจนถึงสมัยอยุธยา เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองประเทศราชตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอู่ทองเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นปฐมนั้นกรุงศรีอยุธยามีประเทศราชถึง 16 เมือง รวมถึงนครศรีธรรมราชด้วย¹⁰ และในศักราชอาหารหัวเมืองซึ่งตราขึ้นในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ระบุเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอกเทียบเท่าพิษณุโลก¹¹ มีศักดินา 10000 เจ้าเมืองคือเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชไชย มโหฬารสุริยา ธิปไตยพิริย บรากรมภาหุ¹²

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองตัวแทนทางการปกครองของกรุงเทพฯ ต่อการควบคุมหัวเมืองใกล้เคียง และหัวเมืองมลายูคือเมืองไทรบุรีและเมืองปัตตานี โดย

⁶ ครอวิช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี (สมเกียรติกุล) และยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), 92.

⁷ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2540), 80.

⁸ ให้ทาน

⁹ รุ่งหลัก, ฉลาด, ฉะฉาน, หลักแหลม

¹⁰ น้อม อุปมัย, “นครศรีธรรมราชสมัยกรุงศรีอยุธยา,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2521), 178.

¹¹ ดรี อมาตยกุล, “นครศรีธรรมราชสมัยกรุงศรีอยุธยา,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2521), 187.

¹² องค์การค้าของคุรุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 318.

รับคำสั่งและนโยบายผ่านทางสมุหกลาโหม ให้ดำเนินตามพันธะที่มีต่อราชธานี อันได้แก่ การส่งส่วยอากร ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการถวายกรุงเทพฯ โดยผ่านทางนครศรีธรรมราชกำหนด¹³ และเป็นกำลังสำคัญในการปราบพม่า และหัวเมืองไทรบุรีในครั้งสมัยรัชกาลที่ 2 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3

ทางด้านการปกครองภายใน กรมหมื่นศักดิ์พลเสพทรงชำระทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2354 ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยกว่าหัวเมืองอื่นในภาคใต้ ซึ่งได้จัดแบ่งการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราชออกเป็น 2 ประเภท คือ การปกครองภายในตัวเมืองนครศรีธรรมราช และการปกครองท้องที่ การปกครองภายในตัวเมืองแบ่งส่วนราชการออกเป็นกรมมี 2 ชนิดคือกรมใหญ่และกรมน้อย มีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับบัญชา มีตำแหน่งข้าราชการประจำกรม เช่น ผู้ช่วยเจ้ากรมหรือปลัดกรม สมุหบัญชีและเสมียน ตำแหน่งข้าราชการในแต่ละกรมมีจำนวนมากขึ้นน้อยต่างกันไปตามความสำคัญ กรมน้อยขึ้นตรงต่อกรมใหญ่ กรมใหญ่ขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด ซึ่งมีกรมใหญ่อยู่ทั้งหมด 9 กรม และกรมน้อยที่สังกัดกรมใหญ่ประมาณ 13 กรม ดังนี้คือ กรมพระปลัด กรมยกกระบัตร กรมมหาดไทย กรมเมือง กรมนา กรมคลัง กรมวัง กรมกลาโหม และกรมท่า การปกครองท้องที่ แบ่งท้องที่ออกเป็น เมือง อำเภอ ตำบล แขวง และด่าน มีผู้รักษาท้องที่และศักดินาลดหลั่นไปตามลำดับ¹⁴ การแบ่งการปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชที่ละเอียด และพิเศษกว่าหัวเมืองทั้งหลายในภาคใต้แสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองเป็นอย่างมาก

ทางด้านเศรษฐกิจหลังจากเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองของอยุธยา จึงมีหน้าที่ต้องส่งส่วยอากรสู่ส่วนกลาง อยุธยามีสิทธิ์แต่งตั้งถอดถอนเจ้าเมือง ซึ่งมีความสำคัญมากต่อเศรษฐกิจการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ หัวเมืองมลายู จากการที่นครศรีธรรมราชมีทรัพยากร ผลผลิต และเป็นเมืองท่ามีการค้าทางเรือ โดยเฉพาะการค้ากับจีน เกาหลี และอินเดีย¹⁵ ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนครศรีธรรมราชมีสินค้าที่ส่งออกสำคัญคือแร่ดีบุก อันเป็นสินค้าสำคัญที่ทำให้พ่อค้าส่วนใหญ่เดินทาง

¹³ สมโชติ อ่องสกุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับหัวเมืองใกล้เคียงศึกษาเฉพาะกรณีความสัมพันธ์ทางการปกครองระหว่างนครศรีธรรมราชกับปัตตานี,” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2552), 287.

¹⁴ กรมศิลปากร, **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2540), 119.

¹⁵ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, “สภาพเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย พ.ศ. 1762 หรือ 1781 ถึง รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2398),” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2552), 178.

มาค้าขายในแถบนี้ ข้าวเป็นการผลิตเพื่อบริโภคส่วนใหญ่แต่เนื่องจากมีพื้นที่ทำนามากจึงสามารถส่งออกข้าวไปยังเมืองอื่นได้อีกด้วย ส่วนสินค้าที่สำคัญอื่นๆ เช่น พริกไทย ฝรั่ง ของป่า ก็เป็นสินค้าท้องถิ่นที่มีชื่อของเมืองนคร การส่งส่วยและบรรณาการมีการส่งอากรฝรั่ง อากรสุรา หางข้าว เป็นสิ่งที่ต้องส่งประจำปี

ความสำคัญอีกด้านหนึ่งคือการรับมอบหมายให้ต่อเรือเพื่อป้องกันกองทัพพม่า ในสมัยรัชกาลที่ 2 การเกณฑ์สินค้าที่ได้รับมอบหมาย คือ เสื้อป่า รำมะนา ผ้าตาโงง ผ้ายกทอง เครื่องถมหนังแพะ ไม้บง ไม้แก้ว ศิลาเนื้อละเอียด ไขโค ไขเนื้อ เป็นต้น ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏเรื่องราวต่างๆ ของเมืองนครศรีธรรมราชทุกประเภททั้งการปกครอง การติดต่อค้าขาย เศรษฐกิจ และการสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เห็นภาพท้องถิ่นเมืองนครศรีธรรมราชและพื้นที่ใกล้เคียงที่ส่งผ่านมายังกรุงเทพฯ และยังปรากฏเนื้อความแสดงให้เห็นถึงวิธีการเดินทางของผู้นำส่งเอกสารประเภทใบบอก ในกระดาษเพลาคำบอกเจ้าพระยาศรีฯ ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่ากองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบดแตกหนีไปว่า “ให้นายศรีคงถือหนังสือบอกลงเรือล่องออกมานอกทะเลจะไซ้ใบเข้ามา”¹⁶ เป็นคุณค่าของเอกสารที่น่าเสนอบ้านเมืองในบริบทขณะนั้นออกมาได้เป็นอย่างดีเหมาะสมที่จะนำมาศึกษาวิจัย

การศึกษาใบบอกนั้นปรากฏผู้ศึกษาวิจัยเอกสารสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1-4¹⁷ และมีผู้ศึกษาวิจัยเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทยและกัมพูชา พ.ศ. 2325-2427¹⁸ โดยทั้งสองงานวิจัยศึกษาในขอบเขตของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรกัมพูชากับสยาม ในด้านลักษณะ เนื้อหา สาระตณะ ซึ่งเป็นการติดต่อกันในฐานะเจ้าประเทศราชกับประเทศราช แต่การศึกษาใบบอกจากหัวเมืองกับกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงและหัวเมืองภายใต้ปกครองในช่วงรัชกาลที่ 1-4 บริเวณพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทยในปัจจุบัน

¹⁶ “คำบอกเจ้าพระยาศรีฯ ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่ากองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบดแตกหนีไป,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอขาว, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 31 หมวดจดหมายเหตุ ร.3, หน้าต้น 7.

¹⁷ สาวิณี ขอนแก่น, “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564).

¹⁸ ชัชพิสิฐ ปาชนะ, “การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสาระตณะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564).

โดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ยังไม่มีผู้ใดศึกษาค้นคว้ามาก่อน ซึ่งจะทำให้พบข้อมูลเกี่ยวกับภาคใต้โดยละเอียดมากขึ้น

จากข้อมูลของเจ้าหน้าที่ให้บริการเอกสารโบราณที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ ไม่พบเอกสารใบบอกในสมัยรัชกาลที่ 1 ในส่วนของเอกสารหลังรัชกาลที่ 4 เนื่องจากเป็นช่วงเวลาประเทศสยามเริ่มเข้าสู่การปฏิรูปการปกครองแล้ว ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเอกสารต้นฉบับ ในบัญชีหมวดจดหมายเหตุเมืองนครศรีธรรมราช ของรัชกาลที่ 2-4 เฉพาะที่เก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ โดยจะศึกษารูปแบบการใช้อักษรอักขรวิธี รูปแบบการบันทึก เพื่อให้เข้าใจถึงรูปแบบเอกสารที่ใช้ในการบันทึก ตลอดจนศึกษาวิเคราะห์คุณค่าที่ปรากฏในใบบอก ซึ่งผลของการศึกษาสามารถนำไปใช้ศึกษาตีความด้านประวัติศาสตร์ สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคมในเมืองนครศรีธรรมราช อำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชต่อเมืองประเทศราช ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์เอกสารใบบอกในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษารูปแบบอักขรวิธี และการใช้ภาษาในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช
2. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าที่ปรากฏในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาจากเอกสารจดหมายเหตุเมืองนครศรีธรรมราช ประเภทใบบอก ให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 2-4 จำนวน 59 ฉบับ จากการรวบรวมเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ไม่ปรากฏเอกสารสมัยรัชกาลที่ 1 เนื่องจากปัญหาการเก็บรักษา ลักษณะของเอกสารบางและไม่คงทนนัก สอดคล้องกับเอกสารสมัยรัชกาลที่ 2 ปรากฏเอกสารใบบอกเพียง 2 ฉบับ และผู้วิจัยไม่นำเอกสารหลังรัชกาลที่ 4 มาศึกษาเนื่องจากรัชกาลที่ 5 มีการลดอำนาจเจ้าเมือง ปฏิรูปการปกครองเป็นรูปแบบมณฑลรวบอำนาจสู่ศูนย์กลาง แตกต่างจากยุคก่อนหน้าอย่างชัดเจน โดยมีรายละเอียดเอกสารใบบอกดังนี้

ตารางที่ 1 รายชื่อใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

อันดับ	จ.ศ.	เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ
1	1171	2	สำเนาใบบอก	สำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่องส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ

อันดับ	จ.ศ.	เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ
2	1185	2	ใบบอก	เมืองนครศรีธรรมราช เรื่องแต่งเรือรบใช้ในการศึก
3	1201	31	คำบอก	1.เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องตบถบัตสาติดกบดที่เมืองไทร เมืองนครฯ เมืองพัทลุง ได้ยกกองทัพมายึดที่ปากน้ำเมืองไทรไว้ แล้ว แยกกบดหนีลงเรือไป 2.เจ้าพระยาศรีฯ ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่ากองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบดแตกหนีไป
4	1201	110	ใบบอก	เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงเจ้าพระยานครฯ ว่าซึ่งพระยากันตัน มีหนังสือขอกองทัพช่วยนั้นพระยานครฯ ได้ให้คนไปฟังราชการที่เมืองกันตันแล้วแต่ยังไม่ได้บอกข่าวประการใด
5	1201	122	ใบบอก	พระเสน่หามนตรี ถึงหลวงทิพย์อักษรด้วยเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม
6	1201	130	ใบบอก	พระพรหมภิกษาล มาเมืองไทร พระยาไทรเกณฑ์ให้พระพรหมภิกษาลไปรักษาเมืองสตูล และให้หลวงอิทธิสงครามไปรักษาเมืองปลิด และได้ความว่าอายโตะมะโตคุมไพร่ไปตีเมืองตานีได้ช้าง 9 เชือก และว่าพระยาไทรให้คนเอาช้างไปเมืองนครฯ
7	1201	135	ใบบอก	เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ได้ส่งหนังสือสัญญาแก่แผนที่เขตแดนเมืองไทรไปไทรแดนเมืองอังกฤษเข้ามา
8	1201	141	ใบบอก	ตบถเดหว้า เจ้าเมืองสตูล ถึงเจ้าคุณแม่ทัพอนุญาตให้ไปรับครัวแขกที่ตกค้างอยู่เมืองนครฯ รวม 14 ครัว จำนวน 68 คน กลับคืนไปเมืองสตูล
9	1201	142	ใบบอก	ขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวน ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพจับครัวเมืองไทรที่หลบซ่อนอยู่ในป่า 10 ได้ 25 คน มอบให้หลวงภิมุขมนตรีคุมนำส่งด้วยแล้ว
10	1201	152	ใบบอก	พระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง ถึงหลวงทิพย์อักษรเสมียนตรา เรื่องส่งคนเมืองนครฯ ขึ้นไปให้พระยาไทร

อันดับ	จ.ศ.	เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ
				(ในราชการทัพเมืองไทร)
11	1201	154	ใบบอก	ขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงยกกระบัตร เรื่องให้นายสม บังหมาท่าโต๊ะรายาหลง คุมแขกเมืองไทรเข้ามา 135 คน แล้วหนีไป 16 คน (ในราชการทัพเมืองไทร)
12	1201	158	ใบบอก	พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี ถึงหลวงทิพย์อักษร แจ้งเรื่องเจ้าพระยานครฯ ถึงอสังกรรม
13	1201	167	ใบบอก	พระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน
14	1201	168	ใบบอก	พระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ บอกส่งเรือ 2 ลำ ส่งเรือเงิน เรือพายส่งคนหนีกองทัพเมืองไทร
15	1201	171	ใบบอก	พระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงเจ้าคุณแม่ทัพเรื่องข้อความที่ได้คิดกับพระยากลั่นตันที่เมืองสงขลานั้น พระยากลั่นตันรับรองว่าจะจัดให้เสร็จภายใน 5-6 สกหน้า
16	1201	172	ใบบอก	พระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงพระยาอภัยพิพิธ บอกส่งคนไปใช้ในราชการทัพเมืองไทร
17	1201	175	ใบบอก	พระศรีราชสงครามถึงหลวงทิพย์อักษรให้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องเลิกเมืองนครฯ เมืองพัทลุงที่เกณฑ์ไปทัพเมืองไทรหลบหนีไปอยู่ที่เมืองไชยาและครัวแขกเมืองไทร เมืองตรัง เมืองละงู หลบหนีไปอยู่เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง และตะกั่วป่า
18	1201	176	ใบบอก	พระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงนายสุรวิชัย ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพ ตอบตราสั่งว่าได้ส่งหนังสือตนกูอาสันแล้ว ตนกูอาสันว่าพอบ้านเมืองเป็นปกติแล้วจะเข้ามาเฝ้า
19	1201	181	ใบบอก	หลวงรามพิไชย ปลัดเมืองนครฯ ถึงหลวงทิพย์อักษร ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพได้รับกระปือ 141 ตัวครบจำนวนแล้ว และตัดไม้เขี่ยมบรรทุกเรืออยู่ได้มากน้อยเท่าใดจะบอกภายหลัง

อันดับ	จ.ศ.	เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ
20	1201	192	ใบบอก	พระเสน่หามนตรี ถึงพระยารัตนโกษาเรื่องส่งหนังสือของพระยาไทรบุรี และหนังสือพระยากันตันเข้ามา กับเรื่องชำระฝิ่นเถื่อนที่เมืองนครฯ เมืองสงขลา และพัทลุง
21	1201	196	ใบบอก	เจ้าพระยานครฯ ถึงหลวงทิพยอักษรให้นำกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องปลุกทำเนียบคอยรับเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่
22	1201	228	ใบบอก	พระยาอภัยพิพิธ เมืองพัทลุง ถึงหลวงทิพยอักษรให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพพระเสน่หามนตรีส่งเลขที่เกณฑ์จากเมืองนครฯ ส่งยังเมืองพัทลุงได้รับไว้แล้ว
23	1202	176	ใบบอกเมืองนครฯ	บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลางเมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม
24	1202	180	ใบบอกเมืองนครฯ	ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายปานคุมแขกมากับเรือจันทวนและให้นายโตคุมมากับเรือจันทวน รวม 56 คน
25	1202	181	ใบบอกเมืองนครฯ	ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพขุนชัยเสนาหลบหนีราชการ ตามจับได้จำตรวนไว้ และกล่าวโทษพระยาพัทลุงว่ารับเอาตัวขุนชัยเสนาไปเสีย
26	1202	182	ใบบอกเมืองนครฯ	ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายเดชนายปาน ถือนหนังสือบอกแจ้งราชการเมืองไทรและเมืองเกาะหมาก
27	1202	183	ใบบอกเมืองนครฯ	ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายปานคุมเงินเหรียญ 1,080 เหรียญ เข้ามาด้วย
28	1202	187	ใบบอกพระเสน่หามนตรี	ถึงนายศรีวิชัย เรื่องส่งหนังสือส่วยรังนกและผ้าขาวเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย
29	1202	188	ใบบอกพระเสน่หามนตรี	ถึงนายศรีวิชัย เรื่องทำส่วยรังนก
30	1202	190	ใบบอกพระเสน่หามนตรี	ถึงนายศรีวิชัย เรื่องให้เสด็จเสนามาทำราชการอยู่เมืองปليس

อันดับ	จ.ศ.	เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ
31	1207	146	ใบบอก พระยานครฯ	ถึงจมื่นสมุหพิमानเรื่องส่งดอกไม้ทองเงินดีบุกเงิน อากรเตาสุรา เงินภาษีไม้ผลกระวาน ฝืนไม้จันทนาไม้ กรักชี และบอกร้าน้ำฝนต้นข้าว
32	1207	147	ใบบอก พระยานครฯ	ถึงจมื่นสมุหพิमानเรื่องเตรียมเรือสำหรับจะรับพระ อินทวิชัยหรือพระอภัยนุราชจะเข้ามากรุงเทพฯ
33	1207	148	ใบบอก พระยานครฯ	ถึงพระยาอัครมหาเสนาบดี กรมกลาโหมว่าด้วยแต่ง ให้หมื่นจ่านงคุมต้นไม้เงินทองและเครื่องราช บรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย
34	1207	153	ใบบอก พระยานครฯ	ได้ส่งไม้พินจันทนา 100 ท่อน ไม้พินกรักชี 100 ท่อน ในการพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่น อัปสรสุดาเทพ
35	1211	125	ใบบอก	พระยาศรีธรรมโศกราช ถึงจมื่นสมุหพิमानให้นำเสนอ ฯพณฯ กรมนาให้ขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสาตี เสนากับหมื่นจ่าขันะคุมเงินค่านาลงมาส่ง
36	1216	140	ใบบอก น้ำฝน	เจ้าพระยานครฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครฯ บอกร รายงานน้ำฝนต้นข้าว
37	1216	141	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครฯ บอกรเรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองทาง เมืองไทร เกะหมาก
38	1218	153	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรส่งค่าปากเรือภาษีไม้ กระดาน
39	1218	154	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรส่งลูกเรือญวนทาง เรือต่อลูกขุน ณ ศาลา
40	1218	155	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรส่งเงินอากรรังนก จำนวน 3,500 เหยียด
41	1218	156	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรเรื่องส่งดีบุกเมือง นครฯ และเรื่องส่งเงินแทนดีบุก
42	1218	157	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรเรื่องส่งวานรเผือกมา ทูลเกล้าฯ ถวาย
43	1218	158	ใบบอกเมือง	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกรส่ง

อันดับ	จ.ศ.	เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ
			นครฯ	ทึบถมยาทาทองหอยมุกมาทูลเกล้าฯ ถวาย
44	1218	159	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกเรื่อง ส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินส่งส่วยตีบูกและส่งไม้รางปืน
45	1218	160	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ ผู้สำเร็จราชการ บอกเรื่องส่ง ดอกไม้ทองดอกไม้เงิน และเครื่องราชบรรณาการมา ทูลเกล้าฯ ถวาย
46	1218	161	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งคำแปลหนังสือพระ ยาไตรรายามูตาที่ไปอยู่มูเกมปะดั่งตะหมะว่าไม่สบาย ใจ
47	1218	162	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งสิ่งของที่ต้องพระราช ประสงค์มาทูลเกล้าฯ ถวาย
48	1218	163	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งรงค์ส่วยมาทูลเกล้า ฯ ถวาย
49	1218	164	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งพวกญวนที่เรือถูกลม พัดลงมากรุงเทพฯ
50	1218	165	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งพระแสงขรรค์เหล็ก ลายลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย
51	1218	166	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องรายงานน้ำฝนต้นข้าว
52	1218	167	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องตนกุยาโกย ตนกูโยโส น้องพระยาไทรบุรี ไปเรียนหนังสือภาษาอังกฤษที่ เมืองสิงห์โปรา
53	1218	168	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกรายงานน้ำฝนต้นข้าว
54	1218	169	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งอากรตีบูกและผล กระวานเมืองนครฯ
55	1218	170	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งขันถมและเครื่อง กาแพทาทองที่ต้องพระราชประสงค์
56	1218	171	ใบบอกเมือง	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินแทนการเกณฑ์

อันดับ	จ.ศ.	เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ
			นครฯ	แรงงานทำกำปั่นใหญ่เพื่อปราบโจรสลัด
57	1218	172	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องพระยาไทรบุรีส่งพระ ราชทรัพย์ผู้นำเงินไปซื้อของที่เมืองบังกลาเทศ กลับมาทูลเกล้าฯ ถวาย
58	1218	173	ใบบอกเมือง นครฯ	เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินปีจีน จำนวน 1,605 เหรียญมาทูลเกล้าฯ ถวาย
59	1218	174	ใบบอกเมือง นครฯ	บอกเรื่องส่งเงินสลัดที่ตระเวนจับมาได้ทางเรือ

ขั้นตอนของการศึกษา

1. การเตรียมข้อมูล
 - 1.1 ศึกษาความหมาย ลักษณะของใบบอก เอกสารราชการประเภทต่างๆ และ
แนวทางการวิเคราะห์ โดยการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากงานวิจัย หนังสือ และบทความ
 - 1.2 กำหนดขอบเขตเอกสารใบบอกที่จะศึกษา
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล
 - 2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ที่เป็นต้นฉบับซึ่งเก็บ
รักษา และให้บริการอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ในหมวดเอกสาร
จดหมายเหตุโดยอ่านและศึกษาเอกสารเป็นรายฉบับ
 - 2.2 ถ่ายถอดเนื้อหาใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช เป็นภาษาไทยปัจจุบัน
3. การวิเคราะห์ข้อมูล
 - 3.1 นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาในด้านอักษร อักษรวิธี รูปแบบการบันทึก การใช้ภาษา
 - 3.2 แบ่งประเภทของเนื้อหาใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช
 - 3.3 นำข้อมูลจากการปริวรรตถ่ายถอดมาศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา และคุณค่าของเอกสาร
4. การนำเสนอผลการศึกษา โดยวิธีการเรียบเรียงและนำเสนอผลงานวิจัยโดยวิธีการ
พรรณนาวิเคราะห์ตามความเหมาะสม

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. เมืองนครศรีธรรมราชในการวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ หมายถึงเมืองนครนครศรีธรรมราชใน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีอาณาเขตที่แตกต่างจากจังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน

2. การถ่ายทอดเนื้อหาของใบบอกจะถ่ายทอดเป็นอักษรไทย ปรับการสะกดตามอักขรวิธีภาษาไทยปัจจุบัน เว้นแต่ชื่อเมือง สถานที่ บุคคล ซึ่งเป็นชื่อเฉพาะจะคงไว้ตามอักขรวิธีแบบเดิมตามที่ปรากฏในเอกสารต้นฉบับ

3. การอ้างอิงเนื้อความจากใบบอกจะระบุที่มาของเอกสารไว้ท้ายข้อความที่อ้างอิง โดยระบุปีจุลศักราช ค้นด้วยเครื่องหมาย / ตามด้วยเลขที่เอกสาร ซึ่งสามารถตรวจสอบรายละเอียดเพิ่มเติม เช่น ชื่อเรื่อง ใจความ ได้ที่บทนำ ตารางแสดงรายการใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...ด้วยข้าพเจ้าได้บอกหนังสือเข้ามาวางเวรกรมพระกลาโหมให้หมื่นชำนาญ พิษณุพิชัย ถือเข้ามา ด้วยส่งดอกไม้ทองเงินเมืองนครส่งส่วยดิบก กอง หลวงภักดีสมบัติ มาส่งไม้รางปืนตามเกณฑ์ ส่งทียบถมกับหอยมุกบอกถวายพระราชกุศล พระกรุณขอที่ผูกพัทธสีมา...

(จ.ศ. 1218/159)

จากตัวอย่างข้างต้นเนื้อความนำมาจากเอกสารต้นฉบับ จุลศักราช 1218 เลขที่ 159 ยกเว้นเนื้อหาที่นำมาน้อยกว่า 3 บรรทัดจะใช้การอ้างอิงรูปแบบเชิงอรรถ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ให้นายศรีคงถือนหนังสือบอกลงเรือสองออกมานอกทะเลจะใช้ใบเข้ามา”¹

¹ “คำบอกเจ้าพระยาศรีฯ ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่ากองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบดแตกหนีไป.” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอขาว, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 31, 1.

จากตัวอย่างข้างต้น อธิบายได้ว่า

เอกสารชื่อ : คำบอก เจ้าพระยาศรีฯ ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่ากองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบดแตกหนีไป

เอกสารปี : จุลศักราช 1201 (พุทธศักราช 2382)

ประเภทของเอกสาร : หนังสือสมุดไทยดำ

อักษรที่บันทึก : อักษรไทย

ภาษา : ภาษาไทย

เส้นอักษร : เส้นดินสอขาว

รัชกาล : รัชกาลที่ 3

เอกสารเลขที่ : 31

เอกสารอยู่ที่ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ

หมวดเอกสาร : จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1

หน้าเอกสาร : หน้าที่ 1

4. วิทยานิพนธ์ฉบับนี้กำหนดอักษรย่อไว้ ดังนี้

สท. หมายถึง หนังสือสมุดไทย

กพ. หมายถึง กระดาษเพลลา

กฝ. หมายถึง กระดาษฝรั่ง

ร. หมายถึง รัชกาล

จ.ศ. หมายถึง จุลศักราช¹⁹

ม.ป.ป. หมายถึง ไม่ปรากฏปี

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงรูปแบบอักษร อักษรวิธี รูปแบบการบันทึกในใบบอกเมือง นครศรีธรรมราช
2. ทำให้เข้าใจความหมายของเนื้อหาในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเอกสารโบราณสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีรูปแบบอักษรและอักษรวิธีแตกต่างจากปัจจุบัน
3. ทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5
4. ทำให้ทราบถึงอิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราชที่มีต่อเมืองอื่นๆ เช่น เมืองไทรบุรี
5. ทำให้ทราบถึงเศรษฐกิจ ทรัพยากร และสินค้าส่งออกสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราช
6. สร้างความตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของเอกสารโบราณประเภทใบบอก และคุณค่าของเนื้อหาที่ปรากฏบนเอกสารใบบอกนครศรีธรรมราช
7. เป็นตัวอย่างการศึกษาใบบอกและเอกสารประทับตราประเภทอื่นๆ ต่อไป

¹⁹ ในช่วงรัชกาลที่ 1-5 ศักราชที่ใช้ในทางราชการคือ จุลศักราช (จ.ศ.) ก่อนจะเปลี่ยนเป็นรัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ.) และพุทธศักราช (พ.ศ.) ในช่วงรัชกาลที่ 5-6 ในเวลาต่อมา

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และองค์ความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบบอก

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช : ลักษณะเด่นและคุณค่า” ผู้วิจัยได้ประมวลความรู้จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานและนำมาเป็นแนวทางการศึกษาวิจัย กำหนดกรอบการศึกษา โดยจำแนกองค์ความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบบอก และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

องค์ความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบบอก

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านอักษรและอักษรวิธี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านเอกสารทางราชการโบราณ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านเอกสารโบราณภาคใต้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านคุณค่าของเอกสาร

องค์ความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบบอก

เอกสารใบบอกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่เก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ เนื่องจากเป็นเอกสารสำหรับการติดต่อราชการในอดีต จึงปรากฏศักราชที่ชัดเจนเพื่อบอกวันเวลาของเรื่องราวที่นำส่งมายังกรุงเทพฯ ช่วงของเอกสารใบบอกที่ให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนปรากฏตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบ้างเล็กน้อย คาบเกี่ยวกับเอกสารใบบอกที่พบในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ความหมายของเอกสารใบบอก

ใบบอก หรือหนังสือบอก คือเอกสารโบราณประเภทหนึ่ง ส่งจากหัวเมืองเข้ามายังกรุงเพื่อรายงานข้อราชการต่างๆ เช่น จำนวนไพร่พล การส่งสิ่งของตามจำนวนเกณฑ์ การส่งส่วย เป็นต้น ถ้าใบบอกเขียนบนแผ่นผ้า ซึ่งต้องใช้ปากไก่อ่ ปากกา หรือฟู่กันชุบน้ำ หมึกเขียน เรียกว่า “ใบจุ่ม” ส่วนหนังสือที่บันทึกเรื่องต่างๆ รวมทั้งเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง ด้วยวิธีจารึกลงบนไม้ไผ่ เรียกว่า “บั้งจุ่ม” แต่ถ้าเขียนลงบนแผ่นผ้าก็เรียกว่า ใบจุ่ม เช่นเดียวกัน ใบบอกเมืองประเทศราชล้านนาเรียก

อีกชื่อหนึ่งว่า “หนังสือขด”²⁰ คำว่า “ขด” หมายถึง ทำให้เป็นวงหรือม้วนให้กลม สันนิษฐานว่าเป็น การเรียกชื่อหนังสือตามลักษณะที่ม้วนให้กลมแล้วใส่ในกระบอกไม้หรือกระบอกที่ทำจากโลหะส่งจาก เมืองประเทศราชเข้ามายังราชสำนัก

ลักษณะภายนอกของใบบอก

ลักษณะภายนอก คือ รูปลักษณ์ทางกายภาพ มองเห็นได้จากเอกสารไม่จำเป็นต้องอ่าน ทำความเข้าใจ หรือวิเคราะห์เนื้อหา จากการรวบรวมองค์ความรู้ พบลักษณะภายนอกของใบบอก มี ลักษณะดังนี้

วัสดุ

การเขียนใบบอกเป็นการอธิบายเรื่องราว นิยมเขียนลงบนกระดาษเพื่อง่ายต่อการเขียน พบมากที่สุดคือการบันทึกลงกระดาษเพลลา ขนาดของกระดาษกว้าง โดยเฉลี่ยประมาณ 30-35 เซนติเมตร ส่วนความยาวมากน้อยขึ้นอยู่กับเนื้อหาของเรื่องที่จะเขียน ถ้าข้อความยาวเขียนไม่หมดในกระดาษ แผ่นเดียวก็จะใช้กระดาษแผ่นใหม่ผนึกติดต่อกันไปเรื่อยๆ ซึ่งทำให้ใบบอกมีความยาวไม่เป็นมาตรฐาน บางฉบับสั้นเพียง 20 เซนติเมตร บางฉบับยาวถึง 500 เซนติเมตร โดยวัสดุที่พบสามารถแบ่งออก 4 ประเภท ดังนี้

1. กระดาษเพลลา คือกระดาษไทยแผ่นบางๆ ทำจากเปลือกไม้ชนิดที่สามารถนำมาทำ เป็นกระดาษได้ เช่น เปลือกข่อย เปลือกสา ใช้เป็นแผ่นกระดาษเพื่อการเขียนบันทึกเรื่องราวหรือ เหตุการณ์ต่างๆ ส่วนมากนิยมเขียนด้วยดินสอดำ ลักษณะเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดต่างๆ ยาว และสั้นไม่เสมอกัน กระดาษเพลลานี้ถ้าทำจากเปลือกข่อย นิยมเรียกว่า “กระดาษข่อย” ถ้าทำจาก เปลือกสา เรียกว่า “กระดาษสา” กระดาษเพลลานั้นนอกจากบันทึกข้อความแล้ว ยังสามารถนำไปใช้ งานอย่างอื่นได้หลายอย่าง เช่น ทำหมันยาเรือ ปั่นเป็นเส้นใช้แทนด้ายเย็บสมุดไทย ใช้รองดอกไม้ เทียน และใช้ในงานช่างทอง เป็นต้น เขตจังหวัดภาคเหนือเรียกกระดาษเพลลาว่า “กระดาษน้ำโขง” การทำกระดาษเพลลานั้นมีลักษณะขั้นตอนคล้ายกับการทำหนังสือสมุดไทย แต่การหล่อกระดาษบน

²⁰ สาวีณี ขอนแก่น, “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร บัณฑิตวิทยาลัย, 2564), 40.

พะแนงจะใช้เนื้อกระดาษบางกว่าการทำสมุดไทย และตัดขั้นตอนการลบสมุด²¹ การหักสมุด²² ออกไป ขั้นตอนการทำกระดาษเพลลา มีดังนี้²³

1.1 การตัดข่อย เนื่องจากหนังสือสมุดไทยทำจากต้นข่อย ขั้นตอนแรกจึงเริ่มด้วยการคัดเลือกต้นข่อยที่จะนำมาใช้ ต้องเป็นต้นที่ไม่แก่จัดจนเกินไป นิยมตัดต้นข่อยในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าว เรื่อยไปจนถึงฤดูทำนา เมื่อได้ต้นข่อยแล้ว ต้องลอกเปลือกออกขณะที่กิ่งข่อยยังสด ทำให้ลอกได้ง่าย ถ้าทิ้งไว้จนกิ่งแห้งจะต้องนำไปลนไฟให้เปลือกสุกจึงจะลอกเปลือกออกได้ นำเปลือกข่อยที่ได้มาตากแดดให้แห้งแล้วมัดรวมกัน

1.2 การหมักเปลือกข่อย นำเปลือกข่อยทั้งมัดแช่ในน้ำที่มีน้ำไหลประมาณ 3 - 4 วัน เพื่อให้เปลือกข่อยเปื่อย จากนั้นล้างเมือกที่ติดกับเปลือกออกให้หมด นำขึ้นมาจากน้ำบีบให้แห้งพอหมาดแล้วเสียด (ฉีก) เป็นฝอย ขณะที่เสียดเปลือกให้แยกเปลือกสีขาวไว้ทำสมุดขาว ส่วนเปลือกที่ไม่สะอาดแยกไว้สำหรับทำสมุดดำ เมื่อเสียดข่อยแล้ว นำปูนขาวมาผสมน้ำเคล้ากับข่อยให้ทั่วในอ่าง แล้วนำขึ้นมากองรวมกัน ใ้ใบตองหรือผ้าปิดไว้ไม่ให้แห้งเพราะถูกแดดและลม ทิ้งไว้ประมาณ 2 คืน

1.3 การนึ่งเปลือกข่อย นำเปลือกข่อยที่หมักแล้วใส่ในรอม²⁴ นำรอมวางบนกระทะใบบัว ที่ปากกว้างกว่ารอมเล็กน้อย วางกระทะบนเตาที่ก่อไฟให้มีช่อง 2 ช่อง ใส่เปลือกข่อยที่หมักไว้แล้วลงในรอมจนเต็ม ใช้ผ้าหรือใบตองคลุมปิดปากรอมข้างบนให้สนิท ใส่น้ำลงในกระทะให้เต็มพอดี ปากกระทะ ใสไฟในเตาให้มีความร้อนสม่ำเสมอตลอด 24 ชั่วโมง แล้วกลับเปลือกในรอมให้สุกทั่วทั้ง ใสไฟต่ออีก 24 ชั่วโมง นำเปลือกข่อยที่นึ่งแล้วไปแช่ในน้ำต่าง (น้ำปูนขาว) ไว้อีกประมาณ 24 ชั่วโมง น้ำต่างจะกัดเปลือกข่อยให้เปื่อยยุ่ย สามารถบีบให้ละเอียดได้โดยง่าย

²¹ การลบสมุด คือ การทากกระดาษด้วยแป้งเปียกกับปูนขาวป้องกันไม่ให้กระดาษซึมเพื่อทำสมุดไทยขาว หรือทาแป้งเปียกกับเขม่าไฟหรือถ่านบดละเอียดเพื่อทำสมุดไทยดำ

²² การหักสมุดคือ การใช้มีดหักสมุด ไม่มีคม ปลายมนมีด้ามถือ หักกระดาษตามแบบแล้วพับให้เป็นแนวเสมอกัน แล้วพับกลับไปมาเพื่อทำเป็นเล่มสมุดไทย

²³ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **คู่มือสำรวจ จัดทำ รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณ ประเภทคัมภีร์โบราณและหนังสือสมุดไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563), 60-63.

²⁴ วัสดุที่ทำด้วยไฟสำริดเป็นทรงกระบอกสูงเมตรครึ่ง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 75 เซนติเมตร ปากรอมทั้งสองข้างปิดด้วยขี้ควายผสมโคลนหรือปูนขาว

1.4 การสบข่อย นำเปลือกข่อยขึ้นจากน้ำค้างไปล้างให้สะอาดในลำคลองหรือร่องน้ำที่มีน้ำไหล บีบให้แห้งโดยนำมาเข้าที่ทับน้ำ²⁵ ให้นั่งทับบนแผ่นไม้ น้ำก็จะไหลออกมาจนเปลือกข่อยแห้งสนิทจากนั้นเลือกแยกสีเปลือกอีกครั้ง เปลือกข่อยที่เปียกอยู่จะต้องนำมาทุบให้ละเอียดเพื่อทำเยื่อกระดาษโดยวางเปลือกข่อยที่จะทุบบนกระดานทุบข่อยหรือเขียง ใช้ช้อนสองอันสลับกันทุบซ้ายขวา ขณะทุบต้องทุบตรงๆ ให้น้ำช้อนเรียบเสมอกัน เป็นแถวเดียวกัน ช้ำช้อนกันเล็กน้อยวนไปมาประมาณ 3 รอบ ถ้ามีเศษกระดาษเก่าก็นำไปชุบน้ำให้ชุ่มแล้วใส่รวมในข่อยที่ทุบใหม่ได้ แล้วทุบอีกครั้งประมาณ 6 - 7 รอบ การทุบนี้เรียกว่า สบข่อย และหากทุบพร้อมกันสองคนโดยหันหน้าเข้าหากันลงช้อนคนละที่เรียกว่า “สบรายคน” หลังจากขั้นตอนนี้เปลือกข่อยจะมีลักษณะเป็นเยื่อพร้อมที่จะใช้ทำกระดาษได้

1.5 การหล่อกระดาษ การหล่อกระดาษให้ได้ความหนาเท่ากันทุกแผ่นนั้นอยู่ที่การกำหนดขนาดของเยื่อข่อยที่ทุบจนละเอียด ช่างทำกระดาษจึงปั้นเยื่อข่อยเป็นก้อนขนาดเสมอกันเท่าผสมมะตุมไว้ นำเยื่อข่อยละลายน้ำในครู่ ใช้มือตีเยื่อข่อยให้แตกละลายปนกับน้ำ วางพะแนง²⁶ ลงในน้ำนิ่ง ตะแกรงของพะแนงจะจมอยู่ใต้น้ำ ขอบของพะแนงจะลอยอยู่บนผิวน้ำ นำเยื่อข่อยที่ละลายแล้วเทลงในพะแนงให้ทั่ว เกลี่ยเยื่อข่อยแผ่ในพะแนงเสมอกัน ยกพะแนงขึ้นตั้งฟิงราวพะแนง ซึ่งทำจากไม้ไผ่วางพะแนงเอียง 45 องศา ตากแดดไว้จนแห้งสนิทโดยกลับเอาด้านล่างขึ้นด้านบน เยื่อข่อยที่แห้งเมื่อลอกออกจากพะแนงจะเป็นกระดาษแผ่นบางๆ เรียกว่า “กระดาษเพลลา” ส่วนกระดาษที่หล่อให้หนามากๆ นั้น เก็บไว้ทำเป็นเล่มสมุดไทย

2. กระดาษฝรั่ง คือกระดาษที่ชาวต่างประเทศเป็นผู้ผลิต ทำเป็นแผ่นบางๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเสมอกันทุกแผ่น มีทั้งชนิดมีเส้นบรรทัดและไม่มีเส้นบรรทัด ใช้เขียนเรื่องราวหรือบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ กระดาษอย่างนี้เมื่อแรกมีในประเทศไทย นิยมเรียกว่า “กระดาษฝรั่ง” เมื่อรวมหลายๆ แผ่นเย็บติดกันเป็นเล่มรวมเรียกว่า “สมุดฝรั่ง” หลังช่วงรัชกาลที่ 5 มีการนิยมใช้

²⁵ ที่ทับน้ำจากไม้กระดานสองแผ่น กว้างประมาณ 5 - 10 เซนติเมตร ยาวประมาณ 150 เซนติเมตร หนา 9 - 10 เซนติเมตร แผ่นหนึ่งวางบนพื้นสำหรับวางเปลือกข่อย อีกแผ่นหนึ่งมีช่องสำหรับใส่ไม้เพื่อวางไว้ข้างบน คล้ายกับที่ทับกล้วยขนาดใหญ่

²⁶ พะแนง คือแบบพิมพ์ที่จะทำแผ่นกระดาษ เป็นตะแกรงไม้สักรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหนาประมาณ 2.5 เซนติเมตร กว้างประมาณ 5 เซนติเมตร กรูดด้วยผ้าฝ้ายหรือลวดมุ้ง หากใช้ผ้าฝ้ายต้องย้อมด้วยยางมะปลังก่อนจะแห้ง และเพื่อความคงทนไม่เปื่อยง่าย นำผ้ามาซิงให้ติดกับกรอบไม้ แล้วใช้ไม้หวายขมผ่าซีกมาประกอบทาบชายผ้าฝ้าย ตอกด้วยตะปูตรึงให้ติดกับพะแนง

กระดาษฝรั่งกันมากขึ้น ดังที่ปรากฏเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ บันทึกด้วยกระดาษฝรั่งและมีขนาดเป็นมาตรฐานมากกว่ากระดาษเพล

3. ใบจุ่ม คือแผ่นผ้าที่ใช้บันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ แทนกระดาษ เรื่องที่บันทึกส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์บ้านเมืองมีลักษณะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ บางครั้งใช้เป็นหนังสือแจ้งข้อราชการจากหัวเมืองเข้ามาในกรุง ทำนองเดียวกับใบบอก แต่ยังคงเรียกว่า “ใบจุ่ม” ทั้งนี้ อาจจะได้นามมาจากอากัปกริยาการเขียนโดยใช้พู่กันจุ่ม หรือจุ่มน้ำหมึกแล้วเขียนบนแผ่นผ้านั่นเอง จึงเรียกว่า “ใบจุ่ม” ²⁷

4. ใบลาน คือใบจากต้นลานที่นำมาผ่านกรรมวิธีเพื่อนำมาบันทึกข้อความโดยวิธีการจารจากการสับคั้นในหอสมุดแห่งชาติ พบใบบอกทำจากใบลาน 2 ผูก คือใบบอกเจ้าอุปราชเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426)²⁸ จารด้วยอักษรไทยน้อย ภาษาไทย เนื้อหาเป็นข้อความส่งจากหลวงพระบางมาถึงกรุงเทพฯ บอกเรื่องราวพิธีศพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร และศฤกษณ์เจ้ามหินทร์เมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426)²⁹ อักษรไทยน้อย ภาษาไทย บอกเรื่องราวระยะทางไปเมืองหัวพันและการสำรวจหลวงพระบางของคณะสำรวจ ม.ปาวี ทั้งนี้ใบบอกที่บันทึกบนใบลานทั้ง 2 ผูก ไม่มีตราประทับจึงอาจเป็นสำเนาใบบอกซึ่งคัดจากต้นฉบับจริง

นอกจากเอกสารใบบอกตัวจริงแล้วยังมีการทำสำเนาใบบอกสำหรับงานราชการ คัดสำเนาลงสมุดไทย เรียกว่า “คัดบอก” บันทึกลงบนกระดาษเพลเรียกว่า “สำเนาใบบอก” หรือใบบอกที่ส่งมานั้นเป็นอักษร-ภาษาอื่นจะถูกนำส่งไปให้เจ้าหน้าที่กรมอาลักษณ์แปลใบบอกเรียกว่า “สำเนาแปลใบบอก”

²⁷ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “หนังสือตัวเขียน,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาสารสนเทศลักษณะพิเศษ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วยที่ 1-5, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547), 82.

²⁸ ใบบอกเจ้าอุปราชเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบาง, หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือใบลานผูก 1, อักษรไทยน้อย, ภาษาไทยอีสาน, เส้นจาร, ฉบับลานดิบ, ม.ป.ส., จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426), เลขที่ 75.

²⁹ ศฤกษณ์เจ้ามหินทร์เมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1245, หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือใบลานผูก 1, อักษรไทยน้อย, ภาษาไทยอีสาน, เส้นจาร, ฉบับลานดิบ, ม.ป.ส., จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426), เลขที่ 76.

รูปแบบของใบบอก

รูปแบบของใบบอกแตกต่างจากหนังสือราชการในปัจจุบัน ลักษณะของสารตราหรือท้องตรา ด้านหน้าขึ้นต้นจะต้องบอกชื่อผู้ออกหนังสือนั้นมีไปถึงผู้รับชื่อนั้นๆ แล้วดำเนินเรื่องไปจนจบข้อความ สุดท้าย จึงบอกวันเดือนปีที่ออกหนังสือ แล้วใช้ตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือประทับด้วยขาดตรงที่เขียนวันเดือนปีนั้น ด้านหลังตอนบนบอกชื่อผู้ถือตราไปส่งพร้อมกับประทับตราประจำฉนัก และตราประจำตำแหน่ง หรือตราประจำตัวของผู้ออกหนังสือนั้น โดยบอกชื่อดวงตราที่ใช้ประทับ แล้วประทับตราลงตรงข้อความที่บอกชื่อดวงตรานั้น

ลักษณะใบบอก ด้านหน้าขึ้นต้นจะบอกชื่อผู้ออกหนังสือ และต่อด้วยชื่อข้าราชการ คณะกรรมการเมือง ถ้าผู้ออกหนังสือเป็นข้าหลวง ผู้ตรวจราชการจากกรุง ต้องเริ่มต้นด้วย ชื่อข้าหลวง ผู้มีบรรดาศักดิ์สูงสุดก่อน แล้วต่อด้วยเจ้าเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตร และกรรมการเมือง ต่อจากนั้นจึงจะเริ่มต้นเรื่องที่จะบอกหรือรายงานให้ทราบ จบข้อความแล้วบอกวันเดือนปีที่ออกหนังสือ ประทับตราผู้ออกหนังสือ ซึ่งประกอบด้วยตราของเจ้าเมือง ข้าราชการคณะกรรมการเมืองที่กล่าวถึงในตอนต้นข้อความทุกคน และต้องเขียนชื่อเจ้าของตรากำกับไว้ในรอยตราที่ประทับด้วย ด้านหลังใบบอกเริ่มต้นด้วย ย่อเรื่อง หรือสรุปเรื่องในใบบอกนั้น พร้อมกับประทับตราของผู้ออกหนังสือบอกครบตามจำนวนเหมือนด้านหน้า และบอกชื่อผู้ถือหนังสือบอกไว้

เนื้อหาของเรื่องในหนังสือประทับตราถ้ายาวมากต้องใช้กระดาษฉนักต่อกันเพื่อให้มีเนื้อที่พอจะเขียนได้จบใจความ ต้องประทับตราที่ด้านหลังตรงรอยต่อกระดาษนั้นทุกรอยต่อ ตราที่ใช้ประทับเป็นตราขนาดเล็ก ของผู้ออกหนังสือนั้น เรียกว่า **ตราประจำต่อ** และข้างท้ายหนังสือจะบอกชื่อตราประจำต่อที่ใช้ไว้ด้วย เมื่อกระบวนการเขียนหนังสือประทับตราเสร็จ เรียบร้อยแล้ว เวลาจัดส่งหนังสือไป จะม้วนจากท้ายเรื่องเข้าไปจนหมดกระดาษ ใส่กลักไม้ไผ่หรือโลหะ ห่อด้วยผ้าปิดฉนัก ประทับตราประจำฉนักแล้วมอบผู้ถือส่งไป

ตราประทับ

การเขียนใบบอกบริเวณท้ายข้อความมีการลงตราประทับหรือตราประจำตำแหน่งเป็นสำคัญ ตราประจำตำแหน่งนั้นคือสัญลักษณ์ที่ใช้แทนตัว เพื่อแสดงออกถึงอำนาจหน้าที่ นอกจากนี้จะใช้เป็นตัวอย่งรูปลายในดวงตราแล้วยังป้องกันการปลอมแปลงตราด้วย “ตราประจำตำแหน่ง” แบ่งออกเป็น³⁰

³⁰ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **ประชุมประกาศตราประจำตำแหน่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2546), 9-11.

1. ตราของหลวง เป็นตรามุ่งเน้นหน้าที่ของผู้ถือเป็นสำคัญ โดยไม่กำหนดชั้นยศ ขึ้นอยู่กับผู้ใดจะเป็นผู้ถือตรานั้น พระมหากษัตริย์จะพระราชทานเช่นเดียวกับเครื่องยศ คือเมื่อตั้งกรมหรือตำแหน่งขึ้นมาใหม่ จะโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตราสำหรับกรมนั้น หรือตำแหน่งนั้นเพิ่มขึ้น เมื่อเจ้านายต่างกรมสิ้นพระชนม์ลง กรมนั้นก็ล้มเลิกไปด้วย ดวงตราไม่มีที่ใช้ต้องส่งคืนกลับเป็นของหลวง หรือขุนนางจะเปลี่ยนตำแหน่งหน้าที่ ก็จำเป็นต้องคืนตราที่ถืออยู่เช่นกัน เมื่อก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีราชประเพณีทรงตั้งยศขุนนาง ข้าราชการด้วยการพระราชทานสัญญาบัตร การตั้งเสนาบดีนั้นจะสมบูรณ์ด้วยการพระราชทานพระราชลัญจกรเป็นตราตำแหน่ง ซึ่งถือว่าเสนาบดีนั้นได้รับพระราชทานพระราชอำนาจเต็มหน้าที่แล้ว การบังคับบัญชาราชการก็สิทธิขาดด้วยท้องตรา ดำเนินกระแสนพระบรมราชโองการ ต่อมาเมื่อมีการพระราชทานสัญญาบัตร ตราสำหรับตำแหน่งเสนาบดีจึงรับมอบกันเอง หรือเสมีนตราผู้รักษาเป็นผู้รับมอบต่อกันเอง ตราของหลวงข้างต้นนี้ปรากฏหลักฐานอยู่ในกฎหมายตราสามดวง หมวดพระธรรมนูญ³¹ หลายตรา อาทิ ตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ ตราพระยายมราชสีห์ ตราเทพยดาสีห์พระนนิการ ตราพิทยาธรถือดอกจกงกลณี ตราหนุมานแผลงฤทธิ์ ตราปักษาวายุภักซ์ ตราพระอุเทนทราธิราชนั่งแท่นติดพิณสามสาย ตราเทพยดาถือตุลย์ ตราคน ตราเลี้ยงพา

ภาพที่ 1 ภาพตราประทับรูปเทพยดาถือศรและพระขรรค์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ด้านล่าง)
ทำจากงาช้างทั้งชิ้นอย่างประณีต ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ที่มา: ผู้วิจัย

³¹ องค์การค้าของคุรุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 173-199.

ภาพที่ 2 ภาพตราประทับรูปเทพยดาถือศรและพระขรรค์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ด้านข้าง)
ทำจากงาช้างทั้งชิ้นอย่างประณีต ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ที่มา: ผู้วิจัย

2. ตราเฉลยศักดิ์ หรือตราประจำตัว คือตราของข้าราชการตำแหน่งต่างๆ ที่ไม่ได้มีอยู่ในลักษณะพระธรรมนุญและทำเนียบศักดิ์นา เมื่อมีเรื่องต้องเกี่ยวข้องกับเอกสารทางราชการจึงจำเป็นต้องทำตราประจำตัวขึ้นไว้ใช้โดยไม่ต้องขอพระบรมราชานุญาต แต่ภายหลังตราประจำตัวก็ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเช่นกัน ตราประทับหลักในเอกสารใบบอกนี้ก็จัดเป็นตราเฉลยศักดิ์รูปแบบหนึ่งเช่นกัน

การใช้ตรานั้นแต่เดิม เป็นเพียงใช้ประทับในท้ายเอกสารเท่านั้น ยังไม่ได้กำหนดให้ลงชื่อกำกับด้วย แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว จะทรงริเริ่มการลงพระปรมาภิไธยแทนการประทับตราเป็นพระองค์แรกก็ตาม แต่ก็มิได้ทรงใช้ทั้ง 2 ประเภทพร้อมกัน การประทับตราและลงนามกำกับในตราเริ่มใช้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2431 หลังจากทรงออกประกาศให้ เสนาบดีเจ้ากระทรวง ลงชื่อในท้ายตรา หากข้าราชการผู้ใดมิได้ลงชื่อในท้ายตราจะถือว่ามีความผิด ดังนั้นในใบบอกหัวเมืองที่มีเข้ามายังกรุงเทพฯ ข้างท้ายจึงต้องลงลายมือชื่อพร้อมทั้งประทับตราเจ้าเมืองและกรมการทุกคน หากกรมการคนใดไม่เห็นชอบตามใบบอก อาจไม่ลงชื่อประทับตราได้ ซึ่งเรียกว่า “ไม่ลงตรา”

นอกจากตราประจำตำแหน่งที่ประทับเพื่อแสดงตัวแล้วยังมีตราประทับประทับรูปแบบอื่นที่ปรากฏอีกคือ “ตราประจำต่อ” เป็นตราที่ใช้ประทับระหว่างรอยต่อกระดาษเพื่อป้องกันการปลอมแปลงมีลายเดียวกับตราประจำตัวแต่มีขนาดเล็กกว่า และ “ตราประจำผนึก” เป็นตราที่ประทับ

ก่อนตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือ ในกรณีใบบอกที่มีกรรมการ หรือผู้ออกหนังสือหลายคน จะมีการประทับตราและเขียนกำกับชื่อตราไว้ เช่น ตรารูปคนประจำฉนวน เป็นต้น³²

ภาพที่ 3 ภาพตราประจำตำแหน่งเมืองนครศรีธรรมราช
ทำจากงาช้างและไม้ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 4 ภาพขนาดตราประจำตำแหน่งและตราประจำต่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
ทำจากงาช้างและไม้ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ที่มา: ผู้วิจัย

³² อรุณี อัตตนาถวงษ์, “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตรา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 45.

การรับ-ส่งเอกสารใบบอก

1. การส่งหนังสือจากหัวเมือง

ใบบอกเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสารตราโดยตรงกล่าวคือสารตราเป็นเอกสารที่ส่งจากกรุงเทพฯ มายังหัวเมืองเพื่อสั่งการราชการต่างๆ ส่วนใบบอกเป็นเอกสารที่ส่งกลับเข้ามายังเมืองเพื่อตอบเรื่องราชการหรือรายงานเรื่องราวราชการต่างๆ ถ้าเอกสารส่งมาจากประเทศราชจะเรียกว่า “ศุภอักษร” ซึ่งมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน การเขียนเอกสารใบบอกจากหัวเมืองนั้นเจ้าเมืองเป็นผู้สั่งการให้พนักงานบันทึกรับข้อความลงบนกระดาษเพลลา แล้วประทับตราประจำตัวเจ้าเมืองเป็นสำคัญ ด้านหลังมีการประทับตรากรมการเมืองหรือผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง และมีการกล่าวถึงในข้างต้นของใบบอก เสร็จแล้วม้วนเอกสารจากปลายจนสุดเขียนเรื่องสรุปและชื่อผู้ส่ง ใส่กระบะบอกโลหะ หรือไม้ไผ่ให้พนักงานถือเอกสารนั้นไปยังกรุงเทพฯ โดยอาจจะผ่านทางบกหรือทางเรือ

ภาพที่ 5 ภาพกระบะบอกโลหะ (ดีบุก)

ปัจจุบันอยู่ที่ห้องจัดแสดงนิทรรศการถาวร กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 6 ภาพกระบะบอกไม้ไผ่สำหรับใส่เอกสารใบบอก

ปัจจุบันอยู่ที่ห้องจัดแสดงนิทรรศการถาวร กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ
ที่มา: ผู้วิจัย

2. การรับหนังสือราชการในราชสำนักสยาม

สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2411) ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลนั้น งานด้านสารบรรณยังมีกระบวนการเดินเรื่องรับส่งเอกสารตามแบบที่เคยใช้มาแต่เดิม กล่าวคือการรับและส่งหนังสือราชการจากเมืองประเทศราชจะเข้ามาที่ “ศาลาลูกขุน” ซึ่งเป็นจุดรับและคัดกรองเรื่องที่เข้ามาจากหลายพื้นที่ ทั้งเรื่องที่ติดต่อภายในราชสำนักและเรื่องจากหัวเมืองประเทศราช โดยระบบการปกครองแบบเดิมนั้นแบ่งการปกครองเมืองประเทศราช คือ สมุหนายก หัวหนัาราชการฝ่ายพลเรือนและดูแลเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ สมุหกลาโหมหัวหนัาราชการฝ่ายทหารและดูแลเมืองประเทศราชฝ่ายใต้ โดยกระบวนการในขั้นแรกของหนังสือราชการทั้งหมดจะถูกส่งเข้ามาที่ศาลาลูกขุนของสมุหกลาโหม แต่เดิม มี 3 หลัง ตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา³³ ได้แก่

1. ลูกขุน ณ ศาลหลวง ใช้เป็นที่ประชุมข้าราชการฝ่ายตุลาการหรือเป็นศาลสำหรับพิพากษาคดีต่างๆ ทั้งคดีความในราชสำนักและคดีความจากเมืองประเทศราช ศาลาลูกขุนหลังนี้อยู่นอกพระราชวังใกล้กับศาลหลักเมืองปัจจุบันทำให้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ศาลาลูกขุนนอก”
2. ศาลาลูกขุนในของสมุหนายก ใช้เป็นสถานที่ประชุมข้าราชการชั้นสูงฝ่ายธุรการของสมุหนายก บริหารสั่งการฝ่ายพลเรือน ตั้งอยู่ทางด้านซ้าย
3. ศาลาลูกขุนในของสมุหกลาโหม ใช้เป็นสถานที่ประชุมข้าราชการชั้นสูงฝ่ายธุรการของสมุหกลาโหม บริหารสั่งการฝ่ายทหาร ตั้งอยู่ทางด้านขวา

เมื่อหัวเมืองมีเรื่องจะบอกเข้าไปยังกรุงเทพมหานคร เจ้าเมืองจะเป็นผู้สั่งให้อาลักษณ์ ซึ่งเป็นผู้มียามือองาม เขียนอักษรได้ถูกต้องตามแบบแผน เขียนข้อความตามรับสั่งลงบนกระดาษเพลาด้านเนื้อความมีความยาวมากกว่ากระดาษหนึ่งแผ่นจะมีการต่อกระดาษไปเรื่อยๆ รอยต่อของกระดาษประทับตราประจำต่อ เมื่อสิ้นข้อความแล้วให้เจ้าเมืองประทับตราประจำตำแหน่งที่ทำยข้อความ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงว่าเป็นเอกสารจริงมิได้ปลอมแปลง เสร็จแล้วม้วนจากปลายมาหาต้นใบบอกโดยเอาตัวอักษรไว้ด้านใน แล้วจึงใส่กระบอกไม้ไผ่หรือตีบุก ปิดกระบอกให้ผู้นาส่งเดินทางไปยังปลายทาง

³³ สาวินี ขอนแก่น, “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564), 44-46.

การทำงานของศาลาลูกขุน

เมื่อมาถึงยังกรุงเทพฯ ผู้นำส่งเอกสารจะต้องส่งใบบอกให้กับเสมียนพนักงานที่ศาลาลูกขุน ในพระบรมมหาราชวัง โดยมีเสมียนพนักงานผลัดกันเป็นนายเวร 4 คน คือ “นายแคว่นคชสาร” “นายชำนาญกระบวน” “นายควรรู้้อศว” “นายรัตตรวจพล” นายเวรทั้ง 4 คนนั้นกลางวัน มาปฏิบัติงานที่ศาลาลูกขุนทั้งหมด และผลัดเปลี่ยนกันอยู่เวรกลางคืนนอนค้ำที่ศาลาลูกขุน คราวละ 15 วัน หมุนเวียนกันไป เรื่องราชการที่มาถึงกระทรวงมหาดไทย ไม่ว่าจะมาในเวลากลางวัน หรือกลางคืน ตรงกับเวรของนายเวรคนไหนผู้นั้นต้องเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการเรื่องนั้นตั้งแต่ต้นไปจน สำเร็จ

การทำงานในศาลาลูกขุนของสมุหนายกและสมุหกลาโหมไม่ได้มีข้าราชการมาทำงาน ประจำที่ศาลาลูกขุนทุกตำแหน่ง โดยเฉพาะตำแหน่งเสนาบดีจะปฏิบัติงานอยู่ที่บ้าน เมื่อมีหนังสือให้ เสนาบดีพิจารณาจะต้องนำไปให้ที่บ้านเสนาบดี โดยขั้นตอนการทำงานในกระทรวงมหาดไทยแบบเก่า หรือเมื่อครั้งกรมมหาดไทยนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ³⁴ ประทานคำอธิบายไว้เกี่ยวกับการ รับและส่งหนังสือในส่วนของกรุงเทพฯ ไว้ดังนี้

...ถ้าหนังสือราชการจะเป็นจดหมายในกรุงเทพฯ หรือใบบอกหัวเมือง มาถึงศาลาลูกขุนใน เวลาเวรของใคร เช่น ถ้าตรงกับเวรของนายแคว่นๆ ก็เป็นผู้รับหนังสือ นั้น แม้เป็นหนังสือของตัว บุคคล สลักหลังซองถึงปลัดทูลฉลอง เป็นต้น ก็ส่งไปให้ผู้นั้นทั้งพนัก ถ้าเป็นใบบอกถึงกระทรวง อันเรียกว่า “วางเวร กระทรวงมหาดไทย” นายแคว่นก็เปิดผนึกออกอ่าน แล้วนำขึ้นเสนอต่อปลัด ทูลฉลองให้พิจารณาก่อน ถึงวันต่อมาเวลาเช้าปลัดทูลฉลองกับนายแคว่นเอาใบบอกนั้น กับทั้ง หนังสือซึ่งปลัดทูลฉลองเห็นว่าเสนาบดีจะต้องสอบประกอบกัน ไปยังบ้านเสนาบดี เมื่อนายแคว่นคช สารอ่านใบบอกเสนอแล้ว เสนาบดีก็มีบัญชาสั่งให้ทำอย่างไร ถ้าเป็นเรื่องเพียงจะต้องมีท้องตราตอบ หรือสั่งราชการอันอยู่ในอำนาจเสนาบดี ก็ให้ปลัดทูลฉลองรับบัญชามาให้ข้าราชการชั้นสัญญาบัตร ซึ่งเป็นพนักงานร่างหนังสือร่างตรา นั้น แล้วให้นายแคว่นเอาไปเสนอเสนาบดีให้ตรวจแก้ไขก่อน ถ้าเป็นแต่ท้องตราสามัญมีแบบแผนอยู่แล้ว ก็ให้นายแคว่นร่างให้เสร็จ ไม่ต้องเอาร่างไปอ่านเสนอ แล้วให้เสมียนเวรนายแคว่นเขียนลงกระดาษ มอบให้เสมียนตราเอาไปประทับตราที่บ้านเสนาบดี และส่งไป ต้นหนังสือทั้งปวงนั้น นายแคว่นอันเป็นนายเวรที่ทำการเป็นพนักงานรักษาไว้ในกระทรวง ต่อไป มักเก็บไว้บนเพดานศาลาลูกขุนเป็นมัดๆ ไม่ได้เรียบเรียงเป็นลำดับ ถึงกระนั้นเมื่อข้าพเจ้าเป็น เสนาบดีตรวจพบใบบอกเก่าแต่ในรัชกาลที่ 4 ยังอยู่เป็นอันมาก...

³⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เทศาภิบาล** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 39.

ส่วนใบบอกฉบับใดที่จะต้องกราบบังคมทูล เสนาบดีก็สั่งให้ปลัดทูลฉลองคัดข้อความขึ้นกราบบังคมทูล ลักษณะคัดความอย่างนั้นเรียกว่า “คัดทูลฉลอง” คือเก็บแต่เนื้อความใบบอก แต่ต้องระวังมิให้ผิดเพี้ยนบกพร่องขึ้นกราบบังคมทูล โดยรูปแบบการทำงานรับ-ส่งใบบอก สามารถอธิบายโดยแผนผังการรับ-ส่งใบบอกที่ศาลาลูกขุน ดังต่อไปนี้

แผนผังการรับ-ส่งใบบอกที่ศาลาลูกขุน

ประเภทของหนังสือประทับตรา

ใบบอกนั้นมีการประทับตราจึงถือว่าเป็นหนังสือประทับตรารูปแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นรูปแบบหนังสือราชการที่ใช้กันอยู่ในสมัยโบราณ มีลักษณะแตกต่างไปจากหนังสือราชการในปัจจุบัน ทั้งในด้านวัสดุอุปกรณ์ ส่วนวนที่ใช้เขียนที่ใช้ แบบแผนการวางรูปแบบหนังสือ รูปร่าง ขนาด รวมตลอดไปถึงถ้อยคำ และที่สำคัญตอนจบข้อความ ไม่มีการลงชื่อผู้ออกหนังสือ ใช้ “ประทับตรา” ซึ่งเป็นตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือ ซึ่งหนังสือประทับตรานั้น เป็นหนังสือติดต่อในเรื่องราชการระหว่างเมืองกับเมือง ระหว่างส่วนราชการกับส่วนราชการ หรือระหว่างบุคคลในส่วนราชการหนังสือดังกล่าวนี้เรียกชื่อแตกต่างกันไปตามตำแหน่งของผู้ออกหนังสือและตามลักษณะของ

หนังสือ การติดต่อราชการโดยออกเป็นหนังสือประทับตรา นิยมเขียนบนกระดาษ นอกจากใบบอกแล้วยังมีเอกสารประทับตรารูปแบบอื่น คือ³⁵

1. สารตรา คือ หนังสือที่ออกโดยกระแสพระบรมราชโองการ หรือพระราชดำรัสของพระเจ้าแผ่นดิน โดยเจ้ากระทรวงหรือข้าราชการตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยา เป็นผู้ดำเนินการออกหนังสือนั้นส่งไปถึงข้าราชการผู้รักษาเมือง เจ้าเมือง กรมการเมือง ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยาลงไป หนังสือนี้เจ้าหน้าที่จะร่างข้อความขึ้นก่อนเรียกว่า “ร่างตรา” เมื่อร่างตราเสร็จแล้ว ต้องนำขึ้นทูลเกล้าฯ อ่านถวาย แล้วมีพระบรมราชโองการให้ “ปิดตรา” คือประทับตราใหญ่ ประจำตำแหน่งเสนาบดีแล้วส่งไป

2. ท้องตรา คือหนังสือที่ออกตามกระแสพระบรมราชโองการ เช่นเดียวกับสารตรา ซึ่งอาจจะออกหนังสือโดยตัวเสนาบดีเอง หรือผู้รักษาราชการในตำแหน่ง หรือข้าราชการตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยาเป็นต้นไป เป็นผู้ออกหนังสือนั้น และเมื่อร่างตราเสร็จแล้วไม่ต้องนำขึ้นทูลเกล้าฯ อ่านถวายเสนาบดี หรือเจ้ากระทรวงผู้รับกระแสพระบรมราชโองการ เป็นผู้อ่านตรวจแก้ แล้วปิดตราน้อย ประจำตำแหน่งเสนาบดีแล้วจึงส่งไป

ร่างตราดังกล่าวข้างต้นเมื่ออ่านตรวจแล้ว หากมีที่ต่องแก้ไขเพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลงใจความ ก็จะทำเครื่องหมายแสดงไว้ เรียกเครื่องหมายเหล่านั้นว่า “ตก แทรก วง กาก” ต่อจากนั้นเจ้าพนักงานต้องแก้ไขตามข้อความในตกแทรกวงกาให้เรียบร้อยก่อนจึงคัดส่งไปได้ และยังคงคัดสำเนาส่งไปเก็บไว้ที่กรมอาลักษณ์ด้วยทุกฉบับ³⁶ หนังสือประทับตราทั้งประเภทสารตราและท้องตรานิยมเรียกย่อๆ ว่า “ตรา” บางครั้งเรียกรวมว่า “ท้องตรา”

3. กาคาบฟ้อง คือหนังสือที่เนื้อหาบอกเรื่องราวเกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมือง บุคคลหรือสถานที่ซึ่งสัมพันธ์กับส่วนราชการ เป็นต้น ซึ่งไม่ได้ประทับตรา และไม่ระบุชื่อผู้ออกหนังสือ เจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองเก็บหนังสือเหล่านั้นได้จากที่สาธารณะต่างๆ เช่น ที่กิ่งไม้ข้างทางสามแพร่ง นอกหมู่บ้าน หรือมีคนเก็บได้นำมาส่งให้โดยไม่ทราบสถานที่พบแน่ชัด และเมื่อเจ้าหน้าที่เขียนบอกนำส่งเรื่องกาคาบฟ้อง จะเรียกหนังสือประเภทนี้ว่า “หนังสือกาคาบฟ้อง”

³⁵ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “หนังสือประทับตรา,” ใน *ความยกย่องของอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวณิช เกษมศรี*, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี, 2537), 149-161.

³⁶ สำเนาตรา และร่างตรา ส่วนใหญ่คัดลงในหนังสือสมุดไทยดำ ปัจจุบันบางส่วนเก็บรักษาอยู่ในกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

4. พระราชสาส์น คือ หนังสือที่มีไปมาระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน มี 2 ชนิด คือ พระราชสาส์นสุพรรณบัฏ เป็นพระราชสาส์นที่จารึกข้อความลงบนแผ่นทองคำ และพระราชสาส์นคำหับ คือพระราชสาส์นที่ส่งควบคู่ไปกับพระราชสาส์นสุพรรณบัฏ แต่เขียนบนแผ่นกระดาษสีเหลืองหรือสีส้ม ข้อความในพระราชสาส์นคำหับจะเหมือนพระราชสาส์นสุพรรณบัฏ ต่างกันตรงที่มีข้อความเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับรายการบัญชีจำนวนสิ่งของที่ส่งไปพร้อมพระราชสาส์นเป็นของบรรณาการ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้อ่านได้ง่ายขึ้น เพราะอักษรในจารึกแผ่นทองคำอ่านยาก อีกทั้งช่วยให้ลดขนาดทองคำลงเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายอีกด้วย

5. ศุภอักษร คือ หนังสือของเจ้าเมืองประเทศราช เจ้าเมือง เสนาบดี เสนาบดีต่างเมือง หรือข้าราชการตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยาขึ้นไป มีไปมาถึงกันเพื่อติดต่อในเรื่องราชการต่างๆ ลักษณะการเขียนศุภอักษร เหมือนท้องตรา และใบบอก

6. ตราภูมิ คือ หนังสือที่ทางราชการออกให้ไว้แก่ราษฎร เพื่อใช้เป็นหลักฐานคุ้มครองช่วยอากร และการเกณฑ์ไปใช้ราชการต่างๆ ราษฎรผู้ที่มีตราภูมิคุ้มครองห้ามจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียส่วยอากร และไม่ถูกเกณฑ์ไปใช้ราชการด้วย

7. ตราจอง หรือใบจอง คือ หนังสือที่ทางราชการออกให้แก่ราษฎรเพื่อเป็นหลักฐานว่าบริเวณที่ดินตามขอบเขตที่ระบุในตราจอง ผู้ถือตราได้รับอนุญาตให้ทำประโยชน์ได้ ภายใน 3 ปี ถ้าภายในระยะเวลา 3 ปีนี้ ที่ดินส่วนใดผู้ถือตราจองไม่ได้ทำให้เกิดประโยชน์ ก็จะหมดสิทธิในการจับจอง

8. ตราแดง คือ หนังสือที่ทางการออกให้แก่ราษฎรเพื่อเป็นหลักฐานว่าบริเวณที่นาตามขอบเขตที่ระบุในตราแดงผู้ถือตราได้รับอนุญาตให้ทำประโยชน์ในพื้นที่นั้นได้ โดยไม่มีกำหนดระยะเวลา ตราแดงนี้ทางการออกใช้เพียงระยะเดียวก็เลิกล้มไป

9. ฎีกา คือ หนังสือที่ทางการออกให้แก่เจ้าหน้าที่ซึ่งนำส่วย หรือสิ่งของจำนวนเกณฑ์มาส่งเพื่อเป็นหลักฐานว่าสิ่งของดังกล่าวได้รับไว้แล้วตามจำนวน ในวันเวลาที่ระบุ

สถานที่เก็บรักษาใบบอก

ปัจจุบันใบบอกเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ตามการจัดบัญชีของกลุ่มงานทะเบียนและบริการ สำนักหอสมุดแห่งชาติ บัญชีเอกสารโบราณแบ่งออกเป็นหมวดต่างๆ เช่น หมวดกฎหมาย หมวดวรรณคดี หมวดจดหมายเหตุ หมวดหมายรับสั่ง หมวดพงศาวดาร หมวดตำราภาพ หมวดโหราศาสตร์ หมวดเวชศาสตร์ ซึ่งใบบอกจัดอยู่ในหมวดจดหมายเหตุอันบันทึกเรื่องราวต่างๆ ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การทหาร เดิมเอกสารใบบอกนี้เป็นส่วนหนึ่งของเอกสารในหมวดจดหมายเหตุที่แผนกหนังสือจดหมายเหตุ ของหอพระสมุดวชิรญาณ ได้รับมอบจากกระทรวงมหาดไทย ในราวปี พ.ศ. 2495 ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับการจัดตั้งแผนกหนังสือจดหมายเหตุ กรรมการของหอพระสมุดวชิรญาณในครั้งนั้นเห็นความสำคัญของหนังสือจดหมายเหตุที่มีต่อราชการบ้านเมือง และ

ประสงค์จะหาเกณฑ์ในการแบ่งจดหมายเหตุอดีตและปัจจุบัน จึงกำหนดวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2459 เป็นเกณฑ์ดังกล่าว

เอกสารหมวดจดหมายเหตุในฝ่ายอดีต (ก่อน 1 เมษายน พ.ศ. 2459) นั้น มีหนังสือเดิมของหอพระสมุดวชิรญาณอยู่แล้วส่วนหนึ่ง ขณะเดียวกันที่กระทรวงมหาดไทยมีหนังสือสำเนาท้องตราและใบบอกราชการหัวเมืองก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่จำนวนมาก แต่ไม่มีพื้นที่เพียงพอในการจัดเก็บหนังสือเหล่านี้ จึงได้มอบหนังสือดังกล่าวเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ³⁷ ซึ่งก่อนที่เอกสารจะไปอยู่ที่กระทรวงมหาดไทยนั้น สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพบเอกสารต้นฉบับอยู่บนเพดานศาลาลูกขุนมีลักษณะเป็นมัด ไม่ได้เรียงเรื่องเป็นลำดับ และพบใบบอกเก่าในรัชกาลที่ 4 เป็นจำนวนมาก³⁸ ในปัจจุบันเอกสารเหล่านี้เก็บรักษาไว้ที่ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ส่วนเอกสารที่อยู่ในฝ่ายปัจจุบัน (หลัง 1 เมษายน พ.ศ. 2459) ได้เก็บรักษาไว้ที่ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ

รายการบัญชีเอกสารหมวดจดหมายเหตุนั้น แบ่งหมู่ตามรัชกาลที่บันทึกเอกสารคือ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 หลังจากแบ่งเป็นหมู่ตามรัชกาลแล้ว แยกย่อยตามปีจุลศักราชและกำหนดเลขที่เอกสารจนครบเอกสารที่ปรากฏในศักราชนั้นๆ ซึ่งการจัดเรียงเอกสารไม่ได้เรียงตามวันเดือน ทำให้บางครั้งเอกสารเลขที่ท้าย อาจจะเป็นเรื่องราวที่เกิดก่อนเอกสารเลขที่ต้น ภายในบัญชีเอกสารโบราณแสดงรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. จุลศักราช ศักราชของเอกสาร
2. เลขที่ บอกเลขที่ของเอกสาร
3. ชื่อเรื่อง เป็นชื่อเรื่องบอกชนิดของเอกสาร
4. ใจความ บอกชื่อใจความสำคัญของเอกสาร
5. ประเภท รายละเอียดวัสดุที่ใช้บันทึก

³⁷ กรมศิลปากร, 100 ปี หอสมุดแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2548), 204-205.

³⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เทศาภิบาล (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 40.

ตารางที่ 2 ตัวอย่างบัญชีหมวดจดหมายเหตุ ร.3 จุลศักราช 1201

เลขที่	ชื่อเรื่อง	ใจความ	ประเภท	หมายเหตุ
31	คำบอก	1.เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องตนกูปัตสาคิด กบถที่เมืองไทร เมืองนครฯ เมืองพัทลุง ได้ยกกองทัพมายึดที่ปากน้ำเมืองไทรไว้ แล้ว แยกกบถหนีลงเรือไป 2.เจ้าพระยาศรีฯ ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่า กองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบถแตกหนีไป	สด.	
110	ใบบอก	เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงเจ้าพระยานครฯ ว่าซึ่งพระยากลันตัน มีหนังสือขอกองทัพช่วยนั้น พระยานครฯ ได้ให้คนไปฟังราชการที่เมืองกลันตันแล้วแต่ยังไม่ได้ออกข่าวประการใด	กพ.	

ประเภทของเอกสารหรือวัสดุที่รองรับการเขียน บางครั้งใช้อักษรย่อ คือ

สด. หมายถึง สมุดไทยดำ

สท. หมายถึง สมุดไทย

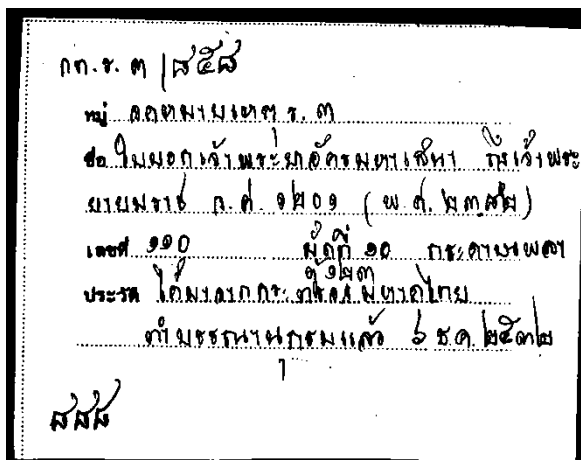
กพ. หมายถึง กระดาษเพล

สฝ. หมายถึง สมุดฝรั่ง

กฝ. หมายถึง กระดาษฝรั่ง

กระดาษเพลใบบอกนั้นบรรจุอยู่ในซองสำหรับใส่เอกสาร บนกระดาษมุมบนด้านซ้ายมีการบันทึกรายละเอียดของเอกสาร ไว้ดังนี้

1. หมู่ บอกลมุด และรัชกาล
2. ชื่อ ชื่อของเอกสารตามประเภทของหนังสือ
3. เลขที่ ลำดับเอกสารในศักราชนั้นๆ
4. มัดที่ รายละเอียดของการจัดเก็บ
5. ตู้ ตำแหน่งจัดเก็บเอกสาร
6. ชนิด ชนิดของวัสดุรองรับการบันทึก
7. ประวัติ ที่มาของเอกสาร
8. บรรณานุกรม หมายเหตุการจัดทำบรรณานุกรม

ภาพที่ 7 ภาพข้อมูลใบบอกบนของใส่เอกสาร
ให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ
ที่มา: ผู้วิจัย

ตัวอย่างข้อมูลบนของใส่เอกสาร

หมู่ จดหมายเหตุ ร.3

ชื่อ ใบบอกเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึงเจ้าพระยายมราช จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)

เลขที่ 110 มัดที่ 10 ตู้ 123 กระจดาชเพลลา

ประวัติ ได้มาจากกระทรวงมหาดไทย ทำบรรณานุกรมแล้ว 6 ฐ.ค. 2532

ทำบรรณานุกรมแล้ว 6 ฐ.ค. 2532

เพื่อความสะดวกในการค้นหาเอกสาร นอกจากบัญชีหลักรวมเอกสารจดหมายเหตุแยก
เป็นรัชกาลทั้งหมดแล้ว กลุ่มงานทะเบียนและบริการ ยังให้บริการบัญชีหมวดจดหมายเหตุแยกราย
ภาคและรายจังหวัด แบ่งออกเป็น

บัญชีรวมจดหมายเหตุ จำแนกตามรายชื่อในภาคกลาง

บัญชีรวมจดหมายเหตุ จำแนกตามรายชื่อในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บัญชีรวมจดหมายเหตุ จำแนกตามรายชื่อในภาคตะวันออก

บัญชีรวมจดหมายเหตุ จำแนกตามรายชื่อในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บัญชีรวมจดหมายเหตุ จำแนกตามรายชื่อในภาคเหนือ 1

บัญชีรวมจดหมายเหตุ จำแนกตามรายชื่อในภาคเหนือ 2 และ

บัญชีรวมจดหมายเหตุ จำแนกตามรายชื่อในภาคใต้

ในส่วนของ “บัญชีรวมจดหมายเหตุภาคใต้” แยกย่อยเนื้อหา ออกเป็น 14 หัวข้อ คือ

1. จดหมายเหตุฯ เมืองชุมพร	8. จดหมายเหตุฯ เมืองภูเก็ต
2. จดหมายเหตุฯ เมืองตรัง	9. จดหมายเหตุฯ เมืองยะลา
3. จดหมายเหตุฯ เมืองนครศรีธรรมราช	10. จดหมายเหตุฯ เมืองระนอง
4. จดหมายเหตุฯ เมืองนราธิวาส	11. จดหมายเหตุฯ เมืองสงขลา
5. จดหมายเหตุฯ เมืองปัตตานี	12. จดหมายเหตุฯ เมืองสตูล
6. จดหมายเหตุฯ เมืองพังงา	13. จดหมายเหตุฯ เมืองพัทลุง
7. จดหมายเหตุฯ เมืองสุราษฎร์ธานี	14. จดหมายเหตุฯ หัวเมืองปักษ์ใต้

ในจำนวนของเอกสารใบบอกภาคใต้ทั้งหมดนั้นปรากฏใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช จำนวนมากที่สุดถึง 59 ฉบับ แสดงถึงความสำคัญระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองนครศรีธรรมราช มีการติดต่อสื่อสารสั่งการราชการต่างๆ ระหว่างเมืองหลวงและหัวเมือง ในการศึกษาเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชนี้จึงใช้ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช จากบัญชีจดหมายเหตุภาคใต้ซึ่งรวบรวมรายการเอกสารเอกสารใบบอกไว้ครบถ้วนและสะดวกต่อการศึกษา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาลักษณะเอกสาร อักษรวิธี การใช้ภาษา พัฒนาการตัวอักษร ในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช และศึกษาคุณค่าเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความแตกต่างและหลากหลาย อันเกี่ยวข้องกับเอกสารโบราณ ใบบอก สารตรา อักษรวิทยา พัฒนาการตัวอักษร ผู้ศึกษาจึงได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเอกสารโบราณ เพื่อมาใช้เป็นแนวทางดังนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านอักษรและอักษรวิธี

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านอักษรและอักษรวิธี ซึ่งร่วมสมัยกับเอกสารคือช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นและช่วงก่อนหน้าคือสมัยอยุธยา ส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายศึกษาอักษรวิธี และ พัฒนาการตัวอักษร ดังงานวิจัยต่อไปนี้

อภิวัน เชื้อไทย³⁹ (2526) ศึกษาวิจัยเรื่อง “อักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์” เพื่อศึกษา ลักษณะรูปอักษร และอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และวิเคราะห์อักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่ออธิบายถึง ระบบการเขียนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผลการศึกษาพบว่า รูปอักษรที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นรูปแบบอักษรที่สืบทอดมาจากตัวอักษรรูปแบบธรรมดาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รูปอักษรแบ่งได้เป็น 5 ประเภท คือ พยัญชนะ 44 รูป สระ 28 รูป วรรณยุกต์ 3 รูป เครื่องหมาย 11 รูป ตัวเลข 10 รูป การใช้พยัญชนะมีความแตกต่างจากสมัยปัจจุบันประการเดียวคือ การสะกดการันต์ต่างกัน การใช้สระแตกต่างกัน 5 ประการ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีวิธีการใช้ เครื่องหมายแทนหรือประกอบสระซึ่งปัจจุบันเลิกใช้แล้ว 3 รูป วรรณยุกต์มีวิธีการใช้ไม่แน่นอน และ ตัวเลขมีการใช้ 2 แบบ ระบบการเขียนยังไม่มีระเบียบที่แน่นอนเป็นหลักเดียวกัน มุ่งถ่ายทอดเสียงพูด มากกว่าการแสดงความต้องการของรากศัพท์หรือที่มาของคำ

อิงอร สุพันธุ์วิช⁴⁰ (2527) ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการอักษรและอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิวัฒนาการของตัวอักษรภาษาไทย การเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย ขอบเขต ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยธนบุรี ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วงรัชกาลที่ 1 ผลการศึกษา พบว่าทั้งด้านรูปอักษรและอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีบางส่วนที่พัฒนาและบางส่วนคงที่ บางสมัยมีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปและอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีบางส่วนที่น่าสนใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษา เกี่ยวกับสระ และเครื่องหมายต่างๆ และพบอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คืออักษรควบ พร หลย เป็นต้น

คณินิจ จันทรกระวี⁴¹ (2533) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ลักษณะอักษรและอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” เพื่อศึกษาลักษณะตัวอักษรและอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนปลาย สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวินิจฉัยอักษรและการเปรียบเทียบลักษณะตัวอักษร อักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผลการศึกษาพบว่าวิวัฒนาการสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา ตัวอักษรไม่มีความแตกต่างกัน อักษรสมัยหลังมีรูปแบบคล้ายคลึงกับรูปแบบตัวอักษรสมัยต้น เป็นการวิวัฒนาการตามลำดับ ความแตกต่างที่ปรากฏในรูปแบบตัวอักษรเป็นความ

³⁹ อภิวัน เชื้อไทย, “อักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526).

⁴⁰ อิงอร สุพันธุ์วิช, “วิวัฒนาการอักษรและอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์” (รายงานผลการวิจัยทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527).

⁴¹ คณินิจ จันทรกระวี, “ลักษณะอักษรและอักษรวิธียุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533).

แตกต่างจากลายมือที่เขียนและความนิยมในรูปลักษณะของตัวอักษรของผู้เขียน อีกทั้งแตกต่างกันที่ประเภทของเอกสารที่ใช้เขียน การใช้พยัญชนะตัวสะกดและเครื่องหมายประกอบสระต่างกันในตัวเดียว การใช้รูปสระนิยมใช้สระหลายรูปในเสียงสระเดียวกัน และใช้รูปสระบางรูปในคำต่างๆ ซึ่งต่างจากปัจจุบัน และมีการใช้อักษรวิเศษ ซึ่งมีลักษณะอักษรและอักษรควบสระ

ณพล พรประศาสน์สุข⁴² (2559) ศึกษาวิจัยเรื่อง “จารึกและเอกสารไทยสมัยอยุธยา : การศึกษาเชิงอักษรวิทยา” เพื่อศึกษาพัฒนาการ และอักษรวิเศษของรูปอักษรไทยสมัยอยุธยา ผลการศึกษาพบว่าอักษรไทยสมัยอยุธยารับมาจากอักษรไทยสมัยสุโขทัย พบใช้อยู่ในขอบเขตของอาณาจักรอยุธยา และยังใช้สืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ อักษรไทยที่ใช้ในสมัยอยุธยามี 2 ชนิด คือ อักษรไทยอยุธยาแบบธรรมดาและอักษรไทยย่อ อักษรไทยอยุธยาแบบธรรมดาพบการใช้ตลอดสมัยอยุธยา กว่า 400 ปี สามารถแบ่งตามลักษณะร่วมของรูปอักษรได้เป็น 5 ระยะ ส่วนอักษรไทยย่อ เริ่มปรากฏการใช้ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 สันนิษฐานว่าพัฒนามาจากอักษรไทยอยุธยาแบบธรรมดา ลายมือบรรจงที่ใช้ในราชสำนัก พบการใช้ในเอกสารสำคัญต่างๆ ในสมัยอยุธยาตอนปลายราว 100 ปี สามารถแบ่งตามลักษณะร่วมของรูปอักษรได้เป็น 2 ระยะ อักษรวิเศษที่ใช้กับอักษรไทยสมัยอยุธยาทั้ง 2 ชนิด ไม่ต่างกันมาก ส่วนประกอบสามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภท ได้แก่ พยัญชนะ สระ ตัวเลข วรรณยุกต์ เครื่องหมายประกอบการเขียน และอักษรวิเศษพิเศษ ในด้านการผสมอักษรรูปคำพยางค์เดียวสามารถเกิดจากส่วนประกอบตั้งแต่ 1 จนถึง 4 ส่วน ขณะที่การผสมอักษรรูปคำหลายพยางค์ทำได้โดยการนำคำพยางค์เดียวตั้งแต่ 2 คำ มาเรียงต่อกัน และจากผลศึกษาพัฒนาการรูปอักษรและอักษรวิเศษนั้นสามารถนำไปใช้ช่วยสันนิษฐานอายุข้อมูลที่ไม่ปรากฏศักราชได้

ประติรพ พรหมบุตร⁴³ (2563) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวรรณกรรมเรื่องฉันทพันตชาดก อักษรไทยย่อ ฉบับวัดบ้านแลง จังหวัดระยอง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวรรณกรรมเรื่องฉันทพันตชาดก ฉบับวัดบ้านแลง จังหวัดระยอง ที่บันทึกลงบนสมุดไทยขาว อักษรไทยย่อ ปี พ.ศ. 2330 ในด้านอักษรวิทยาโดยการนำมาเปรียบเทียบกับอักษรไทยย่อในสมัยอยุธยา เพื่อให้เห็นพัฒนาการของอักษร และศึกษาในด้านศิลปะการใช้ภาษา และภาพสะท้อนสังคม โดยการนำไป

⁴² ณพล พรประศาสน์สุข, “จารึกและเอกสารไทยสมัยอยุธยา : การศึกษาเชิงอักษรวิทยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559).

⁴³ ประติรพ พรหมบุตร, “การศึกษาวรรณกรรมเรื่องฉันทพันตชาดก อักษรไทยย่อ ฉบับวัดบ้านแลง จังหวัดระยอง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2563).

เปรียบเทียบกับฉันทันตชาดกในภูมิภาคอื่นๆ จากการศึกษาพบว่า ด้านอักษรวิทยา อักษรไทยย่อมมีการพัฒนาการไปไม่มาก เช่น การลดเหลี่ยมมุม ความโค้ง อักษรคล้ายคลึงอักษรไทยรัตนโกสินทร์มากขึ้น ด้านศิลปะการใช้ภาษา พบว่าฉันทันตชาดกทั้ง 4 ฉบับ เล่าเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์ไม่ซับซ้อน มีศิลปะการใช้ทางภาษาทำให้เรื่องน่าติดตาม ฉันทันตชาดก ฉบับวัดบ้านแลง ฉบับวัดบ้านนา และฉบับหอสมุดแห่งชาติลาว ประพันธ์เป็นร้อยกรอง ประเภทกาพย์ เนื้อเรื่องคล้ายคลึงกัน ส่วนฉบับวัดสูงเม่น ประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ในลักษณะแปลร้อย เนื้อเรื่องแตกต่างกับฉบับอื่นๆ มีความละเอียดในการบรรยายมากกว่า ในด้านสังคม ทั้ง 4 ฉบับ เน้นในเรื่องความเชื่อ คติธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามากกว่าด้านอื่นๆ จากศิลปะการใช้ภาษาที่ดีของผู้ประพันธ์ และการสอดแทรกคำสั่งสอนในพุทธศาสนา ทำให้ผู้รับสารได้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินและเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

การศึกษาตัวอักษร อักษรวิธี ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของอักษร และรูปแบบการเขียนอันเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ซึ่งอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับการพัฒนามาจากสมัยอยุธยาและสุโขทัยอีกทอดหนึ่ง อักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคล้ายคลึงกับปัจจุบัน แต่มีอักษรวิธีพิเศษ และเครื่องหมายที่แตกต่างออกไป ซึ่งเป็นสิ่งจำแนกให้ทราบว่าเป็นอักษรวิธีในช่วงสมัยใด

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเอกสารทางราชการโบราณ

การศึกษาด้านอักษรโบราณนั้นยังปรากฏงานวิจัยเอกสารโบราณ ซึ่งเทียบได้กับเอกสารประเภทเอกสารราชการในปัจจุบัน ซึ่งใช้ติดต่อสื่อสาร ออกคำสั่ง หรือบันทึกเรื่องราวทางราชการ อันสอดคล้องกับใบบอกซึ่งเป็นเอกสารติดต่อราชการ ดังนี้

วรารณณ์ ไตศิริ⁴⁴ (2532) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษา “ใบจุ่ม” เอกสารทางราชการของอาณาจักรล้านช้าง” เพื่อศึกษาวิเคราะห์ใบจุ่มที่เก็บรักษาไว้ที่งานบริการหนังสือภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ บันทึกด้วยอักษรไทยน้อย พิจารณาด้านลักษณะตัวอักษรและอักษรวิธี ที่ใช้บันทึก การใช้ถ้อยคำ สำนวนโวหาร ตลอดจนลักษณะสำคัญและเนื้อหาในใบจุ่ม ผลการศึกษาพบว่าอักษรไทยน้อยในใบจุ่ม มีรูปพยัญชนะ สระ เครื่องหมายต่างๆ ตัวเลข และอักษรวิธีคล้ายคลึงกับอักษรไทยน้อยโดยทั่วไป ยกเว้นพยัญชนะที่ใช้ในการบันทึกใบจุ่ม จะมีจำนวนมากกว่าที่พบในเอกสารร่วมสมัยฉบับ

⁴⁴ วรารณณ์ ไตศิริ, “การศึกษา “ใบจุ่ม” เอกสารทางราชการของอาณาจักรล้านช้าง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532).

อื่นๆ ส่วนการใช้ถ้อยคำ สำนวนโวหารในใบจุ่ม เป็นร้อยแก้วที่สละสลวย มีลักษณะมีการใช้คำซ้อน ทำให้เกิดสัมผัสเหมือนร้อยกรอง มีความไพเราะ ใบจุ่มมีลักษณะสำคัญ คือเป็นเอกสารชั้นต้นที่บันทึกข้อราชการภายในอาณาจักรล้านช้าง แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มพระราชโองการ มาจากเวียงจันทน์และหลวงพระบาง และกลุ่มหนังสือราชการจากขุนนางผู้ใหญ่ รวมทั้งหนังสือรายงานการปฏิบัติงานของข้าราชการชั้นผู้น้อย เนื้อหาที่บันทึกในใบจุ่ม แสดงให้เห็นสภาพสังคม การดำเนินนโยบายการเมือง การปกครองหัวเมืองล้านช้าง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-25

อรพรรณ สิ้นธิ์ศิริมานะ⁴⁵ (2548) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด” เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเอกสารแบบภายนอก ลักษณะเอกสารแบบภายใน และเนื้อหาของ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด ที่เก็บรักษาและให้บริการที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จำนวน 1,352 ฉบับ โดยประยุกต์แนวคิดการวิเคราะห์เอกสารจดหมายเหตุ และการวิเคราะห์เนื้อหาเอกสาร ผลการศึกษาพบว่าลักษณะแบบภายนอกของพระราชหัตถเลขาเป็นกระดาดฝรั่ง บันทึกด้วยลายมือเขียน ภาษาไทย มีการแก้ไขคำผิดและเพิ่มเติมข้อความในพระราชหัตถเลขา มีตราพระราชลัญจกรประทับอยู่ที่ส่วนหัวของกระดาดแสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ รูปแบบพระราชหัตถเลขาที่พบจำแนกได้ 8 รูปแบบ ลักษณะแบบภายในของพระราชหัตถเลขา ประกอบด้วย สถานที่ออกพระราชหัตถเลขา วันเดือนปีที่ออกพระราชหัตถเลขา เลขทะเบียนที่ออกพระราชหัตถเลขาอยู่ในส่วนนำ ส่วนเนื้อความมีการใช้ความนำเรื่อง การบรรยายเนื้อเรื่อง การสรุปสั่งการในตอนท้ายเนื้อหา และทรงลงพระปรมาภิไธยในตอนท้าย เนื้อหาของพระราชหัตถเลขาพบว่าเป็นพระราชหัตถเลขาที่เกี่ยวกับราชการกรมมหาดไทยและกรมพระกลาโหม ในประเด็นเกี่ยวกับ การทหาร การยุติธรรม การต่างประเทศ การเศรษฐกิจ และราชการอื่นๆ

⁴⁵ อรพรรณ สิ้นธิ์ศิริมานะ, “การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548).

อรุณี อัดตนาถวงษ์⁴⁶ (2549) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตรา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” เพื่อศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตรา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 998 รายการ ซึ่งเก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ด้านลักษณะและรูปแบบของหนังสือประทับตรา ทั้งลักษณะภายนอกได้แก่วัสดุรองรับการบันทึก การบันทึก ลักษณะอักษร และตราประทับ และลักษณะภายในอันได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนท้ายของหนังสือตราประทับ ผลการศึกษาพบว่าลักษณะภายนอกของหนังสือประทับตรามีวัสดุรองรับการบันทึกเป็นกระดาษเพลลา บันทึกด้วยอักษรไทย ภาษาไทยเป็นลายมือเขียน และมีการใช้เครื่องหมายในการบันทึก มีรูปแบบการบันทึกทั้งสิ้น 5 รูปแบบ ตราประทับที่พบทั้งหมดเป็นตราประทับเส้นขาดมีลายเป็นรูปเทวดา สัตว์หิมพานต์ หรือ ลวดลายไทย ซึ่งเป็นลักษณะเลียนแบบธรรมชาติ เช่น ตราดอกบัว ดอกพุดตาน การประทับตรามีความสำคัญในการออกหนังสือใช้เพื่อรับรองความแท้จริงของหนังสือรับรองความถูกต้องของข้อมูลด้านหลังของหนังสือประทับตราบางรายการพบการลงวันเดือนปีรับหนังสือพร้อมระบุชื่อผู้ถือหนังสือมาส่ง และอาจมีเรื่องอื่นๆ เพิ่มเติม ส่วนลักษณะภายในประกอบด้วย นามหรือตำแหน่งผู้ออกหนังสือ นามหรือตำแหน่งผู้รับ วันเดือนปีที่ออกหนังสือ ส่วนเนื้อหามีการใช้ความนำเรื่องหรือการอ้างถึงเรื่องเดิม การบรรยายเนื้อเรื่อง และสรุปสังการในตอนท้าย ผลการวิเคราะห์เนื้อหาพบว่าสาระสำคัญของหนังสือประทับตราสามารถจำแนกได้ 6 ประเด็น คือ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การต่างประเทศ การยุติธรรม การทหาร และราชการอื่นๆ

ธนโชติ เกียรติฉัตร⁴⁷ (2558) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” เพื่อศึกษาคำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านรูปแบบอักษร อักษรวิธี รูปแบบการบันทึก เนื้อหาที่ปรากฏในคำให้การประเภทต่างๆ ตลอดจนสภาพสะท้อนเหตุการณ์ประวัติศาสตร์สภาพสังคมและวัฒนธรรมจากต้นฉบับคำให้การจำนวนทั้งหมด 73 รายการ สามารถจำแนกตามเนื้อหาได้ทั้งสิ้น 65 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่าบันทึกลงวัสดุประเภทสมุดไทยดำและกระดาษเพลลา ใช้รูปแบบอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในการบันทึกมี

⁴⁶ อรุณี อัดตนาถวงษ์, “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549).

⁴⁷ ธนโชติ เกียรติฉัตร, “การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558).

3 ลายมือ คือลายมือหวัด ลายมือหวัดแกมบรรจง และลายมือบรรจง มีรูปแบบการบันทึกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนนำเป็นการบอกรายละเอียดการจัดทำคำให้การ ส่วนเนื้อหาเป็นส่วนที่บันทึกภูมิหลังของผู้ให้การหรือสาเหตุของการให้การ มีการลำดับเนื้อหาตามวันและเวลาที่ตามเหตุการณ์ต่างๆ และส่วนท้ายเรื่องมีการใช้ข้อความลงท้ายเพื่อจบคำให้การอันแสดงการสิ้นสุดเนื้อหาและยืนยันความจริงของผู้ให้การ เนื้อหาของคำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งหมด 4 ประเภทคือ คำให้การที่เกี่ยวกับศึกสงคราม คำให้การในกระบวนการยุติธรรม คำให้การของผู้ที่เดินทางไปยังประเทศอื่น และคำให้การประเภทอื่นๆ คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังสะท้อนภาพเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ สภาพสังคม ตลอดจนวัฒนธรรม

ปรีศนีภรณ์ พลายกำเนิด⁴⁸ (2564) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาสารัตถะและการใช้ภาษาทางการทูตในพระราชสาส์นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพ จัดกลุ่มสารัตถะ และวิเคราะห์การใช้ภาษาทางการทูตในพระราชสาส์นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาลักษณะภายนอกเป็นเอกสารตัวเขียนประเภทสมุดไทยลักษณะร่างหนังสือราชการ เรียกอีกชื่อว่าสมุดถือเฝ้า บันทึกด้วยลายมือที่ต่างกัน คือลายมือหวัด บรรจง หรือหวัดแกมบรรจงตามทักษะหรือลายมือของอาลักษณ์ มีทั้งอักษรไทย และอักษรโรมัน อักษรวิธีมีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างจากอักษรวิธีปัจจุบัน สารัตถะที่พบในพระราชสาส์นที่ส่งไปยังต่างประเทศ แบ่งออกเป็น กระบวนการจัดทำพระราชสาส์น ระเบียบพิธีการทูต เครื่องมงคลราชบรรณาการ และสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้าระหว่างประเทศ การใช้ภาษาทางการทูต พบการใช้ภาษาทางการทูตที่โดดเด่นในพระราชสาส์น 4 ประเภทหลัก คือ การแนะนำตัวและการแสดงเจตจำนงในการสื่อสาร การแสดงมารยาททางการทูต การโน้มน้าว และการลงท้ายพระราชสาส์น

ชัชพิสิฐ ปาชนะ⁴⁹ (2564) วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสารัตถะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อขอราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427” เพื่อศึกษารูปแบบตัวอักษร อักษรวิธี วิเคราะห์ลักษณะภายนอกและลักษณะภายใน และวิเคราะห์สารัตถะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อขอราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427

⁴⁸ ปรีศนีภรณ์ พลายกำเนิด, “การศึกษาสารัตถะและการใช้ภาษาทางการทูตในพระราชสาส์นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564).

⁴⁹ ชัชพิสิฐ ปาชนะ, “การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสารัตถะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อขอราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564).

ผลการศึกษารูปแบบอักษรไทยและอักษรวิธีที่ใช้ในเอกสารตัวเขียนภาษาไทย จัดเป็นอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะลายมือแตกต่างกันตามประเภทของเอกสาร วัสดุรองรับ และลักษณะการเขียนของแต่ละบุคคล จำแนกออกเป็น ลายมือบรรจง ลายมือบรรจงแกมหวัด และลายมือหวัด อักษรวิธีพิเศษที่พบ เช่น การใช้รูปพยัญชนะที่เขียนเชื่อมต่อกันเป็นรูปพิเศษ เช่น พร หลู ศก พญา ฎีกา เป็นต้น ลักษณะภายนอกของเอกสารตัวเขียนภาษาไทย บันทึกลงบนกระดาษเพลลาแบบไทยซึ่งเป็นเอกสารฉบับจริงที่ส่งไปยังผู้รับ และสมุดไทยดำเป็นเอกสารร่างของเอกสารก่อนส่งออก หรือคัดหนังสือต้นฉบับที่ส่งเข้ามาเพื่อเป็นหลักฐาน ลักษณะภายในของเอกสารตัวเขียนภาษาไทย มีการเรียงเนื้อหาเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนท้ายของเอกสาร มีองค์ประกอบแตกต่างกันไปตามประเภทของเอกสารตัวเขียน และสารัตถะที่พบ แบ่งออกเป็น 8 ประเด็นคือ การเมืองการปกครอง การสงคราม เศรษฐกิจและทรัพยากร ความสัมพันธ์กับต่างประเทศและสนธิสัญญา ศาสนาและประเพณี การยุติธรรม การคมนาคม และโรคภัยไข้เจ็บ

สาวณี ขอนแก่น⁵⁰ (2564) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4” เพื่อศึกษารูปแบบการบันทึกรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา ของหนังสือราชการประเภทสารตราและใบบอก ระหว่างสยามและล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1-4 (พ.ศ. 2325-2411) และเพื่อวิเคราะห์เนื้อหาของหนังสือราชการประเภทสารตราและใบบอกซึ่งสัมพันธ์กับองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1-4 (พ.ศ. 2325-2411) ผลการศึกษาพบว่ารูปแบบการบันทึกและรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาสารตรา หนังสือราชการประเภทสารตราเป็นหนังสือที่ประทับด้วยตราใหญ่ ซึ่งเป็นตราประจำตำแหน่งของอัครมหาเสนาบดี คือ สมุหนายกที่ดูแลประเทศราชฝ่ายเหนือ ซึ่งไม่พบเอกสารต้นฉบับมีเพียงร่างสารตราที่ราชสำนักสยาม บันทึกด้วยอักษรไทย บนหนังสือสมุดไทย มีลักษณะการเขียน 3 ลายมือ ได้แก่ ลายมือหวัด ลายมือหวัดแกมบรรจง และลายมือบรรจง รูปแบบการบันทึกและรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาใบบอก บันทึกลงกระดาษเพลลาหรือหนังสือขุด ด้วยเส้นดินสอ ลายมือเป็นระเบียบ มีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนลงท้าย เนื้อหาของเอกสารครอบคลุมทั้งด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมและวัฒนธรรม

⁵⁰ สาวณี ขอนแก่น, “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564).

การวิจัยที่เกี่ยวข้องเอกสารทางราชการโบราณ มีการศึกษาแบ่งออกเป็น การศึกษารูปแบบอักษร อักษรวิธี พบเอกสารบันทึกออกเป็น 3 ลายมือ คือลายมือหวัด ลายมือหวัดแกมบรรจง และลายมือบรรจง บันทึกลงกระดาษเพลลา สมุดไทย หรือผ้า การศึกษาลักษณะภายนอกได้แก่วัสดุรองรับการบันทึก การบันทึก ลักษณะอักษร และตราประทับ การศึกษาลักษณะภายในซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา ส่วนท้าย และศึกษาด้านเนื้อหา สารัตถะจากเอกสาร หรือภาพสะท้อน ซึ่งเอกสารส่วนใหญ่มีเนื้อหา ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม ในด้านการวิเคราะห์ลักษณะเอกสารนั้น ผู้วิจัยบางท่านได้ใช้แนวคิดวิชาการวิเคราะห์จดหมายเหตุ ของ Luciana Duranti จากหนังสือ “Diplomatics: New Uses for Old Science”⁵¹ นำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์เอกสารโบราณ ซึ่งจัดเป็นเอกสารจดหมายเหตุประเภทหนึ่ง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านเอกสารโบราณภาคใต้

การศึกษาเอกสารโบราณในบริเวณภาคใต้ซึ่งเป็นพื้นที่และช่วงเวลาใกล้เคียงกับเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช พบงานวิจัยคือ

ประพนธ์ เรืองณรงค์⁵² (2523) ศึกษาวิจัยเรื่อง “พระวรวงศ์ วรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” เพื่อศึกษา วิเคราะห์ลักษณะอักษร อักษรวิธี ของวรรณกรรมภาคใต้วิเคราะห์ในเชิงสังคม และเปรียบเทียบอนุภาคฉบับต่างๆ พบว่าอักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บันทึกตามอักษรวิธีภาษาถิ่นมีลักษณะเด่นเป็นระบบเป็นเอกลักษณ์ของการบันทึกวรรณกรรมภาคใต้ วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นนิทานชาดกเรื่องหนึ่งจึงแสดงให้เห็นกฎแห่งกรรมเป็นประการสำคัญ รูปแบบในการประพันธ์เป็นร้อยกรองประเภทกาพย์ กวีมีความสามารถในการใช้ภาษาไม่ว่าจะเป็นการใช้ถ้อยคำ สำนวนโวหารอันก่อให้เกิดอรรถสทงวรรณคดี ในเชิงสังคมได้สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของชาวบ้านเกี่ยวกับความเชื่อด้านต่างๆ ปรากฏว่าฉบับปัญญาสชาดกน่าจะเป็นต้นเค้าของฉบับจังหวัดสุราษฎร์ธานี และฉบับหอสมุดแห่งชาติ โดยเฉพาะฉบับสุราษฎร์ธานีกล่าวถึงสังคมชนบทได้ดีกว่าฉบับอื่นๆ

⁵¹ Luciana Duranti, *Diplomatics: New Uses for Old Science* (London: The Scarecrow Press, Inc., 1988).

⁵² ประพนธ์ เรืองณรงค์, “พระวรวงศ์ วรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523).

วนิดา พิเศษพงษา⁵³ (2526) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ไกรสิทธิ์ วรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดชุมพร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” เพื่อศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดชุมพรเรื่องไกรสิทธิ์ จากหนังสือชุด ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่นิยมสวดกันอย่างแพร่หลายในท้องถิ่นชุมพรจนถึงปัจจุบัน ในประเด็นของลักษณะอักษร อักษรวิธี วิเคราะห์แนวคิดด้านประเพณีและสังคมที่ปรากฏ ศึกษาค่านิยมในการเล่าเรื่องแบบชาวบ้าน ธรรมเนียมการแต่ง การดำเนินเรื่อง ประเมินค่าสุนทรียภาพ และเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจศึกษาวรรณกรรมชาวบ้านภาคใต้ จากการศึกษาทำให้ทราบว่าอักษรที่ใช้บันทึกเรื่องไกรสิทธิ์เป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อักษรวิธีมีลักษณะเด่นเป็นระบบ แม้จะบันทึกเป็นภาษาถิ่น วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นนิทานประโลมโลก ผู้แต่งมุ่งเสนอความสนุกสนานเพลิดเพลินเป็นสำคัญ เนื้อเรื่องสอนกฎแห่งกรรม กวีมีความสามารถในการใช้ภาษา ทั้งถ้อยคำและสำนวนโวหารอันก่อให้เกิดรสทางวรรณคดีนอกจากนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของชาวบ้านเกี่ยวกับความเชื่อด้านต่างๆ ตลอดจนประเพณีในท้องถิ่น

รัตนา พันธุ์สุริย์ฉาย⁵⁴ (2530) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโคบุตร, วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้” เพื่อศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรื่อง โคบุตร ซึ่งพบในหนังสือชุดในด้านของลักษณะอักษร อักษรวิธี คุณค่าด้านวรรณกรรมและสังคม ผลการศึกษาพบว่าอักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้านอักษรวิธีมีลักษณะการเขียนตามภาษาถิ่น แต่ไม่เป็นระบบระเบียบมากนัก วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นนิทานประโลมโลก ซึ่งน่าจะได้นำเค้าโครงมาจากวรรณกรรมภาคกลาง และโครงเรื่องตอนหลังมาจากนิทานรามเกียรติ์พื้นบ้าน เนื้อหากลมกลืนกันเป็นอย่างดี กวีเสนอความเพลิดเพลิน และยังสอดแทรกคติธรรม สภาพสังคม ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อไว้ภายในวรรณกรรม

⁵³ วนิดา พิเศษพงษา, “ไกรสิทธิ์ วรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดชุมพร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526).

⁵⁴ รัตนา พันธุ์สุริย์ฉาย, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโคบุตร, วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530).

โสรัถยา สังข์ทอง⁵⁵ (2540) ศึกษาวิจัยเรื่อง “พญาหงส์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานีเรื่องพญาหงส์ บนหนังสือชุด นำมาวิเคราะห์ลักษณะอักษรอักขรวิธี คุณค่าด้านวรรณกรรมและสังคม ผลการศึกษา พบว่า อักษรที่ใช้บันทึกเป็นอักษรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อักษรวิธี บันทึกตามเสียงพูดในภาษาถิ่นได้ แต่ไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นนิทานชาดก เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยตรง กวี น่าจะได้เค้าโครงเรื่องมาจากหังสชาดก หรืออรรถกถาชาดก เรื่องมหาหังสชาดก ลักษณะเรื่องมุ่งสอน หลักธรรมคนทั่วไป รูปแบบประพันธ์เป็นร้อยกรองประเภทกาพย์ กวีมีความสามารถในการใช้ภาษา ทั้งด้านถ้อยคำ สำนวนโวหาร และยังแสดงให้เห็นสภาพสังคม ค่านิยมความเชื่อ ประเพณีของชาวใต้ อย่างน่าสนใจ

งานวิจัยเกี่ยวกับเอกสารโบราณภาคใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นใน ภาคใต้ จากสมุดไทยหรือหนังสือชุด โดยศึกษาลักษณะอักษร อักษรวิธี พบว่าอยู่ในช่วงสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น อักษรวิธีเป็นรูปแบบตามเสียงที่ใช้ในภาษาถิ่นใต้ และวิเคราะห์คุณค่าที่ปรากฏ ในวรรณกรรมซึ่งปรากฏให้เห็นถึง สภาพสังคม ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อ ในท้องถิ่น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านคุณค่าของเอกสาร

การศึกษาคุณค่าของเอกสารโดยเฉพาะเอกสารตัวเขียน ซึ่งนำมาวิเคราะห์หาลักษณะเด่น และคุณค่าของเอกสาร พบงานวิจัยคือ

พรชัย นาคสีทอง (2548)⁵⁶ ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติ เพื่อศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และเพื่อให้ผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้เป็นเอกสารอ้างอิงสำหรับประกอบการศึกษาค้นคว้าต่อไป โดยศึกษาจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทั้ง 15 ฉบับ จากต้นฉบับตัวเขียนเป็นหลัก ผลการศึกษา ลำดับเหตุการณ์พบว่ามีเหตุการณ์สำคัญๆ แบ่งได้ดังนี้ 1.เหตุการณ์เตรียมราชการทัพและการ

⁵⁵ โสรัถยา สังข์ทอง, “พญาหงส์ วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2540).

⁵⁶ พรชัย นาคสีทอง, “การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทาง ประวัติศาสตร์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2540).

เดินทางของทัพหลวง 2. เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองต่างๆ 3. เหตุการณ์กวาดต้อนครอบครัวและการจัดการครัวเรือนที่เป็นฝ่ายพวกขบถเมืองไทรบุรี ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับเอกสารทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะจดหมายเหตุ จ.ศ. 1200-1201 พบว่าเนื้อส่วนใหญ่ถูกต้องและสอดคล้องกัน แต่วิธีการบันทึกต่างกันเนื่องจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบันทึกแบบสนทนาโต้ตอบและเป็นเหตุการณ์วันต่อวัน ทำให้บางเหตุการณ์ไม่ต่อเนื่องสมบูรณ์ การศึกษาอย่างละเอียดจำเป็นต้องศึกษาพร้อมกับหลักฐานขั้นต้นอื่นๆ และพบว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติคุณค่าในฐานะที่เป็นแหล่งรวบรวมเอกสารร่วมสมัย คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระบรมราชาบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คุณค่าในฐานะที่สะท้อนลักษณะสภาพบ้านเมืองและสภาพการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ และคุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระราชานุกิจและธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวชัดเจนมากกว่าเอกสารขั้นต้นอื่นๆ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านคุณค่าของเอกสารนั้นมีจำนวนมาก แต่ในส่วนของการศึกษาจากเอกสารโดยเฉพาะเอกสารตัวเขียน นั้นพบจำนวนน้อยเป็นการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ และศึกษาคุณค่าของเอกสารที่สะท้อนเรื่องราวต่างๆ

การสืบค้นเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช มีผู้ศึกษาด้านอักษรและอักขรวิธี ตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2526 ทั้งหมด 5 งานวิจัยด้านเอกสารทางราชการโบราณ มีผู้ศึกษาวิจัย ตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2532 ทั้งหมด 7 งานวิจัยด้านเอกสารโบราณภาคใต้ มีผู้ศึกษาวิจัย ตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2523 ทั้งหมด 4 งานวิจัย และด้านคุณค่าของเอกสาร มีผู้ศึกษาวิจัย ในปี พ.ศ. 2548 ซึ่งการสืบค้นเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่าการศึกษาเกี่ยวกับเอกสารราชการไทยในสมัยโบราณพอสมควร แต่งานศึกษาเกี่ยวกับใบบอกโดยเฉพาะพบเป็นการศึกษารวมกับเอกสารสารตรา ซึ่งมีทั้งการศึกษาเอกสารของล้านนา เอกสารการติดต่อกับกัมพูชา อย่างไรก็ตามงานวิจัยข้างต้นสามารถเป็นแนวทางในการศึกษาใบบอกต่อไปได้ และจะเห็นได้ว่าจากการสืบค้นองค์ความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบบอกและเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามข้างต้น สามารถปรับเป็นแนวทางในการศึกษาใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชในการศึกษาลักษณะของเอกสาร รูปแบบอักขรวิธี การใช้ภาษาในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าที่ปรากฏในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชในการศึกษาวิจัยต่อไป

บทที่ 3

รูปแบบอักษร อักษรวิธี และการใช้ภาษาในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

เอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเอกสารที่เก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ มีศักราชชัดเจนเนื่องจากเป็นเอกสารสำหรับการติดต่อระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวงในอดีต ตั้งแต่รัชกาลที่ 2-4 มีความแตกต่างของวิธีการเขียนในแต่ละช่วงเวลา และแตกต่างจากการเขียนในปัจจุบัน การศึกษารูปแบบอักษร อักษรวิธี และการใช้ภาษาในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช แบ่งออกเป็น 3 ประเด็นการศึกษา คือ ลักษณะของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช รูปแบบอักษร-อักษรวิธีที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช และการใช้ภาษาในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ดังนี้

ลักษณะของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลักษณะภายนอกของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลักษณะภายในของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

รูปแบบอักษร อักษรวิธีที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลักษณะลายมือที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

รูปแบบอักษรที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

อักษรวิธีที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

การใช้ภาษาในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ภาษาถิ่นใต้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลักษณะของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ผลการวิเคราะห์ลักษณะของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชจากเอกสารทั้งสิ้น 59 รายการ แบ่งลักษณะของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชออกเป็นลักษณะภายนอกและลักษณะภายใน โดยมีส่วนต่างๆ แยกย่อยออกไปตามลำดับ ดังนี้

ลักษณะภายนอกของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลักษณะภายนอก คือรูปลักษณะของเอกสารซึ่งสามารถได้ด้วยสายตา ไม่จำเป็นต้องอ่านข้อมูลวิเคราะห์ข้อความในเอกสาร เช่น สีบนทึบ ตัวอักษร ภาษา ตราประทับ ลักษณะภายนอกมีรายละเอียดดังนี้

1. วัสดุในการบันทึก

วัสดุที่ใช้บันทึกใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ กระดาษเพลลา และสมุดไทย ซึ่งมีขนาด เส้นอักษร รูปแบบการบันทึกที่แตกต่างกัน และสภาพของวัสดุในปัจจุบันเป็นดังนี้

1.1 ชนิดของใบบอก

กระดาษเพลลา ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเอกสารที่บันทึกบนกระดาษเพลลา คือกระดาษไทยแผ่นบางๆ ทำจากเปลือกไม้ชนิดที่สามารถนำมาทำเป็นกระดาษได้ เช่น เปลือกข่อย เปลือกสา ใช้เป็นแผ่นกระดาษเพื่อการเขียนบันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ส่วนมากนิยมเขียนด้วยดินสอดำ ลักษณะเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดต่างๆ ยาวและสั้นไม่เสมอกัน กระดาษเพลลานี้ถ้าทำจากเปลือกข่อย นิยมเรียกว่า “กระดาษข่อย” ถ้าทำจากเปลือกสา เรียกว่า “กระดาษสา” กระดาษเพลลานั้นนอกจากบันทึกข้อความแล้ว ยังสามารถนำไปใช้งานอย่างอื่นได้หลายอย่าง เช่น ทำหมันยาเรือ ปั่นเป็นเส้นใช้แทนด้ายเย็บสมุดไทย ใช้รองดอกไม้เทียนและใช้ในงานช่างทอง เป็นต้น เขตจังหวัดภาคเหนือเรียกกระดาษเพลลาว่า กระดาษน้ำโห่ง การทำกระดาษเพลลานั้นมีลักษณะขั้นตอนคล้ายกับการทำหนังสือสมุดไทย แต่การหล่อกระดาษบนพะแนงจะใช้เนื้อกระดาษบางกว่าการทำสมุดไทย และตัดขั้นตอนการลบสมุด⁵⁷ การหักสมุด⁵⁸ ออกไป⁵⁹ กระดาษเพลลาจึงมีสีธรรมชาติตามวัสดุที่นำมาทำ

สมุดไทย หรือหนังสือสมุดไทย สำนักหอสมุดแห่งชาติ⁶⁰ ได้อธิบายไว้ว่าสมุดไทยคือ “เอกสารโบราณที่ทำจากเปลือกไม้ชนิดต่างๆ ที่สามารถนำมาใช้ทำเป็นกระดาษได้ เช่น ข่อย สา สับปะรด ปอ ย่านกฤษณา เป็นต้น โดยทำกระดาษให้หนาพอสมควรและตัดกระดาษให้เป็นลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวๆ แล้วพับกระดาษกลับไปมาให้เป็นเล่มสมุด สมุดไทยมีชื่อเรียกแตกต่างกันในแต่ละภาค คือ ภาคใต้ของประเทศไทย นิยมเรียกว่า “บุต” ซึ่งมักทำจากพืชที่มีส่วนผสมของย่านกฤษณา ภาคเหนือ

⁵⁷ การลบสมุด คือ การทากระดาษด้วยแป้งเปียกกับปูนขาวป้องกันไม่ให้กระดาษซึมเพื่อทำสมุดไทยขาว หรือทาแป้งเปียกกับเขม่าไฟหรือถ่านบดละเอียดเพื่อทำสมุดไทยดำ

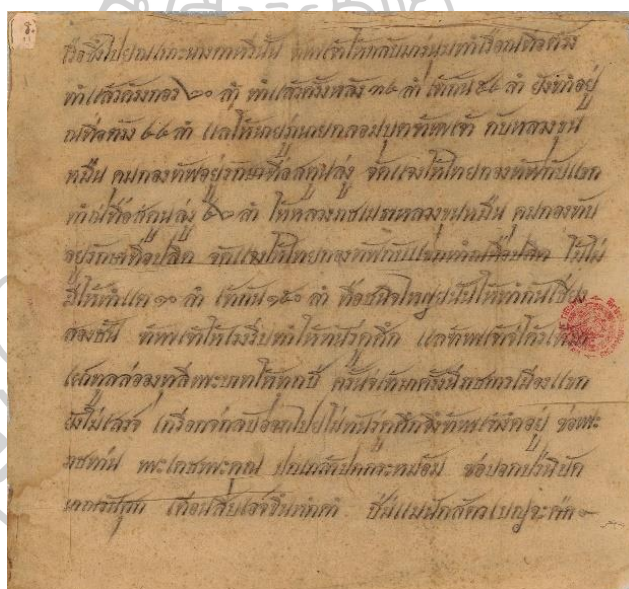
⁵⁸ การหักสมุดคือ การใช้มีดไม่มีคม ปลายมนมีด้ามถือ หักกระดาษตามแบบแล้วพับให้เป็นแนวเสมอกัน แล้วพับกลับไปมาเพื่อทำเป็นเล่มสมุดไทย

⁵⁹ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **คู่มือสำรวจ จัดทำ รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณ ประเภทคัมภีร์ใบลานและหนังสือสมุดไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563), 60-63.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 60.

เรียกว่า “พับสา” เนื่องจากนิยมใช้เปลือกต้นสามาทำกระดาษ สาเหตุที่เรียกว่าสมุดไทยนั้นเพราะเป็นคำรวมที่ใช้เรียกวัดสุทธหลายประเภทที่คนไทยนำมาทำเป็นสมุด”

สมุดไทยนั้นมีอยู่ 2 ชนิด แบ่งตามสี คือ สมุดไทยขาว และสมุดไทยดำ และสมุดไทยนี้ส่วนใหญ่ทำจากเปลือกของต้นข่อย จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สมุดข่อย⁶¹ การบันทึกใบบอกลงบนสมุดไทยเป็นการคัดสำเนา เพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ เช่น การคัดทูลฉลอง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ⁶² กล่าวไว้ในหนังสือเทศาภิบาลว่า “ถ้าใบบอกฉบับใดที่จะต้องกราบบังคมทูล เสนาบดีก็สั่งให้ปลัดทูลฉลองคัดความขึ้นกราบบังคมทูล เรียกว่า คัดทูลฉลอง คือเก็บแต่เนื้อความใบบอก แต่ต้องระวังมิให้ผิดเพี้ยนบกพร่องขึ้นกราบบังคมทูล” การคัดหนังสือลงสมุดไทยก็เพื่อนำความขึ้นขึ้นกราบบังคมทูลตามข้างต้น ส่วนใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชส่วนที่คัดสำเนาเป็นการบันทึกลงสมุดไทยดำทั้ง 2 ฉบับ

ภาพที่ 8 ภาพใบบอกจากกระดาษเพล

ที่มา: “ใบบอกเมืองนครฯ เรื่องต่อเรือรบใช้ในการศึก,” หอสมุดแห่งชาติ, กระดาษเพล, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1185 (พ.ศ. 2366), เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ ร.2.

⁶¹ ก่องแก้ว วีรประจักษ์, *การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2530), 4.

⁶² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เทศาภิบาล* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 40.

นอกจากนี้ยังพบการบันทึกชื่อเรียกสำหรับการทำสำเนาใบบอกสำหรับงานราชการเมือง นครศรีธรรมราชประเภทต่างๆ คือ คัดสำเนาลงสมุดไทย เรียกว่า “คัดบอก” บันทึกลงบนกระดาษ เพลาเรียกว่า “สำเนาใบบอก” หรือใบบอกที่ส่งมานั้นเป็นอักษร-ภาษาอื่นที่ไม่ใช่ภาษาไทยจะถูกนำส่ง ไปให้เจ้าหน้าที่กรมอาลักษณ์แปลใบบอกเรียกว่า “สำเนาแปลใบบอก” ในส่วนของเมือง นครศรีธรรมราชมีหน้าที่พิเศษ เอกสารจากหัวเมืองใต้บังคับบัญชาซึ่งเป็นประเทศราชฝ่ายมลายู คือ ไทรบุรี กลันตัน ก่อนจะส่งสำเนาแปลเอกสารมายังกรุงเทพฯ เพื่อแจ้งข่าวหรือติดต่อขอราชการต่อไป ตามความปรากฏในใบบอกซึ่งเจ้าพระยาศรีธรรมราชส่งมายังกรุงเทพฯ เรื่องบอกเรื่องส่งคำแปล หนังสือพระยาไทรรายนมูดาฯ จ.ศ. 1218 ว่า “ข้าพระพุทธิเจ้าได้ส่งคำแปลหนังสือพระยาไทรฉบับ หนึ่ง หนังสือรายนมูดาฉบับหนึ่ง ซึ่งมีมาถึงข้าพระพุทธิเจ้าเข้ามาด้วยแล้ว”

1.2 ขนาดของเอกสาร ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเล็กที่สุด ยาว 29.2 ซม. กว้าง 35.6 ซม. และขนาดยาวที่สุด ยาว 464 ซม. กว้าง 40 ซม. ซึ่ง ความยาวของเอกสารขึ้นอยู่กับเนื้อความที่ผู้บันทึกต้องการ ถ้าเนื้อความมีความยาวมากจะมีการต่อ กระดาษไปเรื่อยๆ จนกว่าจะสิ้นข้อความ

1.3 สภาพของเอกสาร ใบบอกส่วนใหญ่อยู่ในสภาพสมบูรณ์แม้จะมีเนื้อกระดาษที่ บางและเก็บรักษาโดยการม้วนพับมาเป็นเวลานาน ด้านการอนุรักษ์พบเอกสารจำนวน 11 ฉบับ คือ เอกสาร จ.ศ. 1201 เลขที่ 130, จ.ศ. 1201 เลขที่ 135, จ.ศ. 1201 เลขที่ 141, จ.ศ. 1201 เลขที่ 152, จ.ศ. 1201 เลขที่ 158, จ.ศ. 1201 เลขที่ 176, จ.ศ. 1201 เลขที่ 181, จ.ศ. 1201 เลขที่ 192, จ.ศ. 1202 เลขที่ 180, จ.ศ. 1202 เลขที่ 181 และ จ.ศ. 1218 เลขที่ 162 คิดเป็นร้อยละ 18.64 % ผ่านกระบวนการอนุรักษ์เพื่อให้มีขนาดที่หนาและแข็งแรงขึ้น โดย 10 ฉบับ เป็นใบบอกรัชกาลที่ 3 ซึ่ง สัมพันธ์กับอายุของเอกสาร ส่วนใบบอกในสมุดไทยดำ มีสภาพสมบูรณ์แต่เส้นดินสอขาวมีการลบ เลือนของเส้นอักษรหลายจุด ทำให้ยากต่อการศึกษา

1.4 เส้นอักษร เส้นอักษรที่ปรากฏในใบบอกสัมพันธ์กับชนิดของเอกสารที่ใช้จาก กระดาษเพลา 57 ฉบับ สมุดไทย 2 เล่ม กล่าวคือกระดาษเพลาใช้ดินสอสีดำในการบันทึก ส่วนคัด บอกในสมุดไทยดำเขียนด้วยดินสอสีขาวซึ่งแร่ชนิดนี้มีบันทึกว่า “ได้มาจากหินดินสอ เป็นดินชนิดหนึ่ง มีเนื้อละเอียดแข็ง ลักษณะเหมือนหินก้อนใหญ่ๆ อยู่ตามภูเขา เมื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการเขียน ต้องเลื่อยให้เป็นแท่งเล็กๆ ดินสอขาวชนิดดี เป็นดินเนื้อละเอียดสีขาวจัด พบมากในเขตจังหวัด นครศรีธรรมราช”⁶³

⁶³ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, คู่มือสำรวจ จัดทำ รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณ ประเภทคัมภีร์โบราณและหนังสือสมุดไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563), 70.

2. รูปแบบการเขียน

รูปแบบการเขียนในเอกสารใบบอกแบ่งการพิจารณาเป็น ความยาวและกรอบในการบันทึก และการแก้ไขข้อความ ดังนี้

2.1 ความยาวและกรอบในการบันทึก ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช มีลักษณะการบันทึกเนื้อความแบบหน้าเดียว ส่วนหน้าหลังไว้สำหรับเขียนข้อความบรรณนิทัศน์ หรือข้อความเกี่ยวกับการดำเนินการทางสารบรรณ หรือประทับตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือนั้น ส่วนการบันทึกลงบนสมุดไทยมีการบันทึกทั้งสองด้านและไม่มีการลงตราประทับ

2.1.1 ความยาวของการบันทึกเนื้อหาในใบบอกบนกระดาษเพลลา ความยาวนั้นขึ้นอยู่กับเนื้อความในเอกสาร โดยจะเขียนข้อความเว้นจากขอบกระดาษทั้ง 4 ด้าน ในลักษณะกรอบสี่เหลี่ยม จัดแนวเนื้อหาชิดระยะขอบซ้าย การบันทึกข้อความเริ่มต้นเขียนจากซ้ายไปขวา บนลงล่าง มีการเว้นช่องไฟของตัวอักษรและระยะห่างระหว่างบรรทัดเท่าๆ กันตั้งแต่ต้นจนจบ โดยบันทึกข้อความในลักษณะที่ไม่มีการย่อหน้าและเขียนข้อความต่อกันไปเรื่อยๆ จนสุดกระดาษ การเขียนเนื้อความทั้งหน้ากระดาษไม่มีการร่างเส้นบรรทัด ฉะนั้นเอกสารที่มีเนื้อความยาวมาก ช่วงบรรทัดท้ายกระดาษจึงมีระยะบรรทัดที่ไม่สม่ำเสมอ มีลักษณะเอียงขึ้นช่วงท้ายบรรทัด

จากการเก็บข้อมูลพบว่า เอกสารใบบอก 1 ฉบับ มีการบันทึกข้อความตั้งแต่ 8 บรรทัด ไปจนถึงมากที่สุด 174 บรรทัด ซึ่งเอกสารที่มีความยาวในการบันทึกมากๆ ส่วนใหญ่เป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราชการสงคราม

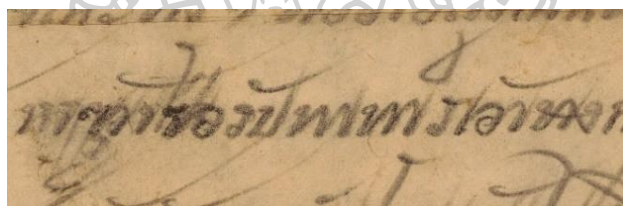
2.1.2 ความยาวและกรอบในการบันทึกบนสมุดไทยดำ สามารถเขียนข้อความได้ทั้งสองด้านของหน้าสมุดไทย ด้านแรกที่ใช้บันทึกเรียกว่า “หน้าต้น” เมื่อบันทึกจนสุดด้านแรกจะพลิกกลับมาบันทึกต่อในด้านหลัง เรียกว่า “หน้าปลาย” มีการอบการบันทึกโดยทั่วไปคล้ายกับกระดาษเพลลา คือ เขียนข้อความเว้นจากขอบกระดาษทั้ง 4 ด้านในลักษณะกรอบสี่เหลี่ยม จัดแนวเนื้อหาชิดระยะขอบซ้าย ไม่พบทั้งรอยเส้นบรรทัดและการขีดกั้นเส้นกรอบด้านซ้ายขวาของกระดาษ โดยเริ่มต้นเขียนจากซ้ายไปขวา บนลงล่าง มีการเว้นช่องไฟของตัวอักษรและระยะห่างระหว่างบรรทัดเท่าๆ กัน ซึ่งในแต่ละหน้าสมุดจะมีขนาดของกรอบการบันทึกแตกต่างกันตามการพิจารณาผู้เขียน

2.2 การแก้ไขข้อความ เมื่อมีความผิดพลาดในการเขียนข้อความ เช่น ตกหล่น เขียนผิดหรือเขียนเกินจากที่ต้องการ ผู้เขียนในทีนี้คืออาลักษณ์ จะทำการแก้ไขข้อความตามวิธีต่างๆ ซึ่งในกระบวนการเขียนสารตรา หรือหนังสือส่งออกจากกรุงเทพฯ ก่อนที่จะเขียนลงกระดาษเพลลา มีการร่างลงในสมุดไทย และเรียกเครื่องหมายที่ใช้แก้ไขข้อความเหล่านั้นว่า ตก แทรก วง กา “เป็นเครื่องหมาย

ในการแก้ไขเพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลงใจความ ก่อนที่พนักงานจะแก้ไขตามข้อความในตกแทรกวงกาให้เรียบร้อยก่อนจะคัดส่งไป”⁶⁴ การแก้ไขข้อความที่พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช แบ่งออกเป็น

2.2.1 ลบหรือวงข้อความ เมื่อเขียนข้อความผิด เขียนเกิน หรือไม่ต้องการข้อความใดข้อความหนึ่ง อาลักษณ์จะใช้วิธีขูดลบทำให้ข้อความลบเลือน หรือวงข้อความนั้นไว้ เช่น สมุดไทยตำม็รอยสีขาวเป็นบริเวณกว้างตามแนวการเขียนอักษร ซึ่งมาจากการลบ รอยดินสอขาวที่เขียนไว้บนสมุด

2.2.2 ลบข้อความแล้วเขียนใหม่ วิธีนี้เป็นวิธีที่พบมากที่สุดใเอกสารใบบอกที่เขียนด้วยดินสอตำบนกระดาษเพลลา เมื่อมีการเขียนข้อความผิดหรือเขียนเกิน ข้อความนั้นจะถูกขูดออกหรือลบแล้วเขียนข้อความใหม่ที่ตำแหน่งเดิม ในบางจุดยังคงมีร่องรอยสีตำหลงเหลือจากการแก้ไขเอกสารด้วยการขูดข้อความออก ปรากฏใใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ (จ.ศ. 1201/142)⁶⁵ มีการขูดลบข้อความจาก “หาฐู” แก้ไขและแทนที่ด้วยคำว่า “ข้าฯ ขอรับพระทานเอาช้าง” ที่ตำแหน่งเดิมดังภาพ

ภาพที่ 9 ภาพตัวอย่างการลบข้อความแล้วเขียนใหม่

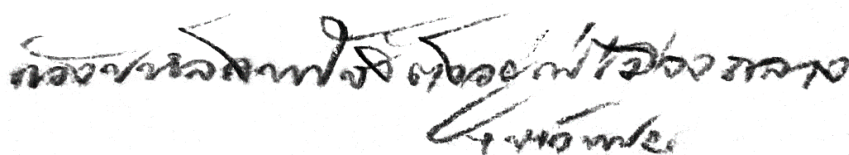
ที่มา: “ใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงเมืองให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพจับครัวเมืองไทรฯ,” หอสมุดแห่งชาติ, กระดาษเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 142, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

2.2.3 แทรกข้อความ วิธีการนี้พบใสมุดไทย เมื่ออาลักษณ์เขียนเอกสารตกหล่น ผู้เขียนจะเขียนสัญลักษณ์ + หรือ สัญลักษณ์ + ใน o เพื่อให้ทราบว่ข้อความต่อจากนี้ตกหล่น แล้วจึงเขียนข้อความแทรกไว้ด้านบนหรือล่าง หรือเขียนสัญลักษณ์เดิมอีกครั้งใกล้เคียงกับข้อความเดิม และเขียนข้อความที่ตกหล่นต่อจากสัญลักษณ์นั้น ส่วนบางข้อความที่ไม่ต้องการอาลักษณ์จะไม่ใช้วิธีขีดฆ่าแต่ใช้วิธี “วง” คือวงรอบข้อความทั้งหมดที่ไม่ต้องการแทน ตัวอย่างการเขียนตกหล่นและแทรก

⁶⁴ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “หนังสือประทับตรา,” ใน ความยกย่อนของอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี, 2537), 151.

⁶⁵ การระบุที่มาของเนื้อความจากเอกสารต้นฉบับผู้วิจัยระบุตามรายการบัญชีเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติในรูปแบบ (ปัจจุคักราช, เลขที่เอกสาร)

ข้อความด้วยสัญลักษณ์ + ในสมุดไทยดำ สำเนาใบบอกพระยานคร เรื่องส่งพวงพม่าที่จับได้เข้ายังกรุง
จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 หน้าต้น 7 จากเดิมเขียนว่า “กองปลัดทัพซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองกลาง” แทรกข้อความ
ตกหล่นเป็น “กองปลัดทัพซึ่งตั้งอยู่ ณ ปากพระ เมืองกลาง”

ภาพที่ 10 ภาพตัวอย่างการแทรกข้อความที่ตกหล่น

ที่มา: “สำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่อง ส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ,
อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352), เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ ร.2.

2.3 การบอกมาตราซึ่งตวงวัด ในใบบอกพบการบอกอัตราน้ำหนัก อัตราเงิน โดย
เอกสารมีการเขียนสัญลักษณ์พิเศษโดยเฉพาะประกอบกับตัวเลขเพื่อแสดงข้อมูล และเพื่อ
ประหยัดพื้นที่ในการบันทึก ดังนี้

1. มาตราซึ่งน้ำหนักโบราณ มีอัตราเทียบดังนี้

๒๐ ตำลึง = ๑ ชั่ง

๕๐ ชั่ง = ๑ หาบ

๓ หาบ = ๑ ภารา

ปรากฏการเขียนในรูปแบบเครื่องหมาย

ภารา	hab
ตำลึง	ching

วิธีอ่านการบอกมาตราซึ่งน้ำหนักไทยโบราณ เริ่มอ่านจากหน่วยที่มากที่สุดไล่ลงไปน้อยสุด
จาก ภารา หาบ ตำลึง ชั่ง ตามลำดับ ดังตัวอย่าง

คิดเป็นตึก $\frac{๑๐}{๘}$ | $\frac{๑}{๘}$ อ่านว่า คิดเป็นตึก 10 ภารา 1 หาบ 8 ชั่ง
(จ.ศ. 1218/156)

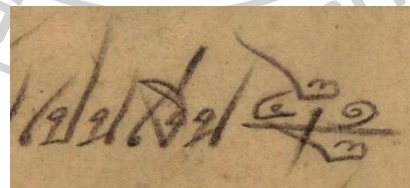
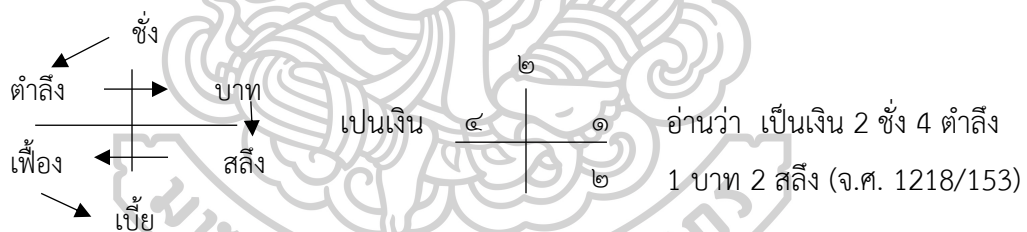
2. มาตรฐานเงินไทยโบราณ มีอัตราเทียบ ดังนี้⁶⁶

๘๐๐ เปี้ย	=	๑ เฟื้อง (๑๒ สตางค์ครึ่ง)
๒ เฟื้อง	=	๑ สลึง (๒๕ สตางค์)
๔ สลึง	=	๑ บาท (๑๐๐ สตางค์)
๔ บาท	=	๑ ตำลึง
๒๐ ตำลึง	=	๑ ชั่ง

ปรากฏในรูปแบบเครื่องหมายกากบาท โดยตำแหน่งตัวเลขแทนอัตราต่างๆ ดังรูป

วิธีอ่านการบอกมาตรฐานเงินไทยโบราณ เริ่มจากหน่วยที่มากที่สุดไล่ลงไปน้อยสุด เช่นเดียวกับมาตรฐานชั่งน้ำหนักไทย ตัวอย่างเช่น

ภาพที่ 11 ภาพตัวอย่างการบอกมาตรฐานเงินไทยโบราณ ในเอกสารใบบอก

ที่มา: “ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกส่งค่าปากเรือภาษีไม้กระดาน,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาษเพลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399), เลขที่ 153, หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

⁶⁶ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จุลศักราช 1171 – 1174 (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2562), 9-10

3. ตราประทับ

การเขียนใบบอกบริเวณท้ายข้อความมีการลงตราประทับหรือตราประจำตำแหน่งเป็นสำคัญ ตราประจำตำแหน่งนั้นคือสัญลักษณ์ที่ใช้แทนตัวเพื่อแสดงออกถึงอำนาจหน้าที่ และลดทลายตราประทับยังป้องกันการปลอมแปลงด้วย ซึ่งรอยประทับตราทั้งหมดที่พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นตราประทับชาติสีแดงอย่างชัดเจน ตราประทับที่ปรากฏในเอกสาร มีดังนี้

3.1 ตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่ง

ตราประจำตัว ตราประจำตำแหน่ง หรือตราเคลยศักดิ์ คือตราของข้าราชการตำแหน่งต่างๆ ที่ไม่ได้มีอยู่ในลักษณะพระธรรมนูญและทำเนียบศักดินา เมื่อมีเรื่องต้องเกี่ยวข้องกับเอกสารทางราชการจึงจำเป็นต้องทำตราประจำตัวขึ้นไว้ใช้โดยไม่ต้องขอพระบรมราชานุญาต แต่ภายหลังตราประจำตัวก็ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเช่นกัน ตราประทับหลักในเอกสารใบบอกนี้ก็จัดเป็นตราเคลยศักดิ์รูปแบบหนึ่ง

การใช้ตราตั้งแต่เดิม เป็นเพียงใช้ประทับในท้ายเอกสารเท่านั้น ยังไม่ได้กำหนดให้ลงชื่อกำกับด้วย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ทรงริเริ่มการลงพระปรมาภิไธยแทนการประทับตราเป็นพระองค์แรก แต่ก็ได้ทรงใช้ทั้ง 2 ประเภทพร้อมกัน การประทับตราและลงนามกำกับในตราเริ่มใช้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพ.ศ. 2431 หลังจากทรงออกประกาศให้ เสนาบดีเจ้ากระทรวง ลงชื่อในท้ายตรา หากข้าราชการผู้ใดมิได้ลงชื่อในท้ายตราจะถือว่ามีความผิด ดังนั้นในใบบอกหัวเมืองที่มีเข้ามายังกรุงเทพฯ ช่างท้ายจึงต้องลงลายมือชื่อพร้อมทั้งประทับตราเจ้าเมืองและกรมการทุกคน หากกรมการคนใดไม่เห็นชอบตามใบบอก อาจไม่ลงชื่อประทับตราได้ ซึ่งเรียกว่า “ไม่ลงตรา”⁶⁷ ส่วนเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เป็นช่วงก่อนการประกาศลงลายมือชื่อจึงพบการประทับตราเป็นหลักฐานยืนยันตัวตนที่สำคัญ ตราที่ปรากฏมีดังตารางต่อไปนี้

⁶⁷ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ประชุมประกาศตราประจำตำแหน่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2546), 11.

ตารางที่ 3 ตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่งที่พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลำดับ	ตราประทับ	เจ้าของตรา	ลวดลาย	Ø (ซม.)
1		สมุหกลาโหม	รูปพระคชสีห์ ยืนแท่น (จ.ศ. 1201/110)	6.5
2		เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช	รูปหนุมาน มือขวาถือพระ ขรรค์ มือซ้ายถือธง ยืนแท่น (จ.ศ. 1211/125)	6
3		พระเสนทามนตรี ผู้ช่วยราชการ เมืองนครศรีธรรมราช	รูปนกกุงรำแพนหาง (จ.ศ. 1201/122)	5.9
4		หลวงรามพิไชยปลัด เมืองนครศรีธรรมราช	รูปแพะ ยืนแท่น (จ.ศ. 1201/181)	5.3
5		ขุนต่างดา เมืองนครศรีธรรมราช	รูปบุคคล มือขวาถือขอช้าง มือซ้ายถือดอกไม้ (จ.ศ. 1201/154)	5.3

ลำดับ	ตราประทับ	เจ้าของตรา	ลวดลาย	Ø (ซม.)
6		พระยาพัทลุง	รูปพญาลิง สวมชฎายอด น้ำเต้าเฟือง พระหัตถ์ขวา ถือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้าย ถือกนกพรรณพุกษา ยืน แทน (จ.ศ. 1201/158)	5.8
7		พระปลัดพัทลุง	รูปราชสีห์ยืนแทน (จ.ศ. 1201/152)	5.1
8		พระศรีราชสงคราม รามภักดี ปลัดเมืองไชยา	รูปเทวดา พระหัตถ์ขวาลือ พระขรรค์ นั่งแทน (จ.ศ. 1201/175)	5.3
9		พระราชานูชิต ผู้ช่วยราชการ เมืองไชยา	รูปเทวดา สวดชฎายอดชัย นั่งแทน (จ.ศ. 1201/175)	5
10		หลวงพิไชยภักดี ยกกระบัตรเมืองไชยา	รูปกิลเลน (จ.ศ. 1201/175)	4.8

ลำดับ	ตราประทับ	เจ้าของตรา	ลวดลาย	Ø (ซม.)
11		พระพรหมธิบาล	ตราประจำฉนัก รูปดอกบัวบนแท่น (จ.ศ. 1201/130)	6.9
12		พระยาอภัยพิพิธ	รูปพญาลิง สวดชฎายอด ชัย พระหัตถ์ขวาถือพระ ขรรค์ นั่งแท่น (จ.ศ. 1201/228)	5.7
13		ตนกูเดหว่า เจ้าเมืองสตูล	รูปอักษรยาวี (จ.ศ. 1201/141)	2.5

ในส่วนองขนาดองตราประทับนั้น มีนัยยะสำคัญด้านอำนาจและการปกครองที่ซ่อนอยู่ กล่าวคือ ตราประทับส่วนใหญ่เป็นลักษณะวงกลม มีรูปต่างๆ อยู่ด้านใน แต่ขนาดองตราประทับนั้น แตกต่างกัน เห็นได้เด่นชัดจาก ใบบอกพระศรีราชสงครามถึงหลวงพิชัยอักษรให้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องเลิกเมืองนครฯ เมืองพัทลุงที่เกณฑ์ไปทัพเมืองไทรลอบหนีไปอยู่ที่เมืองไชยาและครัวแขกเมืองไทร เมืองตรัง เมืองละงู หลบหนีไปอยู่เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง และตะกั่วป่า (จ.ศ. 1201/175) พบตราประทับ 3 ตรา ที่มีขนาดลดหลั่นตามลำดับชั้นศักดินาองเจ้าของตรา คือ

- 1) ตราพระศรีราชสงครามรามภักดี ปลัดเมืองไชยา เส้นผ่านศูนย์กลาง 5.3 เซนติเมตร
- 2) ตราพระราชานุชิต ผู้ช่วยราชการเมืองไชยา เส้นผ่านศูนย์กลาง 5 เซนติเมตร และ
- 3) ตราหลวงพิชัยภักดี ยกระบัตรเมืองไชยา เส้นผ่านศูนย์กลาง 4.8 เซนติเมตร

ต่างจากตราพระคชสีห์องสมุหกลาโหมในเอกสาร จ.ศ. 1201 เลขที่ 110 ซึ่งมีเส้นผ่านศูนย์กลางถึง 6.5 เซนติเมตร และตราเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่มีเส้นผ่านศูนย์กลาง 6 เซนติเมตร (จ.ศ. 1211/125) เมื่อนำมาเทียบกันยังทำให้เห็นภาพองอำนาจองสมุหกลาโหมที่มีมากกว่า

หัวเมืองเป็นอย่างมาก รองลงมาเป็นหัวเมืองใหญ่คือเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ปลัดเมือง ผู้ช่วยราชการเมือง และยกบัตรเมือง ดังตัวอย่างภาพต่อไปนี้

(ก)

(ข)

(ค)

ภาพที่ 12 ภาพการเปรียบเทียบขนาดของตราประจำตำแหน่ง

(ก) ตราพระศรีราชสงครามรามภักดี ปลัดเมืองไชยา (ข) ตราพระราชานูชิต ผู้ช่วยราชการเมืองไชยา

(ค) ตราหลวงพิไชยภักดี ยกบัตรเมืองไชยา

ที่มา: “ใบบอกพระศรีราชสงครามถึงหลวงพิชัยอักษรให้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องเลิกเมืองนครฯ เมืองพัทลุงฯ.” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาชเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 175, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

3.2 ตราประจำต่อ

เป็นตราที่ใช้ประทับระหว่างรอยต่อกระดาษเพื่อป้องกันการปลอมแปลงโดยการนำกระดาษอื่นต่อแทนเนื้อความจริง ตรารูปแบบนี้มีลวดลายเดียวกับตราประจำตัวเพียงแต่มีขนาดเล็กกว่า ยกเว้นตราประจำต่อของพระเสน่หามนตรีจะมีขนาดเท่ากับตราประจำตัวในทุกรอยประทับ ตราประจำต่อที่พบ เช่น ตราพระคชสีห์ ตราพระยาอภัยพิพิธ

ตารางที่ 4 ตารางประจำต่อและตราประจำครั้งที่พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลำดับ	ตราประทับ	เจ้าของตรา	ลวดลาย	Ø (ชม.)
1		-	ตรารูปคนถือดาบประจำครั้ง (ไม่ประทับตรา) (จ.ศ. 1201/110)	-

ลำดับ	ตราประทับ	เจ้าของตรา	ลวดลาย	Ø (ซม.)
2		สมุหกลาโหม	ตราประจำต่อ รูปพระคชสีห์ (จ.ศ. 1201/110)	4.1
3		พระเสนา่หามนตรี	ตราประจำต่อ รูปนกยูงลำแพนหาง (จ.ศ. 1201/171)	5.9
4		พระยาอภัยพิพิธ	ตราประจำต่อ รูปพญาลิง สวมชฎายอดชัย พระหัตถ์ขวา ถือพระขรรค์ นั่งแท่น (จ.ศ. 1201/152)	5.7

3.3 ตราประจำผนึก

คือตราที่ประทับก่อนตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือ ในกรณีใบบอกที่มี
กรรมการ หรือผู้ออกหนังสือหลายคนจะมีการประทับตราและเขียนกำกับชื่อตราไว้ เช่น ตรารูปคน
ประจำผนึก เป็นต้น⁶⁸ ตราประจำผนึกที่พบคือตราพระคชสีห์น้อยประจำผนึก

⁶⁸ อรุณี อัตตนาถวงษ์, “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตรา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร ภาควิชาภาษา
ตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 45.

ภาพที่ 13 ภาพตราพระคชสีห์น้อยประจำฉีก

ที่มา: “ใบบอกเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงเจ้าพระยานครฯ ว่าซึ่งพระยากลันตัน มีหนังสือขอกองทัพช่วยนั้น พระยานครฯ ได้ให้คนไปฟังราชการที่เมืองกลันตันแล้วแต่ยังไม่ได้ออกข่าวประการใด,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจาดเพชร, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 110, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

3.4 ตำแหน่งที่ประทับตรา จากการศึกษาการประทับตรา พบตำแหน่งที่ประทับตรา มีทั้งหมด 3 ตำแหน่ง ดังนี้

1) **ประทับบนวันเดือนปีที่จัดทำใบบอก** หรือออกใบบอก พบการประทับรูปแบบนี้ ด้านหน้าเอกสารท้ายข้อความมุมขวาล่าง บริเวณวันที่ออกใบบอก

ภาพที่ 14 ภาพการประทับตราบนวันเดือนปีที่จัดทำใบบอก

ที่มา: “ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ถึงจมนสมุหพิมาณ เรื่องเตรียมเรือฯ,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจาดเพชร, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388), เลขที่ 147, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

2) **ประทับตราที่ด้านหลังส่วนบนของใบบอก** ในกรณีที่มีกรมการเมืองร่วมออกใบบอกหลายคน กรมการนั้นจะประทับตราประจำตัว ที่ด้านหลังส่วนบนของใบบอกซึ่งมักจะมีการเรียงลำดับการประทับตามชั้นหรือลำดับการบังคับบัญชาของผู้ออกใบบอกนั้น ตามลักษณะเดียวกับการเขียนข้อความ โดยเห็นเด่นชัดจากขนาดตราประทับที่ไล่ลำดับจากขนาดใหญ่สุดไปขนาดเล็กสุดจากด้านซ้ายไปด้านขวา และก่อนประทับตราอาลักษณ์ต้องเขียนตำแหน่งของผู้ประทับตราก่อนที่จะนำไปให้ผู้นั้น ซึ่งยังคงปรากฏรอยดินสอตำแหน่งที่เขียนชื่อตำแหน่งอยู่บนเอกสารใบบอก เช่น ในใบบอกพระพรหมภิบาลมาเมืองไทรพระยาไทรเกษมทให้พระพรหมภิบาลไปรักษาเมืองสตูลฯ (จ.ศ. 1201/130)

และใบบอกพระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง ถึงหลวงทิพย์อักษรเสมียนตรา เรื่องส่งคนเมืองนครฯ ขึ้นไปให้พระยาไทร (จ.ศ. 1201/152)

3) ประทับตรงรอยต่อกระดาษ ในกรณีที่ใบบอกมีความความยาวมากกว่าหนึ่งหน้ากระดาษ ผู้เขียนจะต้องต่อกระดาษไปเรื่อยๆ จนกว่าจะจบเนื้อความที่ต้องการ เมื่อต่อกระดาษแผ่นใหม่แล้วจะมีการประทับตราบริเวณรอยต่อกระดาษที่ด้านหลังของใบบอก ด้านหลัง แต่ในบางฉบับประทับด้านหน้าทับตัวอักษร เช่น ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงพระยาอภัยพิพิธ บอกลงคนไปใช้ในราชการทัพเมืองไทร (จ.ศ. 1201/172)

ลักษณะภายในของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ลักษณะภายในคือลักษณะเอกสารที่ต้องวิเคราะห์จากเนื้อความ ซึ่งใบบอกมีทั้งขนาดสั้นข้อความเพียง 8 บรรทัด จนถึงขนาดยาวมีข้อความ 174 บรรทัด มีข้อความที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ส่วน จากด้านหน้ากระดาษ 3 ส่วน และด้านหลังกระดาษ 1 ส่วน คือ 1.ส่วนนำ 2.ส่วนเนื้อหา 3.ส่วนลงท้าย และ 4.ส่วนด้านหลัง ดังนี้

1. ส่วนนำ

ส่วนนำเป็นส่วนแรกของเอกสารเริ่มด้วย เครื่องหมายขึ้นต้นหรือฟองมัน (๑) บางครั้งมีข้อความขึ้นต้นเป็นลักษณะหัวข้อบอกลักษณะเอกสาร ชื่อผู้ส่งเอกสาร ผู้รับเอกสาร และต้องการให้ผู้รับเอกสารนำความไปบอกแก่ผู้ใด โดยมีข้อมูลสำคัญที่ปรากฏคือ 1.ประเภทของเอกสารตัวเขียน 2.ผู้ออกเอกสาร 3.ผู้รับเอกสาร 4.ขอได้นำกราบเรียน (กรณีที่ส่งผ่านบุคคลอื่น) 5.ขอพระราชทานนำกราบบังคมทูล ขอได้นำขึ้นกราบเรียน (ในกรณีขอให้ให้นำความกราบบังคมทูลฯ พระเจ้าอยู่หัว) ซึ่งพบลักษณะโครงสร้างของส่วนนำในเอกสารหลายลักษณะ

ส่วนนำนั้นเนื่องจากเป็นส่วนแรกจึงมีการสื่อข้อความที่สำคัญ ทั้ง 5 ประเภทข้างต้น คล้ายกับการเขียนหนังสือราชการในปัจจุบัน มีข้อความบอกส่วนราชการของเจ้าของหนังสืออยู่ด้านบนสุด และชื่อผู้รับหนังสือนั้นเป็นสิ่งถัดมา

1.1 ประเภทของเอกสารตัวเขียน การบอกประเภทของเอกสารในส่วนนำใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชนั้นไม่ใช่คำขึ้นต้นว่า “ใบบอก” โดยตรง แต่จะพบคำว่า “บอก” ในตอนต้นของเอกสาร เช่น “๑ ข้าพระเจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกมายังท่านจหมื่นสมุหพิมาณขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ” (จ.ศ. 1211/125) เพื่อแสดงว่าเป็นเอกสารที่บอกเรื่องราวราชการต่างๆ ส่วนเอกสารที่ขึ้นต้นประเภทของเอกสารโดยตรงนั้น ใช้คำว่า “หนังสือ” หรือ “จดหมาย” เช่น “หนังสือขุนอินอักษรมาถึงขุนเทพอาญา” (จ.ศ. 1171/2), “๑ จดหมายมายังท่านหลวงทิพย์อักษรเสมียนตรา”

(จ.ศ. 1201/168) และเอกสารที่เป็นการค้าเพื่อทำสำเนาจะใช้คำว่า “สำเนาบอก” ตามด้วยชื่อเรื่อง ซึ่งสำเนาบอกนี้พบมากในใบบอกรัชกาลที่ 4 เช่น “๑ สำเนาบอกด้วยน้ำฝนต้นข้าว” (จ.ศ. 1216/140)

1.2 ผู้ออกเอกสาร คือผู้สั่งให้จัดทำหรือเขียนเอกสารใบบอกขึ้น ซึ่งมีผู้เขียนโดยตรง (อาลักษณ์, เสมียน) หรืออาจจะเป็นผู้เขียนโดยตรงก็ได้ ผู้ออกเอกสารเป็นผู้ที่ต้องการติดต่อส่งข้อมูลผ่านทางใบบอกไปยังผู้รับเอกสาร โดยผู้ออกเอกสารนั้นมีทั้งเป็นผู้ออกเอกสารคนเดียว และเป็นกลุ่มบุคคล ส่วนนามีการกล่าวถึงชื่อผู้ออกเอกสารซึ่งสอดคล้องกับการประทับตราของผู้ออกที่ท้ายเอกสาร เช่น ถ้ามีผู้ออกเอกสารหลายบุคคลทั้ง เจ้าเมือง ปลัด กรมการเมือง จะมีการประทับตราเรียงกันไว้ตามลำดับ

1.2.1 บุคคลเดียว ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชส่วนใหญ่พบผู้ออกเอกสารเพียงบุคคลเดียว โดยผู้ออกเอกสารที่พบจำนวนมากที่สุด คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ซึ่งพบเอกสารตั้งแต่ดำรงบรรดาศักดิ์ “พระเสน่หามนตรี” (จ.ศ. 1201/167) “พระยานครศรีธรรมราช” (จ.ศ. 1207/146) ในรัชกาลที่ 3 เรื่อยมาจนถึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ “เจ้าพระยานครศรีธรรมราช” ในรัชกาลที่ 4 (จ.ศ. 1216/140)

ตัวอย่างใบบอกที่มีผู้ออกเอกสารคนเดียว เช่น ใบบอกพระเสน่หามนตรีถึงนายศรีวิชัย “๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรมายังนายศรีวิชัยขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ” (จ.ศ. 1202/176)

ใบบอกเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ผ่านออกพันนายเวร “๑ สำเนาหนังสือบอกด้วยส่งวานรเผือก
๑ ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชย มไหยสุริยาธิบตี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา” (จ.ศ. 1218/157)

1.2.2 กลุ่มบุคคล การส่งใบบอกในรูปแบบกลุ่มบุคคลพบจำนวนทั้งสิ้น 4 ฉบับ คือ ผู้ออกเอกสาร 2 คน ปรากฏผู้ออกเอกสารร่วมกันระหว่าง พระยาพัทลุง-พระเสน่หามนตรี และ นายฤทนายเวรมหาดเล็ก ดังนี้

“๑ ข้าพเจ้าพระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรีบอกรมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ขอได้นำกราบเรียนให้ละองเท้าเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/158)

“ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี นายฤทนายเวรมหาดเล็ก บอกรมายังพระรัตนโกษาเจ้ากรมพระคลังสินค้า ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/192)

ส่วนผู้ส่งเอกสาร 3 คน ปรากฏในใบบอก จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) จากพระศรีราชสงครามรามภักดี พระราชานูชิต และหลวงพิไชยภักดี ส่งถึงหลวงทิพอักษร ในส่วนนำความว่า “๑ ข้าพเจ้าพระศรีราชสงครามรามภักดีปลัด พระราชานูชิตผู้ช่วยราชการหลวงพิไชยภักดียกกระบัตรบอกมายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรากรมพระกลาโหม ขอได้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/175)

1.3 ผู้รับเอกสาร แบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ ส่งถึงผู้รับโดยตรงมีการกล่าวถึงชื่อผู้รับเอกสารเพียงบุคคลเดียว และส่งโดยผ่านบุคคลอื่นมีการกล่าวถึงผู้ประสานงานเพื่อขอให้นำส่งเอกสารถึงผู้รับ

1.3.1 รับโดยตรง เป็นรูปแบบส่วนนำที่ปรากฏเพียงชื่อผู้รับชื่อเดียวเท่านั้น โดยเอกสารพบในรูปแบบการบันทึกไว้ในสมุดไทย สำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่องส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 และบางฉบับที่บันทึกในปี จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) เท่านั้น ดังตัวอย่าง “๑ หนังสือ ขุนอินอักษรมาถึงขุนเทพอาญา” (จ.ศ. 1171/2), “หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยบรากรมพาทู สมุหพระกลาโหม มาถึงเจ้าพระยาราชอินทราธิบดี ศรีพิไชยบริรักษ์ โลกาทันตราธร กรมพระนครบาลบดี อภัยพิริยบรากรมพาทู พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา จางวางพระคลังสินค้า” (จ.ศ. 1201/110), “๑ จดหมายมายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรา (จ.ศ. 1201/168) และ “๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกมาให้เรียนท่านพระยาอภัยพิพิธให้ทราบ (จ.ศ. 1201/172)

ผู้รับเอกสารโดยตรงนั้นบางครั้งยังมีผู้รับได้หลายคนในฉบับเดียว เช่น หนังสือหมื่นสนิทที่ส่งให้ถึงนายที่ในเมืองนคร “๑ หนังสือ หมื่นสนิทให้มาถึง ขุนพรหมนายที่เวียงสระ ๑ ขุนไชยเดช นายที่ฉวางท่าชี นายสิง นายสัง ผู้ว่าราชการลำพูน ใบ ๑ ขุนทิพภักดีนายที่ละมะ ใบ ๑ ขุนศรีสวัสดิ์ นายที่พุมดวง ขุนชมรมิแกบ้านที่ตะปาน ใบ ๑” (จ.ศ. 1171/2)

1.3.2 รับโดยผ่านบุคคลอื่น ผู้รับเอกสารประเภทนี้พบใบบอกเมืองนครฯ จำนวนมากกว่าการรับโดยตรง เป็นการส่งใบบอกโดยผ่านเสมียนตราหรือผ่านออกพันนายเวร พลหั่วเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ซึ่งเปรียบเหมือนเจ้าพนักงานสารบรรณทำหน้าที่คัดกรองเอกสารเป็นตัวกลางในการรับเอกสาร และดำเนินการตามระเบียบสารบรรณส่งต่อให้ผู้รับเอกสารต่อไป ดังตัวอย่างใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน พระเสน่หามนตรีส่งใบบอกไปยังเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ โดยผ่านหลวงทิพอักษรเสมียนตราเป็นผู้รับ “๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกมายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ขอได้นำกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/167), ตัวอย่างใบบอกเจ้าพระยานครศรีธรรมราชส่งถึงพลหั่วเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา โดยผ่าน

ออกพันนายเวร “ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหฬสุริยาธิบตี อภัยพิริย
บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียน
พนหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา” (จ.ศ. 1216/140)

การเขียนส่วนนำนั้น บางครั้งมีได้กล่าวถึงผู้รับเอกสารโดยตรงและไม่ปรากฏนามผู้รับมี
เพียงชื่อผู้รับเอกสารชั้นแรกซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รับเอกสารก่อนที่จะนำเสนอต่อไป และพบข้อความ
สำคัญคือ “ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ” ซึ่งลดทอนมาจาก “ขอได้นำกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่
ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ” ซึ่งสอดคล้องกับส่วนเนื้อหาและลงส่วนท้ายพบการใช้สรรพนาม “ใต้ละออง
เท้า” ซึ่งบอกลักษณะสำคัญว่าผู้รับที่แท้จริงมิใช่ชื่อผู้รับที่ปรากฏในส่วนนำของเอกสาร ดังตัวอย่างใน
ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพขุนชัยเสนาหลบทนัรชาการ ตามจับได้จำ
ตรวนไว้ และกล่าวโทษพระยาพัทลุงว่ารับเอาตัวขุนชัยเสนาไปเสีย ผู้ส่งใบบอกคือพระเสน่หามนตรีส่ง
ให้เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ผ่านนายศรีวิชัย “๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรมายังนายศรีวิชัย ขอได้นำ
กราบเรียนให้ทราบ” (จ.ศ. 1202/181) ซึ่งในฉบับเดียวกันนี้พบสรรพนาม “ใต้ละอองเท้า” ในส่วน
เนื้อหาความว่า “ข้าพเจ้าตั้งใจเอาใต้ละอองเป็นที่พึ่ง” และส่วนลงท้าย “ข้าพเจ้าบอกเข้ามากราบ
เรียนให้ทราบใต้ละอองเท้า” ซึ่งเป็นสรรพนามที่ใช้แทนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการแทนซึ่ง
ปรากฏในเอกสารอื่นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

นอกจากนั้นใบบอกบางฉบับผู้ส่งขอให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว จะปรากฏคำว่า “ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูล” ในตอนท้ายของส่วนนำ ดังตัวอย่าง
ใบบอกเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชถึงเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี และขอให้นำกราบบังคมทูลต่อไป

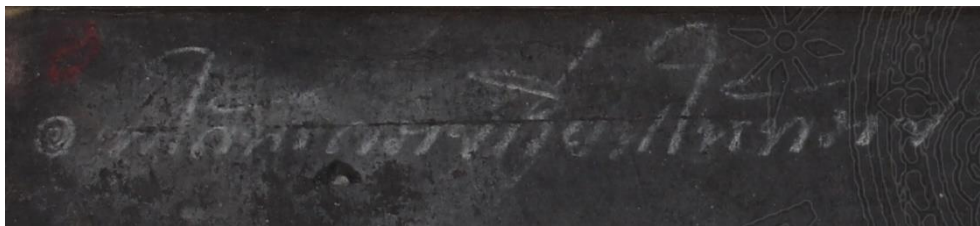
๑) หนังสือ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ขาดิเดโชไชย มโหฬสุริยาธิบตี
อภัยพิริยบรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช ขอบอก ปณนินิติมายัง ฯพณฯ เจ้าพระยาอัคร
มหาเสนาบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระ
กรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองฯ

(จ.ศ. 1201/31)

จากการแบ่งองค์ประกอบข้างต้นคือ ประเภทของเอกสารตัวเขียน ผู้ออกเอกสาร และ
ผู้รับเอกสาร หลักจากเก็บข้อมูลสามารถนำมาแบ่งโครงสร้างส่วนนำได้ 9 ลักษณะดังนี้

ลักษณะที่ 1 มีองค์ประกอบเดียว คือ การเรียนให้ทราบ พบหนึ่งฉบับ คือ

๑ ขอได้มากราบเรียนให้ทราบ (จ.ศ. 1171/2)

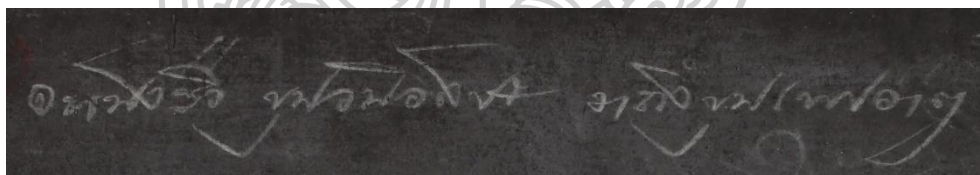
ภาพที่ 15 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 1

ที่มา: “สำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่อง ส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2353), เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ ร.2.

ลักษณะที่ 2 ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ขึ้นต้นด้วย ประเภทของเอกสารตัวเขียน [1] + ผู้ออกเอกสาร [2] + ผู้รับเอกสาร [3] ตัวอย่างเช่น

“๑ หนังสือ[1] ขุนอินอักษร[2] มาถึงขุนเทพอาญา[3]” (จ.ศ. 1171/2)

“หนังสือ[1] เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยบรากรมพาทู สมุหพระกลาโหม[2] มาถึงเจ้าพระยาราชอินทราธิบดี ศรีพิไชยบริยารักโลกา กรันทนทรารร กรมพระนครบาลบดี อภัยพิริยบรากรมพาทู พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาจางวางพระคลังสินค้า[3]” (จ.ศ. 1201/110)

ภาพที่ 16 ตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 2

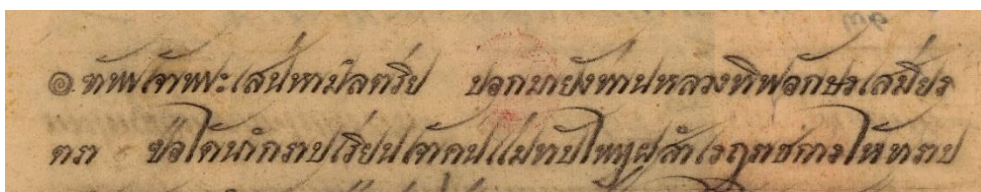
ที่มา: “สำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่อง ส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352), เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ ร.2.

ลักษณะที่ 3 ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ขึ้นต้นด้วย ผู้ออกเอกสาร [2] + ประเภทของเอกสารตัวเขียน [1] + ผู้รับเอกสาร [3] + ขอได้นำกราบเรียน [4] ดังตัวอย่าง

“๑ ข้าพเจ้าพระพรหมธิบาล[2] บอก[1] มายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา[3] ได้นำขึ้นกราบเรียน[4] เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/130)

“๑ ข้าพเจ้าตนกูเดหว่า ผู้ว่าราชการเมืองสตูล[2] ขอบอก[1] ปรนนิบัติมายังท่านพระรัตนโกษา[3] ขอได้นำกราบเรียน[4] เจ้าคุณแม่ทัพให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/141)

“๑ ข้าพเจ้าพระเส่หามนตรี[2] บอกร[1] มายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา[3] ขอได้นำขึ้นกราบเรียน[4] เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/167)

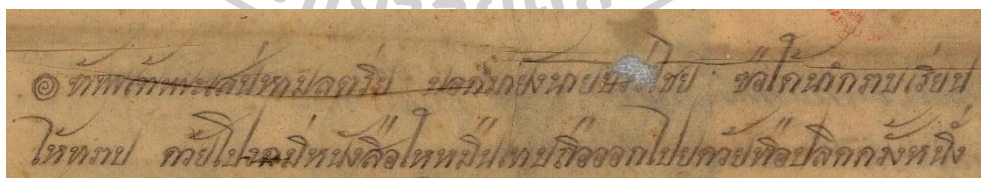
ภาพที่ 17 ตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 3

ที่มา: “ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาชเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 167, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

บางครั้งผู้ออกเอกสารไม่กล่าวถึงผู้ที่ขอได้นำกราบเรียน ปรากฏเพียงชื่อผู้รับเอกสาร [4] ซึ่งเป็นผู้รับหนังสือของผู้รับนั้นโดยเฉพาะจึงสามารถละชื่อผู้ที่ต้องการกราบเรียนนั้นได้ และใช้คำว่า “ขอกราบเรียนให้ทราบ” แทน เช่น

“๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี[2] บอกร[1] มายังนายศรีวิชัย[3] ขอได้นำกราบเรียน[4] ให้ทราบ” (จ.ศ. 1202/190)

“๑ ข้าพเจ้าพระยานครศรีธรรมราช[2] บอกร[1] มายังท่านจหมื่นสมุหพิมาณ[3] ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ[4] “ (จ.ศ. 1211/125)

ภาพที่ 18 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 3 แบบไม่กล่าวถึงผู้รับ

ที่มา: “ใบบอกพระยาศรีธรรมไตรราช ถึงจหมื่นสมุหพิมาณให้นำเสนอฯ ฯพณฯ กรมมนา ให้ขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสาลีเสนา กับหมื่นจำขำนะคุมเงินค่านาลงมาส่ง,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาชเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392), เลขที่ 125, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

เอกสารบางฉบับถ้าเป็นฉบับสำเนาพบการเขียนหัวเรื่องบรรทัดบนสุด ว่า “๑ สำเนาบอกด้วย...” ซึ่งการเขียนหัวเรื่องรูปแบบนี้พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ช่วงปลายรัชกาลที่ 3 เรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 4 ตัวอย่าง เช่น

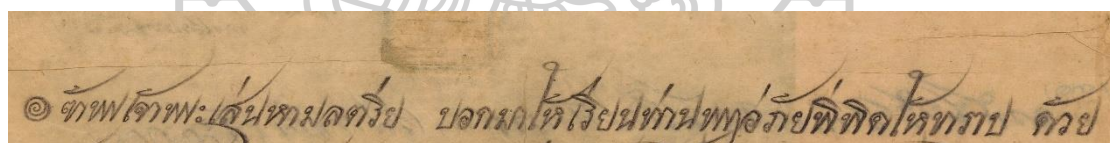
“๑ สำเนาบอกด้วยน้ำฝนต้นข้าว

“๑ ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ซาติเดโชไชย มไทยสุริยาธิบตี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช[2] บอก[1] มายังออกพันนายเวร[3] ขอได้นำขึ้นกราบเรียน[4] พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา” (จ.ศ. 1216/140)

ลักษณะที่ 4 มี 3 องค์ประกอบคือ ผู้ออกเอกสาร [2] + ประเภทของเอกสาร [1] + ผู้รับเอกสาร [3] เช่น

“๑ ข้าพระเจ้าพระเสน่หามนตรี[2] บอก[1] มาให้เรียนท่านพระยาอภัยพิพิธ[3] ให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/172)

“๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี นายถนายนเวรมหาดเล็ก[2] บอก[1] มายังพระรัตนโกษาเจ้ากรมพระคลังสินค้า[3] ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/192)

ภาพที่ 19 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 4

ที่มา: “ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงพระยาอภัยพิพิธ บอกส่งคนไปใช้ในราชการทัพเมืองไทร,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาษเพลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 172, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ลักษณะที่ 5 ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ขึ้นต้นด้วย ผู้ออกเอกสาร [2] + ผู้รับเอกสาร [3] + ขอได้นำขึ้นกราบเรียน [4] เช่น

“๑ ข้าพระเจ้าพระเสน่หามนตรี[2] ประณินัติมายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรา[3] ขอได้นำกราบเรียน[4] ได้เท่าเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/122)

ภาพที่ 20 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 5

ที่มา: “ใบบอกพระเสนาหนามนตรี ถึงหลวงทิพยอักษรด้วยเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาชเพลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 122, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ลักษณะที่ 6 ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ขึ้นต้นด้วย ประเภทของเอกสารตัวเขียน [1] + ผู้ออกเอกสาร [2] + ประเภทของเอกสารตัวเขียน [1] + ผู้รับเอกสาร [3] + ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูล [5] เป็นกรณีที่ขอให้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่น

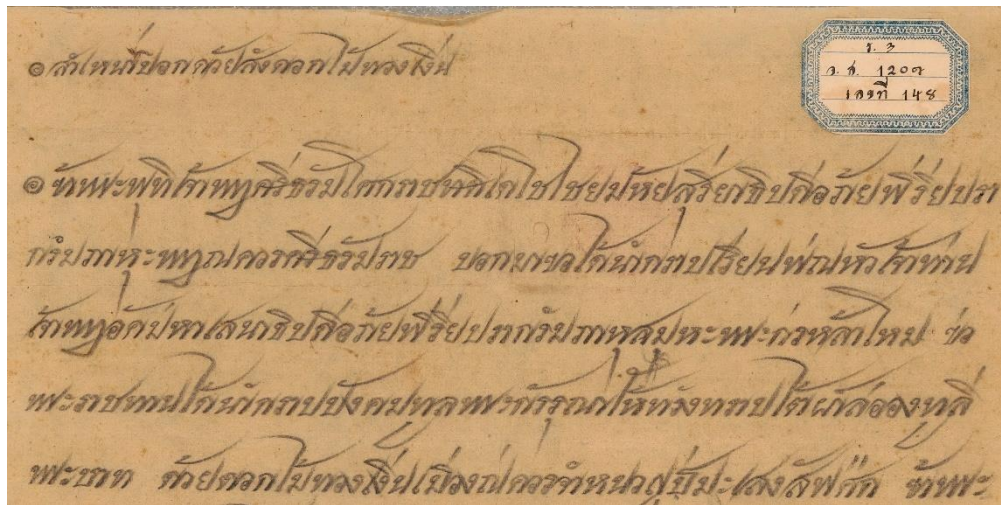
๑ หนังสือ[1] ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคศกราช ชาติเดโชไชย มไหสุริยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช[2] ขอบอก[1] ปรนนิบัติมายัง ฯพณฯ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม[3] ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองฯ[5]

(จ.ศ. 1201/31)

๑ สำเนาบอกด้วยส่งดอกไม้ทองเงิน[1]

๑ ข้าพระพุทธิเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชย มไหสุริยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุพระยานครศรีธรรมราช[2] บอก[1] มาขอได้นำกราบเรียนพณหัวเจ้าท่าน เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม[3] ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท[5]

(จ.ศ. 1207/148)

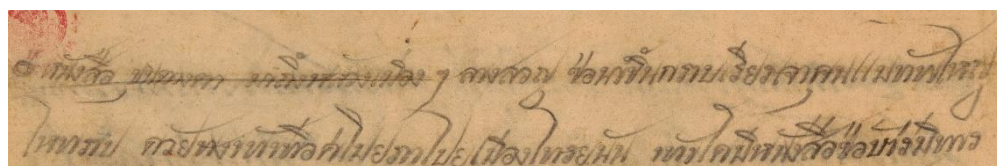
ภาพที่ 21 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 6

ที่มา: “ใบบอกพระยานครฯ ถึงพระยาอัครมหาเสนาบดี กรมกลาโหมว่าด้วยแต่งให้หมื่นจ่านองคุม
ต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพลลา,
อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388), เลขที่ 148, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ลักษณะที่ 7 ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ขึ้นต้นด้วย ประเภทของเอกสารตัวเขียน [1]
+ ผู้ออกเอกสาร [2] + ผู้รับเอกสาร [3] + ขอนำขึ้นกราบเรียน [4] เช่น

“๑ หนังสือ[1] ขุนต่างตา[2] มาถึงหลวงเมืองเมืองหลังสวน[3] ขอนำขึ้นกราบเรียน[4]
เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ให้ทราบ” (จ.ศ. 1201/142)

“๑ หนังสือ[1] ขุนต่างตา[2] มายังหลวงยกกระบัตร[3] ขอนำกราบเรียน[4] ฯพณา ให้
ทราบ” (จ.ศ. 1201/154)

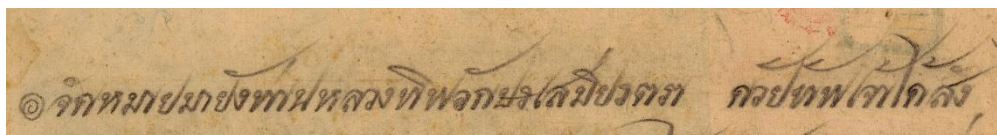

ภาพที่ 22 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 7

ที่มา: “ใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวน ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพจักรวเมืองไทรที่หลบ
ซ่อนอยู่ในป่า 10 ได้ 25 คน มอบให้หลวงภิมุขมนตรีคุมนำส่งด้วยแล้ว,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพลลา,
อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 142, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ลักษณะที่ 8 มี 2 องค์ประกอบคือ ประเภทของเอกสาร [1] + ผู้รับเอกสาร [3] ดังตัวอย่าง เช่น

“๑ จดหมาย[1] มายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรา[3]” (จ.ศ. 1201/168)

ภาพที่ 23 ภาพตัวอย่างส่วนนำลักษณะที่ 8

ที่มา: “ใบบอกพระเสนาหามนตรี เมืองนครฯ บอส่งเรือ 2 ลำ ส่งเรือจีน เรือพายส่งคนหนีกองทัพ เมืองไทร,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาชเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 168, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ลักษณะที่ 9 ไม่มีส่วนนำ โครงสร้างลักษณะนี้พบว่าไม่มีส่วนต้น ทำให้ไม่จำเป็นที่จะต้อง ใช้ “ด้วย” นำส่วนเนื้อหา สามารถเริ่มที่เนื้อความตั้งแต่บรรทัดแรก พบในใบบอกเมืองนครฯ 1 ฉบับ คือ ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องแต่งเรือรบใช้ในการทัพศึก (จ.ศ. 1185/2)

2. ส่วนเนื้อหา

เป็นส่วนที่สองของเอกสาร ส่วนนี้คือใจความหลักของเอกสารบรรยายเนื้อความของผู้เขียนตามเรื่องราวที่ต้องการสื่อสาร เริ่มตั้งแต่คำว่า “ด้วย” ตามด้วยเนื้อความที่ต้องการบอกจนจบ ส่วนเนื้อหาของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชนั้น พบการบอกวันเดือนปีแบบไทย เหตุของเรื่อง รายละเอียด และวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

2.1 การบอกวันเดือนปีที่ปรากฏในส่วนเนื้อหาใบบอก ส่วนเนื้อหานั้นมีการกล่าวถึง เหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งมักจะมีการบอกวันเดือนปีของเหตุการณ์ต่างๆ ตามรูปแบบโบราณ แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบหลัก คือ

2.2.1 วันเดือนปีในส่วนเนื้อหาแบบตัวเลขและเครื่องหมาย เป็นการบอกวันเดือนปีแบบไทยใช้เครื่องหมายกากบาท (+) หรือไปยาลน้อย (๓) กับตัวเลข แบ่งออกเป็นตัวเลข ด้านหน้าบอกวันในสัปดาห์ ตัวเลขเหนือเครื่องหมายบอกปีชัษ์ข้างขึ้น เลขที่อยู่ใต้เครื่องหมายแทน ปีชัษ์ข้างแรมตามจันทรคติ และตัวเลขด้านหลังบอกเดือนทั้ง 12 เดือน

1) ตัวเลขด้านหน้าแทนวัน ทั้ง 7 วัน ได้แก่

๑ หมายถึง วันอาทิตย์

๒ หมายถึง วันจันทร์

๓ หมายถึง วันอังคาร

๔ หมายถึง วันพุธ

๕ หมายถึง วันพฤหัสบดี

๖ หมายถึง วันศุกร์

๗ หมายถึง วันวันเสาร์

2) ตัวเลขแทนเดือนทั้ง 12 เดือน ตามจันทรคติโดยถือเดือน 5 เป็นเดือนแรกของการขึ้นจุลศักราชใหม่ และเดือน 4 เป็นเดือนสุดท้ายของศักราช ดังนี้

๕ หมายถึง เดือนห้า

๖ หมายถึง เดือนหก

๗ หมายถึง เดือนเจ็ด

๘ หมายถึง เดือนแปด

๙ หมายถึง เดือนเก้า

๑๐ หมายถึง เดือนสิบ

๑๑ หมายถึง เดือนสิบเอ็ด

๑๒ หมายถึง เดือนสิบสอง

๑ หมายถึง เดือนอ้าย

๒ หมายถึง เดือนยี่

๓ หมายถึง เดือนสาม

๔ หมายถึง เดือนสี่

ทุกๆ 3 ปี ปฏิทินจันทรคติไทยจะมีปีอธิกมาส คือมีการเพิ่มเดือน 8 อีกหนึ่งครั้ง เพื่อให้วันครบทั้ง 365 วัน ในปีนั้นจึงมีเดือนแปดสองหน และเรียกว่าเดือนแปดทั้งทั้งสองนั้นว่าเดือนแรกและเดือนแปดหลังตามลำดับ โดยเดือนแปดหลังจะเขียนเลข ๘ ให้ซ้อนกันเป็นสัญลักษณ์ (๘) และการเขียนอธิบายด้วยข้อความนั้นในใบปกเมืองนครศรีธรรมราชพบการเรียกเดือนแปดหลังว่า “เดือนแปดทุติยสาร” (จ.ศ. 1201/175)

3) ปีนักษัตร เป็นการกำหนดรอบเวลา 12 ปี เป็น 1 รอบ โดยกำหนดสัตว์เป็นเครื่องหมายของปีนั้นๆ ช่วงเวลาเปลี่ยนปีนักษัตรคือวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี⁶⁹ ซึ่งจะต่างจากการเปลี่ยนจุลศักราชที่ต้องใช้วิธีทางโหราศาสตร์คำนวณเพื่อหาวันเถลิงศกเล็กน้อย ปีนักษัตรแทนด้วยสัตว์ประจำปี ได้แก่

ชวด หมายถึง ปีหนู

มะเมีย หมายถึง ปีม้า

ฉลู หมายถึง ปีวัว

มะแม หมายถึง ปีแพะ

ขาล หมายถึง ปีเสือ

วอก หมายถึง ปีลิง

เถาะ หมายถึง ปีกระต่าย

ระกา หมายถึง ปีไก่

มะโรง หมายถึง ปีงูใหญ่

จอ หมายถึง ปีสุนัข

มะเส็ง หมายถึง ปีงูเล็ก

กุน หมายถึง ปีหมู

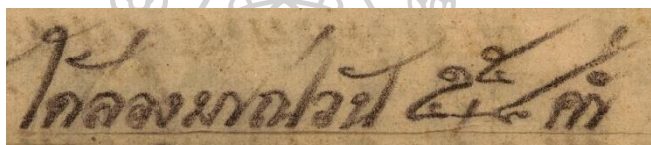
⁶⁹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, วันวารกาลเวลา แลนานาศักราช (กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2546), 80.

4) ปีศก เป็นการบอกเลขตัวสุดท้ายของจุลศักราช มีทั้งหมด 10 ตัว ได้แก่

เอกศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๑	ฉศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๖
โทศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๒	สप्तศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๗
ตรีศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๓	อัฐศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๘
จัตวาศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๔	นพศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๙
เบญจศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๕	สัมฤทธิ์ศก หมายถึง ลงท้ายด้วยเลข ๐

ตัวอย่างการอ่านวันเดือนปีในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ได้ล่องมาณวัน ๕ ^{๑๕} ๘ คำ อ่านว่า ได้ล่องมา ณ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ คำ

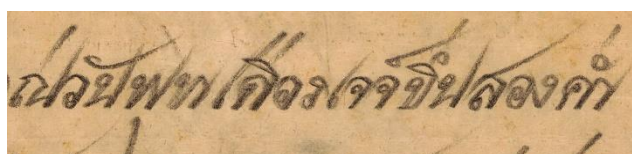
ภาพที่ 24 ภาพการบอกวันเดือนปีส่วนเนื้อหาแบบตัวเลขและเครื่องหมาย

ที่มา: “ใบบอกพระเสนาหามนตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 167, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

การอ่านวันเดือนปีในใบบอกแบบตัวเลขและเครื่องหมายนั้น อ่านเรียงลำดับจากวัน เดือน ข้างขึ้นข้างแรม ดังตัวอย่างใน 2.2.2 ต่างจากปัจจุบันที่นิยมอ่านวัน ข้างขึ้นข้างแรม แล้วจึงอ่านเดือน เช่น “วันจันทร์ ขึ้น 15 คำ เดือน 12 เป็นวันลอยกระทง” เป็นต้น

การบอกวันเดือนปีรูปแบบนี้บางครั้งก็ได้บอกวันในสัปดาห์บอกเพียงเดือนและข้างขึ้นข้างแรมเท่านั้น เช่น “ณ วัน ^๕ ๘ คำ” อ่านว่า ณ วันเดือนแปดทุติยสาร ขึ้นสี่คำ (จ.ศ. 1201/154)

2.2.2 วันเดือนปีเนื้อหาแบบตัวอักษร เป็นการบอกวันเดือนปีแบบไทยโดยใช้การเขียนเป็นตัวอักษร มีสองลักษณะคือ 1.เริ่มจากบอกวันในสัปดาห์นั้นๆ บอกเดือน บอกข้างขึ้นข้างแรม ตามจันทรคติ เช่น ณ วันพุธ เดือนเจ็ด ขึ้นสองคำ (จ.ศ. 1201/122) และ 2.บอกเดือนและข้างขึ้นข้างแรมตามจันทรคติ เช่น ณ วันเดือนเจ็ด แรมสองคำ (จ.ศ. 1201/110)

ภาพที่ 25 ภาพการบอกวันเดือนปีส่วนเนื้อหาแบบตัวอักษร

ที่มา: “พระเสนาหามนตรี ถึงหลวงทิพย์อักษรด้วยเจ้าพระยานครถึงแก่สัญกรรม,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 122, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

การบอกวันเดือนปีในส่วนเนื้อหาใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ไม่พบการเขียนบอกปีนักษัตรและศกต่อจากวันเดือนปี ซึ่งการเขียนแบบเต็มรูปแบบทั้งวันเดือนปี นักษัตร และศก จะพบได้ในส่วนลงท้ายและส่วนด้านหลัง

2.2 เหตุของเรื่อง เป็นความนำก่อนที่จะเข้าถึงรายละเอียดของเรื่อง แสดงเหตุผลในการส่งใบบอก มักขึ้นต้นด้วยคำว่า “ด้วย...” ตามด้วยข้อความแสดงเหตุของเรื่อง ในส่วนเนื้อหาพบเหตุของเรื่อง 2 ลักษณะ ดังนี้

2.2.1 อ้างถึงเอกสารฉบับก่อน พบในใบบอกที่เป็นการตอบกลับเรื่องราวจากหนังสือ สารตรา ท้องตรา หรือเอกสารที่ส่งมาแล้ว เช่น ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชบอกเรื่องส่วยตีบุกเมืองนครฯ และเรื่องส่งเงินแทนตีบุก (จ.ศ. 1218/156) ดังนี้

...ด้วยมีตราพระคชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปว่าตีบุกส่วยเมืองนครศรีธรรมราชให้ข้าพระพุทธิเจ้าหาตัวนายกองนายหมวดมาเร่งตีบุกส่วยจำนวนปี แลรายค้ำให้ได้นักสิบภาราส่งเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร ในตราพระคชสีห์มีเป็นหลายประการ ข้าพระพุทธิเจ้าได้ทราบเกล้ากระหม่อมตามท้องตราแล้ว ได้เร่งหลวงภักดีสมบัตินายกองส่วยตีบุก จะเอาตีบุกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร ตามมีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไป...

(จ.ศ. 1218/156)

2.2.2 อ้างถึงเหตุการณ์ เป็นลักษณะที่พบมากในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์ต้นเรื่องซึ่งเป็นเหตุให้ส่งใบบอก บางครั้งพบการบอกวันเดือนปีของเหตุการณ์ไว้ด้วย เช่น ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายเดช นายปาน ถือนหนังสือบอกแจ้งราชการเมืองไทรและเมืองเกาะหมาก (จ.ศ. 1202/182) ดังข้อความ

...ด้วยนายทองเดชซึ่งไปสืบการที่เมืองไทร เมืองเกาะหมาก กลับมาถึงเมืองนครเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ ข้าพเจ้าได้ให้นายทองเดช นายปาน ถือนหนังสือบอกเข้ามา ได้บอกมายังพันนายเวรกรมพระกลาโหม ด้วยตนกูอัคนหล้าบุตรพระยาไทรเก่าฉบับหนึ่ง ด้วยเงินส่วยรังนกฉบับหนึ่ง ด้วยการเมืองไทรฉบับหนึ่ง กับส่งหนังสือตนกูอัคนหล้าบุตรพระยาไทรเก่า...

(จ.ศ. 1202/182)

2.3 รายละเอียดของเรื่อง เป็นส่วนแสดงเรื่องราวที่ผู้ใบบอกต้องการส่งให้ผู้รับใบบอกได้ทราบ รายละเอียดของเรื่องพิจารณาจากประเด็นที่กล่าวได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

2.3.1 ประเด็นเดียว เป็นใบบอกที่มีประเด็นหลักที่จะสื่อสารเพียงเรื่องเดียวสั้นๆ จึงไม่ปรากฏการใช้คำสำหรับขึ้นต้นเรื่องใหม่ เช่น ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกรื่องส่งอากรตีบุกและผลกระวานเมืองนครฯ (จ.ศ. 1218/169) ดังตัวอย่าง

...ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเงินเข้ามาคิดการลอะสี่สิบแปดเหรียญ เป็นเงินพันสองร้อยเหรียญ กับเงินเศษตีบุกเรียกการลอะสองเหรียญ เป็นเงินร้อยสองเหรียญ เข้ากันเป็นเงิน 1,302 เหรียญ กับผลกระวานจำนวนปีมะโรงอัฐศกได้ส่งเข้ามาหนัก 1 ทาบ 30 ชั่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นสิทธิ หมื่นณเรน คุมเงินอากรตีบุกผลกระวานเข้ามา...

(จ.ศ. 1218/169)

2.3.2 หลายประเด็น ใบบอกลักษณะนี้มีเนื้อหามากกว่าหนึ่งประเด็นที่จะสื่อสาร โดยจะต้องพิจารณาจากเนื้อความ เมื่อจบและขึ้นประเด็นใหม่มักพบการใช้คำนำหน้า “อนึ่ง...” โดยไม่มีย่อหน้าหรือขึ้นบรรทัดใหม่ เช่น ใบบอกหลวงรามพิไชย ปลัดเมืองนครฯ ถึงหลวงทิพอักษร ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพได้รับกระป๋อ 141 ตัว ครบจำนวนแล้ว และตัดไม้เคี่ยมบรรทุกเรืออยู่ได้มากน้อยเท่าใดจะบอกไว้ที่หลัง (จ.ศ. 1201/181) เริ่มด้วยเรื่องการรับกระป๋อตีตราและขนย้ายกระป๋อทางบอกจากเมืองสงขลา ตามด้วยประเด็นที่สองคือเรื่องการตัดไม้เคี่ยมเขื่อนหลังจาก “อนึ่ง” ดังตัวอย่าง

...เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่โปรดให้ ข้าฯ รับเอากระป๋อเข้าตีตรามารออยู่สี่สิบเอ็ดตัว ข้าฯ ได้แต่งให้ขุนวิเศษ นายไกรย พากระป๋อเดินบกมา กระป๋อได้ออกเดินจากเมืองสงขลา ณ วันเดือนเจ็ด แรมสองค่ำ มาถึงเมืองชุมพร ณ วันเดือนเก้า ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ...ข้าฯ พระอินทรโกโด้ผู้ช่วยราชการรังนก ได้ช่วยกันพิทักษ์รักษาปรนปรือกระป๋อไว้มิให้ทรุดโทรม ...อนึ่ง โปรดให้ ข้าฯ ตัดไม้เคี่ยมเขื่อน ยาว ๘ ศอก ๙ ศอก ใหญ่สามกำ ข้าฯ ตัดได้สามร้อยได้ชักลากถึงที่แล้ว ข้าฯ ยังจะตัดต่อไปอีกถ้าได้บรรทุกเรือพระอินทรลงมากน้อยเท่าใด ข้าฯ จะคอยบอกมากราบเรียนครั้งหลังให้ทราบ...

(จ.ศ. 1201/181)

2.4 วัตถุประสงค์ของเรื่อง พบมากในตอนท้ายของส่วนเนื้อหาบางฉบับเพื่อบอกจุดมุ่งหมายของผู้สั่งให้ผู้รับทราบ พบทั้งหมด 3 ลักษณะ คือ

2.4.1 เพื่อแจ้งให้ทราบ เป็นการสรุปเนื้อความเพื่อให้ผู้รับเอกสารรับทราบผลจากการดำเนินการหรือการตัดสินใจ โดยมีได้ขอร้องหรือสั่งการให้ดำเนินการอื่นใดอีก เช่น “ถ้าไปตามอ้ายพม่ากลับมาราชการภายหลังประการใดจะบอกมาให้นำกราบเรียนครั้งหลัง” (จ.ศ. 1171/2),

“ข้าพเจ้าสืบได้ความประการใด ข้าพเจ้าจะบอกมาให้ทราบครั้งหลัง”

(จ.ศ. 1201/130)

2.4.2 เพื่อแจ้งให้ดำเนินการ เป็นการสรุปความเพื่อแสดงเจตนาว่าจะขอหรือสั่งให้ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหากได้รับเอกสารแล้ว เช่น หนังสือขุนอินอักษรมาถึงขุนเทพอาญา จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 ขุนอินอักษรส่งหนังสือถึงขุนเทพอาญาให้เร่งขนของโดยเร็วเนื่องจากต้องให้ทันลมมรสุมที่จะพาเรือสำเภาเข้าไปยังกรุงเทพฯ ได้ ดังตัวอย่าง

...ถ้าขุนชำนาญมาถึงให้เอาหนังสือนี้บอกแก่ขุนชำนาญแล้วให้คิดพร้อมกัน เอาของเบาซึ่งคนถือได้ตามมีหนังสือมานี้ ให้ขุนชำนาญเร่งรีบคุมลงไปทั้งกลางวันกลางคืน อย่าให้ช้าอยู่ได้เป็นอันขาด ครั้นช้าอยู่จะมีทันมรสุมเรือเข้าไปกรุงฯ ...

(จ.ศ. 1171/ 2)

2.4.3 เพื่อนำส่งไปบอกอื่น เป็นการบอกเพื่อสรุปว่าไปบอกนี้ส่งมาเป็นชุดรวมกันหลายฉบับตามเนื้อหาในไปบอกนี้ เช่น ไปบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกเรื่องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินส่งส่วยดีบุกและส่งไม้รางปืน จ.ศ. 1218 เลขที่ 159 เจ้าพระยานครศรีธรรมราชส่งไปบอกเพื่อวางเวรกรมพระกลาโหมพร้อมทั้งได้คัดสำเนาบอก 1) เรื่องส่งดอกไม้ทองเงินเมืองนคร 2) เรื่องส่งส่วยดีบุกทองกลองหลวงภักดีสมบัติ 3) เรื่องส่งไม้รางปืนตามเกณฑ์ 4) เรื่องส่งหีบถมกับหอยมุก 5) เรื่องบอกถวายพระราชกุศลพระภิกษุขอที่ผูกพัทธสีมา และ 6) เรื่องส่งญวนซัดซึ่งค้างอยู่ ปรากฏเรียนด้วย ดังตัวอย่าง

...ด้วยข้าพเจ้าได้บอกหนังสือเข้ามาวางเวรกรมพระกลาโหมให้ หมื่นชำนาญ หมื่นทิพถือเข้ามา ด้วยส่งดอกไม้ทองเงินเมืองนคร ส่งส่วยดีบุกทองกลองหลวงภักดีสมบัติ ส่งไม้รางปืนตามเกณฑ์ส่งหีบถมกับหอยมุกบอกถวายพระราชกุศลพระภิกษุขอที่ผูกพัทธสีมา ส่งญวนซัดซึ่งค้างอยู่ ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาหนังสือบอกมากราบเรียนให้ทราบ...

(จ.ศ. 1218/159)

3. ส่วนลงท้าย เป็นส่วนสุดท้ายของเอกสาร หลังจากเขียนเนื้อหาแล้วไปบอกมีการลงท้ายด้วยชื่อผู้ถือเอกสาร สิ่งของที่ส่งมาด้วย และคำลงท้ายรูปแบบคล้ายกัน คือ เริ่มด้วยคำว่า บอกราณ..., ขอบอกปรนนิบัติมา ณ..., บอกปรนนิบัติมา ณ... แล้วจึงตามด้วยวันเดือนปีที่เขียนเอกสารตามแบบไทย กล่าวคือ บอกวัน ช่างขึ้นช่างแรม เดือน ตามแบบจันทรคติ ปีนักษัตร เลขท้ายของจุลศักราช

และจบด้วยเครื่องหมายลงท้าย เช่น “..ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันศุกร์ เดือนสิบเอ็ดขึ้นหกค่ำ ปีมะแม นักษัตรเบญจศก๑” (จ.ศ. 1185/2) “...บอกมา ณ วัน ^๖/_{๑๘} ค่ำ ปีกุนเอกศก” (จ.ศ. 1201/167) และในบริเวณของส่วนสุดท้ายนี้มีการประทับตราประจำตัว หรือตราประจำตำแหน่งของผู้ออกหนังสือ แทนการลงชื่อ

ภาพที่ 26 ภาพส่วนลงท้ายของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช
ที่มา: “ใบบอกพระเสนาหามนตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 167, หมวดยกจดหมายเหตุ ร.3.

3.1 ข้อความลงท้าย จากการศึกษาผู้วิจัยแบ่งคำลงท้ายในใบบอกเป็น 4 ลักษณะดังนี้

3.1.1 แสดงการเดินทางของเอกสาร ในการบันทึกใบบอกนั้น มักบอกชื่อผู้ถือหนังสือฉบับนั้นว่าผู้ใดนำส่งเอกสาร เช่น “...ให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามา” (จ.ศ. 1218/170) “...ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นสิทธิ หมื่นณเรนคุมเข้ามา” (จ.ศ. 1218/153)

3.1.2 แสดงความคาดหวัง หรือความเคารพ ลักษณะนี้พบในใบบอกที่ผู้มีศักดิ์ินาต่ำกว่าส่งถึงผู้มีศักดิ์ินาสูงกว่า ตัวอย่างเอกสารใบบอกที่แสดงความเคารพ เช่น “...ขอเอาบารมีได้เท้าปกเกล้าปกหมข้าพระเจ้า” (จ.ศ. 1201/122), “...ข้าพเจ้าจะได้ตั้งตัวทำราชการสืบไปก็เพราะพระบารมีบุญได้เท้าเจ้าคุณปกเกล้าปกหม” (จ.ศ. 1201/141), “...แลข้าพเจ้าขอเอาบารมีได้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งปกเกล้าปกหมข้าพเจ้าสืบไป” (จ.ศ. 1201/158), “...แลข้าพเจ้าก็หาที่มีพึ่งมิได้ ข้าพเจ้าอยู่ทุกวันนี้ตั้งใจเอาพระเดชพระคุณได้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งปกเกล้าปกหมจนสิ้นชีวิตตามแต่จะโปรดเมตตาข้าพเจ้า...” (จ.ศ. 1202/183)

3.1.3 แสดงว่ามีสำเนาฉบับอื่น ในใบบอกที่มีสำเนาซึ่งมีเนื้อความเดียวกันแต่ส่งไปยังบุคคลอื่น จะมีข้อความแจ้งในส่วนลงท้าย เช่น “...ข้าพระพุทธเจ้าเขียนหนังสือฉบับนี้เดิมมอบให้นายศรีคงถือ เข้ามาเป็นสองฉบับ...” (จ.ศ. 1201/31)

3.1.4 แสดงสิ่งของที่ส่งมาด้วย บางครั้งพบการส่งสิ่งของมาพร้อมกับใบบอก ผู้ส่งมักบอกรายละเอียดของส่งของลงท้ายไว้ใบบอก เช่น “...ข้าพเจ้าได้ส่งสำเนาแปลหนังสือตนกุธาหุม ผู้เป็นที่พระยาไทรตนกุธาสัน ซึ่งรับทำส่วยรังนกเข้ามา” (จ.ศ. 1202/188)

“...ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเงินค่าปากเรือ ภาษีไม้ เข้ามาเงินเหรียญร้อยหกเหรียญ คิดเหรียญละหกสลึงเจ็ดหุน เป็นเงิน 1 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นสิทธิ หมื่นณเรนคุมเข้ามา...” (จ.ศ. 1218/153)

3.2 วันเดือนปีที่ออกเอกสาร เป็นการลงวันที่ออกหนังสือพบที่ส่วนท้ายสุดของเอกสาร บอกวันเดือนปีตามจันทรคติตามด้วยปีนักษัตรและศก มี 2 ลักษณะ คือ

3.2.1 วันเดือนปีที่ออกหนังสือแบบตัวเลขและเครื่องหมาย เป็นการบอกวันเดือนปีแบบไทยใช้เครื่องหมายกากบาทกับตัวเลขพร้อมกับการบอกปีนักษัตรและบอกศกด้วยตัวอักษร โดยต่างจากส่วนเนื้อหาที่มักบอกเพียงเครื่องหมายและตัวเลขเท่านั้น ตัวอย่างการอ่านวันเดือนปีในส่วนลงท้ายใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

วัน ๕ — ๕ คำปีชวดนักษัตรโทศก ๑๓ อ่านว่า วันพฤหัสบดี เดือนห้า แรม 13 คำ
 ๑๓ ปีชวดนักษัตร โทศก (จ.ศ. 1202/176)

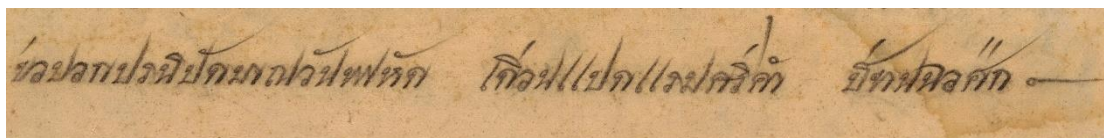

ภาพที่ 27 ภาพการบอกวันเดือนปีที่ออกหนังสือแบบตัวเลขและเครื่องหมาย

ที่มา: “ใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลาง เมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม, ”หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาฯเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383), เลขที่ 176, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

3.2.2 วันเดือนปีที่ออกหนังสือแบบตัวอักษร เป็นการบอกวันเดือนปีแบบไทยโดยใช้การเขียนเป็นตัวอักษร เริ่มจากบอกวันในสัปดาห์นั้นๆ บอกเดือน บอกข้างขึ้นข้างแรมตามจันทรคติ บอกปีนักษัตร และบอกปีศกหรือเลขตัวสุดท้ายของจุลศักราช เช่น “ขอบอกปรนนิบัติ มา ณ วันศุกร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นหกค่ำ ปีมะแมนักษัตรเบญจศก” (จ.ศ. 1185/2) “ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนแปด แรมสี่ค่ำ ปีชาล ฉศก ๑๓” (จ.ศ. 1216/140) และในใบบอกบางฉบับครั้งผู้เขียน

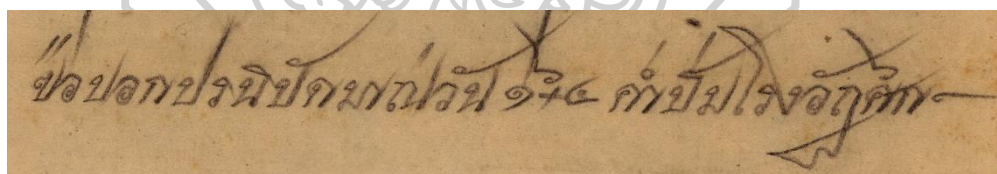
อาจจะเว้นการเขียนวันในสัปดาห์ เช่น “ข้าพเจ้าบอกมา ณ วันเดือนแปดทุติยสาร ขึ้นสิบสามค่ำ ปีกุน เอกศก ๑” (จ.ศ. 1201/228)

ภาพที่ 28 ภาพการบอกวันเดือนปีที่ออกหนังสือแบบตัวอักษร

ที่มา: “ใบบอกน้ำฝน เจ้าพระยานครฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครฯ บอกรายงานน้ำฝนต้นข้าว,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1216 (พ.ศ. 2397), เลขที่ 140, หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

3.2.3 เลขปีรัชกาลทับหลังศก พบการใช้เลขปีรัชกาลทับหลังศกหรือเรียกว่า “พนมศก” ในส่วนลงท้ายของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช โดยเลขพนมศกนั้นประกาศใช้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อวันศุกร์ เดือน 7 แรม 1 ค่ำ ปีเถาะสัปดาห์ศก ตรงกับปี จ.ศ. 1217 (พ.ศ. 2398) ซึ่งให้เริ่มนับที่ปีกุน ตรีศก (พ.ศ. 2394) เป็นปีที่ 1 ของรัชกาล⁷⁰ ดังนั้นใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชที่ออกหลังจากวันประกาศใช้จึงมีการระบุเลขทับศกไว้ด้วย ดังตัวอย่างในใบบอกเจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรายงานน้ำฝนเรือภาษีไม้กระดาน (จ.ศ. 1218/153) เขียนเลขทับศกไว้ที่ “ศ” ของคำว่าอัฐศก (อัฐศก) เพื่อบอกว่าเป็นปีที่ 6 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ 29 ภาพการใช้เลขพนมศก

ที่มา: “ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรายงานน้ำฝนเรือภาษีไม้กระดาน,” หอสมุดแห่งชาติ, กระจายเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399), เลขที่ 153, หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

3.3 ชื่อผู้นำส่งเอกสาร ในส่วนท้ายของใบบอกมีการบอกชื่อผู้นำส่งเอกสารซึ่งถือเอกสารใบบอกมาส่ง พบผู้นำส่งเอกสารตั้งแต่ 1-2 คน ชื่อผู้ส่งเอกสารที่ปรากฏในส่วนนี้ มีทั้งหมด

⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2548), 66.

10 นาย ได้แก่ นายศรีคง หมื่นรักภริย นายทองเดช นายปาน ขุนชำนาญ หมื่นจ้านง หมื่นสิท หมื่นณเรน หมื่นทิพย์ หมื่นจิตรภักดี ตัวอย่างใบบอกมีผู้นำส่ง 1 นาย เช่น “มอบให้นายศรีคง ถือเข้ามาเป็นสองฉบับ (จ.ศ. 1216/140)”, “ให้หมื่นรักภริยคมเข้ามาด้วยแล้ว” (จ.ศ. 1201/228), “ข้าพเจ้าได้ให้ขุนชำนาญถือนั่งสือบอก” (จ.ศ. 1202/187)

ตัวอย่างที่พบผู้นำส่ง 2 นาย เช่น “แจ้งมากับนายทองเดช นายปานแล้ว” (จ.ศ. 1202/182) “ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นสิท หมื่นณเรนคมเข้ามา” (จ.ศ. 1218/153)

3.4 สิ่งที่แนบมาด้วย บางครั้งการเดินทางเพื่อนำส่งเอกสารมิได้ส่งเอกสารมาเพียงฉบับเดียว ยังมีการแนบเรื่องอื่นๆ รวมกันมาเป็นชุดเดียวกัน นอกจากนั้นพบว่ามี การแนบสำเนาแปลหนังสือภาษามลายูซึ่งเมืองนครฯ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างไทรบุรีและกรุงเทพฯ แนบมาพร้อมกันดังตัวอย่าง “ข้าพเจ้าได้ส่งสำเนาแปลหนังสือตุนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตุนกูอาสัน ซึ่งรับทำส่วยรังนกเข้ามา” (จ.ศ. 1202/188) และ “แลข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งคำแปลหนังสือพระยาไทรฉบับหนึ่งหนังสือรายมูดฉบับหนึ่งซึ่งมีมาถึงข้าพระพุทธเจ้าเข้ามาด้วยแล้ว” (จ.ศ. 1218/161)

3.5 การรับรองสิ่งของที่ส่ง ใบบอกเมืองนครนั้นนอกจากการรับรองเอกสารด้วยการประทับตราประจำตัวหรือตราประจำตำแหน่ง บริเวณด้านล่างหรือด้านหลังเอกสารเป็นหลักแล้ว ยังมีการเขียนรายละเอียดเกี่ยวกับการประทับตราครั้งบนสิ่งของที่ส่งมาด้วยในส่วนท้ายของเอกสาร เพื่อรับรองความถูกต้องและยืนยันว่าของสิ่งนั้นมีได้เปิดในระหว่างทาง และบอกชื่อผู้นำส่งเพื่อยืนยันตัวบุคคลอีกชั้นหนึ่งด้วย ตัวอย่างการรับรองสิ่งของที่ส่งโดยระบุรายละเอียดการประทับตราประจำครั้งในส่วนท้ายของเอกสาร ดังตัวอย่าง

ใบบอกเมืองนครฯ เรื่อง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรับเงินอากรรังนก จำนวน 3,500 เหยียด จ.ศ. 1218 เลขที่ 155 เจ้าพระยานครศรีธรรมราชส่งกลักใส่เงินค่าอากรรังนก 3,500 เหยียด พร้อมทั้งปิดตรา โดยให้หมื่นสิท หมื่นณเรนเป็นผู้คุมไปยังกรุงเทพฯ

“...ข้าพระพุทธเจ้าได้อาเงินอากรรังนกสามพันห้าร้อยเหยียดเข้ากลักแก้กลักปิดตราประจำครั้ง ให้หมื่นสิท หมื่นณเรนคุมเข้ามา...”

(จ.ศ. 1218/155)

ใบบอกเมืองนครฯ เรื่อง เจ้าพระยานครศรีฯ บอกร้างเงินปีเงิน จำนวน 1,605 เหรียญ มาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 173 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ส่งกลักใส่เงินค่าผูกปี ข้อมือเงิน จำนวน 6 กลัก พร้อมทั้งประทับตราบัวประจำครั้ง โดยให้หมื่นจิตรภักดีเป็นผู้คุมไปยัง กรุงเทพฯ พร้อมกับทั้งตราสำหรับใช้ผูกปีข้อมือเงิน

...ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้อาเงินเข้าหลักหกหลัก ปิดตราบัวประจำครั้ง ให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามา แลตราตีครั้งประจำข้อมือเงิน ตรานามเมืองดวงหนึ่ง ตรารูปม้าน้ำดวงหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการ ได้ส่งเข้ามาด้วยแล้ว...

(จ.ศ. 1218/173)

4. ส่วนด้านหลัง

ส่วนนี้อยู่ด้านหลังของเอกสารใบบอกเขียนด้วยลายมือหวัด อาจจะมีหรือไม่มีก็ได้ เอกสารประเภทสำเนาบอกจะไม่พบส่วนนี้ ลักษณะการเขียนเป็นบันทึกของผู้รับเอกสาร เป็นการย่อเรื่องหรือสรุปเนื้อหาที่เขียนในใบบอกแบบสั้นๆ บันทึกวันเดือนปีที่ได้รับ ผู้ออกเอกสาร พร้อมทั้งชื่อผู้นำส่งเอกสาร และบางครั้งยังมีการประทับตราที่ด้านหลังโดยผู้ส่งหากมีผู้ส่งรวมกันหลายคน โดยมีการเรียงลำดับ 7 ลักษณะ คือ 1) บอกวันเดือนปี บอกชื่อนำผู้ส่ง สรุปสาระสำคัญของเรื่อง 2) ผู้ออกเอกสาร สรุปสาระสำคัญของเรื่อง บอกชื่อผู้ส่ง บอกวันเดือนปี 3) บอกวันเดือนปี บอกชื่อนำผู้ส่ง ผู้ออกเอกสาร สรุปสาระสำคัญของเรื่อง 4) บอกวันเดือนปี สรุปสาระสำคัญของเรื่อง บอกชื่อนำผู้ส่ง 5) ผู้ออกเอกสาร บอกชื่อนำผู้ส่ง บอกวันเดือนปี 6) บอกวันเดือนปี ผู้ออกเอกสาร บอกชื่อนำผู้ส่ง และ 7) บอกชื่อนำผู้ส่ง บอกวันเดือนปี

ข้อมูลที่พบในส่วนท้ายของเอกสารปรากฏข้อมูลสำคัญคือ สรุปสาระสำคัญของเรื่อง บอกชื่อผู้ส่ง บอกวันเดือนปี และชื่อผู้ออกเอกสารซึ่งคล้ายกับส่วนนำ ดังต่อไปนี้

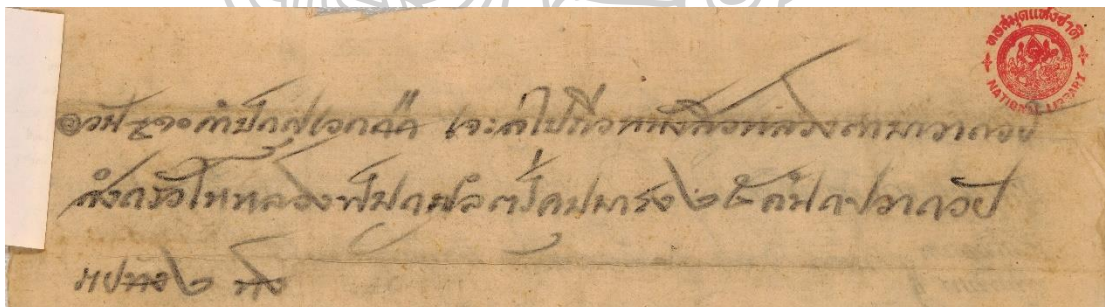
4.1 สรุปสาระสำคัญของเรื่อง เป็นการบันทึกบอกเรื่องราวโดยสรุปของใบบอกนั้นแบบสั้นๆ เช่น ใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงหลวงทิพอักษรด้วยเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม (จ.ศ. 1201/122) สรุปสาระสำคัญว่า “๑ หนังสือพระเสน่หามนตรีบอกอาการเจ้าคุณนคร” ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน (จ.ศ. 1201/167) สรุปสาระสำคัญว่า “นายปานถือบอกคุมช่างทองมา 7 คน ๑” ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายปานคุมเงินเหรียญ 1080 เหรียญ เข้ามาด้วย (จ.ศ. 1202/183) สรุปสาระสำคัญว่า “พระเสน่หามนตรีบอกด้วยส่งของเมืองกลันตัน”

4.2 บอกชื่อผู้นำส่ง บางครั้งชื่อผู้นำส่งเอกสารใบบอกนอกจากบันทึกที่อยู่ส่วนท้ายของเอกสารแล้ว ในใบบอกฉบับที่ปรากฏส่วนด้านหลังยังพบชื่อผู้นำส่งคือผู้ที่ได้รับมอบหมายถือเอกสารจากต้นทางไปนำส่งยังปลายทางที่ส่วนนี้ด้วย ชื่อผู้นำส่งเอกสารที่พบ ได้แก่ ขุนสารวัตรญวน หลวงอินทร พระรักษาราช พระสุนทรนุรักษ์ เจะละ ขุนปลัดกรมสนมซ้าย ยกกระบัตรสงขลา นายปาน หมื่นรักศิริย นายแก้ว หลวงหน้าเมืองไชยา พระมหามนตรี ขุนชำนาญ และหมื่นจิตร ใบบอกบางฉบับบอกชื่อผู้นำส่งมากกว่าหนึ่งคนคือ นายเพช นายคง และ นายคง นายทองเดช

ตัวอย่างส่วนด้านหลัง ใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวน ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพจัตวาเมืองไทรที่หลบซ่อนอยู่ในป่า 10 ได้ 25 คน มอบให้หลวงพิมุขมนตรีคุมนำส่งด้วยแล้ว จ.ศ. 1201 เลขที่ 142 บันทึกส่วนด้านหลัง ด้วยวันที่เอกสารถึงปลายทางคือวันเดือนสิบ แรมสี่ค่ำ ปีกุนเอกศก ผู้นำส่งเอกสารคือ “เจะละ” สำระสำคัญเป็นหนังสือของขุนต่างตาเมืองนครศรีธรรมราชส่งมาด้วยเรื่อง “ให้หลวงพิมุขมนตรีคุมครีวมาส่ง 25 คน กับด้วยเรื่องรายข้าง 2 เชือก” ดังตัวอย่าง

๑ วัน ๑๐ ค่ำ ปีกุนเอกศก เจะละไปถือหนังสือหลวงตามาว่าด้วยส่งครีวให้หลวงพิมุขมนตรีคุมมาส่ง ๒๕ คน กับว่าด้วยรายข้าง ๒ เชือก

(จ.ศ. 1201/142)

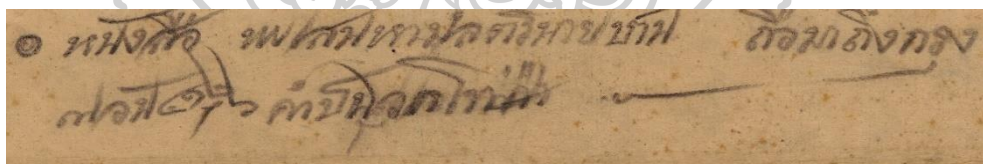
ภาพที่ 30 ภาพส่วนด้านหลังบอกวันเดือนปี ชื่อผู้ส่ง และสาระสำคัญของเรื่อง
ที่มา: “ใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวน ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพจัตวาเมืองไทรที่หลบซ่อนอยู่ในป่าฯ , ” หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาชเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ,
จ.ศ. 1201 (จ.ศ. 2382), เลขที่ 142, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

4.2 บอกวันเดือนปี ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชทุกฉบับเมื่อมีการบันทึกข้อความในส่วนด้านหลังล้วนมีการบอกวันเดือนปีในลักษณะตัวเลขและเครื่องหมายซึ่งพบทั้งเครื่องหมายกากบาทและไปยาลน้อย และเป็นวันหลังจากวันนำส่งพบข้อความสำคัญปรากฏ คือ “ถือมาถึงกรุง ณ วัน..” (จ.ศ. 1202/181) “ถือมาแต่เมืองนคร” (จ.ศ. 1201/172) “ถือมาแต่เมืองนครมาถึงกรุง

ณ วัน...” (จ.ศ. 1201/172) ทำให้ทราบว่าส่วนข้อความด้านหลังทั้งหมด บันทึกเมื่อเอกสารถึงยังปลายทางแล้วจึงได้ลงวันที่และข้อมูลสรุปไว้ด้านหลังเอกสาร คล้ายการลงรับเอกสารทางสารบรรณทางราชการในปัจจุบันที่ต้องบันทึกวันเดือนปีและเวลาที่ลงรับเอกสารไว้เป็นสำคัญ

ซึ่งส่วนด้านหลังนี้เมื่อเทียบช่วงเวลากับส่วนลงท้ายแล้วทำให้ทราบถึงระยะเวลาของการส่งเอกสารจากเมืองนครศรีธรรมราชไปยังเมืองอื่นๆ เช่น ระยะเวลาส่งเอกสารเมืองนครศรีธรรมราชไปยังสงขลา ใบบอกขุนต่างตาดำเมืองนครฯ ถึงหลวงยกกระบัตร เรื่องให้นายสมบังหมาท่า โตะรายาหลง คุมแขกเมืองไทรฯ จ.ศ. 1201 เลขที่ 154 ข้อความส่วนลงท้ายของเอกสารบันทึกว่า “โปรดประการใดข้าพเจ้าจะได้ทำตามมา ณ วัน ๘ ค่ำ ปีกุนศก” และในส่วนด้านหลังเอกสารพบข้อความว่า “๑ วัน ๑๐ ค่ำ ยกกระบัตรสงขลาเอาหนังสือขุนต่างตาดำให้ว่าด้วยจับแขกไว้ 3 คน ไท 8 คน” เมื่อคำนวณแล้วทำให้ทราบว่า ระยะทางจากเมืองนครฯ ถึงเมืองสงขลาจากวันขึ้น 8 ค่ำถึงวันขึ้น 10 ค่ำ รวม ใช้เวลา 2 วัน ในการเดินเอกสาร

ระยะเวลาของการส่งเอกสารจากเมืองนครศรีธรรมราชมายังกรุงเทพฯ ในใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลาง เมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม จ.ศ. 1202 เลขที่ 176 ข้อความส่วนลงท้ายของเอกสาร ลงวันพฤหัสบดี เดือน 5 แรม 13 ค่ำ ปีชวด นักษัตรโทศก และในส่วนด้านหลังเอกสาร มีข้อความบันทึกว่า “๑ หนังสือ พระเสน่หามนตรี นายปาน ถือมาถึงกรุง ณ วันพุธ ขึ้น 12 ค่ำ ปีชวดโทศก ๑” จากตัวอย่างข้างต้นทำให้ทราบว่าเอกสารนี้ใช้ระยะเวลาเดินทาง 13 วัน จากเมืองนครศรีธรรมราชมาถึงกรุงเทพฯ

ภาพที่ 31 ภาพส่วนด้านหลังแสดงบันทึกของผู้รับใบบอก

ที่มา: “ใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลาง เมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม, ”หอสมุดแห่งชาติ, กระจดาฯเพลลา, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383), เลขที่ 176, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ลักษณะของเอกสารใบบอกเริ่มมีรูปแบบเด่นชัดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 3 และมีความเป็นแบบแผนอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 4 มีถ้อยคำและการเรียงลำดับละเอียดมากยิ่งขึ้น การส่งใบบอกของเมืองนครศรีธรรมราชนั้นนอกจากมีรูปแบบ ลักษณะสำคัญจากข้างต้นแล้ว ในส่วนของลักษณะอักษร อักษรวิจิ ก็ยังมีความสำคัญอย่างมาก

รูปแบบอักษร อักษรวิจิที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

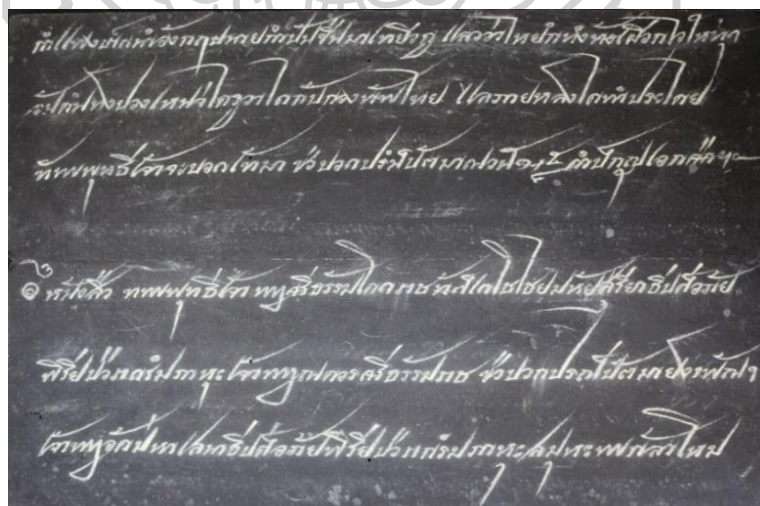
เอกสารตัวเขียนมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอักษรที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงสมัยและแตกต่างจากช่วงปัจจุบัน ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์การเขียนอาศัยเสียงหรือสำเนียงที่ใช้พูดกันเป็นหลัก ไม่มีกฎเกณฑ์ที่บังคับให้เป็นแบบฉบับในการสะกดคำศัพท์ไม่มีมาตรฐานที่แน่นอนในการใช้ภาษา และรูปแบบอักษร ดังนั้นผู้อ่านจึงต้องใช้ความพยายามในการพิจารณาคำเพื่อให้อ่านอย่างถูกต้อง

ลักษณะลายมือที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเอกสารที่ส่งในระบบราชการจากหัวเมืองมายังกรุงเทพฯ ช่วงรัชกาลที่ 2-4 เสมียนหรืออาลักษณ์ ผู้เขียนจะต้องเขียนเพื่อให้ผู้รับสารอ่านและเข้าใจ ในเนื้อความที่ต้องการสื่อจึงไม่พบการเขียนแบบหวัดในใบบอกต้นฉบับที่บันทึกในกระตาดเพลา ส่วนใบบอกที่คัดสำเนาลงบนสมุดไทยจะคัดอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมิได้ส่งให้ผู้อื่นอ่านต่ออย่างเป็นทางการ ลายมือที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชพบทั้งสิ้น 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ลายมือหวัด

ลายมือลักษณะนี้พบในการคัดใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชลงบนสมุดไทยดำที่พบทั้งสองฉบับ กล่าวคือเป็นลายมือของเจ้าพนักงานราชสำนักสยาม ที่คัดสำเนาเพื่อใช้ในระบบการรับ-ส่งหนังสือราชการ แต่ยังคงเนื้อหาสามารถนำมาศึกษาในเรื่องของเนื้อความได้อย่างครบถ้วน ลักษณะลายมือรูปแบบนี้ เขียนด้วยดินสอขาวบนสมุดไทยดำอย่างรวดเร็ว ทำให้มีลักษณะอ่านยากกว่าลายมืออื่นๆ มีเครื่องหมายกำกับเสียงเพื่อให้สามารถแยกข้อความได้และให้ง่ายต่อการอ่าน ดังตัวอย่าง

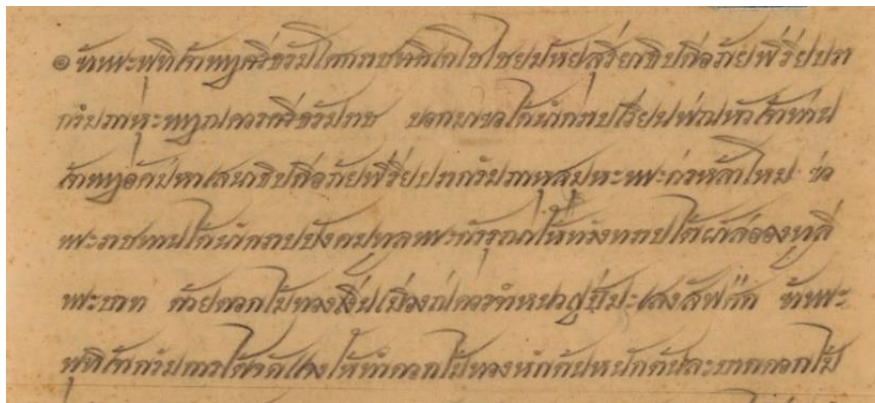
ภาพที่ 32 ภาพตัวอย่างลักษณะลายมือหวัด

ที่มา: “คำบอกเจ้าพระยาศรียา ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่ากองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบดแตกหนีไป,” หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอ, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382),

เลขที่ 31, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

2. ลายมือบรรจงแกมหวัด

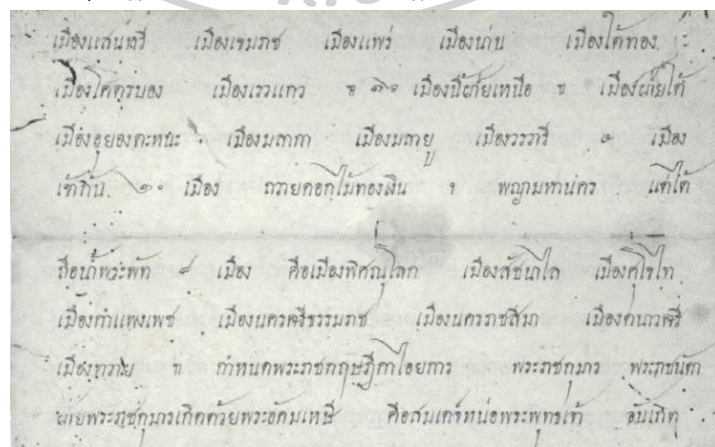
ลายมือลักษณะนี้เป็นลายมือของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชที่บันทึกบนกระดาษเพลาทูกฉบับ เขียนด้วยดินสอดำรูปอักษรและสระมีลักษณะเอนไปด้านหลังเล็กน้อย ปลายอักษรและสระมีรูปร่างยาว เขียนอักษรบางรูปติดกัน มีเครื่องหมายกำกับเสียง ซึ่งสัมพันธ์กับวัสดุคือกระดาษ เพลามีความบางส่งผลต่อการเขียนทำให้เขียนในลักษณะตัวตรงและบรรจงได้ยากกว่าในสมุดไทยที่มีความหนาและลงน้ำหนักได้ง่ายกว่า

ภาพที่ 33 ภาพตัวอย่างลักษณะลายมือบรรจงแกมหวัด

ที่มา: “ใบบอกถึงพระยาอัครมหาเสนาบดี กรมกลาโหมว่าด้วยแต่งตั้งให้หมื่นจ้านงคุมต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย,” หอสมุดแห่งชาติ, กระดาษเพล, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอดำ, จ.ศ. 1207 (จ.ศ. 2388), เลขที่ 148, หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ลักษณะลายมือที่ไม่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช คือ ลายมือบรรจง ซึ่งมีความเป็นระเบียบ ตัวตรง เรียว อ่านง่าย สระและตัวอักษรแยกออกจากกันชัดเจน หรืออาจจะเรียกว่าลายมืออาลักษณ์ ซึ่งมักพบในสมุดไทยของซึ่งเขียนโดยราชสำนักสยาม ดังตัวอย่างภาพลักษณะลายมือบรรจงจากพระสมุดกฐณเจียรบาล 1 หมวดกฐณหมาย เลขที่ 41 จ.ศ. 1167

ภาพที่ 34 ภาพตัวอย่างลักษณะลายมือบรรจง

ที่มา: “กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2,” (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550), 115.

รูปแบบอักษรที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

อักษรที่ใช้ในเมืองนครศรีธรรมราชคืออักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีการติดต่อและมีความสัมพันธ์ภายใต้ปกครองจากอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์มานาน เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชหลายท่านเคยรับราชการเป็นมหาดเล็กในราชสำนักสยาม ซึ่งต้องรับการศึกษาขนบธรรมเนียมต่างๆ จากกรุงเทพฯ รวมทั้งรูปแบบการอักษรในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชจึงมีการรับเอาอิทธิพลของกรุงเทพฯ มาใช้สำหรับการติดต่อราชการ ในศึกษารูปแบบอักษรในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช แบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ รูปพยัญชนะ รูปสระ รูปเครื่องหมาย และรูปตัวเลข ดังต่อไปนี้

1. รูปพยัญชนะ

รูปพยัญชนะในเอกสารปรากฏรูปพยัญชนะไม่ครบทุกรูป เนื่องจากในบางรูปใช้คำที่จำกัด พบในไม่กี่คำเท่านั้นและหลายคำก็ใช้รูปคำแตกต่างจากปัจจุบัน จากการศึกษาพบมีความแตกต่างกันในลายมือหวัดและลายมือบรรจงแกมหวัด และแตกต่างกันเล็กน้อยในแต่ละช่วงรัชกาล โดยผู้วิจัยจะแสดงรูปพยัญชนะทั้งหมดทั้งลายมือหวัดและลายมือบรรจงทั้ง 3 รัชกาล (รัชกาลที่ 2-4) เพื่อให้เห็นความแตกต่างที่ปรากฏ

รูปพยัญชนะที่พบทั้งหมดแบ่งออกเป็น ลายมือหวัดพบ 35 รูป ลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 2 พบ 30 รูป ลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 3 พบ 37 รูป และลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 4 พบ 40 รูป ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5 ตารางเปรียบเทียบรูปพยัญชนะที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

อักษร	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ก				
ข				
ช				
ค				

อักษร	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ค	-	-	-	
ข		-		-
ง				
จ				
ฉ				
ช				
ซ				
ณ	-	-	-	-
ด				

อักษร	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ฉ	-	-		
ฉ	-	-		
ฐ	-	-	-	
ช	-	-	-	-
ฌ	-	-	-	-
ณ				
ด				
ต				
ถ		-		
ท				
ธ				

อักษร	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
น				
บ				
ป				
ผ				
ฝ				
พ				
ฟ				
ภ				
ม				
ย				

อักษร	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ร				
ล				
ว				
ค				
ช				
ส				
ห				
ฟ	-	-	-	
อ				
ฮ	-	-	-	

รูปอักษรทั้งลายมือหวัดและลายมือบรรจงนั้น มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ลายมือบรรจงแกมหวัดมีความเหลี่ยมของอักษรมากกว่า เอียงไปทางขวาเล็กน้อย มีหัวของอักษรครบต่าง

จากลายมือหวัดบางตัวอักษรไม่มีหัวหรือใช้การเขียนลักษณะโค้งเพื่อให้เขียนได้อย่างรวดเร็ว ตัวตรงมีความโค้งมนของอักษร ในรูปอักษร ข ช บ ป ๒ ศ มีเส้นล่างลากตรงต่างจากลายมือหวัดมีลักษณะเป็นมุมแหลม และอักษร ก ค ด ลายมือหวัดมีลักษณะคล้ายกันมากต้องอาศัยบริบทโดยรอบในการพิจารณาคำนึงๆ

รูปอักษรลายมือบรรจงแกมหวัดทั้งสามรัชกาลมีลักษณะคล้ายกันและคล้ายกับรูปอักษรปัจจุบัน ต่างกันบางรูปอักษร คือ ฎ ในรัชกาลที่ 3 และ ฎ รัชกาลที่ 3-4 พบการเขียนหัวอักษรหันเข้าต่างจากปัจจุบัน การเขียนรูปอักษรทุกตัวที่มีหางทางเส้นหลังมักจะเขียนหางเลยจากอักษร เช่น รูปอักษร ข ช ฦ น บ ผ พ ม ย ษ เป็นต้น และรูปอักษร ๒ มีหัวอักษรทุกลายมือต่างจากปัจจุบัน

รูปอักษรที่มีหางยาว เช่น ฝ มีการใช้ในใบบอกรัชกาลที่ 2 น้อยมาก ปรากฏในลักษณะที่ผสมกับสระ -า จึงมีลักษณะรูปคล้าย ฝ มีการันต์อยู่บนพยัญชนะ (ผ์)

2. รูปสระ

รูปสระส่วนใหญ่ใช้ประสมกับรูปพยัญชนะต้นในการประกอบคำ จำนวนและรูปร่างของรูปสระมีความแตกต่างกันระหว่างลายมือหวัดและลายมือบรรจงแกมหวัด และคล้ายกันระหว่างลายมือบรรจงแกมหวัดทั้ง 3 รัชกาล จากการศึกษาพบว่ารูปสระที่ใช้มีจำนวนใกล้เคียงกันทั้งสองลายมือ มักนิยมใช้สลับกันระหว่างรูปสระ -ิ- กับรูปสระ -ี- และรูปสระ -ไ- สลับกับ รูปสระ -เ- โดยผู้วิจัยจะแสดงข้อมูลรูปสระ ทั้งลายมือหวัดและลายมือบรรจงแกมหวัดทั้ง 3 รัชกาล เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่าง ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6 ตารางเปรียบเทียบรูปสระที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

สระ	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
-ะ				
-า				
-อ				
-เ				

สระ	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
เ				
เ				
เ				
เ				
เ				
เ				
เ				
เ				
เ				
เ				

สระ	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
อ	อ	อ	อ	อ
เ-อะ
เอ	เอ	เอ	เอ	เอ
เ-ียะ
เ-ีย	เ-ีย	เ-ีย	เ-ีย	เ-ีย
เ-ือะ
เ-ือ	เ-ือ	เ-ือ	เ-ือ	เ-ือ
เ-ัวะ	เ-ัวะ	.	.	.
เ-ัว	เ-ัว	เ-ัว	เ-ัว	เ-ัว
เ-ำ	เ-ำ	เ-ำ	เ-ำ	เ-ำ
เ-อ	เ-อ	เ-อ	เ-อ	เ-อ
เ-อ	เ-อ	เ-อ	เ-อ	เ-อ

สระ	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
เ-า				
อ		-		
อา		-	-	
อา	-	-	-	

การใช้รูปสระในลักษณะลายมือหวัดนั้นโค้งมนตามรูปพยัญชนะ และมักใช้สลับกันระหว่างรูปสระ ิ เป็น ี, ี เช่น “เงิน” เขียนเป็น “เงิน”, “เถิง” เขียนเป็น “เถิง” รูปสระ ี เขียนเป็น ี ในรูปสระผสม ใ-อ เช่น “เมือง” เขียนเป็น “เมือง” และรูปสระ ใ สลับระหว่างรูปสระ ใ- เช่น “โต” เขียนเป็น “โตย”, “ใหญ่” เขียนเป็น “ใหญย”, “โพร” เขียนเป็น “โพร”, “ได้” เขียนเป็น “ไต้” เป็นต้น และการใช้รูปสระ -า นั้นมักจะเชื่อมต่อกับเส้นหลังอักษรเป็นเส้นเดียวกัน

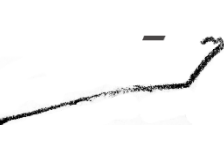

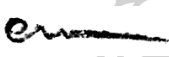

รูปพยัญชนะที่มีรูปไม้หันอากาศ ๒ นั้นบางครั้งรูปไม้หันอากาศจะมีลักษณะคล้ายกับรูปไม้โท ๒ หรือสลับกันได้ระหว่างสองรูป เช่น ในสระ ัว พบในรูป ัว ในลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 4

3. รูปเครื่องหมาย

รูปเครื่องหมาย ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทย่อยได้แก่ 1) เครื่องหมายวรรณยุกต์ ใช้ประกอบรูปคำเพื่อกำกับให้อ่านออกเสียงวรรณยุกต์ที่แตกต่างกัน จากการเก็บข้อมูลพบ 3 รูป คือ ไม้เอก ไม้โท และไม้จัตวา 2) รูปเครื่องหมายกำกับเสียง ใช้ประกอบรูปคำเพื่อกำกับเสียงในลักษณะการแทนเสียงสระ การกำกับไม้ให้ออกเสียง หรือการกำกับให้ออกเสียงซ้ำ จากการเก็บข้อมูลพบ 7 รูป และ 3) รูปเครื่องหมายวรรคตอน ใช้ประกอบข้อความเพื่อความสะดวกในการอ่านโดยไม่มีผลต่อการออกเสียง จากการศึกษามพบ 5 รูป ดังข้อมูลต่อไปนี้

ตารางที่ 7 ตารางเปรียบเทียบรูปเครื่องหมายที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

เครื่องหมายวรรณยุกต์				
วรรณยุกต์	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
เอก				
โท				
จัตวา	-			-
เครื่องหมายกำกับเสียง				
เครื่องหมาย	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ฝนทอง (◡)				
ฟันหนู (-")				
นิกหิต (◡)				
ไม้หัน อากาศ (◡)				
ไม้ไตคู่ (◡)	-	-		-

ทัณฑฆาต (ˊ)				
ไม้ยมก (๗)				
เครื่องหมายวรรคตอน				
เครื่องหมาย	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ฟองมัน (๐)				
อังกั้นเดี่ยว (๗)				
โคมูตร (๐๓)				
ปีกกา (})				
ดินครุ (+)				

รูปเครื่องหมายแต่ละลายมือมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ในลายมือหวัดมีความยาวที่มากกว่า ลายมือบรรจงทั้งสามรัชกาล รูปวรรณยุกต์พบรูปเอกและโทในทุกลายมือ พบรูปจัตวาในลายมือ บรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 3 แต่ไม่พบรูปวรรณยุกต์ตรี และรูปเครื่องหมายไม้ไต้คู่ปรากฏเพียงลายมือ บรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 3 มีสัณฐานคล้ายรูปทัณฑฆาต

4. รูปตัวเลข

รูปตัวเลขไทยใช้เขียนประกอบข้อความเพื่อบอกจำนวน พบจำนวน 10 รูป แต่จาก เอกสารใบบอกนครศรีธรรมราช รัชกาลที่ 2 ปรากฏเพียงฉบับเดียว จึงพบเพียง 6 รูป โดยรูปตัวเลข ในแต่ละลายมือมีสัณฐานคล้ายกัน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8 ตารางเปรียบเทียบรูปตัวเลขที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ตัวเลข	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
๐				
๑				
๒				
๓				
๔				
๕				
๖				
๗				
๘				
๙				
๑๐				

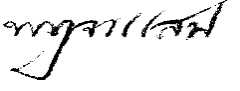

อักขรวิธีที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

การใช้อักขรวิธีในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช มีการใช้บางประการไม่เหมือนกับอักขรวิธีในภาษาไทยปัจจุบัน เนื่องจากอดีตยังไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวเหมือนปัจจุบัน เป็นการเขียนตามเสียงพูดในภาษาไทยตามอิทธิพลของราชสำนักสยาม ซึ่งเมืองนครศรีธรรมราชแม้จะมีได้ใช้ภาษาไทยแบบกรุงเทพฯ แต่ใช้ภาษาใต้แบบนครศรีธรรมราชในการสนทนาทั่วไป แต่ภาษาทางราชการที่เขียนข้อความทางราชการติดต่อกับกรุงเทพฯ นั้นจำเป็นที่จะต้องใช้ภาษาไทยแบบกรุงเทพฯ และเจ้าพระยานคร (น้อย) เคยรับราชการเป็นมหาดเล็กในพระราชวังหลวงที่กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงสามารถใช้ภาษาไทยกรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี

การเขียนตามเสียงพูดนั้นทำให้ไม่มีหลักเกณฑ์ของอักขรวิธีที่แน่นอน เวลาอ่านจะต้องพิจารณาตามบริบทของคำนั้นๆ โดยจะแบ่งการใช้อักขรวิธีที่แตกต่างจากปัจจุบัน ออกเป็นการใช้รูปพยัญชนะ การใช้รูปสระ และการใช้เครื่องหมาย ดังต่อไปนี้

1. การใช้รูปพยัญชนะ

1.1 รูปพยัญชนะเชื่อมต่อกันเป็นรูปพิเศษ เป็นการเขียนเส้นหลังของรูปพยัญชนะตัวหน้าต่อเนื่องกับเส้นหน้าของรูปพยัญชนะตัวหลัง หรือเชื่อมต่อกับรูปสระ -า ในบางรูป การเขียนในลักษณะดังกล่าวมีใช้อย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ข้อมูลจากเอกสารใบบอกพบว่า การเขียนรูปพยัญชนะเชื่อมต่อกันในลักษณะดังกล่าวปรากฏในทุกช่วงรัชกาล และพบทั้ง 2 ลายมือ ตัวอย่างรูปพยัญชนะที่เขียนเชื่อมต่อกันเป็นรูปพิเศษ เช่น พร หลุย ศก พญา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
พระ	 พร (จ.ศ. 1171/2)	 พร (จ.ศ. 1185/2)	 พร (จ.ศ. 1201/141)	 พร (จ.ศ. 1218/173)
พระยา	 พญาจาแสน (จ.ศ. 1171/2)	-	 พญา (จ.ศ. 1202/176)	 เจ้าพญา (จ.ศ. 1216/140)

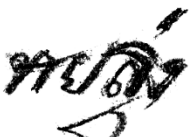

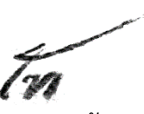

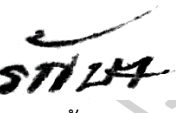
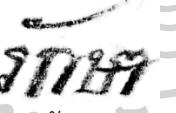
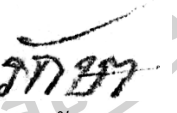
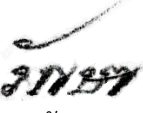
ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ศก	 เอกศก (จ.ศ. 1201/31)	 เบญจะศก ๑- (จ.ศ. 1185/2)	 ศก (จ.ศ. 1201/167)	 ฉอศก (จ.ศ. 1216/140)

1.2 รูปพยัญชนะเปลี่ยนไปเมื่อประกอบรูปสระ

1.2.1 รูปพยัญชนะ ศ ตามรูปปกติและปัจจุบันมีทางอักษรลากเฉียงไปด้านขวาบน เมื่อนำมาประกอบรูปคำแล้วรูปพยัญชนะตัวถัดไป มีการประกอบรูปสระบน เช่น รูปสระ ี เป็นต้น รูปพยัญชนะ ศ มักจะเขียนเปลี่ยนไป โดยจะเขียนเส้นทางอักษรเป็นเส้นตรงมาทางด้านขวาเพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้ลากเส้นทางอักษรขึ้นไปทับกับรูปสระบนของรูปพยัญชนะตัวถัดไป จากข้อมูลพบตัวอย่างในคำว่า “ศรี” ซึ่งพบทั้ง 2 ลายมือ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ศรี	 ศรี (จ.ศ. 1201/31)	-	 ศรี (จ.ศ. 1201/175)	 ศรี (จ.ศ. 1216/140)

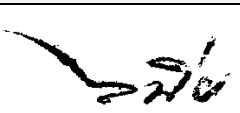
1.2.2 รูปพยัญชนะ ช ช และ ษ ในรูป ช ช เป็นรูปพยัญชนะที่มีเส้นทางขีดไปทางด้านขวาบน เมื่อนำมาผสมสระที่มีรูปสระ -า รูปพยัญชนะจะเชื่อมเป็นเส้นเดียวกันกับรูปสระและเส้นทางของพยัญชนะจะเปลี่ยนรูปเป็นเส้นตรงขีดจากพยัญชนะทับสระไปทางด้านขวา ส่วนรูปพยัญชนะ ษ เส้นขีดตรงกลางตัวอักษร จะไม่ปรากฏหัวเหมือนรูปปัจจุบันนอกนั้นคล้ายกับรูปพยัญชนะ ช ช การเขียนรูปแบบดังกล่าวพบทั้ง 2 ลายมือ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ทราบ	 ทราบ (จ.ศ. 1171/2)	-	 ให้ทราบ (จ.ศ. 1201/192)	-
ชาย	 ชายหญิง (จ.ศ. 1171/2)	-	 ชายหญิง (ชายหญิง) (จ.ศ. 1201/141)	 ชายสกัน (จ.ศ. 1218/161)
ชาว	 เจ้า (จ.ศ. 1201/31)	-	 ชาวเมือง (ชาวเมือง) (จ.ศ. 1201/152)	-
ข้าง	 ข้าง (จ.ศ. 1201/31)	-	 ข้าง (จ.ศ. 1201/142)	 ข้าง (จ.ศ. 1218/161)
รักษา	 รักษา (จ.ศ. 1201/31)	 รักษา (จ.ศ. 1185/2)	 รักษา (จ.ศ. 1201/130)	 รักษา (จ.ศ. 1218/161)

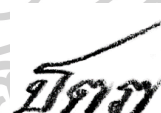

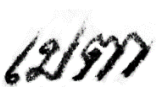

1.2.3 รูปพยัญชนะ ป ฝ และ ฟ เป็นรูปอักษรที่มีหางยาวตรงขึ้นไป เมื่อผสมรูปสระ ิ, ี หรือรูปสระ -า พยัญชนะจะเชื่อมกับรูปสระนั้นและหางมีรูปเปลี่ยนไป กลายเป็นรูปคล้ายเครื่องหมายทัศนธาตุเมื่อผสมรูปสระ -า หรือเป็นเส้นยาวต่อสระ ิ เมื่อผสมสระ ิ, ี ในลายมือบรรจงแกมหวัด และเขียนเป็นเส้นเดียวกันโดยไม่ยกมือหรือเป็นเส้นตรงเหนือสระ -า ในลักษณะลายมือหวัด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงเกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ปาก	 ปากน้ำ (จ.ศ. 1171/2)	-	 ปากลาว (จ.ศ. 1202/176)	 ปาก (จ.ศ. 1218/162)
ปี	 ปีบุญ (จ.ศ. 1201/31)	 ปี (จ.ศ. 1185 /2)	 ปีบุญ (จ.ศ. 1201/141)	 ปีชาน (ปีชาล) (จ.ศ. 1216/140)
ฝา ฝา	 ฝา (จ.ศ. 1171/2)	 ฝา (จ.ศ. 1185/2)	 ฝา (จ.ศ. 1201/176)	 ฝา (จ.ศ. 1218/170)
ฟากเขา	-	-	 ฟากเขา (จ.ศ. 1202/176)	-
เฟื่อง	-	-	 เฟื่อง (จ.ศ. 1202/182)	-

1.3 รูปพยัญชนะต้น 1 รูป ประกอบรูปสระ 2 รูป พบในลายมือหวัดเป็นการเขียนแบบลักษณะพิเศษ ใช้หนึ่งพยัญชนะผสมกับรูปสระสองรูป การเขียนลักษณะนี้ต้องใช้การพิจารณาจึงจะพบความหมาย โดยทำให้สามารถอ่านได้ 2 พยางค์ ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ในนี้	 ในนี้ (จ.ศ. 1171/2)	-	-	-

1.4 รูปพยัญชนะสะกดพยางค์หน้าเป็นพยัญชนะต้นพยางค์หลัง พบในกรณีที่มีการเขียนคำที่พยัญชนะสะกดพยางค์หน้าและพยัญชนะต้นพยางค์หลังอยู่ในมาตราเดียวกัน บางครั้งจึงพบการใช้พยัญชนะสะกดและพยัญชนะต้นเป็นตัวเดียวกันโดยไม่เขียนพยัญชนะต้นพยางค์หลังซ้ำ การเขียนลักษณะนี้ไม่ปรากฏในเอกสารรัชกาลที่ 2 และลักษณะลายมือหวัด แต่ปรากฏเฉพาะบางคำในลักษณะลายมือบรรจงแกมหวัด รัชกาลที่ 3-4 ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ปิดตรา	-	-	 ปิดตรา (จ.ศ. 1207/148)	 ปิดตรา (จ.ศ. 1218/155)
เมตตา	-	-	 เมตตา (จ.ศ. 1202/176)	 เมตตา (จ.ศ. 1218/161)
พุดจา	-	-	 พุดจา (จ.ศ. 1201/110)	 พุดจา (จ.ศ. 1218/161)

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
เดือนละ	-	-	 เดือนละ (จ.ศ. 1201/141)	-

1.5 รูปพยัญชนะไทยซ้อนด้วยรูปพยัญชนะตัวเชิงอักษรขอม พบในรูปคำที่มีพยัญชนะ ช เป็นตัวสะกด บางครั้งมีรูปพยัญชนะตัวเชิง ญ อักษรขอม ซ้อนอยู่ใต้ตัวสะกด ปรากฏในคำว่า “เพชรบุรี” และ “พระเดช” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
เพชรบุรี	-	-	 เพชรบุรี (จ.ศ. 1201/110)	-
พระเดช	-	-	 พระเดช (จ.ศ. 1201/110)	-

1.6 รูปพยัญชนะอื่นที่มีเสียงเดียวกันแทนรูปพยัญชนะต้น พบการใช้รูปพยัญชนะอื่นที่มีเสียงเดียวกันแทนรูปพยัญชนะอิกรูปหนึ่งในตำแหน่งพยัญชนะต้น เช่น ใช้ ข แทน ช, ใช้ ค แทน ช ใช้ ส แทน ศ และ ญ แทน ย เป็นต้น การใช้รูปพยัญชนะลักษณะดังกล่าวพบได้ทุกลายมือและทุกรัฐกาล ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ข้า	 ข้า (จ.ศ. 1201/31)	 ข้าพระเจ้า (จ.ศ. 1185/2)	 ข้าพระเจ้า (จ.ศ. 1201/167)	 ข้าพระพุทเจ้า (จ.ศ. 1218/173)
ข้าว	 ข้าว (จ.ศ. 1171/2)	-	-	-
เขา	-	-	 เขา (จ.ศ. 1201/176)	-
ข้อมือ	-	-	-	 ข้อมือ (จ.ศ. 1218/173)
ข้าง	 ข้าง (จ.ศ. 1171/2)	-	 ข้างแรม (ข้างแรม) (จ.ศ. 1201/141)	 ข้างหน้า (จ.ศ. 1218/161)
เข้า	 เข้า (จ.ศ. 1201/31)	-	 เข้ากัน (จ.ศ. 1201/167)	 ต่นเข้า (ต่นข้าว) (จ.ศ. 1216/140)
ศาลา	-	-	-	 ศาลา (จ.ศ. 1218/161)

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
พยัญชนะ ต้น ย	 ญก (ยก) (จ.ศ. 1171/2)	-	 ผู้ญาก (ผู้ยาก) (จ.ศ. 1201/141)	 ญอมให้ (ยอมให้) (จ.ศ. 1218/173)

1.7 รูปพยัญชนะต้นสลับเสียงกัน พบการใช้รูปพยัญชนะ ส สลับกับ ฉ, ช รูปพยัญชนะ ฉ สลับกับ ช รูปพยัญชนะ ถ สลับกับ ท เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวสันนิษฐานว่าเป็นการเขียนตามเสียงพูดโดยไม่ได้บันทึกตามรูปศัพท์ที่มาจากภาษาอื่น ดังตัวอย่างรูปคำต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ฉกรรจ์	-	-	 ชายสกรร (จ.ศ. 1201/152)	 ชายสกัน (จ.ศ. 1218/161)
ชรา	 แกฉรา (แก่ชรา) (จ.ศ. 1201/31)	-	-	-
สลัก	-	-	 ชังฉลัก (ข้างสลัก) (จ.ศ. 1201/167)	 ฉลัก (จ.ศ. 1218/162)
ชนะ	-	-	-	 ฉชนะ (จ.ศ. 1218/161)

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
น้ำท่วม	-	-	-	<i>น้ำท่วม</i> น้ำท่วม (จ.ศ. 1218/166)

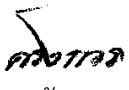

1.9 รูปพยัญชนะต้นเดี่ยวแทนรูปพยัญชนะต้นควบ พบการใช้รูปพยัญชนะ ก แทน กว ในคำว่า “เกวียน” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
เกวียน	-	-	-	<i>เกวียน</i> เกวียน (จ.ศ. 1218/174)

1.10 รูปพยัญชนะต้น อย แทน ย พบการใช้รูปพยัญชนะต้นควบแทนพยัญชนะต้นเดี่ยว ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ยา	-	-	<i>รพทานอยา</i> รพทานอยา (จ.ศ. 1201/122)	-

1.11 รูปพยัญชนะสะกดในมาตราเดียวกันแทนกัน พบในการสะกดคำ เช่น ในมาตราตัวสะกดแม่กน สามารถใช้รูปพยัญชนะสะกด ญ น ร แทนกันได้ มาตราตัวสะกดแม่กด สามารถใช้รูปพยัญชนะสะกด จ ฎ ฏ ศ ษ โดยไม่ได้เคร่งครัดการเขียนเพียงให้ตรงตามมาตราในภาษาไทย และไม่ได้เคร่งครัดตามรูปศัพท์เดิมที่มาจากภาษาอื่น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

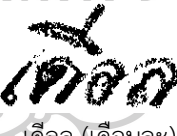

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ก่อน	 คังกอร (จ.ศ. 1171/2)	 คังกอร (จ.ศ. 1185/2)	 แตกอร (จ.ศ. 1202/176)	 คังกอร (จ.ศ. 1218/154)
เหรียญ	 เหรียญ (จ.ศ. 1171/2)	-	 เหรียญ (จ.ศ. 1202/182)	 เหรียญ (จ.ศ. 1218/173)
ชักชวน	-	-	 ชักชวน (จ.ศ. 1202/176)	 ชักชวน (จ.ศ. 1218/161)
คิด	 คิด (จ.ศ. 1171/2)	-	 คิด (จ.ศ. 1201/110)	-
โปรด	 โปรด (จ.ศ. 1171/2)	-	 โปรด (จ.ศ. 1201/142)	 โปรด (จ.ศ. 1218/173)
ชนิด	-	 ชนิด (จ.ศ. 1185/2)	-	-
ตำรวจ	 ตำรวจ (จ.ศ. 1171/2)	-	-	-

1.12 รูปพยัญชนะเคียงสระ พบการเขียนรูปพยัญชนะร่วมกับรูปสระในบางกรณีอย่างสม่ำเสมอและแตกต่างจากปัจจุบัน เช่น การใช้รูปพยัญชนะ อ หรือ ว เคียงรูปสระอี ในกรณีที่พยัญชนะต้นคือ ท และไม่มีตัวสะกด และการใช้รูปพยัญชนะ ย เคียงรูปสระโหรือรูปสระไอ ในบางรูปคำ ปรากฏในเอกสารทั้งสองลายมือ ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหัวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ที่	 ที่ (จ.ศ. 1201/31)	 ที่ (จ.ศ. 1185/2)	 ที่เีย (ที่เียน) (จ.ศ. 1201/141)	 ที่เียนคอร (ที่เียนคอร) (จ.ศ. 1216/140)
ใหญ่	 ใหญ่ (จ.ศ. 1171/2)	 ใหญ่ (จ.ศ. 1185/2)	 ใหญ่ (จ.ศ. 1201/141)	 ยัดใหญ่ (จ.ศ. 1216/140)
ไป	 ไป (จ.ศ. 1201/31)	 ไป (จ.ศ. 1185/2)	 ไปเีย (ไปเียน) (จ.ศ. 1201/141)	 ไป (จ.ศ. 1218/161)
โดย	 โดย (จ.ศ. 1171/2)	 โดย (จ.ศ. 1185/2)	 โดย (จ.ศ. 1201/141)	 โดย (จ.ศ. 1218/162)
ใจ	 ใจ (จ.ศ. 1171/2)	-	 ตั้งใจ (ตั้งใจ) (จ.ศ. 1202/176)	-
ใน	 ใน (จ.ศ. 1171/2)	-	 ใน (จ.ศ. 1201/158)	 ใน (จ.ศ. 1218/173)

2. การใช้รูปสระ

2.1 รูปสระบน รูปสระบนทั้งลายมือหวัดและในลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 2-4 มักพบการเขียนที่ต่างจากปัจจุบันคือ รูปสระบนประกอบด้วยรูปสระบนเดี่ยว ได้แก่ รูปสระ ิ, ี, ึ, ื และรูปสระบนที่ประกอบอยู่ในรูปสระ เ-, เีย, เือ จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าสระดังกล่าวสามารถใช้แทนกันได้ ซึ่งนิยมใช้รูปสระ ิ หรือ ี แทนรูปสระบนอื่นๆ ทุกลายมือ และรูปสระบนมักปรากฏอยู่บนรูปพยัญชนะ ย ในรูปสระ เีย และบนรูปพยัญชนะ อ หรือ ว ในรูปสระ เือ ในลักษณะลายมือหวัด ดังตัวอย่าง

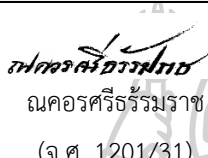
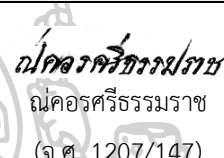
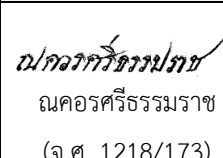

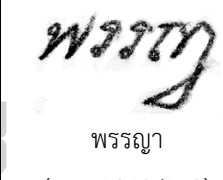

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ปู	 ปู (จ.ศ. 1201/31)	 ปี (จ.ศ. 1185/2)	 ปีกุน (จ.ศ. 1201/141)	 ปีขาน (ปีขาล) (จ.ศ. 1216/140)
เดือน	 เดือน (จ.ศ. 1171/2)	-	 เดือนละ (เดือนละ) (จ.ศ. 1201/141)	 เดือน (จ.ศ. 1218/173)
เมือง	 เมือง (จ.ศ. 1201/31)	-	 เมือง (จ.ศ. 1201/141)	 เมือง (จ.ศ. 1218/173)
เรือน	-	-	 เรือน (จ.ศ. 1201/175)	-

2.2 รูปสระ ฤ ฤ ฤ ฤ สระทั้ง 4 ตัวนี้มาจากภาษาสันสกฤตจะเขียนโดดๆ หรือ ประสมกับพยัญชนะก็ได้ แต่อยู่หลังพยัญชนะต้น การใช้ ฤ ฤ ฤ ฤ พบน้อยมาก ในเอกสารพบการใช้ 3 รูป คือ ฤ ฤ และ ฤ เท่านั้น โดย “ฤ” พบการใช้กับภาษาต่างประเทศในคำว่า “อังกฤษ” (จ.ศ. 1209/135) คำจากภาษาสันสกฤตคำว่า “ปฤกษา” (จ.ศ. 1201/110) และคำภาษาไทยที่ต่างจาก ปัจจุบัน ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
หรือ	 หฤ (จ.ศ. 1171/2)	 หฤ (จ.ศ. 1207/147)	 หฤ (จ.ศ. 1218/174)	
ปรีกษา	-	 ปฤกษา (จ.ศ. 1201/175)	-	
อังกฤษ	 อังกฤษ (จ.ศ. 1201/31)	 อังกฤษ (จ.ศ. 1202/190)	 อังกฤษ (จ.ศ. 1218/170)	
ลิก	-	-	 นาฤก (จ.ศ. 1218/166)	
คือ	-	-	 คฤ (จ.ศ. 1218/173)	

ฤ พบร่วมกับ ห ในคำว่า “หฤ” (หรือ) ภายหลัง จ.ศ. 1125 (พ.ศ. 2396) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศ เรื่องประกาศเตือนผู้ใช้อักษรผิด⁷¹ โดยประกาศให้ห้ามเขียน ห นำ ฤ ฤ ฤ ฤ ทำให้เอกสารภายหลังจากนั้นพบการใช้ ห นำ สระลอย ฤ ฤ ฤ ฤ ในใบบอกน้อยลง

2.3 รูป ร หัน พบการใช้สำหรับคำยืมจากสันสกฤต และพบในคำไทยเพียงคำเดียว คือ “เข้ากัน” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
นครศรีธรรมราช	 นครศรีธรรมราช (จ.ศ. 1201/31)	-	 นครศรีธรรมราช (จ.ศ. 1207/147)	 นครศรีธรรมราช (จ.ศ. 1218/173)
พรรณผ้า	-	-	 พรรณผ้า (จ.ศ. 1202/176)	-
ภรรยา	 ภรรยา (จ.ศ. 1201/31)	-	 ภรรยา (จ.ศ. 1202/176)	 ภรรยา (จ.ศ. 1218/173)
บรรณาการ	-	-	 บรรณาการ (จ.ศ. 1207/148)	-
เข้ากัน	-	-	 เขากัน (จ.ศ. 1201/228)	-

⁷¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545), 24.

3. การใช้รูปเครื่องหมาย

การใช้รูปเครื่องหมายแบ่งออกเป็น เครื่องหมายวรรณยุกต์ เครื่องหมายกำกับเสียง และเครื่องหมายวรรคตอน ดังนี้

3.1 รูปเครื่องหมายวรรณยุกต์ รูปวรรณยุกต์ที่พบแบ่งเป็น รูปวรรณยุกต์เอก (ˊ) รูปวรรณยุกต์โท (ˋ) และรูปวรรณยุกต์จัตวา (ˊˋ) ในคำยืมซึ่งบุคคลภาษามลายู “อ้ายโตะปโต” (จ.ศ. 1201/130) ส่วนรูปวรรณยุกต์ตรีไม่พบการใช้ แม้เอกสารจะพบคำยืมภาษาจีนที่ปัจจุบันใช้รูปวรรณยุกต์ตรี แต่ในเอกสารนั้นไม่พบการใช้รูปวรรณยุกต์ การเขียนในเอกสารบางคำไม่ใส่รูปวรรณยุกต์หรือใส่รูปวรรณยุกต์โท-เอกสลับกัน ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
รูปเอก (ไม้)	 ไม้ (จ.ศ. 1171/2)	 ไม้ (จ.ศ. 1185/2)	 ไม้ (จ.ศ. 1201/167)	 ไม้ (จ.ศ. 1218/161)
รูปโท (แล้ว)	 แล้ว (จ.ศ. 1201/31)	 แล้ว (จ.ศ. 1185/2)	 แล้ว (จ.ศ. 1201/167)	 แล้ว (จ.ศ. 1218/173)

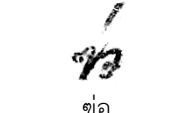

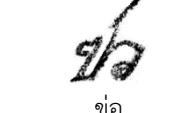
ภาพที่ 34 ภาพคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์จัตวาในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ที่มา: “ใบบอก พระพรหมภิบาล มาเมืองไทร พระยาไทรเกณฑ์ให้พระพรหมภิบาลไปรักษาเมืองสตูลฯ ,”
หอสมุดแห่งชาติ, กระดาษขมิ้น, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382), เลขที่ 130,
หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

3.2 รูปเครื่องหมายกำกับเสียง พบการใช้ดังนี้

3.2.1 รูปเครื่องหมายฝนทอง (') มีรูปลักษณะคล้ายรูปวรรณยุกต์เอก ใช้ดังนี้

1) ใช้ในคำที่มีเสียงสระอะทั้งมีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด 2) ใช้ในคำที่มีเสียงสระออดโดยปรากฏร่วมกับรูปสระออด 3) ใช้ในคำที่มีเสียงสระโอะโดยที่ไม่ปรากฏรูปสระ และ 3) ใช้กำกับตัวสะกดเพื่อบอกว่าพยัญชนะข้างล่างหรือตัวต่อไปเป็นตัวสะกด การใช้เครื่องหมายฝนทองพบทั้งสองลายมือนี้อย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
จะ	 ก่จมา (ก่จะมา) (จ.ศ. 1171/2)	 จไค้ร (จะไค้ร) (จ.ศ. 1185/2)	 จเอา (จ.ศ. 1201/167)	 จ (จ.ศ. 1218/162)
ณ	 ณ (จ.ศ. 1201/31)	 ณ (จ.ศ. 1185/2)	 ณ (จ.ศ. 1201/167)	 ณ (จ.ศ. 1218/173)
ละออง	 ล่ออง (จ.ศ. 1171/2)	 ล่ออง (จ.ศ. 1185/2)	 ล่ออง (จ.ศ. 1202/176)	 ล่ออง (จ.ศ. 1218/159)
มะแม	-	 ปี้แม่ (จ.ศ. 1185/2)	-	-
ขอ	 ขอ (จ.ศ. 1171/2)	 ขอ (จ.ศ. 1185/2)	 ขอ (จ.ศ. 1201/141)	 ขอ (จ.ศ. 1218/173)

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ปรณินิบัติ	-	 ปรณินิบัติ (จ.ศ. 1185/2)	 ปรณินิบัติ (จ.ศ. 1201/141)	-
ราชทาน	-	 ราชทาน (จ.ศ. 1185/2)	-	-
กราบ	-	-	 กราบ (จ.ศ. 1201/141)	-

3.2.2 รูปเครื่องหมายพินทุ () ใช้เขียนกำกับเสียงในกรณี 1) ใช้เขียนบนพยัญชนะเพื่อแทนเสียงที่มีเสียงสระอะ ซึ่งจะมีหรือไม่มีรูปสระปรากฏก็ได้ 2) ใช้เขียนบนพยัญชนะเพื่อแทนเสียงอ จะจะมีหรือไม่มีรูปสระปรากฏก็ได้ 3) ใช้เขียนบนพยัญชนะเพื่อแทนเสียงเสียงสระเออ โดยมีรูปสระปรากฏ และ 4) เสียงสระโอะจะไม่มีรูปสระปรากฏ ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
บารมี	-	-	 พรบารมี (จ.ศ. 1201/141)	-
ขอ	 ขอ (จ.ศ. 1201/31)	-	 ขอ (จ.ศ. 1216/140)	 ขอ (จ.ศ. 1218/153)

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
อำเภอ	-	-	 อำเภอ (จ.ศ. 1201/175)	 นายอำเภอ (จ.ศ. 1216/140)
ศก	 เอกศก (จ.ศ. 1201/31)	 เบญจศก ๑- (จ.ศ. 1185/2)	 ศก (จ.ศ. 1201/167)	 ฉก (จ.ศ. 1216/140)

3.2.3 รูปเครื่องหมายนิคหิต (◌̣) ใช้เขียนกำกับเสียงในกรณี 1) ใช้แทนเสียงสระโอะ ในกรณีที่มีตัวสะกดบนพยัญชนะต้น 2) ใช้แทนสระออ การใช้รูปเครื่องหมายนิคหิตกำกับเสียงพบมากในช่วงก่อนรัชกาลที่ 4 เอกสารหลังจากนั้นพบเพียงในการประกอบคำว่า “คน” (จ.ศ. 1218/173) และ “กรั่ม” (จ.ศ. 1216/140) เฉพาะบางฉบับและไม่สม่ำเสมอ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
คน	 คน (จ.ศ. 1171/2)	-	 แกคน (จ.ศ. 1201/141)	 คน (จ.ศ. 1218/173)
กรั่ม	 กรั่ม (จ.ศ. 1201/31)	-	 กรั่ม (จ.ศ. 1201/175)	 กรั่ม (จ.ศ. 1216/140)
กั	-	-	 กั (จ.ศ. 1201/110)	-

3.2.4 รูปเครื่องหมายไม้หันอากาศ (¨) ใช้ในคำที่มีสระอะและมีตัวสะกด รูปไม้หันอากาศบางครั้งคล้ายกับรูปไม้โท (˘) และวางตำแหน่งบนพยัญชนะต้นแบบปัจจุบัน ส่วนการเขียนรูปไม้หันอากาศในลักษณะลายมือหวัดต่างออกไป หากคำนั้นมีตัวสะกดที่มีหางลากขึ้นข้างบน เช่น คำสะกดด้วย บ พ น รูปเครื่องหมายนั้นจะเชื่อมต่อจากหางตัวสะกด ม้วนเป็นวงกลมแล้วจึงตัวต่อไป ด้านหลัง ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
ครั้น	ครั้น (จ.ศ. 1171/2)	ครั้น (จ.ศ. 1185/2)	ครั้น (จ.ศ. 1201/171)	ครั้น (จ.ศ. 1218/161)
ทัพ	ทัพหลวง (จ.ศ. 1171/2)	กองทัพ (จ.ศ. 1185/2)	กองทัพ (จ.ศ. 1201/110)	ทัพศึก (จ.ศ. 1218/173)
นั้น	นั้น (จ.ศ. 1171/2)	นั้น (จ.ศ. 1185/2)	นั้น (จ.ศ. 1201/152)	นั้น (จ.ศ. 1218/161)

ถ้ารูปเครื่องหมายหันอากาศใช้กับคำที่มีตัวสะกด ไม่มีหางขึ้นด้านบนในรูปอักษร ก ด ง เฉพาะในลักษณะลายมือหวัด การเขียนรูปเครื่องหมายจะต่อไปด้านหน้าเอียงประมาณ 45 องศาจนเลยตัวอักษรอื่นๆ แล้วจึงตัวต่อไปด้านหลัง ดังตัวอย่าง

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
อักษร	ขุนอินอักษร (จ.ศ. 1171/2)	-	อักษร (จ.ศ. 1201/158)	-

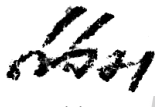

บางครั้งไม่หันอากาศใช้กำกับอักษรเพื่อป้องกันการออกเสียงผิดเช่น

พระเสนาห์มณตรี (จมห.ร.3 จ.ศ. 1201/141)

คำคัดถ่ายถอด : พระเสนาห์มณตรี

คำอ่านปัจจุบัน : พระเสนาห์มณตรี

3.2.5 รูปเครื่องหมายไม้ไต้ (ไม้) พบใช้เขียนบนพยัญชนะต้นเพื่อแทนเสียงสระอะในกรณีที่ไม่มีตัวสะกด ในคำว่า “ กี่ ” และบน จ เพื่อออกเสียงสระอะ “ จะ ” ในเอกสารใบบอกลักษณะลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 3 ตัวอย่างต่อไปนี้

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
กี่จะ	 กัจมา (จ.ศ. 1171/2)	 กัจ (จ.ศ. 1201/141)	-	-

3.2.6 รูปเครื่องหมายทัณฑฆาต (ทั) เป็นเครื่องหมายกำกับเสียงประเพทหนึ่งใช้ประกอบรูปคำได้ 2 กรณี คือ 1) ใช้เขียนบนรูปพยัญชนะเพื่อให้รู้ว่าไม่อ่านออกเสียง มักปรากฏในคำยืมจากภาษาบาลี-สันสกฤต และ 2) ใช้กำกับรูปคำที่มีเสียงสั้นและมีรูปพยัญชนะ จ เพื่อบ่งบอกว่าเป็นตัวสะกด โดยเขียนเครื่องหมายทัณฑฆาตอยู่บนรูปพยัญชนะ จ พบการใช้ทั้ง 3 ลายมือ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นักสัตว์

(จมห.ร.3 จ.ศ. 1201/171)

คำคัดถ่ายถอด : นักสัตว์

คำอ่านปัจจุบัน : นักษัตร์

ถึงแก่กรรม

(จมห.ร.3 จ.ศ. 1202/176)

คำคัดถ่ายถอด : ถึงแก่กรรม

คำอ่านปัจจุบัน : ถึงแก่กรรม

ตราพระคชสีห์

(จมห.ร.4 จ.ศ. 1218/174)

คำคัดถ่ายถอด : ตราพระคชสีห์

คำอ่านปัจจุบัน : ตราพระคชสีห์

ปัจจุบัน	ลายมือหวัด	ลายมือบรรจงแกมหวัด		
		รัชกาลที่ 2	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 4
เอ็ด เจ็ด	-	สิบเอ็ด สิบเอ็ด (จ.ศ. 1185/2)	สิบเอ็ด สิบเอ็ด (จ.ศ. 1201/122)	เดือนเจ็ด เดือนเจ็ด (เดือนเจ็ด) (จ.ศ. 1216/140)
เสด็จ เสร็จ	เสด็จ เสด็จ (จ.ศ. 1171/2)	เสร็จ เสร็จ (จ.ศ. 1185/2)	เสร็จ เสร็จ (จ.ศ. 1207/148)	เสร็จ เสร็จ (จ.ศ. 1218/173)
กำหนด	กำหนด กำหนด (จ.ศ. 1171/2)	-	-	-
ตรวจ	-	-	-	ตรวจตรา ตรวจตรา (จ.ศ. 1216/140)

รูปเครื่องหมาย (๕) และ (๖) นั้น ในเอกสารใบบอกมีลักษณะคล้ายกันมาก และในบางคำสามารถใช้แทนกันได้ เช่น ในรูป กี่ กั , และการใช้ จี (จะ) พบการใช้ในเอกสารใบบอก จ.ศ. 1201 เลขที่ 141 และ จ.ศ. 1201 เลขที่ 154 เท่านั้น

3.2.7 รูปเครื่องหมายไม้ยมก (๗) เป็นเครื่องหมายกำกับเสียง ใช้กำกับพยัญงค์ เพื่อซ้ำคำให้อ่านออกเสียงซ้ำ พบการใช้ทุกลักษณะทุกลายมือ ดังตัวอย่าง

กราบลาไปๆ ท่า

(จมห.ร.3 จ.ศ. 1201/141)

คำคัดถ่ายถอด : กราบลาไปๆ ท่า

คำอ่านปัจจุบัน : กราบลาไป ไปหา

ตามท้องทะเลเมืองฯ

(จมห.ร.4 จ.ศ. 1218/171)

คำคัดถ่ายถอด : ตามท้องทะเลเมืองฯ

คำอ่านปัจจุบัน : ตามท้องทะเลเมืองเมือง

3.3 รูปเครื่องหมายวรรคตอน พบการใช้ดังนี้

3.3.1 รูปเครื่องหมายฟองมัน (๑) ใช้ขึ้นต้นข้อความหรือขึ้นต้นเรื่อง มีลักษณะการใช้เช่นเดียวกันทั้งสองลายมือ ดังตัวอย่าง

๑ ท้าพเจ้าพระเล่ห์ทมิฬทมิฬ ประพาศกษัตริย์ทมิฬทมิฬทมิฬ
เล่ห์ทมิฬทมิฬ ทมิฬทมิฬทมิฬทมิฬทมิฬทมิฬ
ทมิฬทมิฬ ทมิฬทมิฬทมิฬทมิฬทมิฬทมิฬทมิฬ

(จมห.ร.3 จ.ศ. 1201/112)

3.3.2 รูปเครื่องหมายไปยาลน้อยหรืออังคั้นเดียว (๒) ใช้ละข้อความซึ่งเป็นที่รู้จักของคนโดยทั่วไปหรือใช้ประกอบตัวเลขเพื่อบอกวันเดือนปี มีลักษณะการใช้เช่นเดียวกันทั้งสองลักษณะลายมือ ตัวอย่างเช่น

พริ้ว

(ลายมือหวัด จ.ศ. 1171/2)

คำคัดถ่ายถอด : พริ้ว

คำอ่านปัจจุบัน : พณหัวเจ้าท่าน (พณฯ)

ไต่ผลอองทุลีฯ

(ลายมือหวัด จ.ศ. 1201/31)

คำคัดถ่ายถอด : ไต่ผลอองทุลีฯ

คำอ่านปัจจุบัน : ไต่ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ฯข้าฯ

(จมห.ร.3 จ.ศ. 1201/140)

คำคัดถ่ายถอด : ข้าฯ

คำอ่านปัจจุบัน : ข้าพระพุทธเจ้า

3.3.3 รูปเครื่องหมายโคมูตร (๑) เป็นเครื่องหมายสำหรับจบข้อความทั้งหมดหรือจบเรื่อง และเป็นการปิดท้ายข้อความคู่กับการเริ่มต้นจากเครื่องหมายพองมัน การเขียนโคมูตรนั้นมีลักษณะแตกต่างกันในแต่ละลายมือ มีลักษณะร่วมกันคือสัณฐานทรงกลมและลากขีดเป็นเส้นตรงจากวงกลม ไปทางด้านขวา 180 องศาที่ทรงกลมนั้น พบการเขียนโคมูตรเพื่อจบข้อความในเอกสารทุกฉบับ ตัวอย่างเช่น

ยังไม่แล้ว เกรือกกอดปอกไปไม่ทันวกก็ถึงบทเพ็ญอยู่ ขอพระ
มขทาน์ พระเกษพระคณ ปณเขตต์คณกระทมอมิ ขอปกปรนียก
คณกรณคณ เกือนสืบเจจันทกคณ ชื่นแม่มักถวิลเบญจกคณ

(จมห.ร.2 จ.ศ. 1185/2)

๘๘ คณเพ็ญ คณพิศโตคณพณยชชชชชช คณเพ็ญไปถึง
แล้ว แลไปคณพณยชชชชชชไปคณเพ็ญคณพณยชชชชชช คณเพ็ญคณ
คณพิศโตคณพณยชชชชชชไปคณเพ็ญคณพณยชชชชชช
คณเพ็ญ คณพิศโตคณพณยชชชชชชไปคณเพ็ญคณพณยชชชชชช

(จมห.ร.3 จ.ศ. 1202/180)

ใบปลิวพระพิทักษ์โศกสงฆ์ (ประหมองสีทอง) ของมณฑลพิษณุโลก
 มณฑลพิษณุโลกซึ่งมีมณฑลพระพิทักษ์โศกสงฆ์ได้ใช้ยกเลิกแล้ว ขอปลอกปลิว
 มณฑลพิษณุโลก เรือประมงวิเศษแก้ว มียมโรงมรดกวิเศษแก้ว

(จมห.ร.4 จ.ศ. 1218/161)

3.3.4 รูปเครื่องหมายปีกกา () ใช้เขียนแจกแจงหรือรวบรวมรายชื่อบุคคล สิ่งของ
 จำนวนสิ่งของ หรือข้อความในหมวดเดียวกัน โดยหลักฐานในลักษณะลายมือหวัดคล้ายกับเส้นตรง
 และในบางฉบับมีเส้นโค้งด้านบน ชัดตรงลงมาด้านล่าง และโค้งลงด้านซ้ายเล็กน้อย ดังตัวอย่าง

พระปกเกล้าเจ้าฟ้าฯ
 (ลายมือหวัด จ.ศ. 1171/2)

คำคัดถ่ายถอด : พระเดช] ปกเกล้า ฯ
 คุณ]
 คำอ่านปัจจุบัน : พระเดชพระคุณ ปกเกล้าปกกระหม่อม

เดือนธันวาคม
 (จมห.ร.3 จ.ศ. 1201/141)

คำคัดถ่ายถอด : เดือน ๒๑] ครั้ง
 ๒๒]
 คำอ่านปัจจุบัน : เดือนละ 21 เดือนละ 22 ครั้ง

3.3.5 รูปเครื่องหมายตินครหรือตินกา (+) พบใช้เพื่อแทรกข้อความเพิ่มเติม
 ในลักษณะลายมือหวัด และใช้ประกอบการบอกวันเดือนปี บอกมาตราน้ำหนัก เงิน ในทุกลายมือ
 ตัวอย่างเช่น

ได้ล่องมาวัน ๑๕
 (จมห.ร.3 จ.ศ. 1201/167)

คำคัดถ่ายถอด : ได้ล่องมาวัน ๑๕
 ๔ ๑๘
 คำอ่านปัจจุบัน : ได้ล่องมา ณ วันพุธ เดือน 8 ขึ้น 15 ค่ำ

ลายมือหวัด

(จมท.ร.4 จ.ศ. 1218/153)

คำคัดถ่ายถอด :

เป็นเงิน

๒	
๔	๑
	๒

คำอ่านปัจจุบัน :

เป็นเงิน 2 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง

ก่องปลัดท้าวซึ่งตั้งอยู่ณ+ เมืองกลาง

(ลายมือหวัด จ.ศ. 1171/2)

คำคัดถ่ายถอด :

ก่องปลัดท้าวซึ่งตั้งอยู่ณ+ เมืองกลาง
+ ปากพระ

คำอ่านปัจจุบัน :

ก่องปลัดท้าวซึ่งตั้งอยู่ ณ ปากพระ เมืองกลาง

ลักษณะลายมือและรูปแบบอักษรที่ปรากฏในใบเมืองนครศรีธรรมราช เป็นการบันทึกข้อความด้วยลายมือ 2 ลักษณะคือ ลายมือหวัดในฉบับคัดสำเนาลงในสมุดไทยดำ มีลักษณะอ่านยากต้องพิจารณาคำและบริบทโดยรอบประกอบ และลายมือบรรจงเกมหวัดบันทึกลงบนกระดาษเพลออักขระและสระมีลักษณะเอนไปด้านหลังเล็กน้อย แต่มีความบรรจงและอ่านง่ายกว่า รูปแบบอักษรที่ใช้ในใบบอก ปรากฏรูปพยัญชนะที่พบทั้งหมดแบ่งออกเป็น ลายมือหวัดพบ 35 รูป ลายมือบรรจงเกมหวัดรัชกาลที่ 2 พบ 30 รูป ลายมือบรรจงเกมหวัดรัชกาลที่ 3 พบ 37 รูป และลายมือบรรจงเกมหวัดรัชกาลที่ 4 พบ 40 รูป โดยไม่พบรูปอักษร ณ ท และ ณ ทั้งสองลักษณะลายมือ ส่วนลักษณะลายมือบรรจงเกมหวัดรัชกาลที่ 4 เป็นสมัยเดียวที่ปรากฏการใช้รูปอักษร ฐ ค ฟ และ ฮ รูปสระปรากฏใกล้เคียงกันทั้งสองลักษณะลายมือซึ่งไม่พบรูปสระ เียะ และ เือะ ทั้งสองลายมือ

อักขรวิธีที่ปรากฏแยกย่อยได้หลายประการ การใช้รูปพยัญชนะต้น 1 รูป ประกอบรูปสระ 2 รูป พบเฉพาะในลักษณะลายมือหวัด และรูปเครื่องหมายนิกหิต พบในลักษณะลายมือหวัดรัชกาลที่ 4 พบเพียงในการประกอบคำว่า “คน” และ “กรม” เท่านั้น ต่างกับก่อนช่วงรัชกาลก่อนหน้ามักปรากฏการใช้รูปเครื่องหมายกำกับเสียงอย่างหลากหลาย ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างชัดเจน

การใช้ภาษาในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ผู้วิจัยได้จำแนกรูปแบบของการใช้ภาษาในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ไว้เป็นลักษณะภายในของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช และเนื่องด้วยหัวเมืองนครศรีธรรมราช หรือพื้นที่ในปัจจุบันคือจังหวัดนครศรีธรรมราช มีการใช้ภาษาที่เรียกว่า “ภาษาถิ่นใต้ นครศรีธรรมราช” ในการสนทนาแม้การส่งใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชมีการใช้ภาษารูปแบบทางการซึ่งได้รับอิทธิพลจากราชสำนักสยามหรือจากทางกรุงเทพฯ แต่ก็พบการใช้ศัพท์ภาษาถิ่นได้ในเอกสารบางฉบับ

ภาษาถิ่นใต้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ภาษาถิ่นใต้เป็นภาษาถิ่นหรือภาษาย่อยภาษาหนึ่งของภาษาไทย ซึ่งเป็นภาษาในตระกูลไต (Tai) หรือตระกูลไท เป็นภาษาที่ใช้สื่อสารในภาคใต้ของไทย ตั้งแต่บางส่วนของอำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เรื่อยไปถึงจังหวัดนราธิวาส ลักษณะของภาษาถิ่นใต้แต่ละจังหวัดมีความแตกต่างกันมากบ้างน้อยบ้าง⁷² ภาษาถิ่นนครศรีธรรมราชเป็นภาษาถิ่นใต้ภาษาหนึ่งซึ่งตามการแบ่งภาษาถิ่นใต้เป็นสามกลุ่ม คือ⁷³ 1) กลุ่มภาคใต้ตอนบนและเขตพื้นที่ทางส่วนฝั่งทะเลตะวันตก ได้แก่ ชุมพร สุราษฎร์ธานี ระนอง พังงา และภูเก็ต 2) กลุ่มภาคใต้ตอนกลางและเขตพื้นที่บางส่วนฝั่งทะเลตะวันตกและตะวันออก ได้แก่ กระบี่ ตรัง พัทลุง นครศรีธรรมราช และสงขลา 3) กลุ่มภาคใต้ตอนล่าง และเขตพื้นที่ติดต่อกับมาเลเซีย คือบางอำเภอของจังหวัดสงขลา ได้แก่ สะเดา จะนะ นาหวี เทพา และสะบ้าย้อย รวมทั้งจังหวัดสตูล ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส นอกจากนี้ยังแยกเป็นภาษาย่อย เช่น ภาษาถิ่นตากใบ หรือภาษาเจ๊ะแหม ภาษากลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ภาษาจีน ภาษามลายู เป็นต้น

ภาษาถิ่นนครศรีธรรมราชอยู่ในกลุ่มตอนกลางและเขตพื้นที่บางส่วนฝั่งทะเลตะวันตกและตะวันออกรวมกับจังหวัดข้างต้น ใช้พูดกันในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชทั้ง 16 อำเภอ ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชพบการใช้ภาษาถิ่นใต้ โดยแบ่งสามารถออกเป็น การกลายเสียงสระพยัญชนะควบกล้ำ การตัดคำ และศัพท์ภาษาใต้ ดังต่อไปนี้

⁷² เปรมจิต ชนะวงศ์, “ภาษาถิ่นนครศรีธรรมราช” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2552), 70.

⁷³ ประพนธ์ เรืองณรงค์, ภาษาถิ่นใต้, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 4.

การกลายเสียงสระ

ภาษาถิ่นใต้เมื่อเทียบกับภาษากลางพบว่าคำประสมด้วยสระในภาษาถิ่นใต้ มีระดับต่ำกว่าคำประสมด้วยสระในภาษากลาง 1 ระดับ เช่น สระ อี กลายเป็นสระ เอ สระ เอ กลายเป็นสระ แอ สระ อือ กลายเป็นสระ เออ พบในตัวอย่างคำดังต่อไปนี้

แล่ม (ภาษากลาง เล่ม) ปรากฏในคำว่า “...พบเรือศิระษณวนน้อยลำหนึ่งสองเสาใบญวน มีแจวสี่แล่มไล่ทันคนในเรือลงสามป้านหนีเข้าฝั่ง เอาเรือได้ของในเรือข้าวสารประมาณห้าเกวียน ร่มสามร้อยคัน กับปืนคาบศิลาสองบอก ดาบสองแล่ม...” (จ.ศ. 1218/174)

พยัญชนะควบกล้ำ

พยัญชนะควบกล้ำในภาษาไทยถิ่นใต้นั้นสืบทอดมาจากภาษาไทยดั้งเดิม และยังปรากฏในภาษาถิ่นใต้ พบในตัวอย่างคำดังต่อไปนี้

1. พยัญชนะควบกล้ำ มร

สำรับ (ภาษากลาง สำรับ) ปรากฏในคำว่า “...แลของซึ่งโปรดให้ทำนั้นข้าพเจ้าได้ส่งเข้ามาครั้งนี้ ชันน้ำจอกลอยสลักปาก พานรองห้าสำรับ ให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามา...” (จ.ศ. 1218/162),

“...ต้องพระราชประสงค์ชั้นถมทาทอง เครื่องกาแฟถมทาทอง พระราชทานตอบแทน อังกุชชั้นถมสืไบ เครื่องกาแฟถมห้าสำรับ...” (จ.ศ. 1218/170)

ตำมริ (ภาษากลาง ตำริ) ปรากฏในคำว่า “...แลด้วยราชการเมืองไทรซึ่งข้าพเจ้าบอกเข้ามา นั้น กระแสพระราชตำมริอย่างใด ขอพระเดชพระคุณปกเกล้าปกหม ข้าพเจ้าจะได้จัดแจงให้ถูกตามกระแสพระราชตำมริ...” (จ.ศ. 1201/176)

ชำมระ (ภาษากลาง ชำระ) ปรากฏในคำว่า “...ท่านพระยาพัทลุงให้ออกไปชำมระคนชำมระทั้งในท่านพระยาพัทลุง แล้วจะกลับเข้ามา ณ กรุง ข้าพเจ้าหาไปให้ชำมระรายปีนจ่ายกองทัพอ...” (จ.ศ. 1201/171),

“...แลฝิ่นที่เมืองนคร ข้าพเจ้าชำมระได้เอาไปส่งที่เมืองสงขลา โปรดให้หลวงฤทธิเดชะคุมเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพมหานครแล้ว ฝิ่นดิบ 193 ก้อน ฝิ่นสุกหนัก 10 ตำลึง...” (จ.ศ. 1201/192)

บำรุง (ภาษากลาง บำรุง) ปรากฏในคำว่า “...การเป็นประการใดขอเอาบารมีได้ละองเท้าเป็นที่พึง แลการที่กรุงข้าพเจ้าทราบว่าได้ละองเท้าโปรดเมตตาเอ็นดูท่าน *บำรุง* ข้าพเจ้ามา ข้าพเจ้าตั้งใจเอาได้ละองเท้าเป็นที่พึง...” (จ.ศ. 1201/171),

“...ให้ข้าพระพุทธเจ้าช่วยทำ *บำรุง* ด้วยตนกูอาหมัดไม่รู้จักขนบทำเนียมเจ้านาย แล้วว่าตนกูอาหมัดจัดแจงคิดอ่านทำดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ หาสิ่งของที่ประหลาดทุกเกล้าทูลกระหม่อมถวาย...” (จ.ศ. 1216/141)

ลำเมรุญ, ลำเมรุจ (ภาษากลาง สำเร็จ) ปรากฏในคำว่า “...ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชไชย มไหยสุริยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ *ผู้ลำเมรุญ* ราชการเมืองนครศรีธรรมราชบอกมายังออกพันนายเวรขอได้นำขึ้นกราบเรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา...” (จ.ศ. 1218/158),

“...ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชไชย มไหยสุริยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ *ผู้ลำเมรุจ* ราชการเมืองนครศรีธรรมราชบอกมายังออกพันนายเวรขอได้นำขึ้นกราบเรียนพณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา...” (จ.ศ. 1218/161)

2. พัยัญชนะควบกกล้า มล

ตำมสิง (ภาษากลาง ตำลึง) ปรากฏในคำว่า “...แลฝิ่นที่เมืองนคร ข้าพเจ้าชำระได้เอาไปส่งที่เมืองสงขลา โปรดให้หลวงฤทธิเดชะคุมเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพมหานครแล้ว ฝิ่นดิบ 193 ก้อน ฝิ่นสุกหนัก 10 *ตำมสิง*...” (จ.ศ. 1201/192)

“...ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการ ได้เรียกค่าทำเนียมของหลวงค่าของถวายพระบรมมหาราชวัง เงินแปด *ตำมสิง* สองบาทสองสลึง พระบวรราชวังเงินเจ็ด *ตำมสิง* สองบาท ค่าศิลาเงินสิบ *ตำมสิง* ค่าสามปานเงินห้า *ตำมสิง* เรือไทหล่าลำหนึ่ง เป็นเงินซังสิบเอ็ด *ตำมสิง* สองสลึง...” (จ.ศ. 1218/153)

ก้ามลึง (ภาษากลาง กำลึง) ปรากฏในคำว่า “...ให้ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการหมายประกาศปาวร้องราษฎร ให้รู้จึ่งทั่วให้เร่งทำนาแต่ต้นมือ คิดอ่านทำนาให้เต็มภาคภูมิ จงทุกแห่งทุกตำบลจะได้เอาผลเมล็ดข้าว ซื่อขายทำบุญให้ทานเป็น *ก้ามลึง* ราชการต่อไป...” (จ.ศ. 1218/168)

การตัดคำ

คำในภาษาถิ่นได้มีการตัดคำให้สั้นลง โดยมีหลักเกณฑ์ คือคำ 2 พยางค์ ในภาษาถิ่นได้ พยางค์หน้าประสมด้วยสระอะ ในแม่ ก กา ตัดออกเหลือแต่เพียงพยางค์หลัง พบในตัวอย่างคำดังต่อไปนี้

ไทรย (ภาษากลาง อะไร) ปรากฏในในคำว่า “...ถ้าคร้วแขกลงมาถึง ณ เมืองไชยาวัน ไทรยเป็นคร้วฉรรรจชายหญิงรุ่นเล่นจูงอุ้มมากน้อยเท่าใดได้คุมคร้วแขกเข้าไป ณ กรุงเทพมหานคร เรือได้ออกใช้ไปวันไทรยข้าพเจ้าจึงจะบอกลงมาให้ทราบมิควรแล้วแต่จะโปรด...” (จ.ศ. 1201/175)

ศัพท์ภาษาถิ่นใต้เมืองนครศรีธรรมราช

ศัพท์ภาษาถิ่นเฉพาะที่ใช้ในภาษาถิ่นภาคใต้ บางคำเขียนคล้ายคำภาคกลางแต่อาจจะมี ความหมายอื่นหรือคนละความหมายก็ได้ ดังตัวอย่าง

ฉาน ส. (แปลว่า ฉั่น) ปรากฏในคำว่า “...ฯพณฯ แม่ทัพให้พระอสุรสงคราม พระราชวัง เมือง *เกล้าผมฉั่น* จมื่นมหาดเล็กยกกองเรือไปตามอ้ายพม่าตามบอก เข้าไปยังกรุงเป็นคนในกองพระ อสุรสงคราม ๗๐๐ คน กองเมืองนครใน*เกล้าผมฉาน* ๑,๐๐๐ คน กองเมืองสงขลา เมืองตานี ในจมื่น มหาดเล็ก ๑,๐๐ คน กองพระลักษมาณาเมืองไชยา ๑,๐๐๐ คน เข้ากับกองเรือ ๓,๗๐๐ คน...” (จ.ศ. 1171/2),

“...ด้วย*เกล้ากระหม่อมฉาน*ยกทัพไปด้วยท่านพระยายมราช นำเรือรบอยู่ ณ ที่ตรัง จะ ยกไปตีอ้ายพม่า แลเห็นว่าปืนใหญ่มีอยู่แต่น้อย เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ก็ไม่มีปืนใหญ่ไปหาไม่ได้ แล้ว เหล็กซึ่งจะทำเครื่องเรือก็ขัดสน ครั้นจะจัดเงินไปซื้อ ณ เกาะหมาก ครั้นนี้*กระหม่อมฉาน*ก็ยากจนขัดสน จึงกระหม่อมฉันคิดอ่านให้ขุนชำนาญ นายอ้น จินพัท จินฉิม ไปยืมเงินของผู้มีชื่อซึ่งรู้จักด้วย *กระหม่อมฉาน* จัดซื้อปืนใหญ่มาใส่หน้าเรือรบทันยกไปเมืองถลาง เป็นปืนแลสิ่งของเอามาใช้ใน ราชการทัพ ในนี้...” (จ.ศ. 1171/2),

“...ข้าพเจ้าได้พาพวกญาติพี่น้องข้าพเจ้า กลับคืนไปอยู่เป็นข้าทำราชการ ฉลองพระเดช พระคุณ ได้เท่าเจ้าคุณที่สตูลสืบไปตามเดิม ก็เพราะบารมีบุญได้ละอองเท่าเจ้าคุณโปรดเกล้าผม *ผมฉาน*สัตว์ผู้ยากก็มีแต่ได้เท่าเจ้าคุณเป็นที่พึ่ง เป็นทั้งบิดามารดา ทั้งเป็นเจ้านายของข้าพเจ้า...” (จ.ศ. 1201/141)

ภารา น. (แปลว่า มาตราชั่งน้ำหนักสมัยโบราณมีอัตรามากกว่าชั่งมักใช้กับตึก) ปรากฏ ในคำว่า “...อากรตึกที่เมืองนคร ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจัดแจงทำจำนวนปีเถาะสัปดาห์ ส่งปีมะโรงอัฐ ศก ยี่สิบห้า*ภารา* ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเงินเข้ามาคิดภาราละสี่สิบแปดเหรียญ เป็นเงินพันสองร้อย เหรียญ กับเงินเศษตึกเรียก*ภารา*ละสองเหรียญ เป็นเงินร้อยสองเหรียญ เข้ากันเป็นเงิน ๑,๓๐๒ เหรียญ...” (จ.ศ. 1218/169)

เห็นดู ก. (แปลว่า เห็นดู สงสาร) ปรากฏในคำว่า “...พระยาไทรท่าเหนือรายามุดาไม่มี เมตตา*เห็นดู* รายามุดากลับจะได้ความผิดด้วยพระยาไทรจะหาทางฟ้องร้องไปข้างหน้า แลส่วยที่กล่าวมุดา

ซึ่งเป็นส่วยรายยามูดาได้ใช้สอยปีละสองพันเหรียญนั้น หวันไม่เห็รเห็นว่าพระยาไทรให้ด้วยความเห็นดี ว่ามูเกมข้างต่ายก็วุ่นวายอยู่กับคนความูชางบ่าวพระยาไทรยี่สิบสี่คน รายามูดาไม่ได้ใช้ส่วยสิ่งใด มูเกมอาหนะมุเกชหวันปราหมกลับออกไปแต่กรุงพระมหานครศรีอยุธยาไปคืนเอา รายามูดา มีหนังสือไปว่ามูเกมสามมูเกมนี้ อยู่ในรายามูดาหวันปราหมก็ไม่ฟัง ความข้างนี้ถ้าไม่ช่วยเมตตาเห็นดี รายามูดาจะอยู่ในเมืองไทรไม่ได้...” (จ.ศ. 1218/161)

รักษา ก. (แปลว่า เลี้ยงดู เลี้ยง) ปรากฏในคำว่า “...เมื่อภรรยาRAYAMUDADAGING แก่กรรม รAYAMUDADAGING ไปปลูกโรงอยู่ที่มูเกมปดงตะหมะ ที่เรือนบ้านโหละสตาทิยวไปเทียมมาอยู่ บุตรRAYAMUDADAGING มีอยู่สองคน มารดาพระยาไทรเอาไปรักษาไว้...” (จ.ศ. 1218/161)

พา ก. (แปลว่า นำไปหรือนำมา ใช้กับทั้งคนและสิ่งของ) ปรากฏในคำว่า “...นายสมให้ เจะหวัง เจะหมาด เจะมาหลี่ 3 คน พาหนังสือตามแขกที่หนี 16 คน ออกไปเมืองไทรแล้วเอาหนังสือ เดินทางให้ข้าพเจ้าดู ข้าพเจ้าเห็นหนังสือว่าเชื้อฟังไม่ได้ข้าพเจ้าคุมเอาตัว เจะหมาด เจะมาหลี่ เจะหวังไว้...” (จ.ศ. 1201/154),

“...เจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้า ให้ขุนอักษรรายามูดาไปให้พระยา บริรักษ์ภูธร ว่าให้เอารักษาไว้อังกฤษจะเกี่ยวข้องประการใดจะได้ว่ากล่าวให้ถูกต้องตามหนังสือสัญญา ...” (จ.ศ. 1209/135),

“...แลเมื่อพระยาไทรออกไปแต่กรุงพระมหานครศรีอยุธยาถึงเมืองไทร พาตราพระคชสีห์ ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปถึงRAYAMUDADAGING พระอินทวิไชย RAYAMUDADAGING ได้รับเอาแต่สิ่งของ พระราชทาน แล้วRAYAMUDADAGING ไปมูเกมปดงตะหมะ พระยาไทรให้หวันสูตามไปหารAYAMUDADAGING ให้กลับมาจะ ได้พร้อมกันรับตราพระคชสีห์ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไป...” (จ.ศ. 1218/161)

จากการศึกษารูปแบบอักษร อักษรวิธี และการใช้ภาษา ในส่วนของลักษณะเอกสารแบ่ง ออกได้เป็นลักษณะภายนอก มีการบันทึกลงบนกระดาษที่ยาวที่สุดถึง 464 ซม. พบการประทับตราที่มีขนาดต่างกัน ทำให้เห็นระดับชั้นของการปกครองระบบการปกครองของหัวเมือง ลักษณะภายใน แบ่งออกเป็น ส่วนนำ มีลักษณะโครงสร้างที่แตกต่างกันถึง 9 ลักษณะ ส่วนเนื้อหา ส่วนลงท้าย และ ส่วนด้านหลังเป็นบันทึกของผู้รับทำให้ทราบถึงระยะเวลาเดินทางของเอกสารในสมัยนั้น รูปแบบ อักษรพบลักษณะลายมือหวัดในฉบับคัดสำเนา และลายมือบรรจงแกมหวัดในฉบับจริง อักษรวิธีที่พบ ทำให้สามารถเห็นภาพของการเขียนอักษรไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งสองลายมือ และการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ 4 เริ่มมีการเขียนเลขทับศก และปรากฏการใช้รูปเครื่องหมายประกอบคำ น้อยลงอย่างเห็นได้ชัด และการใช้ภาษาพบการใช้ภาษาถิ่นได้ การกลายเสียงสระ พยัญชนะควบกล้ำ และศัพท์ภาษาถิ่นใต้ที่มีความเฉพาะถิ่น

บทที่ 4

คุณค่าของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

เอกสารตัวเขียน (manuscripts) เป็นเอกสารชั้นต้นที่บันทึกร่วมสมัย ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเอกสารตัวเขียนรูปแบบหนึ่งในลักษณะจดหมายเหตุ บันทึกเรื่องราว เหตุการณ์ในอดีต เป็นเอกสารที่สามารถนำมาวิเคราะห์และอ้างอิงทางด้านประวัติศาสตร์ของเมืองนครศรีธรรมราช หัวเมืองข้างเคียงและหัวเมืองมลายูได้ จากการวิเคราะห์ปรากฏคุณค่าของเอกสารในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

คุณค่าในฐานะที่เป็นเอกสารต้นฉบับ

คุณค่าด้านสภาพบ้านเมืองและสภาพหัวเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้น

คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง

คุณค่าด้านเศรษฐกิจการค้าขาย

คุณค่าด้านทรัพยากร

คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณี

คุณค่าด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

คุณค่าในฐานะที่เป็นเอกสารต้นฉบับ

ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับราชสำนักสยาม จึงเป็นเอกสารต้นฉบับที่เก็บรวบรวมข้อมูลช่วงหนึ่งของการดำรงอยู่ของผู้คนสมัยรัชกาลที่ 2-4 บันทึกเรื่องราว บุคคล สถานที่ ผ่านระบบการติดต่อราชการขณะนั้นสามารถแบ่งประเด็นที่สื่อถึงการเป็นต้นฉบับเอกสารคือ การเอกสารสำคัญที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครฯ กับเมืองอื่นๆ บุคคลสำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช และสถานที่สำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ดังต่อไปนี้

เอกสารสำคัญที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครฯ กับเมืองอื่นๆ

การบันทึกบนใบบอกเพื่อรายงานเรื่องราวในหน้าที่ของหัวเมืองนั้น จากการศึกษาทำให้ทราบข้อมูลวิธีการส่งและการเดินทางของใบบอกจากเมืองนครศรีธรรมราชไปยังกรุงเทพฯ พร้อมทั้งรูปแบบการส่งที่แตกต่างจากปัจจุบัน ใบบอกเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสารตรา กล่าวคือสารตราเป็นเอกสารที่ส่งจากกรุงเทพฯ มายังหัวเมืองเพื่อสั่งการราชการต่างๆ ส่วนใบบอกเป็นเอกสารที่ส่งกลับเข้ามายังเมืองเพื่อตอบเรื่องราชการหรือรายงานเรื่องราวราชการต่างๆ ถ้าเอกสารส่งมาจากประเทศราช

จะเรียกว่า “ศุภอักษร” แต่ในส่วนของประเทศราชฝ่ายใต้ในส่วนของ การควบคุมของนครศรีธรรมราช คือ กลันตันและไทรบุรี ไม่พบการส่งศุภอักษร จะเป็นการส่งใบบอกภาษามลายูมารายงานราชการ ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช ก่อนที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะแปลเป็นภาษาไทยและส่งใบบอกไปยัง กรุงเทพฯ โดยจะบอกที่มาจากผู้ใดส่งมาพร้อมส่งคำแปล ดังพบในใบบอกเมืองนครฯ ไปยังกรุงเทพฯ “ส่งหนังสือตงกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตงกูอาสันมีมาถึงข้าพเจ้า กับหนังสือพระยาไทรเก่ามีมาถึง ตงกูอาสันเข้ามา ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาหนังสือบอกแลสำเนาแปลส่งมากราบเรียนให้ทราบ ” (จ.ศ. 1202/187)

การเขียนเอกสารใบบอกจากหัวเมืองนั้นเจ้าเมืองเป็นผู้สั่งการให้พนักงานบันทึกข้อความ ลงบนกระดาษเพล แล้วประทับตราประจำตัวเจ้าเมืองเป็นสำคัญป้องกันการปลอมแปลงและยืนยัน ตัวตน ด้านหลังอาจมีการประทับตรากรมการเมืองหรือผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง และมีการกล่าวถึงในข้างต้น ของใบบอก เสร็จแล้วมีวนเอกสารจากด้านล่างขึ้นมาจนสุด เขียนสรุปเนื้อหาและชื่อผู้ส่ง ใส่กระบอก โลหะ หรือกระบอกไม้ไผ่ให้พนักงานถือเอกสารนั้นไปยังกรุงเทพฯ โดยอาจจะเป็นทางบกหรือทางเรือ ตามความเหมาะสม เส้นทางสำคัญที่ปรากฏในใบบอก เป็นเส้นทางจากเมืองนครศรีธรรมราชไปยัง กรุงเทพฯ และนครศรีธรรมราชไปยังสงขลา ดังต่อไปนี้

1.ระยะเวลาเดินทางที่ปรากฏในใบบอก

ใบบอกทุกฉบับมีการลงวันที่บอกวันเดือนปี และบางฉบับมีการบันทึกข้อความวันที่ เอกสารถึงที่ปลายทาง ทำให้ทราบถึงระยะเวลาของการเดินทางจากเมืองนครศรีธรรมราชไปยังเมือง อื่นๆ ในช่วงของสมัยนั้นคือ

1.1 เมืองนครศรีธรรมราชไปยังกรุงเทพฯ การเดินทางจากเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เดินทางโดยทั้งทางบกและทางเรือ ในการเดินทางโดยเรือต้องอาศัยช่วงมรสุมในการเดินเรือ เพื่อ เดินทางไปยังจุดหมายปลายทางคือกรุงเทพฯ ปรากฏในคำบอกเจ้าพระยาศรีฯ ว่าได้รับหนังสือพระยา ไทรว่ากงทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบถแตกหนีไป จ.ศ. 1201 เลขที่ 31 ดังความว่า

หนังสือ ข้าพระพุทธิเจ้าพระยาศรีธรรมมาโสกราชชาติเดโชไชยมหัยสุริยาธิบดี อภัย พริยบรากรมภาหุเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ขอบอกปรนนิบัติมายัง ฯพณฯ เจ้าพระยาอัครมหา เสนาธิบดี อภัยพริยบรากรมภาหุ สมุหพระกลาโหม ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลี ฯ ด้วยให้นายศรีคงถือหนังสือบอกลงเรือล่องออกนอกทะเลจะเข้าไป เข้ามา ...แลเรือซึ่งจะเข้ามาอยู่นอกทะเล ครั้นจะเอาหนังสือบอกด้วยได้กำแพงปากน้ำมาต่อความ อีกจะข้า ข้าพระพุทธิเจ้าเขียนหนังสือฉบับนี้เติมมอบให้นายศรีคง ถือเข้ามาเป็นสองฉบับ...

(จ.ศ. 1201/31)

ส่วนระยะเวลาในการเดินทางนั้นพบในใบบอกหลายฉบับ เช่น ใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลาง เมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม จ.ศ. 1202 เลขที่ 176 ข้อความส่วนลงท้ายของเอกสาร ลงวันพฤหัสบดี เดือน 5 แรม 13 ค่ำ ปีชวดนักษัตรโทศก และในส่วนด้านหลังเอกสาร มีข้อความบันทึกว่า “๑ หนังสือ พระเสน่หามนตรี นายปาน ถือมาถึงกรุง ณ วันพุธ ขึ้น 12 ค่ำ ปีชวดโทศก ๑” จากตัวอย่างข้างต้นทำให้ทราบว่าเอกสารนี้ใช้ระยะเวลาเดินทาง 13 วัน จากเมืองนครศรีธรรมราชมาถึงกรุงเทพฯ

1.2 เมืองนครศรีธรรมราชไปยังเมืองสงขลา ในใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวง ยกกระบัตร เรื่องให้นายสม บังหมาทำไต่ระยาหลง คุมแขกเมืองไทรฯ จ.ศ. 1201 เลขที่ 154 ข้อความส่วนลงท้ายของเอกสาร บันทึกว่า”โปรดประการใดข้าพเจ้าจะได้ทำตามมา ณ วัน ๑๖ ค่ำ ปี กุนศก” และในส่วนด้านหลังเอกสารพบข้อความว่า “๑ วัน ๑๐ ค่ำ ยกกระบัตรสงขลาเอาหนังสือขุน ต่างตามาให้ว่าด้วยจับแขกไว้ 3 คน ไท 8 คน” เมื่อคำนวณแล้วทำให้ทราบว่า ระยะทางจากเมืองนครฯ ถึงเมืองจางวันขึ้น 8 ค่ำ ถึงวันขึ้น 10 ค่ำ รวม ใช้เวลา 2 วัน ในการเดินเอกสาร

2. การรวมใบบอกเป็นชุดเดียว

การส่งใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชมีเอกสารหลายฉบับลงวันที่วันเดียวกัน เมื่อตรวจสอบแล้วพบว่าเป็นการรายงานเรื่องราวต่างๆ ในคราวเดียว จึงรวมกันเป็นชุด และเขียนใบบอกสรุปหัวข้อที่ส่ง มีลักษณะเป็นการสรุปเรื่องทั้งหมดว่ามีเรื่องใดบ้างที่ส่งเข้ามาในครั้งนั้น เอกสารลักษณะนี้ เช่น ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกเรื่องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินส่งส่วยตีบุกและส่งไม้รางปืน จ.ศ. 1218 เลขที่ 159 เจ้าพระยานครศรีธรรมราชส่งใบบอกเพื่อวางเวรกลาโหมพร้อมทั้งได้คัดสำเนาบอกเพื่อส่งไปยังสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) อีกหนึ่งชุด ส่งไปในวันพฤหัสบดี เดือนสี่ แรมเก้าค่ำ ปีมะโรง อัฐศก จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399) จำนวน 6 เรื่อง ซึ่งบางเอกสารพบอยู่ในรายการใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ดังนี้

- 1) เรื่องส่งดอกไม้ทองเงินเมืองนคร (จ.ศ. 1218/160)
- 2) เรื่องส่งส่วยตีบุกกองหลวงภักดีสมบัติ (จ.ศ. 1218/156)
- 3) เรื่องส่งไม้รางปืนตามเกณฑ์
- 4) เรื่องส่งหีบถมกับหอยมุก (จ.ศ. 1218/158)
- 5) เรื่องบอกถวายพระราชกุศลพระภิกษุขอที่ผูกพัทธสีมา และ
- 6) เรื่องส่งญวนซัดซึ่งค้างอยู่ มากราบเรียนด้วย (จ.ศ. 1218/154)

ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งสิ่งของที่ต้องพระราชประสงค์มา
ทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 162 เจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้ให้หมื่นจิตรถิอใบบอกเพื่อวาง
เวรเกล้าหม พร้อมทั้งได้คัดสำเนาบอกเพื่อส่งไปยังสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)
อีกหนึ่งชุด ในวันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะโรง อัฐศก ทั้งหมด 9 เรื่อง คือ

- 1) เรื่องส่งพระราชสมบัติซึ่งกลับมาแต่เมืองมังกลา (จ.ศ. 1218/172)
- 2) ส่งหนังสือพระยาไทรซึ่งบอกเข้ามากับบอกด้วยตนกุยาโกบ ตนกุโยไส้องพระยาไทร
ไปเรียนหนังสืออังกฤษที่เมืองสิงหะโปรา (จ.ศ. 1218/167)
- 3) เรื่องส่งคำแปลหนังสือพระยาไทรรายามูตา (จ.ศ. 1218/161)
- 4) เรื่องบอกส่งเงินสลัด (จ.ศ. 1218/174)
- 5) เรื่องส่งเงินผูกปีจัน (จ.ศ. 1218/173)
- 6) เรื่องเงินแทนเกณฑ์ทำกำปั่น (จ.ศ. 1218/171)
- 7) เรื่องรงส่วย (จ.ศ. 1218/163)
- 8) เรื่องส่งชันถมซึ่งพระยาศรีเสาวราชมีหนังสือออกไปฯ (จ.ศ. 1218/170) และ
- 9) เรื่องบอกรายการน้ำฝนต้นข้าว (จ.ศ. 1218/162)

บุคคลสำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

ช่วงเวลาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การติดต่อผ่านใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏชื่อบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ
เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าพระยาศิริธรรม (น้อยใหญ่) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)
เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา-
พิชัยญาติ ดังนี้

1. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช นามเดิม น้อย เป็นบุตรเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ซึ่ง
ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ในหนังสือพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2451 ทรง
ว่าเป็นลูกเธอพระเจ้าตากสิน เจ้าพระยานครฯ (น้อย) ได้รับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กพระราชวัง
หลวง กรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ จึงได้รับ
พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช

ในรัชกาลที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2354 โปรดฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีแล้ว จึงโปรดให้พระบริรักษ์ภูเบศร์เป็นพระยาศรีธรรมมาศกราชชาติเดโชไชยมไหสุริยาธิบดีอภัยพิริยบรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช ต่อมาในรัชกาลที่ 3 โปรดฯ เลื่อนเป็นเจ้าพระยา

บุตรธิดาของท่านที่เกิดแต่ท่านผู้หญิงอิน (ธิดาพระพินาศอัคคี ตระกูลบางช้าง) คือ เจ้าพระยามหาศรีธรรม (ใหญ่ หรือ น้อยใหญ่ หรือเมือง) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) พระยาเสนาหามนตรี (เล็ก) เป็นต้น และมีบุตรที่เกิดกับภรรยาอื่น เช่น พระยาไทรบุรี (แสง) พระยาเสนาอนุชิต (นุช) พระยาวิจิตรสรไกร (กล่อม) พระยากาญจนดิฐบดี (พุ่ม) ส่วนธิดาที่เกิดจากภรรยาอื่น เช่น ท้าวสัจจา (กลั่น) และคุณเอม ไม่ได้รับราชการ ธิดามีเจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ในรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ และเจ้าจอมมารดาบัว ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดากรมขุนศิริธัชสังกาศ พระองค์เจ้าอรทัยเทพกัญญา กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ รัชกาลที่ 4 เป็นต้น เจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงอสัญกรรม เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม ปีกุน พ.ศ. 2382

เอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ปรากฏเรื่องราวเจ้าพระยานคร (น้อย) ในเอกสารหลายฉบับ ในขณะที่ดำรงตำแหน่งพระบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ในสงครามเมืองกลาง ได้จัดซื้อยุทธโปกรณ์ในการสงครามจากเมืองเกาะหมากทั้งปืนและสิ่งของ และยังได้ต่อเรือรบใหม่เพื่อการศึกษาครั้งนั้นชื่อว่า “เรือสมิทธิโกน” ดังความว่า

“...ปืนแลสิ่งของซึ่งพระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองนครฯ ให้ไปจัดซื้อมาแต่เกาะหมาก ในนี้ เรือมะเกาลำหนึ่ง ...ปืนสำหรับเรือ ปืนมะเหลลาทองคู่หนึ่ง ...ปืนสำหรับเรือ ปืนบะเรียมทอง บอกหนึ่ง ...ปืนสำหรับเรือ ปืนบะเรียมเหล็ก บอกหนึ่ง ...ปืนสำหรับเรือ ปืนจินดาทอง บอกหนึ่ง ...ปืนสำหรับเรือ ปืนหลักทอง ๔ บอก ...ปืนสำหรับเรือ ปืนหลักทองทองปราย บอกหนึ่ง ...ปืนสำหรับเรือ ปืนทองปราย ทอง ๒ ปืนทองปรายเหล็ก ๒ (รวม) ๔ บอก ...กระสุนเผามีดินใน ๒๙ ใบ ...กระสุนดอกศร ๑๔ ใบ ...ดินฝรั่ง ๒ ถัง ...มีอปลายปืน ๗ เล่ม เหล็กตะปู ... ยืมเงินของพระกัปตันแลเซตวิสีเตโช จินถัวโหล จินอิม จินสัง ซื้อมา ปืนฉัตรไชยคู่หนึ่ง ...ปืนบะเรียมเหล็กคู่หนึ่ง ...ปืนบะเรียมเหล็กคู่หนึ่ง ...ปืนบะเรียมเหล็ก บอกหนึ่ง ...ปืนบะเรียมทองคู่หนึ่ง เหล็กฟากสีใหญ่ ๔๔ เหล็กฟากสีเล็ก ๔๐ (รวม) ๘๔ อัน ...เรือรบศรีสมิทธิโกน พระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองนครฯ ทำใหม่แล้วทันยกไปเมืองกลางปากกว้าง ๕ คอกคืบ ยาว ๑๐ วาเศษ กรรเชียงข้างละ ๓๐ เศษ...”

(จ.ศ. 1171/2)

ควบคุมทัพเมืองนครฯ ตามคำสั่งเจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) ปรากฏกองทัพพม่าที่ปากกู่แหระ “ฯพณฯ ผู้ครองเมืองนครฯ ให้เจ้าคุณผู้ช่วยราชการยกทัพไปทางปากกู่แหระ” (จ.ศ. 1171/2)

เจ้าพระยานคร (น้อย) เริ่มมีอาการป่วยตั้งแต่ช่วงสงครามปราบกบฏเมืองไทรบุรี มีอาการรับประทานอาหารไม่ได้ เวียนศีรษะ ตั้งแต่วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นหกค่ำ ปีกุน พ.ศ. 2382 ในใบบอกเจ้าพระยานครฯ ถึงหลวงทิพอักษรให้นำกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องปลูกทำเนียบคอยรับเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ จ.ศ. 1201 เลขที่ 196 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าเจ้าพระยานคร บอกมายังหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ขอได้นำกราบเรียนเจ้าคุณให้ทราบ ด้วยข้าพเจ้าปลูกทำเนียบรับเจ้าคุณ ให้พระเสน่หามนตรีไปคอยอยู่ที่ปากน้ำ ให้เรือออกไปสืบแจ้งว่าเจ้าคุณพ้นมาแล้ว ครั้นข้าพเจ้าจะบอกราชการเมืองไทรมาการหลายสิ่ง ข้าพเจ้าป่วยรับประทานไม่ได้ให้เวียนศีรษะ แลข้าพเจ้าให้พระเสน่หามนตรีมากราบเรียนเจ้าคุณ การแจ้งมาพระเสน่หามนตรีแล้ว

ขอบอกมา ณ วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นหกค่ำ ปีกุนนักษัตรเอกศก ๑-

(จ.ศ. 1201/196)

ต่อมา เจ้าพระยานคร (น้อย) มีอาการวิงเวียน อาเจียน หอบ หมอให้รับประทานยาที่ไม่บรรเทา และได้ถึงแก่อสัญกรรม ในวันอาทิตย์ เดือนหก แรมสิบสี่ค่ำ จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) ดังความใน ใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงหลวงทิพอักษรด้วยเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม จ.ศ. 1201 เลขที่ 122 ว่า

๑ ข้าพระเจ้าพระเสน่หามนตรี ประณินิบัติมายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ขอได้นำกราบเรียนได้เท่าเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ให้ทราบ ด้วยข้าพระเจ้ากราบลาออกไปทั้งกลางวันกลางคืน ไปถึงเมืองนคร ณ วันพุธ เดือนเจ็ด ขึ้นสองค่ำ บิดาข้าพระเจ้าถึงอนิจกรรมเสียแล้ว มารดาข้าพระเจ้าบอกว่า เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือนหก แรมสิบเอ็ดค่ำ ให้ข้าพระเจ้าเดินมาเพลาค่ำ พอเพลาค่ำ ห้าทุ่มเศษ บิดาข้าพระเจ้าให้วิงเวียน ให้อาเจียน ให้หอบ หมอให้รับประทานยาที่ไม่คลาย บิดาข้าพระเจ้าว่าจะไม่ได้พบข้าพระเจ้าแล้ว แต่ก่อนไม่เคยหอบเห็นอาการผิดกว่าทุกครั้ง จึงให้นายดำตามมาบอกข้าพระเจ้า ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือนหก แรมสิบสี่ค่ำ บิดาข้าพระเจ้าถึงอนิจกรรม ข้าพระเจ้าเสียใจเป็นสุดเกล้าสุดผม ด้วยไปไม่ทันไม่ได้พยาบาลรักษา แลครั้งนี้บิดาข้าพระเจ้าหาชีวิตไม่ ไม่มีที่พึ่ง ข้าพระเจ้าตั้งใจเอาได้เท่าเป็นที่พึ่งข้าพระเจ้าสืบไป ข้าพระเจ้าขอประทานกราบลา อยู่จัดแจงที่ศพบิดา แล้วข้าพระเจ้าจะมาทำการฉลองพระเดชพระคุณให้ได้เท่าใช้อยู่ ขอเอาบารมีได้เท่าปกเกล้าปกหมข้าพระเจ้า

(จ.ศ. 1201/122)

2. เจ้าพระยาศิริธรรม (น้อยใหญ่)

เจ้าพระยาศิริธรรม นามเดิม เมือง หรือน้อยใหญ่ ตำแหน่งผู้รักษากรุง เป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เดิมเป็นพระเสน่หามนตรี ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช แล้วเลื่อนเป็นพระยาพัทลุง เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมในรัชกาลที่ 3 มีพระราชประสงค์จะทรงแต่งตั้งพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยานครศรีธรรมราช ทรงพระราชดำริว่า พระยาพัทลุงเป็นพี่ใหญ่ อยู่ทางนั้นจะไม่ปรองดองกัน จึงทรงแต่งตั้งเป็นพระอุทัยธรรมราช ให้เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ

ถึงรัชกาลที่ 4 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาตำแหน่งผู้รักษากรุง ปราบภูราชทินนามว่า “เจ้าพระยามหาศิริธรรม พโลปถัมภ์เทพทวาราวดี ศรีรัตนธาดาตามหาประเทศาธิบตี อภัยพิริยปรากฏมพาทู” ณ วันศุกร์ เดือน 6 แรม 1 ค่ำ ปีกุนตรีศก ตรงกับวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2384

บุตรหลานของเจ้าพระยามหาศิริธรรมที่รับราชการ คือ พระยาอภัยพิพิธ (หนูกลาง) และพระยาศรีสรราช (หนูเล็ก) ซึ่งเป็นบิดาเจ้าพระยาพลเทพ (เฉลิม) โดยผู้สืบสายสกุลจากเจ้าพระยานคร (น้อย) สายเจ้าพระยามหาศิริธรรม (เมือง) และพระยาศรีสรราช (หนูเล็ก) ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า โกมารกุล ณ นคร

เจ้าพระยามหาศิริธรรม (น้อยใหญ่ ณ นคร) ถึงแก่อสัญกรรม วันจันทร์ เดือนหก แรมแปดค่ำ ซึ่งเดือน 6 แรม 8 ค่ำ เป็นวันอังคาร ตรงกับวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2402

ในใบบอกเมืองนครปรากฏเรื่องราวของเจ้าพระยามหาศิริธรรม (น้อยใหญ่ ณ นคร) ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองพัทลุง ได้ส่งคนไปยังเมืองไทรบุรีเนื่องในราชการทัพ ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้า พระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง บอกรายยังหลวงทิพย์อักษรเสมียนตรากรมพระกลาโหม ขอได้นำขึ้นกราบเรียนแต่เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ ด้วยพระยาไทรมีหนังสือมาถึงข้าพเจ้า ว่าได้ส่งแขกเมืองไทรชายฉกรรจ์ ลงมาเมืองพัทลุงห้าครั้ง เป็นแขกหนีป่วย ร้อยสามคน ใช้ถือหนังสือกลับไปเมืองไทรสี่คน เข้ากันร้อยเจ็ดคน คงมีตัวรับไว้แขกนายไพร่สี่ร้อยหกสิบหกคน แล้วว่าที่เมืองไทรนั้นจะต้องการคนใช้คุมแขกแยกกัน หาแขกเป็นหลายแห่งคนหาพอใช้การไม่ ให้ข้าพเจ้าเกณฑ์คนส่งขึ้นไปให้อีกสองร้อยหาสิบคนนั้น ข้าพเจ้าจัดคนเมืองนครที่พระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าเมืองนครส่งมาอีกครั้งหลัง เป็นคนร้อยสิบห้าคน ข้าพเจ้าตรวจรับไว้ได้เป็นคนร้อยห้าคน ข้าพเจ้าได้จัดให้นายช่วย นายจัน ชาวเมืองนครเป็นนายคุมเลกเมืองนคร นายสองคน ไพร่ร้อยหนึ่ง เข้ากันร้อยสองคน ส่งไปให้พระยาไทรแล้ว

(จ.ศ. 1201/152)

ภายหลังเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) กับพระเสนาห์มนตรี (น้อยกลาง) ก็ไม่ลงรอยกันมีปัญหาขึ้นมาเสมอ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงแต่งตั้ง พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เป็นพระอุทัยธรรมราช ให้เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ปัญหาที่ไม่ลงรอยกันนั้น เช่น ปัญหาพระยาพัทลุงจะเอาตัวขุนไชยเสนาและแย่งตัวนายเพช ในใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพขุนชัยเสนาหลบทหาราชการ ตามจับได้จำตรวนไว้ และกล่าวโทษพระยาพัทลุงว่ารับเอาตัวขุนชัยเสนาไปเสีย จ.ศ. 1202 เลขที่ 181 ความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสนาห์มนตรี บอกรายนายศรีวิชัย ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยขุนไชยเสนาหนี ข้าพเจ้าให้ตามได้ตัวไปตามซึ่งข้าพเจ้าบอกให้นายปานถือเข้ามา ข้าพเจ้าตั้งใจเอาได้ละเองเป็นที่พึ่ง ขุนไชยเสนา นายปาน นายแพะ นายแปน ซึ่งโปรดให้กลับออกไปข้าพเจ้าก็ได้ใช้สอยให้ทำการอยู่เหมือนแต่ก่อน ขุนไชยเสนาซึ่งมากับเรือนายนกแก้วนั้น ก็หาบอกให้ข้าพเจ้ารู้ไม่ ขุนไชยเสนาหนีมาเพลากลางคืน ไม่ทราบว่ายานไชยเสนามากับเรือนายนกแก้วหนีได้ จึงข้าพเจ้าได้ให้ไปตามได้ตัวขุนไชยเสนาไป แล้วข้าพเจ้าบอกให้นายปานถือเข้ามากราบเรียน ครั้นจะปล่อยไว้เกลือกจะหลบหนีต่อไปจึงข้าพเจ้าให้เอาตัวขุนไชยเสนาจำไว้

ครั้นพระยาพัทลุงออกไปถึงจะเอาตัวขุนไชยเสนา ข้าพเจ้าก็ได้เอาส่งให้พระยาพัทลุง แล้วพระยาพัทลุงให้ไปว่าจะเอาตัวนายเพชด้วยให้ได้ นายเพชนั้นข้าพเจ้าได้ให้ชำระบัญชีปีน บัญชีคนซึ่งไปทัพ ณ เมืองไทร นายเพชนั้นเป็นคนข้าพเจ้าใช้สอยอยู่

ครั้นพระยาพัทลุงจะเอานายเพชให้ได้ ข้าพเจ้าก็ให้คิดแต่พอให้ได้ปลงศพบิดาเสียให้แล้ว จะได้เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าพเจ้าบอกเข้ามากราบเรียนให้ทราบได้ละเองเท่า ขุนไชยเสนา นายเพชนั้น ครั้นจะให้อยู่ที่เมืองนครจะทำให้วุ่นวายต่อไปอีก

บอกมา ณ วัน ๕ ๑๒ ค่ำ ปีชวดนักษัตรโทศก ๑๔

(จ.ศ. 1202/181)

3. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช นามเดิม น้อยกลาง เป็นบุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) กับท่านผู้หญิงอิน เกิดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับพี่ชาย (เจ้าพระยามหาศรีธรรม น้อยใหญ่) และน้องชาย (น้อยเอียด ต่อมาเป็นพระยาเสนาห์มนตรี ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช) โดยอยู่ในความดูแลของเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ต่อมาได้รับโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น พระเสนาห์มนตรี ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2384 ได้เป็นพระยานครศรีธรรมราช ต่อจากเจ้าพระยา

นคร (น้อย) ในราชทินนาม “พระยาศรีธรรมโศกราช ขาดิเดโชไชย มโหสิริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช”

ครั้งมาในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2395 โปรดฯ ให้เป็น “เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหสิริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช” บุตรธิดาของเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ผู้ที่รับราชการ คือ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) และพระยาบริรักษ์ภูเบศร์ (เอี่ยม) พระศรีธรรมบริรักษ์ (ถัด) และเจ้าจอมสว่างในรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ถึงแก่อสัญกรรม ในปี พ.ศ. 2504

ในใบบอกเมืองนครส่วนมากเป็นเรื่องราวที่ส่งโดยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ตั้งแต่ดำรงตำแหน่ง “พระเสน่หามนตรี” ผู้ช่วยราชการเมืองนคร ในเอกสารใบบอก จ.ศ. 1201-1202 (2382-2383) “พระยานครศรีธรรมราช” เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ในใบบอก จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) และพบเลื่อนขึ้นเป็น “เจ้าพระยาศรีธรรมราช” ในราชทินนามว่า “เจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหสิริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช” หรือเขียนตามอักษรวิธีต้นฉบับว่า “เจ้าพญาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มหัยสิริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช” (จ.ศ. 1218/164)

4. เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น)

เจ้าพระยาไทรบุรี นามเดิม ตนกูปะแงร์น (Tunku Pengeran or Sultan Abdullah Mahrum) หรือสุลต่านอะหมัดตาดุตินฮาเลมชะ (Sultan Ahmad Tajuddin Halim Shah II of Kedah) เป็นบุตรสุลต่านอัปดุลลามัตลาล่าชะ (หรือ อัปดุลละโมกัรรัมชะ, Abdullah Mukarram Shah) เป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในราชทินนาม “พระยารัตนสงครามรามภักดี ศรีสุลต่านมหะหมัด รัตนราชบิดินทร์ สุรินทรวงษาพระยาไทรบุรี” ต่อมารัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งเป็นเจ้าพระยาไทรบุรีใน พ.ศ. 2355 แต่เอาใจออกหากไปเข้ากับพม่าจะเป็นกบฏ จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ยกกองทัพไปได้เมืองไทรใน พ.ศ. 2364 เจ้าพระยาไทรบุรีหนีไปพึ่งอังกฤษอยู่จนถึงรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาไทรบุรีอ่อนน้อมขอพระราชทานโทษ จึงโปรดฯ ให้กลับคืนมาใน พ.ศ. 2384 เมื่อแบ่งเขตเมืองไทรออกเป็น 4 เมือง ได้แก่เมืองไทรบุรี ปะลิส กะบังปาสุ และสตูล

เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) มีบุตรชาย คือ ตนกูปัดลลา (Sultan Muda Abdullah) ตนกูกายก (Tunku Yakub) ตนกูไซนารชิต หรือตลกาวี (Sultan Zainal Rashid Ai-Muladzam Shah) ตนกูฮามิต (Tunku Ahmad) และพระยาไทรบุรี (ตลกูดายี ดายี หรือดายี Tunku Daik) ซึ่งเป็นบิดาเจ้าพระยาไทรบุรี (อามัด หรืออามัด Tunku Ahmad) ในรัชกาลที่ 4 และเป็นปู่เจ้าพระยาไทรบุรี

(อับดุลฮามิด) หรือเจ้าพระยาฤทธิสงครามรามภักดีศรีสุลต่านฯ ในรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ถึงอสัญกรรม ปี พ.ศ. 2386

ใบบอกเมืองนครฯ ปรากฏเรื่องราวของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้ให้บุตรคือตงกู อับดุลล้าส่งหนังสือขอภัยโทษและได้กลับมาเป็นพระยาไทรบุรีอีกครั้งใน พ.ศ. 2384 ในใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายเดช นายปาน ถือนหนังสือบอกแจ้งราชการเมืองไทรและเมืองเกาะหมาก จ.ศ. 1202 เลขที่ 182 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระแสนหามนตรี บอกรายยังนายศรีวิชัยขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วย นายทองเดชซึ่งไปสืบการที่เมืองไทร เมืองเกาะหมาก กลับมาถึงเมืองนครเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ ข้าพเจ้าได้ให้นายทองเดช นายปาน ถือนหนังสือบอกเข้ามา ได้บอกมายังพันนายเวรกรมพระกลาโหม ด้วยตงกูอับคนล้าบุตรพระยาไทรเก่าฉบับหนึ่ง ด้วยเงินส่วยรังนกฉบับหนึ่ง ด้วยการเมืองไทรฉบับหนึ่ง กับส่งหนังสือตงกูอับคนล้าบุตรพระยาไทรเก่า หนังสือตงกูอาหุมผู้เป็นที่พระยาไทร หนังสือพระยาเกาะหมาก หนังสือเขตอาไ้ทำให้พระยาเกาะหมาก หนังสือเขตอาไ้มีมาถึงข้าพเจ้ากับสำเนาแปล แลสำเนาหนังสือข้าพเจ้ามีไปถึงพระยาไทรเก่า ตงกูอับคนล้าพระยาเกาะหมากเข้ามา ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาส่งมากราบเรียนให้ทราบ...

(จ.ศ. 1202/182)

5. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) และเจ้าคุณนวล พระกนิษฐภคินีในกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เดิมเป็นนายสุจินดา หุ้มแพรมหาดเล็ก แล้วเป็นหลวงศักดิ์นายเวรมหาดเล็ก เป็นจมื่นไวยวรรณ หุ้มแพรมหาดเล็กในรัชกาลที่ 1 แล้วเป็นพระยาสุริยวงศ์มนตรี จางวางมหาดเล็กในรัชกาลที่ 2 ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ในช่วงปลายรัชกาล

เมื่อถึงรัชกาลที่ 3 ทรงจะโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เลื่อนเป็นเจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ไม่รับ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ว่าราชการทั้งกรมกลาโหมและกรมท่า เรียกว่า “เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงราชาภิเษกแล้วจึงได้ยกขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา ในปี พ.ศ. 2394 พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกราชทินนามว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ วรุตมพงศนายก สยามดิลกโลกานุपालนาถ สกลราชวราณาจักราธิเบนทรปรเมนทรมหाराชาานุกุล สรรพกิจมูลมเหศวรเชษฐา มาตยาธิบดี ศรีสรณรัตนธาดา อุดลยเดชาอนุภาพพิตร” ถือนศักดินา 30000 เรียกกันโดยสามัญว่า “สมเด็จพระยาองค์ใหญ่” ถือนตราสุริยมณฑลเทพ

บุตรชักรด ให้สำเร็จราชการตลอดทั่วราชอาณาจักร และยังคงถือดาพระคชสีห์และตราบัวแก้วอยู่ด้วยกันอีกทั้งสองดวง⁷⁴ คือให้ว่าราชการกรมพระกลาโหมและกรมท่า

สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ถึงแก่พิราลัย เมื่อวันที่ 26 เมษายน ปีเถาะ พ.ศ. 2398 อายุ 68 ปี

ใบบอกเมืองเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏเรื่องราวของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ขณะดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม ปรากฏนาม “เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม” (จ.ศ. 1201/31) เป็นผู้ควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ซึ่งรวมถึงนครศรีธรรมราช ซึ่งเจ้าพระยานครฯ จะต้องส่งใบบอกเข้าไป “วางเวร” เพื่อรายงานราชการให้ทราบเสมอ

6. สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ร่วมมารดา กับสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ในรัชกาลที่ 1 รับราชการเป็นนายสนธิหุ้มแพร ครั้นรัชกาลที่ 2 ย้ายไปรับราชการในพระราชวังบวรฯ เป็นจมนเด็กษา แล้วกลับมารับราชการในพระบรมมหาราชวัง เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็ก

ในรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้เป็น “พระยาศรีพิพัฒนโกษา” ถึงรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมเด็จพระยาในปี พ.ศ. 2394 ราชทินนามว่า “สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ นรเนตรนาถราชสุริยวงศ์ สกลพงศ์ประดิษฐา มุขมัตยาธิบดี ไตรสรณศรีรัตนธาดา สกลมหารัชชชาติ เบนทร์ ประเมณฑรมหาราชวโรประการ มโหฬารเดชาานุภาพพิตร” ถือศักดินา 30000 ถือดวงตราจันทรมณฑลเทพบุตรชักรด ให้สำเร็จราชการในพระนครทุกสิ่งทุกงานและการพระคลังสินค้า⁷⁵

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ถึงแก่พิราลัย เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. 2400 อายุ 67 ปี

ใบบอกเมืองเมืองนครศรีธรรมราช ปรากฏราชทินนามสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติในขณะดำรงตำแหน่งจางวางพระคลังสินค้า ว่า “เจ้าพญาศรีราชอินทราธิบดี ศรีพิไชยบริรักษ์ โลกกา กอรทันทรธอร กรมพรณคอรบาลบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ พญาศรีพิพัฒนโกษา

⁷⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 5. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), 53.

⁷⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 5. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), 54.

จางวางพระคลังสินค้า” (จ.ศ. 1201/110) เป็นแม่ทัพจากกรุงเทพฯ นำทัพไปปราบสงครามที่ไทรบุรี และจัดระเบียบเมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน และในใบบอกปี จ.ศ. 1218 (2399) ได้ปรากฏราชทินนามใหม่ ในใบบอกที่เมืองนครสงขลาเพื่อกราบเรียนราชการให้ทราบ ว่า “สมเด็จพระเจ้าพญาบรมมหาพิไชยยาติ นรเนถนาถราชสุริยวงษ สกุลงษปะดิฐา มุขมาติยาธิบติ ไกรยษรณศรีรัตนธาดา สกมลหารัชชาธิเบนทร ประเมณฑมหาราชวระโรปรการ มโหฬารเดชานุภาพบพิต” (จ.ศ. 1218/159)

สถานที่สำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

สถานที่ซึ่งปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชพบเมืองสำคัญ คือ เมืองสงขลา เมืองไทรบุรี และเกาะหมาก เป็นเมืองสำคัญซึ่งมีบทบาทและถูกกล่าวถึงในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชบ่อยครั้ง ดังนี้

1. เมืองสงขลา

เมืองสงขลาเป็นเมืองที่ปรากฏในใบบอกอยู่มาก ร่องลงมาจากเมืองนครศรีธรรมราช ถูกกล่าวถึงตั้งแต่สงครามเมืองถลาง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในปี จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2353) กองทัพเมืองสงขลายกกองกำลังทางเรือรวมกับเมืองตานีในจมื่นขนาดเล็ก รวม 1,000 คน ตามพม่าที่แตกหนีไปจากเมืองถลาง ดังปรากฏในใบบอกสำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่อง ส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 ความว่า

...ฯพณฯ แม่ทัพให้พระอสุรสงคราม พระราชวังเมือง เกล้าผมฉัน จมื่นขนาดเล็กยกกองเรือไปตามอ้ายพม่าตามบอก เข้าไปยังกรุงเป็นคนในกองพระอสุรสงคราม ๗๐๐ คน กองเมืองนครในเกล้าผมฉัน ๑,๐๐๐ คน กองเมืองสงขลา เมืองตานี ในจมื่นขนาดเล็ก ๑,๐๐๐ คน กองพระลักษณาณาเมืองไชยา ๑,๐๐๐ คน เข้ากับกองเรือ ๓,๗๐๐ คน แล้วให้กองพระยาพิไชยบุรินทร์หายกบไปทางริมทะเล ๑,๐๐๐ คน กำหนดจะยกพร้อมกัน ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ถ้าไปตามอ้ายพม่ากลับมาราชการภายหลังประการใดจะบอกมาให้ นำกราบเรียนครั้งหลัง...

(จ.ศ. 1171/2)

ช่วงสงครามกบฏไทรบุรี จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) เมืองสงขลาถูกกองทัพเมืองไทรบุรีเข้ารุกรานและขับไล่ออกไปได้ ในคำบอกเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องตนกูปัตสาคิตกบถที่เมืองไทรเมืองนครฯ เมืองพัทลุง ได้ยกกองทัพมายึดที่ปากน้ำเมืองไทรไว้ แล้ว แยกกบถหนีลงเรือไปฯ จุลศักราช 1201 เลขที่ 31 ดังความว่า

แลกองทัพอเมืองนคร เมืองพัทลุงน้อยแล้วก็เจ็บป่วยมากต้องแบ่งอยู่รักษากำแพงปากน้ำเมืองไทรแลรักษาค่ายตะพานช้าง แบ่งออกรบกับอ้ายแขกคนน้อยคนที่เมืองนคร เมืองพัทลุงสิ้นคนแลเห็นด้วยเกล้าถ้าแขกซึ่งรบที่เมืองสงขลาว่ากองทัพไปได้ค่ายตะพานช้างอ้ายแขกหนีไปสิ้น ข้าพระพุทธเจ้ามีหนังสือไปถึงพระยาวิจิตรณรงค์ พระราชรินทร์ กองทัพแลพระยาสงขลาว่า ถ้ายกทัพกรุง ทัพสงขลา สกกดหลังปิดทางดักหลังลงไป อ้ายแขกซึ่งกลับไปแต่เมืองสงขลาที่จะแต่ก็ระยำไปสิ้น แลครั้งนี้อ้ายแขกคิดดักเสบียงทัพ ไปเผาข้าวที่บ้านนาคา ๕๐ เรือน บ้านมุเกษปีนัง ๓๔ เรือน อ้ายแขกคิดจะเผาอีกทำจะให้กองทัพอด ครั้นจะให้กองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุง ไปรักษาข้าวคนไม่มี ...หนังสือมาว่ากองทัพเมืองนครเมืองพัทลุงรบกับอ้ายแขกซึ่งหนีไปแต่เมืองสงขลา อ้ายแขกแตกแลนายอออด นายบุญจัน ถือหนังสือแจ้งความว่านายไพร่กองทัพเมืองนครเมืองพัทลุงรบกับอ้ายแขกให้ตั้งค่ายประชิดที่ค่ายตะพานช้าง กองทัพยิงปืนบะเรียมอ้ายแขก ลงอยู่หลุมรบกันอยู่ ๗ วัน...

(จ.ศ. 1201/31)

คราวศึกเมืองไทรบุรี จ.ศ. 1201 นั้น ทัพหลวงนำทัพโดยเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) ได้ตั้งทัพที่เมืองสงขลาและจัดการปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และประเทศราช เช่น ปัญหาในเมืองกลันตัน ในใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงเจ้าคุณแม่ทัพเรื่องข้อความที่ได้คิดกับพระยากลันตันที่เมืองสงขลานั้น พระยากลันตันรับรองว่าจะจัดให้เสร็จภายใน 5-6 สกหน้า จ.ศ. 1201 เลขที่ 171 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรายยังนายศรีวิชัย ขอนำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยการซึ่งข้าพเจ้าคิดอ่านกับพระยากลันตันกราบเรียนได้เท่าที่เมืองสงขลานั้น ข้าพเจ้าได้มีหนังสือลงไปเตือนพระยากลันตัน พระยากลันตัน พระยาจางวางบอกหนังสือให้ นายเมือง นายหนูถือมาเป็นใจความว่า ซึ่งพระยากลันตันคิดอ่านกับข้าพเจ้าที่เมืองสงขลานั้น พระยากลันตันเก็บรวบรวมได้ครบแล้ว เดือน ๕ เดือน ๖ พระยากลันตันจะจัดเรือส่งมาก่อนไม่ให้เกี่ยวข้องกับดอกไม้ทองเงิน พระยากลันตันจะให้เอาขึ้นมาส่งที่เมืองนครให้จงได้อย่าให้ข้าพระเจ้าเป็นวิตกเลย ข้าพเจ้าได้ส่งคำแปลพระยากลันตัน พระยาจางวางเข้ามาด้วยแล้ว ถ้าพระยากลันตัน พระยาจางวางส่งขึ้นมาถึงเมืองนคร ข้าพเจ้าจะส่งเข้ามา แลการสิ่งใดในใต้ละองเท้าข้าพเจ้าไม่ละเมิดเสียหายมิได้ข้าพเจ้าตั้งใจฟังใต้ละองเท้า...

(จ.ศ. 1201/171)

เมืองสงขลายังเป็นจุดที่เมืองนครฯ ได้ส่งฝืนมารวมรวมการปราบปรามชำระในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังปรากฏในใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงพระยารัตนโกษาเรื่องส่งหนังสือของพระยาไทรบุรี และหนังสือพระยากันตันเข้ามาเกี่ยวกับเรื่องชำระฝืนเถื่อนที่เมืองนครฯ เมืองสงขลา และพัทลุง จุลศักราช 1201 เลขที่ 192 ดังความว่า

...แลฝืนที่เมืองนคร ข้าพเจ้าชำระได้เอาไปส่งที่เมืองสงขลา โปรดให้หลวงฤทธิเดชคุมเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพมหานครแล้ว ฝืนดิบ ๑๙๓ ก้อน ฝืนสุกหนัก ๑๐ ตำลึง เมื่อข้าพเจ้าลงไปอยู่ที่เมืองสงขลา ให้กรมการอยู่ชำระได้ฝืนดิบก้อนหนึ่งกับซีกหนึ่ง พอนายเสน่หารักษา หลวงเทพเสนีไปถึงชำระได้ฝืนดิบ ๙๐ ก้อน ๒ ซีกกับเสี้ยว ๑ ฝืนสุกหนัก ๗ ชั่ง ๑๑ ตำลึง นายเสน่หารักษา หลวงเทพเสนี ชำระเมื่อข้าพเจ้ากลับมาแต่เมืองสงขลาพร้อมกันได้ฝืนดิบ ๕๕ ก้อน ฝืนสุกหนัก ๔ ตำลึงครึ่ง..

(จ.ศ. 1201/192)

รวบรวมเลขหนีจากเมืองไทรบุรีมาที่เมืองไชยาส่งเลิกไปที่รวมเมืองสงขลา ใบบอกพระศรีราชสงครามถึงหลวงทิพอักษรให้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องเลิกเมืองนครฯ เมืองพัทลุงที่เกณฑ์ไปทัพเมืองไทรหลบหนีไปอยู่ที่เมืองไชยาและครัวแขกเมืองไทร เมืองตรัง เมืองละงู หลบหนีไปอยู่เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง และตะกั่วป่า จ.ศ. 1201 เลขที่ 175 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระศรีราชสงครามรามภักดีปลัด พระราชานุชิตผู้ช่วยราชการ หลวงพิไชยภักดียกกระบัตร บอกมายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรากรมพระกลาโหม ขอได้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ ด้วยอยู่ ณ วันเดือนแปดทศกัณฐ์ ขึ้นค่ำหนึ่ง หลวงพิไชยภักดียกกระบัตร ถือนหนังสือมาถึงข้าพเจ้าใจความว่า พระยาไทรบอกมาว่าเลิกเมืองนคร เมืองพัทลุงสักชำระซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทร ที่หลบหนีมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตาม ณ แขวงเมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองตะโก จึงให้หลวงยกกระบัตรมาสืบเสาะจับเอาตัวเลิกเมืองนคร เมืองพัทลุงซึ่งหนีทัพมาแต่เมืองไทร ส่งไป ณ เมืองสงขลา ถ้าหลวงยกกระบัตรมาถึงแล้ว ให้ข้าพเจ้ากรมการช่วยหลวงยกกระบัตรสืบจับเอาตัวเลิกเมืองนคร เมืองพัทลุงส่งไป ณ เมืองสงขลาให้ได้จงเสร็จสิ้นเชิง อย่าให้แอบแฝงอยู่ตามแขวงตามอำเภอจนคนหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว...ฯข้าฯ จัดแจงเรือให้หลวงนา คุมลงมาส่ง ณ เมืองสงขลาครั้งนี้ ข้าพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์สี่คน เลกสักชำระสิบเก้าคน คนเมืองนครยี่สิบห้าคน คนเมืองพัทลุงสองคน เข้ากันหาสิบคน เข้ากันแปดสิบเจ็ดคน...

(จ.ศ. 1201/175)

2. เมืองไทรบุรี

2.1 ปากน้ำเมืองไทรบุรี

บริเวณปากน้ำเมืองไทรบุรีเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในสงครามปราบกบฏเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2382 ในคำบอกเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องตงกูปัตสาคิตกบถที่เมืองไทร เมืองนครฯ เมืองพัทลุง ได้ยกกองทัพมายึดที่ปากน้ำเมืองไทรไว้ แล้วแยกกบถหนีลงเรือไป จุลศักราช 1201 เลขที่ 31 ดังความว่า

๑๑ หนังสือ ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ซาติเดโชไชย มโหสุริยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช ขอบอกปรนนิบัติมายัง ฯพณฯ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองฯ ด้วย ณ วัน ๖^{๑๕} ค่ำ พระยาไทรบอกหนังสือให้ นายพูน นายทองคำถือมาว่าพระณรงค์ชลธิปลัดเมืองไทร หลวงขุนหมื่นมีชื่อล้อมกำแพงปากปากน้ำรบอยู่สองวันครั้ง ณ วัน ๓^{๑๕} ค่ำ อ้ายตงกูปัตสาคิต อ้ายแขกตัวหายหนีสิ้น กองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุงได้กำแพงปากน้ำเมืองไทร ได้ปืนบะเรียม ๖๔ บอก ว่าปืนบะเรียมนั้น ปืนบะเรียมเมืองตรังข้างยังไม่ได้เลือกให้แน่ แลแขกแก่ชราป่วยหนีไปไม่ได้อยู่ในกำแพงคา ๗ คน ได้ถามอ้ายแขกว่าอ้ายตงกูปัตสาคิตหนีไปทางเรือไปปลิส เรือ ๔ ลำ ว่าอ้ายตงกูปัตสาคิตส่งพวกผู้หญิงไปเมืองเกาะหมาก ๔ ลำ ให้ อ้ายกัญญาหยาที่เลี้ยงอ้ายตงกูปัตสาคิตรบอยู่ในกำแพง วันหนึ่งอ้ายกัญญาหยาที่ตามไปว่าอ้ายแขกชิงยกมาแต่ปลิส มารบที่ตะพานข้างค่ายพระยาไทรครั้งก่อน ...แลกองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุงน้อยแล้วก็เจ็บป่วยมากต้องแบ่งอยู่รักษากำแพงปากน้ำเมืองไทรแลรักษาค่ายตะพานข้าง... แลทัพเมืองนคร เมืองพัทลุงตั้งไว้สู้อ้ายแขกทั้งนายทั้งไพร่ทุกคนทำจนได้กำแพงปากน้ำแล้ว คิดรบไม่ยอมมือให้อ้ายแขก แต่ครั้งจะทำหรือคนน้อยอ้ายแขกจะเผาข้าวสิ้นเสบียง จึงข้าพระพุทธิเจ้า บอกหนังสือไปพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ พระยาสงขลาให้แจ้ง

...อนึ่ง เมื่อยังไม่ได้เมืองไทร พวกอ้ายแขกกบฏซึ่งอยู่ที่เมืองเกาะหมากพูดว่ากองทัพไทรหายไปแล้วจะให้แคลง ชาวเมืองเกาะหมากก็สงสัยทั้งสิ้น ครั้นได้เมืองไทรจึงเข้าเมืองเกาะหมากสิ้นสงสัยเมื่อได้กำแพงปากน้ำอังกฤษนายกำปั่นขึ้นมาเที่ยวดู แล้วว่าให้ยกทั้งข้างเผือกไว้ให้ทุกอัน คนทั้งปวงเห็นจะรู้ว่าได้กับกองทัพไทย แลภายหลังได้ทำประการใด ข้าพระพุทธิเจ้าจะบอกเข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๑^{๑๕} ค่ำ ปีกุนเอกศก ฯ ๑๑

(จ.ศ. 1201/31)

3. เกาะหมาก

ปัจจุบันคือรัฐป็นิ่ง ประเทศมาเลเซีย เกาะหมาก หรือปูเหลาป็นิ่งเป็นเมืองเขตปกครองของ ไทรบุรี ก่อนที่จะถูกเข้าโดยอังกฤษ ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช เกาะหมากเป็นท่าการค้าที่มีความสำคัญในด้านสงครามและยุทธโศปกรณ์อย่างมาก เป็นแหล่งซื้ออาวุธปืน ดินปืนของไทยทั้งปืนใหญ่ ปืนบะเรียมที่ใช้ในสงครามเมืองไทรบุรี มีการนำเข้ามาจากเกาะหมาก ดังความว่า

...ปืนบะเรียมซึ่งเอามาแต่เมืองนคร แลซึ่งเจ้าคุณผู้ช่วยราชการซื้อมาแต่เกาะหมาก ... ปืนบะเรียมเหล็ก บะเรียมทองซึ่งซื้อตามราคาเกาะหมาก ปืนบะเรียมทองราคาชั่งละ 1 บาท 3 สลึง เป็นหาบละ 70 เหรียญ ปืนบะเรียมเหล็กราคา ชั่งละ 3 สลึง เป็นหาบละ 30 เหรียญ คัดเหรียญละ 2 บาท 2 สลึง...

(จ.ศ. 1171/2)

นอกจากปืนยังมีการซื้อผ้าและสิ่งของอื่นๆ เพื่อใช้ในการสงคราม “ขุนเทพอาญาส่งไป เกาะหมาก ไม่ทราบว่าจะกลับมาถึงวันใด ขุนชำนาญจะซื้อสิ่งใดมามากน้อยเท่าใด ซึ่งเป็นผ้าอย่างดี กับปืนแลสิ่งของซึ่งเป็นของเบา” (จ.ศ. 1171/2) และการทำเครื่องเรือรบซึ่งต้องใช้เหล็กต้องไปซื้อ ณ เกาะหมาก “เหล็กซึ่งจะทำเครื่องเรือก็ซัดสน ครั้นจะจัดเงินไปซื้อ ณ เกาะหมาก ครั้งนี้กระหม่อมฉันก็ ยากจนซัดสน” (จ.ศ. 1171/2)

คุณค่าด้านสภาพบ้านเมืองและหัวเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองอยู่ในตอนกลางของปักษ์ใต้มีพื้นที่ราบและภูเขา และมีเขตแดนติดทะเล เมื่อมีปัญหาในพื้นที่ มีโจรผู้ร้ายทางทะเลหรือโจรสลัด เกิดการรบและเกิดสงคราม ผู้คนต้องถูกเกณฑ์ไปราชการทัพอยู่เนืองๆ ในคุณค่าด้านสภาพบ้านเมืองและหัวเมืองของเมืองจาก ใบบอกแบ่งประเด็นย่อยออกได้เป็น การประกอบอาชีพ ปัญหาเขตแดน สงครามกับพม่า สงครามไทรบุรี การยุทธธรรม และการปราบโจรสลัด ดังต่อไปนี้

การประกอบอาชีพ

อาชีพของสำคัญของชาวเมืองนครศรีธรรมราชที่ปรากฏในเอกสารคือ อาชีพทำนา ในช่วงรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392) พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ส่งใบบอกพร้อมทั้ง ให้ขุนศรีมิ่งคลและขุนราชสาตีคุมเงินค่าทางเข้ามาส่งยังกรุงเทพฯ ในใบบอก พระยาศรีธรรมมาโคกราช

ถึงจมีนสมุหพิมาณให้นำเสนอ ฯพณฯ กรมนาให้ขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสาสิทธิเสนา กับหมื่นจำขานี
คุมเงินค่านาลงมาส่ง จ.ศ. 1211 เลขที่ 125

๑ ข้าพระเจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรายงานท่านจมีนสมุหพิมาณ ขอให้นำกราบ
เรียนให้ทราบ ด้วยข้าพระเจ้าบอกหนังสือเข้ามาวางเวรกรมพระกลาโหม ให้หมื่นจำขานีถือเข้ามา
ด้วยส่งขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสาสิทธิเสนา แลส่งเงินทางข้าวค่านาให้ขุนศรีมงคล ขุนราชสาสิทธิ
ข้าหลวงเสนา กับหมื่นจำขานีกรมการคุมเข้ามา ข้าพระเจ้าได้คัดสำเนาส่งเข้ามากราบเรียนให้ทราบ
แจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือบอกนั้นแล้ว ซึ่งข้าพระเจ้าบอกเข้ามาจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมประการใด ข้าพระเจ้าขอเอาพระเดชพระคุณใต้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งปกเกล้าปกหม ควรมิ
ควรแล้วแต่จะโปรด

บอกราย ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า แรมแปดค่ำ ปีระกานักษัตริย์เอกศก ๑๓

(จ.ศ. 1211/125)

ในช่วงรัชกาลที่ 4 เมืองนครศรีธรรมราชได้ส่งใบบอกน้ำฝนต้นข้าวหลายฉบับมายัง พล
หัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา สารสำคัญคือการบอกปริมาณน้ำฝนและบอกการควบคุมผลผลิตทางการ
การเกษตร คือการควบคุมให้ราษฎรเริ่มการไถหว่านทำนาข้าวเบาเมื่อถึงฤดูที่ควร และเริ่มปักดำต้น
กล้าบนที่นาตอน ใบบอกน้ำฝน เจ้าพระยาฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครฯ บอกรายงานน้ำฝนต้น
ข้าว จ.ศ. 1216 เลขที่ 140 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหัยสุริยาธิบดี อภัยพิริย
บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายออกพันนายเวร ขอให้นำขึ้นกราบ
เรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยรายการน้ำฝนต้นข้าว ณ ปีชาลฉศก ปีนี้ฝนตกแต่ต้นฤดู
ข้าพระพุทธิเจ้าแลกรมการได้เอาขวดแก้วรองน้ำฝนเมื่อ ณ เดือนหกฝนตกแปดครั้ง ได้น้ำฝนแปดชิต
ใหญ่กับสามชิตเล็กเดือนเจ็ดฝนตกเจ็ดครั้ง ได้น้ำฝนห้าชิตใหญ่กับสี่ชิตเล็ก เดือนแปดขึ้นค้ำหนึ่งมา
จนถึงสิบห้าค่ำ สิบห้าวัน ฝนตกสิบเอ็ดครั้งได้น้ำฝนสิบเก้าชิตใหญ่กับสี่ชิตเล็ก เข้ากันสองเดือนสิบห้า
วันฝนตกยี่สิบหกครั้งได้น้ำฝนในขวดสามสิบสี่ชิตใหญ่กับสองชิตเล็ก

แลนาข้าวเบาทำต้นมรสุมกำหนดราษฎรมีชื่อได้ไถหว่านข้าวปลูก ณ เดือนหก ข้าพระ
พุทธิเจ้าได้ให้กรมการนายอำเภอบัวร้องราษฎรมีชื่อให้เร่งทำนาแต่ต้นมรสุม ราษฎรมีชื่อได้ไถ
หว่านข้าวปลูกนาข้าวเบาแล้ว ต้นกล้าสูง ๑๘, ๑๙ นิ้วบ้าง ๑๑, ๑๒ นิ้วบ้าง ได้ปักดำต้นข้าวลงแต่
ที่นาตอน ที่นาลิกน้ำฝนมากยังหาได้ปักดำไม่ ข้าพระพุทธิเจ้าได้ให้กรมการนายอำเภอดตรวจตราให้
ราษฎรมีชื่อทำนาทุกที่ทุกตำบล รายการน้ำฝนต้นข้าวภายหลังประการใด ข้าพระพุทธิเจ้าจะบอก
เข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนแปด แรมสี่ค่ำ ปีชาลฉศก ๑๓

(จ.ศ. 1216/140)

การรายงานปริมาณน้ำฝนและการปลูกข้าวนั้นบางฉบับมีการเก็บสถิติน้ำฝนเป็นรายเดือนและบันทึกกระบวนกรทำนาในแต่ละเดือน ตั้งแต่การปักดำ การแตกกอของต้นข้าว จนถึงการออกรวง ศัตรูพืชที่พบ และการคาดการณ์ผลการเก็บเกี่ยว ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องรายงานน้ำฝนต้นข้าว จ.ศ. 1218 เลขที่ 166 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหัยสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรรดกรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพมหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยรายการน้ำฝนต้นข้าว ข้าเวาต้นมรสุมข้าพระพุทธเจ้าได้บอกเข้ามาแต่ก่อนแจ้งแล้ว ตั้งแต่เดือนเก้ามาถึงเดือนสิบกลางเดือนฝนแล้ง ข้าหนักนาปี ราษฎรมีชื่อได้ไถหว่าน ข้าวปลูกปักดำแต่ที่นาเล็ก

ครั้น ณ เดือนสิบ ข้างแรม ฝนตกประปรายสี่ครั้งได้นำในขวดแก้ว ซึ่งรองน้ำฝนสี่ขีดเล็ก น้ำท่าเดือนสิบ ปี่มะโรงอัฐศก น้อยกว่าเดือนสิบ ปีเถาะสัปดาห์สิบสี่นี้

ณ เดือนสิบเอ็ด ฝนตกประปรายหกครั้ง ได้นำในขวดแก้วซึ่งรองน้ำฝนขีดใหญ่หนึ่ง น้ำท่าเดือนสิบเอ็ด ปี่มะโรงอัฐศกน้อยกว่าเดือนสิบเอ็ดปีเถาะสัปดาห์สิบเอ็ดนี้ ข้าหนักนาปีที่ปักดำแล้ว นาดอนต้นข้าวแห้งไม่แตกกอ ต้นข้าวแตกกอแต่ที่นาเล็ก

ณ เดือนสิบสอง ฝนตกยี่สิบเก้าครั้ง ได้นำในขวดแก้วซึ่งรองน้ำฝนสี่ขีดใหญ่ กับสามขีดเล็กน้ำป่าพะนองมาก น้ำท่าเดือนสิบสองปีมะโรงอัฐศก มากกว่าเดือนสิบสองปีเถาะสัปดาห์ สอกหนึ่งกับห้านี้ ข้าเวาทำต้นมรสุมออกรวงแล้วน้ำท่วมรวงข้าวข้าวเสีย ข้าหนักนาปี ต้นข้าวที่เพิ่งปักดำยังไม่แตกกอกับต้นกล้า น้ำท่วมแช่ต้นข้าวเปื่อย

ครั้น ณ เดือนอ้าย ฝนตกแต่สามครั้งได้นำในขวดแก้วซึ่งรองน้ำฝนสี่ขีดเล็ก น้ำท่าเดือนอ้ายปีมะโรงอัฐศกน้อยกว่าเดือนอ้ายปีเถาะสัปดาห์ สอกหนึ่งกับสิบนี้

ณ เดือนยี่ ฝนแล้งข้าวนาปี ที่นาดอนแห้งมานเสียหายออกรวงสิ้นไม่ ที่นาเล็กเหลือแต่เสียหายน้ำออกรวงทั่วกัน แต่ต้นข้าวเมื่อกลัดยอดแลออกรวงแล้ว หนูกัดเสียเป็นมาก ฝนตกผิดมรสุมทำนาราชฎรไม่ได้ทำนาข้าวกันเหมือนทุกปี นาเมืองนครศรีธรรมราช ณ ปี่มะโรงอัฐศกนี้ ต้นข้าวแห้งลิบมาน้ำท่วมเปื่อยหนูกัดต้นข้าวเสียประมาณ ๕ ส่วน ๖ ส่วน จะได้เก็บเกี่ยวประมาณส่วนหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หลวงขุนหมื่นกรมการอำเภอนายบ้าน ว่ากล่าวราชฎรให้ถางไร่ข้าเวาแต่ต้นมรสุมทุกที่ทุกอำเภอ

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นหกค่ำ ปี่มะโรงนัษัตรอัฐศก ๑๓

(จ.ศ. 1218/166)

ปัญหาเขตแดน

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่มีขอบเขตและมีพื้นที่ในการปกครองมาก ซึ่งทำให้มีเขตแดนติดต่อกับเมืองอื่นๆ อีกหลายเมือง ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องเขตแดนซึ่งเป็นผลมาจากเจ้าเมืองมีหน้าที่จะต้องจัดการทรัพยากรในอาณาเขตเมืองตน ปัญหาเขตแดนที่พบ มีทั้งปัญหาภายในราชอาณาจักร คือ ปัญหาเขตแดนเมืองกลาง เมืองพังกากับเมืองนครศรีธรรมราช และปัญหาระหว่างราชอาณาจักร คือ ปัญหาเขตแดนไทรบุรีกับเปไทร ดังนี้

1. ปัญหาเขตแดนเมืองกลาง เมืองพังกากับเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครฯ มีข้อพิพาทกับเมืองกลางในเรื่องเขตแดนที่ตำบลปากลาว ซึ่งเดิมเป็นเขตแดนเมืองนครฯ ฝั่งตะวันตกมีภูเขาเป็นแนวกั้นระหว่างปากลาวและเมืองพังกา ก่อนสงครามพม่ายึดเมืองกลางเมื่อเมืองกลางจะส่งผ้าสิ่งของต่างๆ เข้ามากรุงเทพฯ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เดินทางผ่านทางปากลาวแขวงเมืองนคร แต่ให้ที่ปากลาวขึ้นอยู่กับเมืองนครตามเดิม หลังจากสงครามกับพม่าเมืองกลางได้ย้ายเมืองมาตั้งที่เมืองพังกา เมืองนครฯ ภายใต้การควบคุมของพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) จะให้หลวงปัจจุมาณี (จิ้นแม้ง) ทำตึกที่ปากลาวเพื่อเก็บอากรตึก จึงได้ส่งหนังสือบอกให้เจ้าคุณแม่ทัพพิจารณาเรื่องเขตแดนปากลาวและเมืองพังกา ในใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลาง เมืองพังกา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม จ.ศ. 1202 เลขที่ 176 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรายยังนายศรีวิชัยขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยที่ปากลาวแขวงเมืองนคร แต่ก่อนที่เมืองกลาง เมืองพังกา ปรากฏว่าจะใคร่ได้คิดว่ากล่าวมาหลายครั้งแล้วก็หาได้ไม่ ด้วยบิดาข้าพเจ้ายังอยู่แล้วเป็นที่แดนเมืองนครสืบมาแต่ก่อน แลบิดาข้าพเจ้าหาไม่แล้วไม่รู้ว่าผู้ใดจะคิดมาว่ากล่าวอย่างใด ถ้าผู้ใดจะมากราบเรียนด้วยที่ปากลาวแขวงเมืองนครประการใด ขอเอาได้ละอองเท้าเป็นที่พึงเมตตาข้าพเจ้า

แลแขวงเมืองนครกับแขวงเมืองพังกาที่พรมแดนมีภูเขาเป็นแดน ฟากเขาข้างหนึ่งเป็นแขวงเมืองพังกา ฟากเขาข้างหนึ่งเป็นแขวงเมืองนครที่ปากลาว แลเมื่อครั้งเมืองกลางยังไม่เสียภัยอายพม่า พระยาสุรินทรราชากราบบังคมทูลว่าซึ่งจะส่งพรรณผ้าสิ่งของเข้ามา ณ กรุงเทพพระมหานคร จะขอเดินทางปากลาวแขวงเมืองนคร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปว่า เมืองกลางจะส่งพรรณผ้าสิ่งของเข้ามา ณ กรุงเทพพระมหานคร ให้ขึ้นเดินทางปากลาวแขวงเมืองนคร แต่ที่ปากลาวนั้นก็ให้คงขึ้นอยู่กับเมืองนครตามเดิม

ครั้นพระยาถลางมาตั้งที่เมืองพังกาพรรณผ้าสิ่งของซึ่งจะส่งเข้ามา ณ กรุงเทพพระมหานคร พระยาถลางจัดแจงเดินทางเมืองพังกาทางปากลาวอ้อมจึงหาเดินทางปากลาวไม่ แลเมื่อครั้งพระสุนทรซึ่งรับทำอากรตึกที่เมืองพังกาถึงแก่กรรม จิ้นสาม จิ้นแม้ง ชาวเมืองเกาะหมากเข้ามา

ประมุขส่วยจะขอรับทำอากรตีบุกที่เมืองพงา ฝ่ายพระยากลางก็จะรับทำอากร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยากลางทำอากรตีบุกที่เมืองพงา

แลบิดาข้าพเจ้ากราบทูลล้นเกล้าล้นกระหม่อมพระราชวังบวรสถานมงคลเมื่อยังเสด็จอยู่ที่วังกลาง ให้กราบบังคมทูลว่าที่ปากลาวแขวงเมืองนครมีแร่ตีบุก จะขอให้เงินสาม จินเม้ง ไปทำตีบุกลองดู จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้บิดาข้าพเจ้าจัดแจงให้เงินสาม จินเม้ง ไปทำตีบุกที่ปากลาว จินสาม จินเม้งไปทำตีบุกขาดทุน จินสามกลับไปเมืองเกาะหมาก แต่เงินเม้งนั้นบิดาข้าพเจ้าขอภรรยาให้ชักชวนไว้ไม่ให้ไปเมืองเกาะหมาก ให้เงินเม้งเป็นหลวงปัจฉิมธานีอยู่ที่ปากลาว แลข้าพเจ้าได้ให้ไปหาหลวงปัจฉิมธานีมาจะถามไล่เลียงด้วยที่แร่ตีบุกจะทำได้ประการใด ข้าพเจ้าจะรับจัดแจงให้ไปทำทดลองพระเดชพระคุณ ข้าพเจ้าอยู่ทุกวันนี้ตั้งใจพึ่งใต้ละอองเท้าทั้งสิ้น ที่เมืองนครใต้ละอองเท้าจะต้องการสิ่งใด ข้าพเจ้าจะทำกราบใต้ละอองเท้า เอาใต้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งต่อไป

แลที่ปากลาวนั้นบิดาข้าพเจ้า ให้ข้าพเจ้าว่ากล่าวอยู่แต่ก่อนคนในข้าพเจ้าก็อยู่ที่ปากลาวมาก ขอเอาบารมีใต้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งเมตตาข้าพเจ้าให้ที่ปากลาวคงอยู่กับเมืองนครตามเดิมเหมือนเมื่อบิดาข้าพเจ้ายังอยู่

บอกราณ วัน ๕ ค่ำ ปีชวดนักษัตรโทศก ๑๓

(จ.ศ. 1202/176)

2. ปัญหาเขตแดนเมืองไทรบุรีกับเปไหร

เมืองไทรบุรีมีอาณาเขตติดกับอาณานิคมอังกฤษคือเกาะหมาก และเปไหรหรือเปไหร (Perai) คือชุมชนเมืองในเซอเบอริงเปโอไร รัฐปีนัง ประเทศมาเลเซีย เป็นแผ่นดินฝั่งตรงข้ามเกาะปีนัง ซึ่งอังกฤษเช่าจากพระยาไทรบุรี อังกฤษเรียกว่า “พรอวินซ์เวลล์ลีย์” (Province Wellesley) อันเป็นเส้นทางสำคัญ ที่เชื่อมต่อระหว่างแผ่นดินใหญ่กับเกาะปีนังผ่านสะพานปีนังในปัจจุบัน ในช่วงสมัยเจ้าพระยานคร (น้อย) พระยาสิงหะโปราได้มาปรึกษาเรื่องเขตแดนเมืองไทรบุรีซึ่งอยู่ในอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชและมีพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) บุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นเจ้าเมืองไทรบุรีอยู่ในขณะนั้น กับเมืองเปไหร ไม่มีหลักแดนที่แน่นอนมักมีโจรผู้ร้ายหลบหนีมาซ่อนตัว จึงได้ตกลงทำสัญญาเขตแดนกลางทาง ปักหลักศิลา และทำแผนที่ ในสมัยต่อมาพระยานคร (น้อยกลาง) ได้คัดสำเนาสัญญาเขตแดน ซึ่งเก็บไว้ที่พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ส่งเข้ามากราบเรียนสมุหพระกลาโหม ในใบบอกเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ได้ส่งหนังสือสัญญากับแผนที่เขตแดนเมืองไทรเปไหรแดนเมืองอังกฤษเข้ามา จ.ศ. 1209 เลขที่ 135 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธิเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ขาดิเดโชไชย มไหสุริยาธิบตี อภัยพิริย บรากรมพาหุพระยานครศรีธรรมราช บอกราบขอได้นำกราบเรียนพนหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบตีอภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระ

กรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยหนังสือสัญญาเดิมปิดตรากับแผนที่ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้
เจ้าบอกเข้ามากราบเรียนพลหัวเจ้าท่านสมุหพระกลาโหม ว่าที่เมืองนครไม่มีนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้
มีหนังสือให้หลวงภักดีสงครามไปถามพระยาบริรักษ์ภูธร ด้วยหนังสือสัญญาที่แดนเมืองไทรกับที่ไป
ไทรแดนอังกฤษ ซึ่งพระยาสิงหะโปรามาทำหนังสือสัญญากับเจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้า
ด้วยที่เขตแดนกับแผนที่ครั้งอายตนกูเด่น เมื่อพระยาบริรักษ์ภูธรอยู่ที่เมืองไทรนั้น พระยาบริรักษ์
ภูธรมีหนังสือมา ว่าเมื่ออายตนกูเด่นตายแล้ว พระยาสิงหะโปรามาหาเจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้า
ที่ค่ายตะพานช้าง พระยาสิงหะโปรามาหาเจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้าที่ไปไทรแดนอังกฤษกับเมืองไทรแต่ก่อนไม่มีหลัก
แดนเป็นแน่ โจรผู้ร้ายหลบหนีมาชุมนุมอยู่ ฝ่ายอังกฤษสืบติดตามมาว่าเป็นแดนเมืองไทร ฝ่าย
เมืองไทรติดตามไปว่าเป็นเขตแดนอังกฤษ พระยาสิงหะโปราก็ปัดโน้ลขอให้ทางปักหลักศิลา
ให้เขตแดนเป็นแน่

แล้วเจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้าแลพระยาสิงหะโปราก็ปัดโน้ล พร้อมกับทำ
หนังสือสัญญาแล้วให้ไปปักหลักเขตแดนตามหนังสือสัญญาแล้วหนังสือสัญญากับแผนที่นั้น
เจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้าพามา แล้วเจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้า ให้ขุนอักษรพา
หนังสือสัญญากลับไปให้พระยาบริรักษ์ภูธร ว่าให้เอารักษาไว้อังกฤษจะเกี่ยวข้องประการใดจะได้ว่า
กล่าวให้ถูกต้องตามหนังสือสัญญา แต่แผนที่นั้นไม่ได้ให้ออกไป พระยาบริรักษ์ภูธรได้อาหนังสือ
สัญญาเดิมปิดตราให้หลวงภักดีสงคราม ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าให้ถือหนังสือไปกับหมื่นรักพามาถึง เมื่อ
ณ วันจันทร์ เดือนสาม แรมสองค่ำ

ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดหนังสือสัญญาส่งเข้ามา ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๔^๓ ค่ำ
ปีมะแม นพศก ๑๓

(จ.ศ. 1209/135)

สงครามกับพม่า

การรบระหว่างไทยกับพม่ามีติดต่อกันมานาน จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พม่ายังมี
การยกกองกำลังมาตีหัวเมืองใต้ทางเรือหลายครั้ง ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏสงครามพม่า
กับไทย คือสงครามเมืองกลาง ซึ่งผลคือทัพเรือพม่าแตกทัพกลับไป ดังนี้

1. สงครามเมืองกลาง

ในราวปี จ.ศ. 1171 เมืองนครศรีธรรมราชในการปกครองของเจ้าพระยานครฯ
(พัฒน์) ได้ส่งกองกำลังเรือเข้ารบขับไล่พม่าที่เข้ามายึดเกาะเมืองกลาง ได้พม่าเป็นเชลยส่งมาทางบกที่
ปากน้ำกุแหร และพวกพม่าแตกไปรวมกันอยู่ที่อ่าวพะเต จึงได้ยกกองกำลังตามพม่าไปหลายกอง
ดังนี้ กองพระอสุรสงคราม 700 คน กองเมือง 1,000 คน กองเมืองสงขลา เมืองตานีในจมื่นมหาเดเล็ก
1,000 คน กองพระลักษมาณาเมืองไชยา 1,000 คน รวมกับกับกองเรือ 3,700 คน และให้กองพระ

ยาพิไชยบุรินทรา ยกบกไปทางริมทะเล 1,000 คน ดังปรากฏในสำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่องส่ง
พม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 ความว่า

๑ ขอได้มากราบเรียนให้ทราบ ด้วย ฯพณฯ แม่ทัพให้แจ้งเอาอายพม่าซึ่งจับได้
บรรทุกเรือรบเมืองนคร เมืองพัทลุง จะเข้ามาส่ง ณ ปากน้ำกูแหรระ แลเกล้าได้เรียนแต่ ฯพณฯ แม่
ทัพว่า คนที่ปากน้ำกูแหรระนั้นน้อยซึ่งจะรับพม่าเดินบกมาเมืองนครนั้นเห็นไม่พอการ เกลือกอาย
พม่าหลบหนีไป ความชั่วจะตกอยู่ จึง ฯพณฯ แม่ทัพให้เอาอายพม่า ณ ปากน้ำตรัง ส่งพระปลัดเมือง
พัทลุง ณ ค่ายท่าจีน ให้พระปลัดจัดแจงคน ให้คุมอายพม่าเดินมาส่งยังเมืองนครฯ ครั้นมาถึงเมือง
นครฯ ให้เจ้าคุณจัดแจงเรือบรรทุกอายพม่าส่งเข้าไปยังกรุง

อนึ่ง หัวหมื่นตำรวจล้านเกล้าฯ กรมพระราชวัง ๒ คน ถือตราพระคชสีห์ออกมาถึง
ฯพณฯ แม่ทัพสืบข่าวราชการอายพม่าแลหัวหมื่นตำรวจบอกว่า ล้านเกล้าฯ กรมพระราชวังเสด็จยก
ทัพหลวงมาโดยทางบกออกจากกรุง ณ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ ว่าจะมาตั้งประทับอยู่ ณ เมืองนคร
แล้วพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสด็จมาด้วย แลหัวหมื่นตำรวจว่าโดยเร็วก็จะถึงไชยา
ถ้าช้าก็จะมาเพียงชุมพร จึงบอกกราบเรียนมาให้ทราบ เจ้าคุณจะได้จัดแจงรับเสด็จแล้วเห็นด้วย
เกล้าฯ แม้ว่าพ่อพานั้นได้เอาไปถวายตัวอยู่ในกรมแล้ว ถ้าจะโปรดให้เอาเรือไปรับเสด็จเพียง
ชุมพรเห็นจะดี แลหัวหมื่นตำรวจว่าล้านเกล้าฯ พระราชทานเกลือมา กองทัพให้อามาส่งเมืองนคร
๒ เกวียน กับของฝากของ ฯพณฯ แม่ทัพด้วยว่าบรรทุกเรือซึ่งหัวหมื่นตำรวจชี้มา หัวหมื่นตำรวจ
แวะขึ้นดิน ณ เมืองไชยา เรือบรรทุกของนั้นให้พามาเมืองนครฯ ถ้ามาถึงเมืองนครแล้วของอื่นนอก
แต่เกลือ ซึ่งเป็นของเบา นั้นขอพระราชทานให้จัดแจงเอาไปส่ง ฯพณฯ แม่ทัพ ณ เมืองกลาง

อนึ่ง เสปียงกองทัพเมืองนคร นั้นยังอยู่ ๑๐ วันจะสิ้นอยู่แล้ว ถ้าเสปียงสิ้น ฯพณฯ
แม่ทัพจะคิดเอาข้าวสิ่งใดจ่ายประการใดยังไม่แจ้งหามิได้ แลข่าวอายพม่าซึ่งตีได้ ณ เมืองกลางมีแต่
๙ เกวียน ๑๐ เกวียน แลราชการซึ่งจะทำต่อไปนั้นเห็นขัดสนด้วยเสปียง แลทัพบกนั้นพระยาพิไชย
บุรินทรายกไปถึงเมืองกลางแล้ว ท่านพระยาจำแสนนั้นวายกไปถึงกระโสมยังทาง ๒ วัน จะถึงเมือง
กลาง แลข้อราชการอายพม่าแจ้งมาแต่ นายทองด้วงซึ่งให้เดินมาทางกูแหรระ ด้วยจมน้ำไชยาพรมัน
แล้ว

แล้วครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก ภายหลังนายทองด้วง
มา แยกเมืองไชยาซึ่งไปเก็บรั้งนกอายพม่าจับไปไว้แต่ก่อน ครั้นนี้อายพม่าพามาด้วย ครั้นอายพม่า
แตกไปแต่เมืองกลางไปประชุมเรือ อยู่ ณ อ่าวพะเต แยกหนีมาได้สืบแยกได้ความว่าเจ้าอังวะให้มี
หนังสือลงมาเพ็งมาถึง ฯพณฯ ด้วย แม่ทัพซึ่งแตกไปในหนังสืออังวะนั้นว่าให้รักษาเมืองกลางไว้ให้
มั่นคง จึงแม่ทัพประชุมเรืออยู่ ณ อ่าวพะเตว่าจะยกกลับมาตีเอาเมืองกลางอีกเล่าจะจริงหรือ
ประการใดยังมีแน่

แลฯพณฯ แม่ทัพให้พระอสุรสงคราม พระราชวังเมือง เก้าฝมฉัน จมื่นมหาดเล็ก ยกกองเรือไปตามอ้ายพม่าตามบอก เข้าไปยังกรุงเป็นคนในกองพระอสุรสงคราม ๗๐๐ คน กองเมืองนครในเก้าฝมฉัน ๑,๐๐๐ คน กองเมืองสงขลา เมืองตานี ในจมื่นมหาดเล็ก ๑,๐๐๐ คน กองพระลักษณาณาเมืองไชยา ๑,๐๐๐ คน เข้ากับกองเรือ ๓,๗๐๐ คน แล้วให้กองพระยาพิไชยบุรินทร์ ราชยกบกไปทางริมทะเล ๑,๐๐๐ คน กำหนดจะยกพร้อมกัน ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ถ้าไปตามอ้ายพม่ากลับมาราชการภายหลังประการใดจะบอกมาให้หน้ากราบเรียนครั้งหลัง

กราบเรียนมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก ๑๗

(จ.ศ. 1171/2)

กองทัพพม่าคราวนั้นตั้งทัพอยู่ที่ปากพระ เมืองกลาง มีแม่ทัพชื่อสิขอุม กองทัพหน้าชื่อ ตะงัวโป และกองปลัดทัพชื่ออาคาเย กองทัพขาดแคลนเสบียงไม่มีข้าวปลา พระบริรักษ์ภูเบศร (น้อย) จึงเรียยกทัพเข้าตีค่ายพม่าที่ปากพระ กองทัพพม่านั้นก็หนีออกทางปากพระ เรือถูกซัดขึ้นที่อ่าวสาคุ ทำให้ทัพบกจับตัวแม่ทัพสิขอุม กับทัพหน้าตะงัวโปพร้อมไพร่ 513 คน ทัพเรือของพระบริรักษ์ภูเบศร (น้อย) จับกองปลัดทัพอาคาเยพร้อมปลัดเมืองมะริด นายร้อย 18 คน เสมียน 3 คน ไพร่ 275 คน รวม 301 คน เอาบรรทุกลงเรือมาขึ้นบกที่ปากกู่แหระ บางส่วนพม่าบางส่วนฆ่าฟัน หรือทิ้งไว้ที่เมืองกลาง รวมแล้วจับพม่าได้ทั้งหมด 918 คน ในสำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่อง ส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 ดังความว่า

๑ หนังสือ ขุนอินอักษรมาถึงขุนเทพอาญา ด้วยเจ้าคุณผู้ช่วยราชการสั่งว่าแต่ก่อนเมื่อแรก เจ้าคุณผู้ช่วยราชการยกทัพไป ณ ปากกู่แหระ มีหนังสือให้นายทองด้วงถือมาถึงขุนเทพอาญา ข้อความแจ้งมาในหนังสือนั้นแล้ว ครั้นอยู่ภายหลังเจ้าคุณผู้ช่วยราชการให้ไปจับอ้ายพม่า ณ เกาะเมืองกลาง ได้มาถามให้การว่า อ้ายสิขอุมแม่ทัพ อ้ายตะงัวโปทัพหน้า อ้ายอาคาเยกองปลัดทัพ ซึ่งตั้งอยู่ปากพระ ณ เมืองกลางทั้งนั้น พวกอ้ายพม่าอดข้าวปลาอาหารระส่ำระสายอยู่ จึงเจ้าคุณผู้ช่วยราชการเรียยกกองทัพเรือขึ้นไปตีอ้ายพม่า ณ ปากพระ บรรจบกับกองบกอ้ายพม่าหนีออกทางปากพระเป็นพายุคลื่นใหญ่ เรืออ้ายพม่าซัดขึ้นแตก ณ อ่าวสาคุ เกาะเมืองกลางสิ้น กองบกจับได้อ้ายสิขอุมแม่ทัพ อ้ายตะงัวโปทัพหน้า กับอ้ายพม่าไพร่ ๕๑๓ คน กองเรือในเจ้าคุณผู้ช่วยราชการจับได้อ้ายอาคาเยกองปลัดทัพคนหนึ่งกับอ้ายปลัดเมืองมะริดคนหนึ่ง นายร้อย ๑๘ คน เสมียน ๓ พม่าไพร่ ๒๗๕ คน เข้ากัน ๓๐๑ คน บรรทุกเรือรบมาขึ้น ณ ปากกู่แหระ ซึ่งเหลือเรือรบ บรรทุกมามีสิ้น ฆ่าฟันเสีย ๑๒๒ คน เข้ากันกองเรือจับได้ ๔๒๓ คน เข้ากันกับกองบกจับได้เป็นอ้ายพม่า ๙๓๘ คน แล้วอดตายอยู่ ณ เกาะเมืองกลางเป็นมาก...

(จ.ศ. 1171/2)

สงครามไทรบุรี

ไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของสยาม โดยมีเมืองนครศรีธรรมราชควบคุมและจัดการปัญหาต่างๆ และเมื่อเกิดปัญหาภกฏขึ้น เมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่ต้องควบคุมตามคำสั่งจากกรุงเทพฯ การปราบภกฏไทรบุรีในปี จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) หลังจากเกิดสงคราม เมืองไทรบุรีต้องการกำลังพล 500 คน เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ (ทัต บุนนาค) จึงให้เกณฑ์คนเมืองนครฯ เมืองพัทลุง ไปให้พระยาไทรบุรีใช้สอย โดยเมืองนครฯ ได้เกณฑ์คนจากที่หนีตาทัพในสงครามเมืองไทรบุรีส่งไปให้พระยาอภัยพิพิธที่รวบรวมกำลังพลอยู่ที่เมืองพัทลุง ในใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงพระยาอภัยพิพิธ บอกส่งคนไปใช้ในราชการทัพเมืองไทร จ.ศ. 1201 เลขที่ 172 ดังความว่า

๑ ข้าพระเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรับให้เรียนท่านพระยาอภัยพิพิธให้ทราบ ด้วยเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการมีหนังสือไปถึงข้าพระเจ้าเป็นใจความว่า พระยาไทรบอกมาว่าคนเมืองนคร เมืองพัทลุง ซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทรหลบหนีมา ราชการที่เมืองไทรยังมีอยู่มาก จะเร่งจัดแจงเสียให้แล้วในเดือนนี้ จะต้องเกณฑ์เอาเลกเมืองนคร เมืองพัทลุงออกไปเพิ่มเติมให้พระยาไทรใช้สอยอีก

แลที่เมืองพัทลุงนั้นได้ให้ท่านพระยาอภัยพิพิธยกขึ้นมากอยเร่งเลกเมืองนคร เมืองพัทลุง อยู่ที่เมืองพัทลุงแล้ว แต่เลกเมืองนครนั้นให้หลวงชาญชลมารคถือหนังสือมาเร่ง ให้ข้าพระเจ้าแบ่งเซลยเกณฑ์เอาทุกกองทุกหมวด ให้ได้ ๕๐๐ คน เร่งยกมาส่งท่านพระยาอภัยพิพิธที่เมืองพัทลุงโดยเร็ว ในหนังสือมีข้อความเป็นหลายประการ...

...แลหลวงภักดีโยธา ขุนไชยเสนา ผู้เกณฑ์เลกแจ้งความแก่ข้าพระเจ้าว่า เลกเมืองนครหนีตาทัพเมืองไทร หลวงภักดีโยธา ขุนไชยเสนา ได้ส่งให้ขุนปริยาบาญ ขุนศรีเดชะ พามาเมืองพัทลุง นายด้วงบุตรขุนทิพรองอลอง ๑ นายศรีนวย ๑ นายคุม ๒ คน ไพร่ ๕๐ คน ขุนไชยเสนาพามาส่ง ขุนปริยาบาญ ขุนศรีเดชะที่เมืองพัทลุง นายแดง นายคุม ๑ ไพร่ ๑๘ คน เข้ากันนายไพร่คนหนีตาทัพเมืองไทรส่งมาอยู่ที่เมืองพัทลุงแล้ว ๗๑

แลพวกไพร่ซึ่งหนีตาทัพมานั้นหาตัวหลบหนีไม่ได้ตัวบ้าง ได้แต่บุตรภรรยาว่าตัวยังไม่มาถึงก็มี ข้าพระเจ้าให้เกาะคุมเร่งรัดกันอยู่ คนซึ่งยังค้างอยู่ไม่ครบ ๕๐๐ ตามเกณฑ์นั้น ข้าพระเจ้าได้ให้เร่งนายกองนายหมวดจัดแจงให้หากวดขันอยู่หนักหนา ข้าพระเจ้าจะให้คุมรีบตามมา...

(จ.ศ. 1201/172)

การยุติธรรม

การตัดสินคดีความและเรื่องการยุติธรรม ที่ปรากฏในใบบอกนครศรีธรรมราชคือ ข้อพิพาทระหว่างบุคคล และการชำระชั่ง ดังนี้

1. ข้อพิพาทระหว่างบุคคล

หลังเจ้าพระยานคร(น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) กับพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ก็ปรากฏมีข้อพิพาทกันเรื่องขุนไชยเสนาและนายเพชรแดงให้เห็นถึงความไม่ลงรอยกันของทั้งสอง โดยพระเสน่หามนตรีได้ส่งใบบอกไปยังเจ้าคุณแม่ทัพเพื่อโปรดให้ตัดสินคดีความข้อพิพาทนี้ปรากฏในใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพขุนชัยเสนาหลบหนีราชการ ตามจับได้จำตรวนไว้ และกล่าวโทษพระยาพัทลุงว่ารับเอาตัวขุนชัยเสนาไปเสีย จ.ศ. 1202 เลขที่ 181 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรายนายศรีวิชัย ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยขุนไชยเสนาหนี ข้าพเจ้าให้ตามได้ตัวไปตามซึ่งข้าพเจ้าบอกให้นายปานถือเข้ามา ข้าพเจ้าตั้งใจเอาได้ละอองเป็นที่พึ่ง ขุนไชยเสนา นายปาน นายแพะ นายแปน ซึ่งโปรดให้กลับออกไปข้าพเจ้าก็ได้ใช้สอยให้ทำการอยู่เหมือนแต่ก่อน ขุนไชยเสนาซึ่งมากับเรือนายนกแก้วนั้น ก็หาบอกให้ข้าพเจ้ารู้ไม่ ขุนไชยเสนาหนีมาเพลากลางคืน ไม่ทราบว่ายานไชยเสนามากับเรือนายนกแก้วมาได้ จึงข้าพเจ้าได้ให้ไปตามได้ตัวขุนไชยเสนาไป แล้วข้าพเจ้าบอกให้นายปานถือเข้ามากราบเรียน ครั้นจะปล่อยไว้เกลือกจะหลบหนีต่อไปจึงข้าพเจ้าให้เอาตัวขุนไชยเสนาจำไว้

ครั้นพระยาพัทลุงออกไปถึงจะเอาตัวขุนไชยเสนา ข้าพเจ้าก็ได้เอาส่งให้พระยาพัทลุงแล้วพระยาพัทลุงให้ไปว่าจะเอาตัวนายเพชรด้วยให้ได้ นายเพชรนั้นข้าพเจ้าได้ให้ชำระบัญชีปีน บัญชีคนซึ่งไปทัพ ณ เมืองไทร นายเพชรนั้นเป็นคนข้าพเจ้าใช้สอยอยู่

ครั้นพระยาพัทลุงจะเอานายเพชรให้ได้ ข้าพเจ้าก็ให้คิดแต่พอให้ได้ปลงศพบิดาเสียให้แล้ว จะได้เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าพเจ้าบอกเข้ามากราบเรียนให้ทราบได้ละอองเท้าขุนไชยเสนา นายเพชรนั้น ครั้นจะให้อยู่ที่เมืองนครจะทำให้วุ่นวายต่อไปอีก

บอกราย ณ วัน ๕^{๑๒} ค่ำ ปีชวดนักษัตรโทศก ๑๓๔

(จ.ศ. 1202/181)

2. ชำระชั่ง

ขุนต่างตา เมืองนครศรีธรรมราชได้ส่งใบบอกถึงเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ผ่านหลวงเมืองเมืองหลังสวนเพื่อให้ช่วยชำระและขอรับชั่งคืนจากการโดนขโมยไปที่เมืองไทรบุรี ในใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวนให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพจับครวเมืองไทรที่หลบซ่อนอยู่ในป่า 10 ได้ 25 คน มอบให้หลวงภิมุขมนตรีคุมนำส่งด้วยแล้ว จ.ศ. 1201 เลขที่ 142 ดังความว่า

๑ หนังสือขุนต่างตา มาถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวน ขอนำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ให้ทราบ ด้วยข้างข้าพเจ้าที่ขโมยพาไปเมืองไทรนั้น ข้าพเจ้าได้มีหนังสือขอขานมีท่านเสนาธิเบศร์ท่านพรหมภิบาลฯ แลหลวงเมือง ได้ช่วยชำระข้างให้ แลข้าพเจ้าจัดแจงให้ หลวงยกกระบัตรจะนะ ตนกูหลัง นายมัด ไพรมีชื่อคนที่รู้จักข้างเข้าไปสืบเสาะข้างที่เมืองไทรพบข้างเข้า แลหลวงยกกระบัตร ตนกูหลัง นายมัด มาแจ้งความแต่ท่านเสนาธิเบศร์ ท่านพรหมภิบาลฯ หลวงเมืองโปรดช่วยชำระให้ได้ข้าง เป็นข้างข้าพเจ้า ๒ ข้าง ข้าหลวงพาออกมาเมืองสงขลา แลไพร่ข้าพเจ้าบอกความแต่ข้าพเจ้าว่า ข้างข้าพเจ้าอยู่ที่พระจะนะ ข้าง ๑ ที่อ้ายฎีรามันข้าง ๑ เข้ากัน เป็นสองข้าง ข้าพเจ้าหาว่าเป็นประการใดไม่ ข้าพเจ้าขอรับประทานเอาข้างกับพวกนายเส้น นายเชียว

อนึ่ง คราวที่ชุมนุมอยู่ดงป่า ข้าพเจ้าจัดแจงคนไพร่ข้าพเจ้าในที่สุดรำได้ ๑๐๐ คน กับข้าหลวง ไพร่หลวงมนตรีเจ้ากรมฯ ไปเอาครัวเมืองไทรที่ชุมนุมอยู่นั้นได้ชายหญิงใหญ่น้อย ๒๕ คนสั่งให้หลวงพิมุขคุมลงมากกราบได้ละอองเท้าครั้งหลังมา ณ วัน ^๕/_{๑๐} ค่ำศก

(จ.ศ. 1201/142)

การปราบโจรสลัด

เนื่องจากเมืองนครมีบริเวณติดกับทะเลอ่าวไทยมีผู้คนมาค้าขายจึงพบโจรผู้ร้ายทางเรือเป็นสลัดปล้นเรือค้าขาย เช่น สลัดจีนมาเก๊า จีนไหหลำ เมืองนครศรีธรรมราชจึงได้รับสั่งให้เกณฑ์ทำกำปั่นเพื่อปราบปรามโจรสลัด ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานทำกำปั่นใหญ่เพื่อปราบโจรสลัด จ.ศ. 1218 เลขที่ 171 ดังความว่า

๑ สำเนาบอกด้วยส่งเงินเกณฑ์ทำกำปั่น

๑ ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชไชย มไหยสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยมีตราพระคชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปใจความว่า พวกจีนไหหลำ จีนมาเก๊าพากันเที่ยวตีเรือลูกค้าพาณิชย์ตามท้องทะเลเนื่องๆ เรือรบเรือไล่ซึ่งทำไว้แต่ก่อนเล็กย่อมกว่าเรืออ้ายเงินสลัด ทรงพระราชดำริเห็นว่าพวกจีนสลัดเที่ยวตีเรือลูกค้าอยู่ตามท้องทะเลทุกวันนี้ เรือใหญ่ เรือตระเวรฝ่ายเราถ้าใช้กำปั่นจึงจะข่มขีมนได้ กำปั่นที่กรุงเทพฯ พระมหานครกระทำขึ้นไว้หลายลำแต่หาพอไม่ หัวเมืองปากใต้ว่างราชการอยู่ ให้ขอแรงเลกสมบุตรหมื่นทนายทาสเชลย แลขุนหมื่นเลกเจ้าเมือง กรมการ ข้าเจ้าบ่าวนาย ต่อกำปั่นขึ้นไว้สำหรับบ้านเมือง กำปั่นนั้นให้ต่อยาวสิบสามวาสองศอก ปากกว้างสามวาศอก

เมืองนครมีจำนวนคนอยู่นอกจากส่วยขุนหมื่นพันแปดร้อยเก้าคน สมสามพันสองร้อยสิบสี่คน เข้ากันห้าพันยี่สิบสามคน เกณฑ์ทำกำปั่นสองพันคน

บุตรหมื่นห้าร้อยสี่สิบแปดคน ทนายห้าร้อยสามสิบคน ทาสเก้าร้อยสิบเอ็ดคน เชลยสามร้อยแปดสิบคน เข้ากันสองพันสามร้อยหกสิบเก้าคน เกณฑ์ทำกำปั่นแปดร้อยคน เข้ากันเกณฑ์ทำกำปั่นสองพันแปดร้อยคน ทำสองลำๆ ละพันสี่ร้อยคน

การซึ่งจะต่อกำปั่นนี้ ถ้าข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการคิดอ่านจัดแจงต่อทำที่หัวเมืองได้ ก็ให้เร่งรัดทำให้แล้ว ถ้าเห็นว่าต่อที่หัวเมืองไม่ได้ ก็ให้เข้าไปตั้งต่อที่กรุงเทพพระมหานคร จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อาภัยจัดแจงให้ทำ คนซึ่งเกณฑ์ทำนั้นติดทำไร่นา ทำมาหากินอยู่ไม่เข้าไปทำ

ก็ให้ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการเก็บเงินเข้าไปจ้างช่างที่กรุงเทพพระมหานครทำ เลกสมแลขุนหมื่นเอาคนละเจ็ดบาท เลกบุตรหมื่นทนายทาสเชลยคนละสามบาทสองสลึง ในตราพระคชสีห์มีเป็นหลายประการ ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้เรียกเงินค่าจ้างเกณฑ์ทำกำปั่นส่งเข้ามา ณ กรุงเทพพระมหานคร...

(จ.ศ. 1218/171)

เมืองนครศรีธรรมราชมีกองกำลังเรือเพื่อปราบโจรสลัด โดยมีกองเรือหลวงณรงค์ชลธิ์ ทำหน้าที่ออกตระเวนตามเกาะอ่าวเขตเมืองนครฯ และบนบกมีการจัดให้คนเฝ้าที่บ่อน้ำตามริมทะเล ถ้าโจรสลัดขึ้นตักน้ำจะได้คอยจับเรือโจรสลัดนั้น โดยหลวงณรงค์ชลธิ์ไล่จับเรือโจรสลัดตั้งแต่เกาะหลักไปจนถึงเกาะอ่างทอง และไล่ตามอีกหลายครั้งได้ตัวโจรสลัดจีน 5 คน และขุนหมื่นอำเภอที่ขนอมจับได้จีนที่บ่อน้ำ 10 คน ในใบบอกเมืองนครฯ บอกเรื่องส่งโจรสลัดที่ตระเวนจับมาได้ทางเรือ จ.ศ. 1218 เลขที่ 174 ดังความว่า

๑ สำเนาบอกด้วยส่งโจรสลัด

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหัยสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพลหมื่นเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยเงินแสงลูกค้าออกไปแต่กรุงเทพพระมหานครถึงเมืองนครเมื่อ ณ เดือนห้า ปีมะโรงอัฐศก แจ้งความข้าพระพุทธเจ้าว่าออกไปถึงบางตะพานทอดเรืออยู่ที่แม่รำพึงเรือโจรสลัดสองลำ เป็นเรือสี่ระประสมคนลำละหกคนเจ็ดคน ยิงเรือเงินแสงด้วยปืนคาบศิลา สิ้นตักน้ำตัก เงินแสงกับลูกเรือสามคนวิ่งลงน้ำขึ้นฝั่ง โจรสลัดทั้งสองลำขึ้นเรือเงินแสงเก็บเอาสิ่งของในเรือ แล้วโจรสลัดออกเรือไปพลากลางคืนเรือนั้นโจรสลัดหาเอาไม่ รุ่งขึ้นเข้าเงินแสงมาลงเรือ ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดเรือตระเวนใหญ่หน่อยห้าลำ กับปืนบะเรียม ปืนหลัก ปืนคาบศิลา กระสุนดินดำ เครื่องศาสตราวุธสำหรับเรือ คนนายไพร่ให้หลวงณรงค์ชลธิ์ออกตระเวนตามเกาะอ่าวแขวงเมืองนครแล้วข้าพระพุทธเจ้าได้จัดให้คนรักษาที่บ่อน้ำตามริมทะเล ถ้าโจรสลัดขึ้นตักน้ำให้คอยจับเอาตัวโจรสลัดให้ได้

ครั้น ณ วันเสาร์ เดือนหก แรมสิบสองค่ำ หลวงณรงค์ชลธิพวกเรือตระเวนไล่จับได้เรือจีนสลัดลำหนึ่ง ได้ตัวอายเงินสลัดห้าคนว่า เรือจีนสลัดนั้นใหญ่น้อยห้าลำเล่นไบบมาแต่ฝ่ายทักษิณ หลวงณรงค์ชลธิพวกเรือตระเวนอยู่ที่เกาะหลักเรือใหญ่อายเงินสลัดอยู่นอกลิก เรือลำน้อยเล่นมาใกล้เกาะ ครั้นเห็นเรือตระเวนหลายลำเล่นออกไปหาเรือใหญ่ เรือตระเวนไล่จับเอาเรือน้อยอายสลัดได้แล้วตามเรือใหญ่ออกไปถึงเกาะอ่างทอง จีนสลัดแล่นพ้นเกาะออกไปนอกลิกฝ่ายอุดรทั้งสี่ลำ แลอายเงินสลัดซึ่งจับได้มานั้นเข้าพระพุทธิเจ้าให้ถามอายเงินสลัดมีชื่อห้าคนให้การได้ความว่า จีนเตกลิมเป็นนายเรือศีระษณวน จีนนายเรือลูกเรือสิบสองคน บรรทุกฝางที่คลองวานไปจำหน่ายที่เมืองสิงหะโปรา

ครั้นจำหน่ายฝางเสร็จแล้วจีนเตกลิมนายเรือ เล่นเบี้ยเสียเก้าร้อยเหรียญ จีนเตกลิมไปคิดอ่านชักชวน จีนซุน จีนอังคิ อยู่ที่เมืองสิงหะโปรา จีนฉนวนายเรือปากปลามาแต่เมืองไหหลำจะมาเที่ยวเป็นสลัดเข้าทุนกันซื้อปืนใหญ่น้อย กระสุนดินดำ เครื่องศาสตราวุธสำหรับเรือ เรือปากปลาจีนฉวนเป็นนายเรือ ลูกเรือห้าสิบแปดคนลำหนึ่ง เรือตั้งกั้งจีนอังคิเป็นนายเรือ จีนลูกเรือสามสิบคนลำหนึ่ง เรือศีระษณวนจีนเตกลิม ซึ่งบรรทุกฝางไปจีนเตกลิมเป็นนายเรือ จีนลูกเรือห้าสิบคนลำหนึ่ง เข้ากันเรือสามลำ ครั้นจัดแจงเสร็จแล้ว จีนซุน จีนเตกลิม ไปขอหนังสือสำหรับเรืออังกฤษที่เมืองสิงหะโปราว่าเป็นเรือค้าขาย

ครั้น ณ เดือนห้า ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก ออกเรือมาพร้อมกันมาใกล้กับเมืองปาหัง เห็นเรือไหหลำเล่นอยู่ลำหนึ่งพร้อมกันไลัยเรือไหหลำให้ทอดสมอ เรือไหหลำก็ทอดสมอ แอบเรือเข้าทั้งสามลำ จับจีนไหหลำในเรือสิบคนมัดไว้ เอาของในเรือได้ยาฝิ่นสี่สิบก้อน ปันกันแล้วแก้มัดจีนในเรือปล่อยไปหาเอาเรือเอาคนไม่ ไซ้ใบเรือมาถึงหน้าเมืองปาหังทอดสมอหยุดอยู่ทั้งสามลำ จีนเตกลิมนายเรือกับจีนลูกเรือสี่คนเป็นห้าคน เอาสามปานเข้าไปซื้อกับข้าวของกินที่เมืองปาหัง

ครั้นเพลाप่าย จีนอาชุย จีนหะ จีนเต็ง จีนท่าย ลูกเรือสี่คนซึ่งไปด้วยกลับมาบอกว่า เจ้าเมืองปาหัง หยุดเอาจีนเตกลิมนายเรือไว้ว่าเป็นเงินสลัด ถ้าไม่เป็นเงินสลัดให้พาเรือเข้าไปค้าขายในคลอง พวกเพื่อนจีนนายเรือลูกเรือทั้งสามลำก่อนสมอไซ้ใบหนีมา เรือศีระษณวนจีนเตกลิมนายเรือ พระยาปาหังเอาตัวไว้ จีนซุนเป็นนายเรือมา มาถึงหน้าเมืองตรังกานูพบเรือตั้งกั้งลำหนึ่งไล่ทัน ขึ้นจับมัดจีนนายเรือลูกเรือเรือไว้เก้าคน ของในเรือมีข้าวสารประมาณสามเกวียน กระป๋องสิบตัว หมูสิบสี่ตัว เป็ดไก่สองร้อยเศษ กับปืนหลักสองบอก ปืนคาบศิลาสองบอก เอาหมูเป็ดไก่ปันกัน แต่กระป๋องนั้นเอาทิ้งน้ำเสีย แล้วถามจีนนายเรือลูกเรือซึ่งจับได้ว่าจะไปเป็นสลัดหรือถ้าไม่ไปจะฆ่าเสีย จีนนายเรือลูกเรือตั้งกั้งเก้าคนรับว่าจะไปเป็นสลัดด้วยกัน แล้วเอาเงินในเรือซึ่งจับได้ใส่เรือปากปลาลำจีนฉวนสี่คน เรือศีระษณวนจีนซุนสองคน เรือตั้งกั้งจีนอังคิสามคน เรือซึ่งจับได้ใหม่เอาเงินเดิมในเรือศีระษณวนจีนซุนลงหกคนเงินในเรือปากปลาจีนฉวนห้าคน เป็นสิบคนเอ็ดคน ให้จีนท่ายเป็นนายเรือลำหนึ่งเข้ากันกับเรือเดิมเป็นสี่ลำไซ้ใบมาแปดวัน พบเรือศีระษณวนน้อยลำหนึ่งสองเสาใบฉวนมีแจวสี่เล่มไล่ทันคนในเรือลงสามปานหนีเข้าฝั่ง เอาเรือได้ของในเรือข้าวสารประมาณห้าเกวียน ร่มสามร้อยคัน กับปืนคาบศิลาสองบอก ดาบสองเล่ม ข้าวสารนั้นเอาใส่เรือทั้งสี่ลำยังอยู่ที่ในเรือบ้าง

ป็น ดาบ เครื่องมือของอื่นหาเอาขึ้นไม้ จินซุนให้เงินอาชิน จินอาตก จินเค้ง จินเพ่ง จินหิ ห้าคน ลงเรือศิระษณวนน้อยซึ่งจับได้อีกลำหนึ่ง เข้ากันเป็นเรือห้าลำใช้ใบมาห้าวันพบเรือไทยสองลำ เรือแขกลำหนึ่ง แล่นมาแต่อุดรไถ่ยิงเรือไปพอเพลาค่าหาทันไม้ เรือศิระษณวนน้อยลำเงินอาชินกับเพื่อนสี่คนแล่นมาทางต้น

ครั้นรุ่งขึ้นเล่นตามเรือใหญ่ออกไปนอกกลีกลง เห็นเรือตระเวนสกัดอยู่ที่เกาะหลักหลายลำเรือตระเวนไล่ตามไปใกล้จึงเอาปืนเครื่องมือในเรือทิ้งน้ำเสีย พอเรือตระเวนไปถึง จับเอาตัวเงินอาชิน จินอาตก จินเพ่ง จินเค้ง จินหิมา แลเงินอาชิน จินอาตกนั้นว่าเป็นลูกเรือจินเตกกลิม บรรทุกฝางไปแต่คลองวาน จินเค้ง จินเพ่งเป็นลูกเรือออกไปแต่กรุงเทพฯพระมหานครขึ้นอยู่ที่เมืองสิงหะโปราไม่กลับมา จินหิเดิมมาอยู่ที่คลองวานไปกับเรือชาวเมืองสิงหะโปราซึ่งมาบรรทุกฝาง แจ้งอยู่ในคำให้การนั้นแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าได้เอาตัวเงินสลัดห้าคนกับคำให้การให้หมื่นจิตรภักดี หมื่นสิทธิสงครามคุมเข้ามา แลขุนหมื่นอำเภอก่อนที่ขอม ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าให้อยู่รักษาบ่อน้ำตามริมทะเล จับเงินมีชื่อชีสามบ้านขึ้นที่บ่อน้ำได้สิบคน ขุนไชยศิริถามเงินมีชื่อบอกว่าเงินสลัดไถ่ยิงชิงเอาเรือใหญ่ไป ขุนไชยศิริสงสัยเกลือกเป็นเงินสลัดมาหาที่บ่อตักน้ำ จึงเอาตัวเงินมีชื่อสิบคนส่งไปเมืองนคร ข้าพระพุทธเจ้าให้ถามเงินมีชื่อให้การว่า เมื่อ ณ เดือนสี่ปีเถาะสัปดาห์ จินหลักอยู่เมืองสิงหะโปราเป็นนายเรือตุงกั้ว ปากกว้างเจ็ดศอก ยาวเจ็ดวา สองเสา มิเกาะซีใช้ใบญวนลำหนึ่ง ปืนคาบศิลาห้าบอก จินลูกเรือสิบเอ็ดคน บรรทุกขามไปซารัมเข้าค้าขายที่ท่าทอง แล้วออกเรือกลับไปสองวัน เพลาเที่ยงพบเรือเงินสลัดสองลำเป็นเรือศิระษณะประสมสองเสา ใช้ใบญวนลำใหญ่ แจวสิบเล่ม คนในเรือประมาณสามสิบเศษ ลำน้อยแจวหกเล่มคนในเรือประมาณสิบสองคน ยิงด้วยปืนคาบศิลาสิบเอ็ดสิบสองนัด จินหลักนายเรือลูกเรือสิบคนลงสามบ้านหนีขึ้นฝั่ง แต่จันทายกกับลูกเรือคนหนึ่งหาหนีไม่ ยังอยู่ในเรือเงินสลัดเอาเรือไป ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ไปถามหลวงท่าทองกรมการ ตามคำเงินหลักเงินมีชื่อว่าได้มาค้าขาย หลวงท่าทองกรมการว่า จินหลักนายเรือลูกเรือมาค้าขายที่ท่าทองออกเรือไปเมื่อ ณ วันเดือนหก ขึ้นห้าค่ำ แลเงินมีชื่อสิบคนนั้นยังอยู่ที่เมืองนครว่าจะกลับไปเมืองสิงหะโปรา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๙ ค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก

(จ.ศ. 1218/174)

คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองใหญ่ในบรรดาหัวเมืองปักษ์ใต้มีขอบเขตหน้าที่ไม่เพียงเฉพาะการดูแลควบคุมกำลังพลภายในขอบเขตเมืองตนเองเท่านั้น ยังต้องควบคุมส่วยภาษี ต่อเรือรบควบคุมเมืองประเทศราช คือ ไทรบุรี และกลันตัน รวมทั้งเป็นเมืองท่าค้าขายจึงพบผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ จำเป็นต้องมีฝ่ายสื่อสารกับชาวต่างชาติเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการปกครอง โดยแบ่ง

ประเด็นแยกย่อยได้คือ การจัดการไพร่พลเรือน ส่วย ภาษี บรรณาการ การปราบปรามฝิ่น และ ขอบเขตและอำนาจหน้าที่พิเศษของเมืองนครศรีธรรมราช ดังนี้

การจัดการไพร่พลเรือน

การจัดการไพร่พลเรือนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีการจัดชนชั้นออกเป็น ไพร่ ทาส ซึ่งถ้าเป็นคนจีนที่เข้ามาอยู่ในสยามจะมีการจัดการโดยเรียกกระบวนการนั้นว่า การผูกปี้ข้อมือจีน ในยามเมื่อเกิดสงครามหรือหลังจากสงครามจบลง ไพร่ เหลยจะถูกเกณฑ์ส่งครัวไปยังที่ต่างๆ ปรากฏในใบบอกเกี่ยวกับการจัดการไพร่พลเรือน ดังนี้

1. ผูกปี้ข้อมือจีน

การเก็บเงินค่าผูกปี้ข้อมือจีนนั้น ราชสำนักสยามเก็บจากชาวจีนที่อายุ 20 ปีขึ้นไป เริ่มเก็บตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะคนชาติอื่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ใน แผ่นดินไทยไม่ว่าจะเป็น ลาว มอญ เขมร พม่า แวก ญวน หรือ จีนบางคน ที่เข้าสังกัดมูลนายจะได้รับการ สักข้อมือเป็นไพร่ แต่คนจีนส่วนใหญ่ได้รับการยกเว้น ราชสำนักสยามเห็นว่าไม่ยุติธรรมจึง เห็นสมควรหาวิธีให้คนจีนได้ตอบแทนราชสำนักบ้าง การผูกปี้ข้อมือเท่ากับเป็นการขึ้นทะเบียนคนจีน ด้วยวิธีการที่ใช้ด้ายผูกข้อมือแล้วตีครั้งตรงเงื่อนไข ดังปรากฏในเอกสารปลัดเลอก้าวช้ว่าคนจีนเสียค่าผูกปี้ 5 บาท ทุกสามปี แต่ในเอกสารครอเพ็ดกล่าวว่าคุณจีนเสียปีละ 2 บาท และยังเสียให้พนักงานผูกปี้อีก เพียงครึ่ง

ส่วนลูกหลานจีนเกิดในเมืองไทยได้รับการสักข้อมือเป็นไพร่ไม่ต้องเสียเงินค่าผูกปี้ ราชสำนักสยามได้เงินค่าผูกปี้จากคนจีน ปีหนึ่งประมาณ 200,000 บาท ปลัดเลอก้าวช้กล่าวว่าในต้น รัชกาลที่ 4 รัฐบาลเก็บเงินค่าผูกปี้ได้ถึง 2 ล้านบาท การผูกปี้ข้อมือจีนนับว่าเป็นผลดีกับราชสำนักทั้ง ในทางการปกครอง การเมือง และการเศรษฐกิจ เป็นการควบคุมคนจีนในเมืองไทยทางอ้อมรัฐบาลได้ ทราบจำนวนที่อยู่อาศัยของคนจีน และเป็นการดึงเอาชาวจีนมารับใช้ราชการตอบแทนบ้าง⁷⁶

การผูกปี้ข้อมือในเมืองนครศรีธรรมราชแต่ละครั้งนั้นกำหนดเริ่มจากราชสำนักสยามมี ตราพระคชสีห์ไปยังหัวเมือง สั่งให้สักข้อมือไพร่พลเมืองไทยและคนต่างประเทศ คือ ลาว มอญ เขมร พม่า ญวน แวก ส่วนชาวจีนใช้การผูกปี้โดยส่งดวงตรานามเมือง ดวงตรารูปม้าน้ำดวงสำหรับใช้ในการ ประทับครั้งข้อมือจีนมาด้วย โดยมีอัตราเก็บค่าผูกข้อมือ “คนละหนึ่งตำลึง” แต่ถ้าบุตรจีนหลานจีนที่ สักข้อมือแล้วนั้นถึงยังเป็นจีนนั้นมิได้เก็บค่าผูกปี้ข้อมือ โดยการผูกปี้ข้อมือจีน ในปี จ.ศ. 1218 (พ.ศ.

⁷⁶ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2325 – 2394

เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2561), 228.

2399) เมืองนครศรีธรรมราชได้สำรวจและสรุปยอดชาวจีนได้ทั้งหมด 769 คน แบ่งเป็นชาวจีนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช 613 คน จีนจรลุกค้า 156 คน รวมเงินส่ง 1,605 เหรียญ คิดเป็นเงิน 38 ชั่ง 9 ตำลึง ปรากฏในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินปีจีนจำนวน 1,605 เหรียญมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 173 ดังข้อความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรรการมหาบุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายยังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยมีตราพระคชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปใจความว่า มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เสนาบดี มีตราออกไปทุกหัวเมืองว่า ไพร่พลเมืองมีคนไทยในประเทศแลคนต่างประเทศ คือ ลาว มอญ เขมร พม่า ญวน แยก คนทั้งปวงนี้พึงพาอาศัยอยู่ในหมวดใดกรรมใด ยกให้สักข้อมือหมายหมู่ไว้ทุกคน เพราะเป็นคนคงอยู่ในประเทศ มีราชการทัพศึกสงครามก็โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เกณฑ์ไปสู้รบฆ่าศึกศัตรู ถ้าไม่มีราชการทัพศึกก็ให้จัดเป็นเวรผลัดเปลี่ยนกันมาทำการพระนครเสมออยู่ทุกเดือน แต่เงินที่เป็นไพร่พลคนนอกประเทศซึ่งเข้ามาพึ่งพาอาศัยแผ่นดินอยู่ ณ กรุงเทพพระมหานครที่ไม่ได้เข้าพึ่งพักหาญลนายนอมให้สักข้อมือมีมาก เทียวทำมาหากินอยู่ ปีละเสสัปดาห์ถึงกำหนดจะได้ขอแรงเงินมาทำการคนละเดือนตามแบบอย่างแต่ก่อน ได้ส่งดวงตรานามเมืองดวงหนึ่ง ตรารูปม้าน้ำดวงหนึ่ง ออกไปให้ข้าพระพุทธเจ้าแลกรรมการพร้อมกันตีตราประจำครั้งข้อมือเงิน ให้ขับไล่เงินมีบุตรภรรยาตั้งบ้านเรือนคงเมืองแลเงินลูกค้าจีนจรในแขวงจังหวัดบ้านเมืองให้สิ้น กำกับกันผูกข้อมือเงิน เรียกเอาเงินค่าแรงเงินคนละตำลึง แต่บุตรเงินหลานเงินที่สักข้อมือแล้วนั้นถึงยังมีเพศเป็นเงินอยู่ก็อย่าให้เก็บเอาเงินผูกข้อมือเลย มีข้อความในท้องตราพระคชสีห์ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปเป็นหลายประการ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมทุกประการแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ หลวง ขุน หมื่น นายบ้าน นายอำเภอขับไล่เงินซึ่งตั้งบ้านเรือนโรงร้านแลเงินลูกค้าจีนจร มาผูกข้อมือตราประจำข้อมือเงินเรียกเอาเงินค่าแรงคนละตำลึง เป็นจำนวนเงินตั้งบ้านเรือน ๖๑๓ คน จีนจรลุกค้า ๑๕๖ คน เข้ากัน ๗๖๙ คน ส่งเงินเหรียญ ๑,๖๐๕ เหรียญ คิดเหรียญละหกสลึงเจ็ดหุน เงินย่ำไป ๕๑๗ ย่ำไปคิดย่ำไปละสามสลึงเป็นเงินตรา ๓๘ ชั่ง ๙ ตำลึงผูกข้อมือเสร็จแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าแลกรรมการได้เอาเงินเข้ากลักหกกัก ปิดตราบัวประจำครั้ง ให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามา แลตราตีครั้งประจำข้อมือเงิน ตรานามเมืองดวงหนึ่ง ตรารูปม้าน้ำดวงหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าแลกรรมการ ได้ส่งเข้ามาด้วยแล้ว

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะโรงอัฐศก ๒๓

(จ.ศ. 1218/173)

2. การเกณฑ์ส่งครัว

2.2 ครัวแขกเมืองสตูล ครัวหรือกำลังพลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นสำคัญมาก ในปี พ.ศ. 2382 ตนกูเดหว้าเจ้าเมืองสตูล ได้มีหนังสือ ถึงเจ้าคุณแม่ทัพ (เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์) เพื่อขอรับคนของเมืองสตูลที่ตกค้างในเมืองนครฯ 14 ครัว รวมจำนวน 64 คน ซึ่งเคยไปขอครัวหลายครั้งแล้วแต่พระเสน่หามนตรีมิได้ให้กลับมายังเมืองสตูล ตนกูเดหว้าจึงได้มีหนังสือถึงเจ้าคุณแม่ทัพเพื่อช่วยเหลือ ในใบบอกตนกูเดหว้า เจ้าเมืองสตูล ถึงเจ้าคุณแม่ทัพอนุญาตให้ไปรับครัวแขกที่ตกค้างอยู่เมืองนครฯ รวม 14 ครัว จำนวน 68 คน กลับคืนไปเมืองสตูล จ.ศ. 1201 เลขที่ 141 ดังข้อความว่า

๑ ข้าพเจ้าตนกูเดหว้า ผู้ว่าราชการเมืองสตูล ขอบอกปรนนิบัติมายังท่านพระรัตนโกษา ขอได้นำกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพให้ทราบ ด้วยครัวแขกสตูล ละงู พกญาติพี่น้องของข้าพเจ้าซึ่งตกค้างอยู่ที่เมืองนครนั้น ข้าพเจ้ากราบเรียนขอได้ละองเท่าเจ้าคุณแม่ทัพโปรดเกล้าฯ ให้ให้ข้าพเจ้าแต่งคนเข้าไปรับเอา พาไปไว้ที่สตูลตามเดิม คน ๑๔ ครัว ชายหญิงใหญ่น้อย ๖๘ คนนั้น ข้าพเจ้าได้จัดแจงให้หวนอมซึ่งเป็นที่รองเมืองกับอาเกมพอ เข้าไปรับเอาครัวที่เมืองนครแต่เดือนสิบ ข้างแรม ปีกุน เอกศก หวนอมอาเกมพอเข้าไปถ้าจะเอาครัวที่เมืองนคร แต่ ณ เดือน ๑๐ มาจนสิ้นเดือนเดือนยี่ ก็ไม่ได้ครัว

ครั้นเดือนสามอาเกมพอกลับออกไปแต่เมืองนคร ได้แต่เมียแลลูกอาเกมพอครัวหนึ่ง ที่อาเกมพอครัวหนึ่ง เป็นสองครัว ชายสูงใหญ่น้อย ๙ คน แลอาเกมพอแจ้งแก่ข้าพเจ้าว่า หวนอมอาเกมพอถ้าอยู่จะเอาครัวที่เมืองนครทั้งสี่เดือนนั้น อาเกมพอไปหาพระเสน่หามนตรีเดือนละ ๒๑ , ๒๒ ครั้ง

ครั้นไปหาพระเสน่หามนตรีฯ ถามอาเกมพอว่าจะไปเมื่อใด อาเกมพอว่าตามแต่จะโปรด โปรดให้ไปเมื่อใดก็จะกราบลาไป ไปหาที่ใดพระเสน่หามนตรีถามอาเกมพอๆ ก็ว่าอย่างนั้นทุกครั้ง ครั้น ณ เดือนสามข้างขึ้น อาเกมพอไปหาพระเสน่หามนตรีถามอาเกมพอว่าจะไปอยู่ที่ไหน อาเกมพอว่าไม่รู้ก็จะอยู่ที่สตูล จะไปอยู่ที่ปิลิส พระเสน่หามนตรีก็มีหนังสือให้ขุนต่างตาเมืองนคร พาอาเกมพอ ครัวเมียของอาเกมพอครัวหนึ่ง กับครัวพี่ของอาเกมพอครัวหนึ่งมาเป็นสองครัว เป็นคนชายหญิงใหญ่น้อยเก้าคน มาถึงกลางทางอาเกมพอก็หลีกตัวออกจากขุนต่างตาเสีย พาครัวมาอยู่สตูลได้สองครัว แต่หวนอมกับครัวญาติพี่น้องของข้าพเจ้ายังอยู่ที่เมืองนคร ๑๒ ครัว เป็นคนชายหญิงใหญ่น้อย ๕๙ คนนั้น ข้าพเจ้าเป็นจนด้วยเกล้าฯ อยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้พาพวกญาติพี่น้องข้าพเจ้า กลับคืนไปอยู่เป็นข้าทำราชการ ฉลองพระเดชพระคุณ ได้เท่าเจ้าคุณที่สตูลสืบไปตามเดิม ก็เพราะบารมีบุญได้ละองเท่าเจ้าคุณโปรดเกล้าฯ ผมฉันสัตว์ผู้ยากก็มีแต่ได้เท่าเจ้าคุณเป็นที่พึ่ง เป็นทั้งบิดามารดา ทั้งเป็นเจ้านายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหามิที่พึ่งถึง ๒ ถึง ๓ หามิได้แล้ว ข้าพเจ้าจะได้ตั้งตัวทำราชการสืบไปก็เพราะพระบารมีบุญได้เท่าเจ้าคุณปกเกล้าฯ ผม

ข้าพเจ้าขอกราบเท่าปรนนิบัติมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นสิบสองค่ำ ปีกุนเอกศก

(จ.ศ. 1201/141)

2.3 เกณฑ์คร่าวเพื่อการทัพเมืองไทรบุรี เมื่อเกิดกบฏเมืองไทรบุรีขึ้น เมืองผู้มีหน้าที่ดูแลคือนครศรีธรรมราชมีหน้าที่จะต้องปราบปรามเหตุการณ์ จึงได้เกณฑ์เลกเมืองนครฯ ไปให้พระยาไทรบุรี ใช้ในการสงคราม โดยเร่งขอมารจำนวน 500 พระเสน่หามนตรีให้นายกองนายหมวดจัดแจงให้เร่งรีบหาคนได้แล้วส่งมาก่อนจำนวน 235 คน โดยให้หมื่นจิตเป็นนายร้อยคุม 120 คน ให้นายสุดเป็นนายร้อยคุม 115 คน ในใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงพระยาอภัยพิพิธ บอกส่งคนไปใช้ในราชการทัพเมืองไทร จ.ศ. 1201 เลขที่ 172 ดังความว่า

๑ ข้าพระเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรมาให้เรียนท่านพระยาอภัยพิพิธให้ทราบ ด้วยเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการมีหนังสือไปถึงข้าพระเจ้าเป็นใจความว่า พระยาไทรบอกมาว่าคนเมืองนคร เมืองพัทลุง ซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทรหลบหนีมา ราชการที่เมืองไทรยังมีอยู่มาก จะเร่งจัดแจงเสียให้แล้วในเดือนเก้านี้ จะต้องเกณฑ์เอาเลกเมืองนคร เมืองพัทลุงออกไปเพิ่มเติมให้พระยาไทรใช้สอยอีก

แลที่เมืองพัทลุงนั้นได้ให้ท่านพระยาอภัยพิพิธยกขึ้นมาคอยเร่งเลกเมืองนคร เมืองพัทลุง อยู่ที่เมืองพัทลุงแล้ว แต่เลกเมืองนครนั้นให้หลวงชาญชลมารคถือหนังสือมาเร่ง ให้ข้าพระเจ้าแบ่งเกลยเกณฑ์เอาทุกกองทุกหมวด ให้ได้ ๕๐๐ คน เร่งยกมาส่งท่านพระยาอภัยพิพิธที่เมืองพัทลุงโดยเร็ว ในหนังสือมีข้อความเป็นหลายประการ

แลการซึ่งหาเลกส่งมานั้นเน้นเข้ามา ด้วยข้าพเจ้าไปเมืองท่าทองเพ็งมาถึงเมืองนครเมื่อ ณ วัน ๒ ค่ำ ได้ให้เร่งนายกองนายหมวดจัดแจงให้เร่งรีบหา คนซึ่งได้แล้วข้าพระเจ้าเอาส่งมาก่อน ให้หมื่นจิตเป็นนายร้อยคุม ๑๒๐ คน ให้นายสุดเป็นนายร้อยคุม ๑๑๕ คน เข้ากัน ๒๓๕ คน ข้าพเจ้าให้นายแก้วคุมมาส่งครั้งหนึ่งก่อน ได้เดินมาแต่ ณ วัน ๖ ค่ำ

แลหลวงภักดีโยธา ขุนไชยเสนา ผู้เกณฑ์เลกแจ้งความแก่ข้าพระเจ้าว่า เลกเมืองนครหนีตาทัพเมืองไทร หลวงภักดีโยธา ขุนไชยเสนา ได้ส่งให้ขุนปริยาบาญ ขุนศรีเดชะ พามาเมืองพัทลุง นายด้วงบุตรขุนทิพรองอลอง ๑ นายศรีนวง ๑ นายคุม ๒ คน ไพร่ ๕๐ คน ขุนไชยเสนาพามาส่ง ขุนปริยาบาญ ขุนศรีเดชะที่เมืองพัทลุง นายแดง นายคุม ๑ ไพร่ ๑๘ คน เข้ากันนายไพร่คนหนีตาทัพเมืองไทรส่งมาอยู่ที่เมืองพัทลุงแล้ว ๗๑

แลพวกไพร่ซึ่งหนีตาทัพมานั้นหาตัวหลบหนีไม่ได้ตัวบ้าง ได้แต่บุตรภรรยาว่าตัวยังไม่มาถึงก็มี ข้าพเจ้าให้เกาะคุมเร่งรัดกันอยู่ คนซึ่งยังค้างอยู่ไม่ครบ ๕๐๐ ตามเกณฑ์นั้น ข้าพระเจ้าได้ให้เร่งนายกองนายหมวดจัดแจงให้หากวดขันอยู่หนักหนา ข้าพเจ้าจะให้คุมรีบตามมา

แลซึ่งข้าพเจ้าบอกมาทั้งนี้ผิดชอบอย่างไร ขอเจ้าคุณช่วยอนุเคราะห์เมตตาข้าพเจ้าด้วย บอกรมา ณ วัน ๖ ค่ำ ปีกุนนักษัตรเอกศก ๑

(จ.ศ. 1201/172)

การเกณฑ์ครัวบางครั้งส่งไปยังเมืองข้างเคียงเพื่อราชการต่างๆ เช่น พระยาอภัยพิพิธ พัทลุงได้รับครัวจากพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เมืองนครฯ จำนวน 235 คน โดยมีคนหนี 4 คน ป่วย 3 อยู่รักษาคนป่วย 2 คน รวมไม่ได้เดินทางถึงพัทลุง 9 คน สรุปรยอดเดินทางถึงเมืองพัทลุง 226 คน ส่งไปเมืองพัทลุงโดยการส่งคนนั้นจะต้องมีการเขียนบัญชีทางว่าสรุปรยอดจำนวนคนพร้อมด้วย ดั่งในใบบอกพระยาอภัยพิพิธ เมืองพัทลุง ถึงหลวงทิพอักษรให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพพระเสน่หามนตรี ส่งเลิกที่เกณฑ์จากเมืองนครฯ ส่งยังเมืองพัทลุงได้รับไว้แล้ว จ.ศ. 1201 เลขที่ 228 ความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระยาอภัยพิพิธ บอกรายงานท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรากรมพระกลาโหม ขอได้นำขึ้นกราบเรียนแต่เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ ด้วยพระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าเมืองนคร มีหนังสือมาถึง ข้าฯ ว่าพระเสน่หามนตรี ให้นายแก้วคุมเลิกเมืองนครสองร้อยห้าสิบคน ส่งขึ้นมายังเมืองพัทลุงและเลิกสองร้อยสามสิบห้าคน หนีสี่คน ป่วยสามคน อยู่รักษาคนป่วยสองคน เข้ากันเก้าคน คงมาถึงเมืองพัทลุงสองร้อยยี่สิบหกคน จำนวนเลกมิแจ้งอยู่ในทางว่าวและหนังสือพระเสน่หามนตรีผู้ว่าที่เจ้าเมืองนครนั้นแล้ว ข้าฯ ได้เอาทางว่าวหนังสือบอกพระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าเมืองนครมอบให้หมื่นรักเกรียคุ่มเข้ามาด้วยแล้ว ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ข้าพเจ้าบอกมา ณ วันเดือนแปด ทุติยสาร ขึ้นสิบสามค่ำ ปีกุนเอกศก ๑๗

(จ.ศ. 1201/228)

เมื่อสงครามไทรบุรีจบลงไพร่พลเมืองนครฯ เมืองพัทลุงบางส่วนได้หลบหนีไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองตะโก จึงได้มีการสืบหาสักขาระ แบ่งออกเป็นข้าพระองค์ เฉลิมวงศ์ 28 คน เลขสักขาระ 62 คน คนเมืองนครฯ 53 คน คนเมืองพัทลุง 18 คน รวม 161 คน และให้หลวงนาคุมส่งไปยังเมืองสงขลา ส่วนครัวชาวเมืองไทรบุรีมีถูกกวาดต้อนมากี่ถูกเกณฑ์ลงเรือเข้าไปยังกรุงเทพฯ ในใบบอกพระศรีราชสงครามถึงหลวงทิพอักษรให้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องเลิกเมืองนครฯ เมืองพัทลุงที่เกณฑ์ไปทัพเมืองไทรหลบหนีไปอยู่ที่เมืองไชยาและครัวแขกเมืองไทร เมืองตรัง เมืองละงู หลบหนีไปอยู่เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง และตะกั่วป่า จ.ศ. 1201 เลขที่ 175 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระศรีราชสงครามรามภักดีปลัด พระราชานุชิตผู้ช่วยราชการ หลวงพิไชยภักดียกกระบัตร บอกรายงานท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรากรมพระกลาโหม ขอได้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการให้ทราบ ด้วยอยู่ ณ วันเดือนแปดตุติยสาร ขึ้นค่ำหนึ่ง หลวงพิไชยภักดียกกระบัตร ถือนหนังสือมาถึงข้าพเจ้าใจความว่า พระยาไทรบอกมาว่าเลิกเมืองนคร เมืองพัทลุงสักขาระซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทร ที่หลบหนีมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตาม ณ แขวงเมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองตะโก จึงให้หลวงยกกระบัตรมาสืบเสาะจับเอาตัวเลิกเมืองนคร เมืองพัทลุง ซึ่ง

หนีทัพมาแต่เมืองไทร ส่งไป ณ เมืองสงขลา ถ้าหลวงยกกระบัตรมาถึงแล้ว ให้ข้าพเจ้ากรมการช่วยหลวงยกกระบัตรสืบจับเอาตัวเลกเมืองนคร เมืองพัทลุงส่งไป ณ เมืองสงขลาให้ได้จงเสร็จสิ้นเชิงอย่าให้แอบแฝงอยู่ตามแขวงตามอำเภอจนคนหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว

อนึ่ง พระยาไชยามีหนังสือให้หลวงวังถือไป ณ เมืองสงขลา ว่าคร้วแขก ณ เมืองไทรเมืองตรัง เมืองละงู หลบหนีมาอยู่ ณ เมืองกลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า จึงมีหนังสือตอบไปให้พระยาไชยา แลเจ้าเมือง กรมการเมืองกลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า ชำระคร้วแขกส่งลงมา ณ เมืองไชยา ถ้าพระยาไชยาส่งคร้วแขกมาถึงเมืองไชยาแล้ว ให้ข้าพเจ้ากรมการจัดแจงเรือแลคนส่งคร้วแขกเข้าไป ณ กรุงเทพมหานคร เสียในฤดูลมนี้อย่าให้ค้างมรสุมลมไปได้ แล้วให้ข้าพเจ้ากรมการบอกจำนวนคร้วซึ่งพระยาไชยาส่งมาถึง ณ เมืองไชยาชายฉกรรจ์สามโนคร้วเท่าไร ส่งมาถึงวันไร ให้บอกไปให้แจ้งจงทุกคร้วนั้น ข้าพเจ้าได้ทราบทุกประการแล้ว

ครั้นหลวงยกกระบัตรมาถึงเมืองไชยาข้าพเจ้าจะเอารายชื่อคนตำบลบ้าน เลกเมืองนคร เมืองพัทลุง ซึ่งหลบหนีมาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ แขวงเมืองไชยากับหลวงยกกระบัตรก็หาได้ไม่หลวงยกกระบัตรแจ้งความกับข้าพเจ้าว่า พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรีมีหนังสือให้หลวงยกกระบัตรถือมาให้เอาบัญชีแต่หลวงเทพพิทักษ์ หลวงยกกระบัตรมาถึง ณ เมืองไชยาได้สองวันหลวงเทพพิทักษ์จึงมาถึงหลวงยกกระบัตร แลกรมการปรึกษาพร้อมกันขอบัญชีเลกซึ่งหลบหนีกับหลวงเทพพิทักษ์ฯ ชัดต่อไปอีกว่าบัญชีเลกเมืองนคร เมืองพัทลุง ซึ่งมาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ แขวงเมืองไชยาอยู่กับหลวงภักดีโยธาดอกหามีอยู่กับหลวงเทพพิทักษ์ไม่ หลวงเทพพิทักษ์คุมแต่เลกพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์กับเลกสักชำระ ข้าพเจ้าหาตัวนายกองนายหมวด ซึ่งคุมเลกเมืองนครเมืองพัทลุง มาชำระไล่เลียงถามเอาบัญชีเลกเมืองนคร เมืองพัทลุงซึ่งต้องเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทรครั้งนี้ นายกองนายหมวดแลหลวงเทพพิทักษ์ให้บัญชีกับข้าพเจ้าว่า

เป็นคนข้าพระองค์เฉลิมวงศ์ ยี่สิบแปดคน เลกสักชำระหกสิบสองคน คนเมืองนครห้าสิบสามคน คนเมืองพัทลุงสิบแปดคน เข้ากันร้อยหกสิบเอ็ดคน

ข้าพเจ้าเร่งเอาตัวเลกกับนายกอง นายหมวด แลหลวงเทพพิทักษ์ฯ หาได้ตัวเลกเอามาส่งบ้าง ที่ไม่ได้ตัวเลกเอาแต่บุตรภรรยา มาส่งบ้าง ข้าพเจ้าชำระไล่เลียงคนซึ่งหนีทัพตามที่ได้ตัวมาส่งแล้วเป็นรายมิได้ตัว

บุตรภรรยาว่ามีผู้มาบอกว่าตายที่เมืองไทร ข้าพระองค์เฉลิมคนหนึ่ง เลกสักชำระสี่คน คนเมืองนครสี่คน คนเมืองพัทลุงคนหนึ่ง เข้ากันสิบคน

ว่ายังอยู่ที่เมืองไทรข้าพระองค์เฉลิมวงศ์สองคน เลกสักชำระสามคน คนเมืองนครสองคน คนเมืองพัทลุงคนหนึ่ง เข้ากันแปดคน เข้ากันสิบแปดคน

มาไม่ถึงบ้านเรือนไม่รู้ว่าเป็นประการใด เลกสักชำระสองคน คนเมืองนครสี่คน คนเมืองพัทลุงห้าคน เข้ากันสิบเอ็ดคน

มาถึงบ้านเรือนแล้วหลบหนีต่อไปอีก เลกสักชำระคนหนึ่ง คนเมืองนครเจ็ดคน เข้ากันแปดคน เข้ากันข้าพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์สามคน เลกสักชำระสิบคน คนเมืองนครสิบเจ็ดคน คนเมืองพัทลุงเจ็ดคน เข้ากันสามสิบเจ็ดคน คงได้ตัว

ข้าฯ จัดแจงเรือให้หลวงนา คุมลงมาส่ง ณ เมืองสงขลาครั้งนี้ ข้าพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์สี่คน เลกสักชำระสิบเก้าคน คนเมืองนครยี่สิบห้าคน คนเมืองพัทลุงสองคน เข้ากันหาสิบคน เข้ากันแปดสิบเจ็ดคน

แต่เลกเมืองนคร เมืองพัทลุงสักชำระ ซึ่งหลบหนีไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ แขวง เมืองหลังสวน เมืองตะโก ข้าพเจ้าได้จัดให้หลวงไชยสงครามรองปลัด ไปชำระอยู่แล้วยังหาได้ส่งตัวเลกเข้ามาไม่ ถ้าข้าพเจ้าชำระคนเมืองนคร เมืองพัทลุงเลกสักชำระที่เมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองตะโก ภายหลังได้อีกมากน้อยเท่าใด ข้าพเจ้าจะจัดเรือแลคนคุมลงมาส่งครั้งหลัง แต่คร้วแขกเมือง ไทร เมืองตรัง เมืองละงู ซึ่งจะส่งลงมาแต่ ณ เมืองกลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า นั้น พระยาไชยามีหนังสือลงมาถึงข้าพเจ้าว่าจะส่งลงมาใน ณ วันเดือนแปด ทูตยาสาธ ข้างแรม ข้าพเจ้าจัดแจงเรือแลคนไว้พร้อมสรรพแล้ว

ถ้าคร้วแขกลงมาถึง ณ เมืองไชยาวันไหนเป็นคร้วฉกรรจ์ชายหญิงรุ่นเล่นจูงอุ้มมากน้อยเท่าใดได้คุมคร้วแขกเข้าไป ณ กรุงเทพมหานคร เรือได้ออกใช้ไปวันไหนข้าพเจ้าจึงจะบอกลงมาให้ทราบมิควรแล้วแต่จะโปรด

บอกมา ณ วัน ๑๕ ค่ำ ปีกุนนักษัตรเอกศก

(จ.ศ. 1201/75)

การส่งคร้วแขกเนื่องจากสงครามเมืองไทรบุรี ซึ่งรวบรวมอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชมายังกรุงเทพฯ นั้นในเอกสารพบอยู่ถึง จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383) พระเสนาหามนตรีได้ให้นายปานคุมคร้วแขกฝากลงเรือจันทกาว จำนวน 45 คน นายโตมากับเรือจันทกาว จำนวน 11 คน รวมส่งแขกเมืองไทรบุรีไปยังกรุงเทพฯ ครั้งนี้ 56 คน ในใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายปานคุมแขกมากับเรือจันทกาวและให้นายโตคุมมากับเรือจันทกาว รวม 56 คน จ.ศ. 1202 เลขที่ 180 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสนาหามนตรี บอกมายังนายศรีวิชัย ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยโปรดมีหนังสือให้หมื่นเทพถือไปนั้น ข้าพเจ้าได้ทราบทุกประการแล้ว ซึ่งโปรดเมตตาข้าพเจ้าพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ เรือซึ่งหมื่นเทพออกไปบรรทุกคร้วนั้น หมื่นเทพยังจำหน่ายสินค้าอยู่จำหน่ายสินค้าเสร็จแล้วจึงจะได้เข้ามา แลเรือลูกค้าซึ่งไปค้าขายที่เมืองนครจะเข้ามา ณ กรุงเทพมหานครสองลำ ข้าพเจ้าได้จัดแขกตามบัญญัติซึ่งโปรดให้ออกไป ได้ส่งเข้ามาฝากเรือจันทกาว ให้

นายปานคุมเข้ามาขายหญิงใหญ่น้อย ๔๕ คน มาเรือเงินเตกให้นายโตคุมมาแขกขายหญิงใหญ่น้อย ๑๑ คน เข้ากัน ๕๖ คน ข้าพเจ้าได้เขียนรายชื่อแขกส่งเข้ามาใบหนึ่งแล้ว

แลแขกตามรายชื่อโปรดให้ส่งเข้ามายังค้ำงอยู่ ข้าพเจ้าจะส่งเข้ามากับเรือหมื่นเทพ การตามโปรดมีหนังสือไปนั้นข้าพเจ้าจะบอกเข้ามากับหมื่นเทพครั้งหลัง

บอกมา ณ วัน ๕^{๑๕} ค่ำ ปีชวดโทศก ๑^{๑๓}

(จ.ศ. 1202/180)

การเกณฑ์คนนั้นมักจะมีผู้ที่หลบหนีการเกณฑ์โดยเฉพาะการเกณฑ์ไปการสงคราม ซึ่งเมื่อเกิดเหตุการณ์หลบหนีเกิดขึ้นผู้ช่วยในการหลบหนีในที่นี้คือชาวจีนผู้ช่วยส่งคนหนีราชการทัพเมืองไทรบุรี จะถูกส่งไปดำเนินคดียังกรุงเทพฯ ต่อไป ดังในใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ บอกส่งเรือ 2 ลำ ส่งเรือเงิน เรือพายส่งคนหนีกองทัพเมืองไทร จ.ศ. 1201 เลขที่ 168 ความว่า

๑ จดหมายมายังท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรา ด้วยข้าพเจ้าได้ส่งเรือซึ่งพระเสนานู ชิตเอาออกมาแต่กรุง ให้นายปานคุมมาลำหนึ่ง นายพูนคุมมาลำหนึ่ง ได้บอกมาราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ด้วยรายฝืนชำระเมืองนคร กับส่งเงินเรือพายส่งคนหนีราชการทัพเมืองไทร ให้นายคงถือมาความแจ้งมาในหนังสือนั้นแล้ว ถ้าหนังสือบอกมาจะขัดข้องอย่างไร ให้ท่านช่วยอนุเคราะห์ด้วยการสั่งใดชัดใจมาที่ท่าน แลกระปี่ของท่านนั้นข้าพเจ้ากลับไปเอามาดูยังหาได้ทำไม่ ได้จัดแจงให้เร่งทำอยู่

จดหมายมา ณ วัน ๖^{๑๘} ค่ำ ปีกุนเอกศก ๑^{๑๓}

(จ.ศ. 1201/141)

ส่วย ภาษี

การเก็บส่วยและภาษีที่ปรากฏเป็นการจัดเก็บเพื่อส่งไปยังกรุงเทพฯ พร้อมทั้งบอกรายงานแจ้งไปในใบบอก ส่วยและภาษีที่พบได้แก่ ส่วยรังนก ส่วยตีบุก อากรเตาสูรา ภาษีปากเรือ ภาษีไม้ เงินทางข้าว ส่วยผลกระวาน เกณฑ์ไม้รางปืน ภาษีเกลือ และรงส่วย ดังนี้

1. ส่วยรังนก

บริเวณทั้งในเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองประเทศราชในการดูแลมีพื้นที่เกาะที่พบรังนก ซึ่งทำให้มีการทำสัมปทานรังนกให้คนมารับทำส่วยผู้ที่รับทำ เช่น พระยาไทรบุรีตนกูอาหุ่ม ทำ 7 เกาะ ตวันเสดดูเสนทำที่ปลิส 8 เกาะ โดยจะต้องจ่ายเงินค่าส่วยปีละ 3 พันเหรียญ ตามกำหนดในช่วงเดือน 4-5 และยังมีชาวจีนมารับทำส่วยรังนก ในใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องทำส่วยรังนก จ.ศ. 1202 เลขที่ 188 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรายนายศรีวิชัย ขอนำกราบเรียน ให้ทราบ ด้วยส่วยรังนกจำนวนปีชวดโทศก ข้าพเจ้าให้หลวงภักดีสงครามซึ่งอยู่ที่เมืองไทร หลวงกรมลูก นายศรีใหม่ นายทองเดช ไปคิดกับตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน ผู้ใดจะรับทำให้ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันจัดแจงให้ทำต่อไป หลวงกรมลูก นายศรีใหม่กลับมาแต่เมืองไทรแจ้งความแก่ข้าพเจ้า ว่าส่วยรังนกนั้นได้คิดอ่านกับตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน จึงตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน รับจัดแจงทำส่วยรังนก ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน ว่าครั้งจะรับทำให้เท่ากับเขตอาไ้ทำขาดทุน ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันรับทำแต่ ๓ พันเหรียญ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันแบ่งให้คู่วันเสตอุเสนจัดแจงทำที่ปลิส ๘ เกาะ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน จัดแจงให้ทำ ๗ เกาะ เป็น ๑๕ เกาะ เงินส่วยปีละ ๓ พันเหรียญ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันทำหนังสือรับทำส่วยรังนกไว้กับหลวงภักดีสงคราม หลวงกรมลูก นายศรีใหม่ ตามทำเนียมซึ่งรับทำส่วยรังนกแต่ก่อน กำหนดเดือน ๔ เดือน ๕ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันจะส่งเงินส่วยรังนกเข้ามาให้ครบ

ข้าพเจ้าได้ส่งสำเนาแปลหนังสือตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน ซึ่งรับทำส่วยรังนกเข้ามา

บอกราย ณ วัน ๙ คำ ปีชวดโทศก ๑

(จ.ศ. 1202/118)

2. ส่วยตึก

เมืองพังงามีการส่งส่วยตึกโดยพระสุนทรเป็นผู้รับทำในเขตเมืองพะงา (พังงา) ต่อมา มีชาวจีนเกาะหมาก ชื่อจิ้นสาม จิ้นเม้ง และพระยาถลางมาประมุขทำส่วย พระยาถลางประมุขได้ ส่วนจิ้นสาม จิ้นเม้ง ได้ทำส่วยที่ปากลาวเขตเมืองนครฯ บริเวณติดกับเมืองพังงาแทน และจิ้นเม้งได้รับ แต่งตั้งเป็นหลวงปัจจิมธานีในเวลาต่อมา ในใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดน กับเมืองถลาง เมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม จ.ศ. 1202 เลขที่ 176 ดังความว่า

...เมื่อครั้งพระสุนทรซึ่งรับทำอากรตึกที่เมืองพังงาถึงแก่กรรม จิ้นสาม จิ้นเม้ง ชาวเมืองเกาะหมากเข้ามาประมุขส่วยจะขอรับทำอากรตึกที่เมืองพังงา ฝ่ายพระยาถลางก็จะรับทำ อากร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาถลางทำอากรตึกที่เมืองพังงา

แลบิดาข้าพเจ้ากราบทูลลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมพระราชวังบวรสถานมงคลเมื่อยังเสด็จ อยู่ที่วังกลาง ให้กราบบังคมทูลว่าที่ปากลาวแขวงเมืองนครมีแร่ตึก จะขอให้จิ้นสาม จิ้นเม้ง ไปทำ ตึกลองดู จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้บิดาข้าพเจ้าจัดแจงให้จิ้นสาม จิ้นเม้ง ไปทำตึกที่ปาก

ลาว จีนสาม จีนมั่งไปทำดีบุกขาดทุน จีนสามกลับไปเมืองเกาะหมาก แต่จีนมั่งนั้นบิดาข้าพเจ้าขอ
ภรรยาให้ชักชวนไว้ไม่ให้ไปเมืองเกาะหมาก ให้จีนมั่งเป็นหลวงปัจจิมธานีอยู่ที่ปากลาว แลข้าพเจ้า
ได้ให้ไปหาหลวงปัจจิมธานีมาจะถามไล่เลียงด้วยที่แร่ดีบุกจะทำได้ประการใด ข้าพเจ้าจะรับจัดแจง
ให้ไปทำทดลองพระเดชพระคุณ...

(จ.ศ. 1202/178)

3. อากรเตาสูรา

ในรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยานครฯ ได้เก็บอากรสุราแต่มีได้ส่งให้กรุงเทพฯ เพราะมีราช
โองการให้นำอากรเตาสูราทำหีบถมส่งเข้ามาแทน ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช
ผู้สำเร็จราชการบอกส่งหีบถมยาทาทองหอยมุกมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 158 ดังความว่า

...มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า จะต้องพระราชประสงค์หีบ
ถมขนาดใหญ่สืบไป ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดแจงเอาเงินอากรเตาสูราทำหีบถม แลซื้อทองทาส่งเข้ามา
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้ากระหม่อมแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้เอาเงิน
อากรเตาสูราทำหีบถมทาทองขนาดใหญ่แล้วยี่สิบใบ ส่งเข้ามาครั้งนี้

แลข้าพระพุทธเจ้าจัดได้หอยมุกพันใบ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ได้ให้หมื่นชำนาญ
หมื่นทิพคุณหีบถมทาทอง หอยมุกเข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๕ ๔ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก ๑๓

(จ.ศ. 1202/178)

4. ภาษีปากเรือ ภาษีไม้

การค้าขายที่เมืองนครฯ เมื่อนำเรือเข้ามาจะมีการเก็บภาษีแต่ละลำเรือเรียกว่า “ภาษี
ปากเรือ” โดยเมืองนครฯ ในช่วงรัชกาลที่ 4 ได้แยกการเก็บออกเป็นเงินส่วนถวายพระบรมมหาราชวัง
8 ตำลึง 2 บาท สองสลึง ส่วนถวายพระบวรราชวัง (วังหน้า) เป็นเงิน 7 ตำลึง 2 บาท และค่าศิลา 10
ตำลึง ค่าสามปาน (เรือสำปั้น) 5 ตำลึง และเมื่อเรือค้าขายมาตัดไม้บรรทุกออกไปมีการเก็บภาษี
เรียกว่า “ภาษีไม้กระดาน” จากไม้กระดาน 150 แผ่น เป็นเงิน 13 ตำลึง 1 บาท เมืองนครฯ รวมเงิน
ภาษีทั้งสองประเภทได้ 2 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง โดยส่งมาเป็นเงินเหรียญ 106 เหรียญ ซึ่ง
ขณะนั้นมีอัตราแลกเปลี่ยนกับเงินไทย คือ 1 เหรียญมีค่าเท่ากับ 6 สลึง 7 หุน และทำบัญชีหางว่าว
แจ้งเข้าไปที่กรุงเทพฯ ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกส่งค่าปากเรือภาษีไม้
กระดาน ในจุลศักราช 1218 เลขที่ 153 ดังความว่า

๑ สำเนาหนังสือบอกด้วยส่งเงินค่าปากเรือภาษีไม้

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาตเดโชไชย มไหยสุริยาธิบดี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพนท้าวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วย ณ ปีเถาะสัปดาห์ตศก เรือไทหล่ามาค้าขายที่เมืองนครศรีธรรมราชลำหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการ ได้เรียกค่าทำเนียมของหลวงค่าของถวายพระบรมมหาราชวัง เงินแปดตำลึงสองบาทสองสลึง พระบวรราชวังเงินเจ็ดตำลึงสองบาท ค่าศิลาเงินสิบตำลึง ค่าสามปานเงินห้าตำลึง เรือไทหล่าหนึ่ง เป็นเงินซึ่งสิบเอ็ดตำลึงสองสลึง

แลเงินเมืองไทหล่ามาตัดไม้ซื้อไม้ที่แขวงเมืองนครศรีธรรมราช ณ ปีเถาะสัปดาห์ตศก ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้เรียกภาษีไม้กระดานร้อยสิบห้าแผ่น เป็นเงินสิบสามตำลึงบาท เข้ากันเงินค่าปากเรือ ภาษีไม้สองซึ่งสี่ตำลึงบาทสองสลึง รายไม้ได้ทำทางว่าส่งเข้ามาใบหนึ่งแจ้งแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเงินค่าปากเรือภาษีไม้เข้ามา เงินเหรียญร้อยหกเหรียญ คิดเหรียญละหกสลึงเจ็ดหุน เป็นเงิน ๒ ชั่ง ๔ ตำลึง ๑ บาท ๒ สลึง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นสีท หมื่นณเรนคุมเข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๖ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก ๑๑

(จ.ศ. 1218/153)

5. เงินทางข้าว

เมืองนครศรีธรรมราชมีการทำนามากจึงมีการเก็บเงินทางข้าว และส่งให้กับทางราชสำนักสยาม ในใบบอกพระยาศรีธรรมมาโคกราช ถึงจมีนสมุหพิมาณให้นำเสนอฯ พณฯ กรมมาให้ขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสาสิทธิเสนา กับหมื่นจำขำนิคุมเงินค่านาลงมาส่ง จ.ศ. 1211 เลขที่ 125 ดังความว่า

๑ ข้าพระเจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรายยังท่านจมีนสมุหพิมาณ ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยข้าพระเจ้าบอกหนังสือเข้ามาวางเวรกรมพระกลาโหม ให้หมื่นจำขำนิถือเข้ามาด้วยส่งขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสาสิทธิเสนา แลส่งเงินทางข้าวค่านาให้ขุนศรีมงคล ขุนราชสาสิทธิข้าหลวงเสนา กับหมื่นจำขำนิกรมการคุมเข้ามา ข้าพระเจ้าได้คัดสำเนาส่งเข้ามากราบเรียนให้ทราบแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือบอกนั้นแล้ว

ซึ่งข้าพระเจ้าบอกเข้ามาจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมประการใด ข้าพระเจ้าขอเอาพระเดชพระคุณใต้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งปกเกล้าปกหม ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บอกมา ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า แรมแปดค่ำ ปีระกานักษัตรเอกศก ๑๑

(จ.ศ. 1211/125)

6. ส่วยผลกระวาน

เมืองนครฯ ได้ส่งผลกระวานไปยังกรุงเทพฯ ทั้งหมดหนัก 1 ทาบ 30 ชั่ง โดยเจ้าเมืองนครฯ ให้เจ้าใต้ให้หมื่นสีท หมื่นณเรนเป็นคนคุม ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรสุริฯ บอกเรื่องส่งอากรตีบุกและผลกระวานเมืองนครฯ จ.ศ. 1218 เลขที่ 169 ดังความว่า

๑ สำเนาหนังสือบอก ด้วยส่งเงินอากรตีบุก ผลกระวาน

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหฬายสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายยังออกพันนายเวรขอได้นำขึ้นกราบเรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยอากรตีบุกที่เมืองนครฯ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจัดแจงทำจำนวนปีเถาะสัปตศก ส่งปีมะโรงอัฐศก ยี่สิบห้าภกรา ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเงินเข้ามาคิดการาละสี่สิบแปดเหรียญ เป็นเงินพันสองร้อยเหรียญ กับเงินเศษตีบุกเรียกการาละสองเหรียญ เป็นเงินร้อยสองเหรียญ เข้ากันเป็นเงิน ๑,๓๐๒ เหรียญ กับผลกระวานจำนวนปีมะโรงอัฐศกได้ส่งเข้ามาหนัก ๑ ทาบ ๓๐ ชั่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นสีท หมื่นณเรน คุมเงินอากรตีบุกผลกระวานเข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นหกค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก

(จ.ศ. 1218/169)

7. เกณฑ์ไม้รางปืน

พบการส่งไม้รางปืนตามที่ทางราชสำนักสยามได้สั่งการไปยังเมืองนคร ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรสุริฯ ผู้สำเร็จราชการบอกเรื่องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินส่งส่วยตีบุกและส่งไม้รางปืน จ.ศ. 1218 เลขที่ 159 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าเจ้าพระยามนทรสุริฯ บอกรายยังท่านขุนขานสมบัติ ขอได้นำกราบเรียนสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ นเรนทรนาถราชสุริยวงศ์ สกลพงศ์ประดิษฐา มุขมาตยาธิบดี ไตรสรณศรีรัตนธาดา สกลมหาหรรษาธิบดี ปรเมนทรมหาราชวโรประการ มโหฬารเดชาภาพพิตรให้ทราบ ด้วยข้าพเจ้าได้บอกหนังสือเข้ามาวางเวรกรมพระกลาโหมให้ หมื่นธานี หมื่นทิพ ถือเข้ามา ด้วยส่งดอกไม้ทองเงินเมืองนคร ส่งส่วยตีบุกทองกลวงรักดีสมบัติ ส่งไม้รางปืนตามเกณฑ์ ส่งหีบถมกับหอยมุก บอกถวายพระราชกุศลพระกฐินขอที่ผูกพัทธสีมา ส่งญวนซัดซึ่งค้างอยู่ ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาหนังสือบอกมากราบเรียนให้ทราบ ซึ่งข้าพเจ้าบอกเข้ามาจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมประการใด ข้าพเจ้าขอเอาพระเดชพระคุณใต้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งปกเกล้าปกหม

บอกปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนสี่ แรมเก้าค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก

(จ.ศ. 1218/169)

8. ภาษีเกลือ

ในเมืองไทรบุรีพบการเก็บภาษีเกลือ โดยพระยาไทรดาอิดให้รายาคุมดาเป็นคนได้เงิน ภาษีนั้น ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งค่าแปลหนังสือพระยาไทรรายาคุมดาที่ ไปอยู่มูเกมปะดั่งตะหะว่าไม่สบายใจ จ.ศ. 1218 เลขที่ 161 ดังความว่า

...ข้าพระพุทธเจ้าได้ถามปั้งอุหลุดนหล้าซึ่งรายาคุมดาให้ถือหนังสือมาแจ้งความว่า เมื่อ ครั้นพระยาไทรดาอิดได้ยกมูเกมปะดั่งตะหะให้รายาคุมดามูเกมหนึ่งกับภาษีเกลือ ครั้นเมื่อพระยาไทร ถึงแก่กรรมแล้วพระยาไทรเตี้ยวันนี้ได้ให้รายาคุมดามูเกมลิหมิง มูเกมอะหะนะมุเกษ มูเกมข้างตาย สามมูเกมกับยกเงินส่วยในเมืองไทรเดิมให้อีก แต่ปั้งอุหลุดนหล้าไม่ทราบว่าเขาใด มูเกมกับเงินส่วย ซึ่งพระยาไทรเดิมให้ใหม่ครั้งนี้หาได้ไม่ คงได้อยู่แต่มูเกมปะดั่งตะหะกับภาษีเกลือซึ่งได้แต่ก่อน...

(จ.ศ. 1218/161)

9. รงส่วย

เมืองนครฯ มีตำแหน่งนายหมวดรงส่วยชื่อว่าขุนเทพศิริ ทำหน้าที่คุมคนให้จัดหารงมา ส่งเจ้าเมืองนครเป็นรายปี โดยให้เลิกสมทั้งหมด 18 คน รงส่วย คนละ 8 ชั่ง เป็นร่งหนัก 3 บาท 4 สลึง เมืองนครฯ จึงได้ส่งรงส่วยมายังกรุงเทพฯ ทั้งหมด 7 หาบ 4 ชั่ง ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยา นครศรีฯ บอกเรื่องส่งรงค์ส่วยมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 163 ความว่า

๑ สำเนาบอกด้วยส่งรงส่วย
๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาตติเดโชไชย มไหยสุริยาธิบตี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบ เรียนพณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยขุนเทพศิรินายหมวดส่วยรง ได้เอารงส่วยจำนวนปีชวดส่ง ปีฉลูเบญจศกมาส่ง เลกสมสามสิบแปดคน คนละแปดชั่งเป็นร่งหนัก ๓ บาท ๔ สลึง ข้าพระพุทธ เจ้าได้ส่งรงส่วยให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามาเข้ากันกับส่งมาครั้งก่อนเป็นร่งหนักเจ็ดหาบสี่ชั่ง

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๙ ค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก ๑๓

(จ.ศ. 1218/163)

บรรณาการ

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองสำคัญ มีหน้าที่หนึ่งคือการส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงิน พร้อมกับเครื่องบรรณาการไปยังกรุงเทพฯ เป็นประจำตามกำหนด และนอกจากนั้นในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีการส่งของที่ต้องพระราชประสงค์ ตามสั่งการที่แจ้งมาในสารตราเป็นครั้งคราวอีกด้วย ดังต่อไปนี้

1. ดอกไม้ทองเงิน

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองใหญ่ที่ต้องส่งบรรณาการเข้าไปยังกรุงเทพฯ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเดือนเจ็ด จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) เมืองนครฯ ได้ทำดอกไม้ทองดอกไม้เงิน หนักต้นละบาทอย่างละ 6 ต้น ทำพิธีที่พระอุโบสถวัดพระบรมธาตุ แล้วปิดตราประจำครั้งส่งไปยังกรุงเทพฯ พร้อมเครื่องราชบรรณาการ ประกอบด้วย

เทียนพนม หนักเล่มละบาท 1,000 เล่ม รวงปิ่น 10 รวง กั้นแขง 30 ผืน หวายโป่ง 200 เส้น หวายแสมม้า 200 เส้น พลวงคั่นขอ 100 อัน ได้หน้าข้าง 10 ดอกกระແหล หนัก 3 หาบ และกลุ่ม 1,000 ซีก ในใบบอกพระยานครฯ ถึงพระยาอัครมหาเสนาบดี กรมกลาโหมว่าด้วยแต่งให้หมื่นจางคุมต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1207 เลขที่ 148 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชย มไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุพระยานครศรีธรรมราช บอกราบขอได้นำกราบเรียนพลหัวเจ้าท่าน เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยดอกไม้ทองเงินเมืองนคร จำนวนปีมะเส็งสี่ปีตศก ข้าพระพุทธเจ้ากรมการได้จัดแจงให้ทำดอกไม้ทองหนักต้นหนักต้นละบาท ดอกไม้เงินหนักต้นหนักต้นละบาทเสร็จแล้วข้าพระพุทธเจ้ากรมการได้เชิญดอกไม้ทองเงินไป ณ พระอุโบสถวัดพระธาตุ นิมนต์พระสงฆ์สวดพระปริตร ข้าพระพุทธเจ้ากรมการพร้อมกันกราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวแล้วได้อาตดอกไม้ทองเงินเข้าทูล หลวงภักดีราชยกกระบัตร ปิดตราประจำครั้งเครื่องราชบรรณาการ

เทียนพนม หนักเล่มละบาทพันเล่ม รวงปิ่น ๑๐ รวง กั้นแขง ๓๐ ผืน หวายโป่ง ๒๐๐ เส้น หวายแสมม้า ๒๐๐ เส้น พลวงคั่นขอ ๑๐๐ อัน ได้หน้าข้าง ๑๐ ดอกกระແหลหนัก ๓ หาบ กลุ่ม ๑๐๐๐ ซีก ข้าพระพุทธเจ้ากรมการได้ให้หมื่นจางคุมเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันศุกร์ เดือนยี่ แรมสิบสองค่ำ ปีมะเส็งนักษัตรสี่ปีตศก ๑-

(จ.ศ. 1207/148)

เมื่อถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมืองนครศรีธรรมราชได้ส่งดอกไม้ทองเงินพร้อมราชบรรณาการไปยังกรุงเทพฯ ในเดือนแปด จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399) โดยดอกไม้ทองดอกไม้เงินมีจำนวนและน้ำหนักเท่าเดิมคือหนักต้นละบาทอย่างละ 6 ตัน มีการทำพิธี ณ วัดพระบรมธาตุนำเข้าหีบ ปิดตราประจำครั้ง แล้วส่งไปพร้อมบรรณาการเหมือนอย่างคราวเดือนเจ็ด จ.ศ. 1208 ทุกประการ ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ ผู้สำเร็จราชการ บอกเรื่องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงิน และเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 160 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหัยสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวรขอได้นำขึ้นกราบเรียน พลมหั้วเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยดอกไม้ทองเงินเมืองนครจำนวนปีมะโรงอัฐศก ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้จัดแจงทำดอกไม้ทองหนักต้นละบาทหกต้น ต้นไม้เงินหนักต้นละบาทหกต้นเสร็จแล้วข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้อาตอดอกไม้ทองเงินไป ณ พระอุโบสถวัดพระธาตุ เจริญพระปริตร ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการ พร้อมกันกราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วได้อาตอดอกไม้ทองเงินเข้าหีบ หลวงภักดีราชยกกระบัตรปิดตราประจำครั้ง

เครื่องราชบรรณาการ เทียนพนม หนักเล่มละบาทพันเล่ม รวงปิ่นสิบรวง กั้นแขงสามสิบผืน หวายโปงสองร้อยเส้น หวายแสม้าสองร้อยเส้น พลองคั่นขอร้อยอัน ได้หน้าข้างสิบดอก กระแหลหนักสามหาบ คลุมพันซีก ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นชำนาญเข้ามาทูลเกล้าฯ ทูลกระหม่อมถวาย

ขอขอบปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนสี่ แรมเก้าค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก

(จ.ศ. 1218/160)

2. ส่งของที่ต้องพระราชประสงค์

2.1 **วานรเผือก** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หาวานรเผือกมาทูลเกล้าฯ ถวาย พระยานครฯ จึงได้ส่งเรื่องแจ้งไปยังเมืองสตูล ต่อมาที่เมืองสตูลเจอวานรเผือกตัวผู้ที่บ้านศรีประระตะหนามลตรี พระยาสตูลจึงให้จับและส่งมาให้เจ้าเมืองนครฯ ก่อนที่เจ้าเมืองนครฯ จะส่งไปยังกรุงเทพฯ ต่อไป ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกเรื่องส่งวานรเผือกมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 157

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหัยสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพลมหั้วเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยพระยาสตูลมีหนังสือส่งวานรเผือกมายังข้าพระพุทธเจ้าว่าซึ่งข้าพระพุทธเจ้ามีหนังสือไปว่าจะต้องพระราชประสงค์ให้พระยาสตูลสืบหาวานรเผือกเข้ามา

ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายนั้นแต่ก่อนสืบหาขังไม่ได้ เมื่อ ณ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบสามค่ำ วานรฝูงหนึ่งประมาณร้อยเศษ มาอยู่ที่ต้นฝรั่งในบ้านศรีประดะคหนามลตรีแขกที่ในบ้าน เห็นลูกวานรเผือกตัวหนึ่ง พระยาสตูลให้ล้อมจับวานรเผือกได้เป็นวานรเผือกตัวผู้ พระยาสตูลให้หวนอุหมารายาเดหวาหนะหนา เจะเหล่มคุมวานรเผือกมาส่ง ข้าพระพุทธเจ้าให้ส่งเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แลข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งวานรเผือกพระยาสตูล ให้หมื่นสนิท หมื่นณเรนคุมเข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นหกค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก

(จ.ศ. 1218/157)

2.2 พระแสงขรรค์เหล็กกลาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เมืองนครฯ ทำพระแสงขรรค์เหล็กกลาย 2 องค์ จัดเหล็กหนัก 8 ตำลึงจีน กับตัวอย่างไม้พระแสงขรรค์ให้ขุนพิณจินามาให้เจ้าพระยานครฯ เป็นตัวอย่าง เมืองนครฯ จึงจัดทำพระแสงขรรค์ในวัดโดยได้หาฤกษ์ยาม ทำพิธีบูชาตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแนะนำ ให้พระแสงขรรค์เหมือนกับตัวอย่าง และได้นำส่งพร้อมกับคืนตัวอย่างมายังกรุงเทพฯ ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งพระแสงขรรค์เหล็กกลายลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 165

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชไชย มไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำกราบเรียนพณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยพระยาตรีเสาวราช มีหนังสือออกไปว่ามีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมจะต้องพระราชประสงค์ พระแสงขรรค์เหล็กกลายทำให้บางอีกสององค์ ให้เจ้าพนักงานจัดเหล็กหล่อพระแสงแท่งหนึ่ง หนักซึ่งแปดตำลึงจีน กับตัวอย่างไม้พระแสงขรรค์ให้ขุนพิณจุมออกไปให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดเหล็กกลายประสมทำพระแสงขรรค์ให้บางสั้นยาว เหมือนตัวอย่างส่งเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมแล้ว แลข้าพระพุทธเจ้าได้จัดแจงทำพระแสงขรรค์ในวัดวันฤกษ์ดี เมื่อแรกจะตีแลชุบได้ตั้งพิธีทำตามทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปให้ทำแต่ก่อน เหล็กซึ่งโปรดพระราชทานออกไปได้เอาประสมกับเหล็กกลาย เหล็กกล้า ทำพระแสงขรรค์สององค์เท่าตัวอย่าง บางกว่าครั้งก่อน ตามโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไป ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดแจงทำพระแสงขรรค์แล้วส่งเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้หมื่นสนิท หมื่นณเรนคุมเข้ามา ตัวอย่างนั้นได้ส่งเข้ามาด้วย

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นหกค่ำ ปีมะโรงนักษัตร อัฐศก ๑-

(จ.ศ. 1218/165)

2.3 ทีบถม หอยมุก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เมืองนครฯ ทำทีบถม และส่งหอยมุกมาทูลเกล้าฯ ถวาย โดยใช้เงินจากอากรเตาสุราที่เก็บในเมืองนครฯ เจ้าเมืองนครได้จัดแจงพร้อมส่งทีบถมทาทองขนาดใหญ่ 20 ใบ กับหอยมุก 1,000 ใบ ไปยังกรุงเทพฯ ตามพระราชประสงค์ ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชผู้สำเร็จราชการบอกส่งทีบถมยาทาทองหอยมุกมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 158 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชย มไหยสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรมายังออกพันนายเวรขอได้นำขึ้นกราบเรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยพระยาศรีเสาวราชมีหนังสือออกไปว่า มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า จะต้องพระราชประสงค์ทีบถมขนาดใหญ่สิบใบ ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดแจงเอาเงินอากรเตาสุราทำทีบถม และซื้อทองทาส่งเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้ากระหม่อมแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้เอาเงินอากรเตาสุราทำทีบถมทาทองขนาดใหญ่แล้วสิบใบ ส่งเข้ามาครั้งนี้

แลข้าพระพุทธเจ้าจัดได้หอยมุกพันใบ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ได้ให้หมื่นชำนาญมื่นทิวศุมทีบถมทาทอง หอยมุกเข้ามา

ขอออกปรนนิบัติมา ณ วัน ๕ ๔ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก ๑

(จ.ศ. 1218/158)

2.4 ชันถมทาทอง เครื่องกาแพทาทอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีชาวต่างประเทศ ทั้งอังกฤษ มริกัน (อเมริกา) ฝรั่งเศสเข้ามาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่เสมอ จึงทรงมีพระราชโองการให้เมืองนครฯ จัดทำชันถมทาทอง เครื่องกาแพถม เจ้าเมืองนครฯ จึงได้ให้จัดทำ ชันถมทาทอง 10 ใบ เครื่องกาแพถม 5 สำรับ โดยใช้เงินจากอากรเตาสุราแล้วทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งชันถมและเครื่องกาแพทาทองที่ต้องพระราชประสงค์ จ.ศ. 1218 เลขที่ 170 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชย มไหยสุริยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยพระยาศรีเสาวราชมีหนังสือออกไปว่า มีพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า อังกฤษ มริกัน ฝรั่งเศส เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพพระมหานครทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสิ่งของเนื่องเนื่อง ต้องพระราชประสงค์ชันถมทาทอง เครื่องกาแพถมทาทอง พระราชทานตอบแทนอังกฤษชันถมสิบใบ เครื่องกาแพถมห้าสำรับ ให้ข้า

พระพุทธรูปเจ้าจัดแจงเอาเงินอากรเตาสุรา ให้ช่างทำขันถมแลเครื่องกาแพส่งเข้ามาทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวาย ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมแล้ว

แลข้าพระพุทธเจ้าได้เอาเงินรายอากรเตาสุราทำขันถมทาทองปากกว้างหกนิ้วกึ่ง สิบ
ใบทำแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามาก่อน เครื่องกาแพนั้นข้าพระพุทธเจ้าจัดแจง
ให้ทำอยู่จะส่งเข้ามาครั้งหลัง

แลข้าพระพุทธเจ้าจัดได้ปืนขนวนทองแดงชาติอังกฤษหีบหนึ่ง ว่ายิงทางกระสุนไกล
สองพันศอกให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามา ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก ๑-

(จ.ศ. 1218/170)

การปราบปรามฝิ่น

รัชสมัยสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นตรงกับช่วงสงครามฝิ่นระหว่างจีน
กับอังกฤษ พระองค์มีนโยบายในการปราบปรามฝิ่นซึ่งมอมเมาราษฎร และเกิดผลเสียในด้านต่างๆ ใน
ส่วนของการปราบปรามฝิ่นที่เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ให้พระเสนหา
มนตรี (น้อยกลาง) เป็นผู้ควบคุมและส่งฝิ่นไปชำระที่เมืองสงขลาและให้ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ปราบกฏ
ในใบบอกพระเสนหามนตรี ถึงพระยารัตนโกษาเรื่องส่งหนังสือของพระยาไทรบุรี และหนังสือพระ
ยากลับต้นเข้ามากับเรื่องชำระฝิ่นเถื่อนที่เมืองนครฯ เมืองสงขลา และพัทลุง จุลศักราช 1201 เลขที่
192 ความว่า

...แลฝิ่นที่เมืองนคร ข้าพเจ้าชำระได้เอาไปส่งที่เมืองสงขลา โปรดให้หลวงฤทธิเดช
คุมเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพมหานครแล้ว ฝิ่นดิบ ๑๙๓ ก้อน ฝิ่นสุกหนัก ๑๐ ตำลึง เมื่อข้าพเจ้าลง
ไปอยู่ที่เมืองสงขลา ให้กรมการอยู่ชำระได้ฝิ่นดิบก้อนหนึ่งกับซีกหนึ่ง พอนายเสนหารักษา หลวง
เทพเสนีไปถึงชำระได้ฝิ่นดิบ ๙๐ ก้อน ๒ ซีกกับเสี้ยว ๑ ฝิ่นสุกหนัก ๗ ชั่ง ๑๑ ตำลึง

นายเสนหารักษา หลวงเทพเสนี ชำระเมื่อข้าพเจ้ากลับมาแต่เมืองสงขลาพร้อมกันได้
ฝิ่นดิบ ๕๕ ก้อน ฝิ่นสุกหนัก ๔ ตำลึงครึ่ง เข้ากัน ฝิ่นชำระได้ยังไม่ส่งเข้ามา ฝิ่นดิบ ๑๔๖ ก้อน ๓
ซีกกับเสี้ยวหนึ่ง ฝิ่นสุกหนัก ๗ ชั่ง ๑๕ ตำลึงครึ่ง กับกล่องตะเกียงกพะเครื่องสูบฝิ่น

แลนายเสนหารักษานั้นไปชำระฝิ่นที่เมืองพัทลุง หลวงเทพเสนีก็กรมการเมืองนครไป
ชำระที่ตรัง ที่เมืองนคร ข้าพเจ้ายังให้สืบชำระอยู่...

แลฝิ่นชำระได้แล้วนั้นเมื่อ นายเสนหารักษา หลวงเทพเสนีกลับมาถึงจะส่งเข้ามา
เมื่อใด จึงข้าพเจ้าจะบอกเข้ามาให้พร้อมกัน ขอพระเดชพระคุณใต้ละอองเท้าปกเกล้าปกหม

ขอบอกมา ณ วัน ๔ ค่ำ ปีกุนเอกศก ๑-

(จ.ศ. 1201/192)

ขอบเขตและอำนาจหน้าที่พิเศษของเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่พิเศษที่มากกว่าหัวเมืองอื่น ในหลายๆ ด้าน ทั้งด้านที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง การค้าขาย นำมาซึ่งอำนาจในการควบคุมเมืองประเทศราชฝ่ายมลายู ได้แก่ เมืองไทรบุรีเมือง กลันตัน รวมทั้งหน้าที่ในการแปลหนังสือ และต่อเรือรบ ดังนี้

1. ควบคุมเมืองไทรบุรี

เมืองไทรบุรีนั้นเมืองจะส่งของหรือรายงานราชการใดๆ ไปยังราชสำนักสยามต้องผ่านการพิจารณาและแปลโดยเมืองนครศรีธรรมราชก่อน หรือทั้งสิ่งของบรรณาการ ส่งดอกไม้ทองเงิน เมืองนครฯ จะเป็นฝ่ายจัดการและนำส่งยังกรุงเทพฯ ต่อไป ดังปรากฏในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยา นครฯ บอกรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองทางเมืองไทร เกาะหมาก จ.ศ. 1216 เลขที่ 141 ความว่า

...ครั้น ณ วันเดือนแปด แรมสองค่ำ ชุนปราบพลสิทธิ์ซึ่งพาหมอบไป ณ เมืองไทรกลับ มาถึงเมืองนคร ตนกูอาหมัดบุตรพระยาไทรมีหนังสือมาถึงข้าพระพุทธิเจ้าฉบับหนึ่ง ว่าชุนปราบพล สิทธิ์กับบังอูหลูหมัดสาหมันถือหนังสือข้าพระพุทธิเจ้า ซึ่งตอบไปถึงพระยาไทรกับพาหมอบนั้น ไป ถึงเมืองไทร พระยาไทรถึงแก่กรรมเสียแล้ว ด้วยพระยาไทรถึงแก่กรรมนั้น ตนกูอาหมัดได้บอก หนังสือให้รายาหาอินดาหระถือมายังข้าพระพุทธิเจ้าที่เมืองนครแล้ว แต่ก่อนกลับว่าซึ่งพระยา ไทรบิดาตนกูอาหมัดถึงแก่กรรมตนกูอาหมัดเสียใจไม่มีที่อาหัยผู้ใด ให้ข้าพระพุทธิเจ้าช่วยทำนุ บำรุงด้วยตนกูอาหมัดไม่รู้จักขนบทำเนียมเจ้านาย

แล้วว่าตนกูอาหมัดจัดแจงคิดอ่านทำดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ หา สิ่งของที่ประหลาดทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ถึงกำหนดส่งดอกไม้ทองเงินตนกูอาหมัดจะพาเข้า มายังข้าพระพุทธิเจ้าที่เมืองนคร เครื่องยศซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระยาไทรนั้น ตนกูอาหมัดจะพาเข้ามาด้วย...

(จ.ศ. 1216/141)

2. ควบคุมเมืองกลันตัน

กลันตันเป็นอีกเมืองประเทศราชที่นครศรีธรรมราชมีหน้าที่ควบคุมดูแล คอยส่ง เรื่องราวราชการภายในกลันตันให้ทางกรุงเทพฯ และเป็นตัวกลางในการส่งของบรรณาการและ ดอกไม้ทองเงินจาก กลันตัน พร้อมทั้งแปลใบบอกจากภาษามลายูก่อนส่งไปยังราชสำนักสยามต่อไป ดังปรากฏใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงเจ้าคุณแม่ทัพเรื่องข้อความที่ได้คิดกับพระยากลัน ตันที่เมืองสงขลานั้น พระยากลันตันรับรองว่าจะจัดให้เสร็จภายใน 5-6 ศกหน้า จ.ศ. 1201 เลขที่ 171 ความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรายยังนายศรีวิชัย ขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยการซึ่งข้าพเจ้าคิดอ่านกับพระยากลั่นตันกราบเรียนใต้เท้าที่เมืองสงขลานั้น ข้าพเจ้าได้มีหนังสือลงไปเตือนพระยากลั่นตัน พระยากลั่นตัน พระยาจางวางบอกหนังสือให้ นายเมือง นายหนูถือมาเป็นใจความว่า ซึ่งพระยากลั่นตันคิดอ่านกับข้าพเจ้าที่เมืองสงขลานั้น พระยากลั่นตันเก็บรวบรวมได้ครบแล้ว เดือน ๕ เดือน ๖ พระยากลั่นตันจะจัดเรือส่งมาก่อนไม่ให้เกี่ยวข้องกับดอกไม้ทองเงิน พระยากลั่นตันจะให้เอาขึ้นมาส่งที่เมืองนครให้จงได้อย่าให้ข้าพเจ้าเป็นวิตกเลย ข้าพเจ้าได้ส่งคำแปลพระยากลั่นตัน พระยาจางวางเข้ามาด้วยแล้ว ถ้าพระยากลั่นตัน พระยาจางวางส่งขึ้นมาถึงเมืองนคร ข้าพเจ้าจะส่งเข้ามาแลการสิ่งใดในใต้ละอองเท้าข้าพเจ้าไม่ละเมิดเสียหายมิได้ข้าพเจ้าตั้งใจฟังใต้ละอองเท้า...

(จ.ศ. 1201/171)

3. แปลหนังสือ

3.1 ภาษามลายู หน้าที่หนึ่งของเมืองนครคือควบคุมหัวเมืองมลายู ซึ่งรวมถึงการแปลภาษาและไปบอกจากเมืองต่างๆ ในหัวเมืองมลายูนั้นด้วย ชื่อผู้แปลหนังสือหรือล่ามที่พบในใบบอก คือ “เจ๊ะสะและมัน” (จ.ศ. 1201/110) ปรากฏเป็นล่ามเมืองนครฯ คราวที่ได้รับสั่งให้ไปสืบข่าวราชการในเมืองกลั่นตัน และเมื่อเมืองกลั่นตันส่งใบบอกไปยังกรุงเทพฯ นั้น ต้องผ่านเมืองนครฯ เพื่อกำกับและแปลใบบอกดังกล่าว ดังรายละเอียดในใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงเจ้าคุณแม่ทัพเรื่องข้อความที่ได้คิดกับพระยากลั่นตันที่เมืองสงขลานั้น พระยากลั่นตันรับรองว่าจะจัดให้เสร็จภายใน 5-6 ศกหน้า จ.ศ. 1201 เลขที่ 171 ความว่า

...ด้วยการซึ่งข้าพเจ้าคิดอ่านกับพระยากลั่นตันกราบเรียนใต้เท้าที่เมืองสงขลานั้น ข้าพเจ้าได้มีหนังสือลงไปเตือนพระยากลั่นตัน พระยากลั่นตัน พระยาจางวางบอกหนังสือให้ นายเมือง นายหนูถือมาเป็นใจความว่า ซึ่งพระยากลั่นตันคิดอ่านกับข้าพเจ้าที่เมืองสงขลานั้น พระยากลั่นตันเก็บรวบรวมได้ครบแล้ว เดือน 5 เดือน 6 พระยากลั่นตันจะจัดเรือส่งมาก่อนไม่ให้เกี่ยวข้องกับดอกไม้ทองเงิน พระยากลั่นตันจะให้เอาขึ้นมาส่งที่เมืองนครให้จงได้อย่าให้ข้าพเจ้าเป็นวิตกเลย ข้าพเจ้าได้ส่งคำแปลพระยากลั่นตัน พระยาจางวางเข้ามาด้วยแล้ว ถ้าพระยากลั่นตัน พระยาจางวางส่งขึ้นมาถึงเมืองนคร ข้าพเจ้าจะส่งเข้ามา แลการสิ่งใดในใต้ละอองเท้าข้าพเจ้าไม่ละเมิดเสียหายมิได้ข้าพเจ้าตั้งใจฟังใต้ละอองเท้า...

(จ.ศ. 1201/171)

ส่วนของเมืองไทรบุรี เมืองนครศรีธรรมราชเป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างไทรบุรีกับกรุงเทพฯ เข้าด้วยกันโดยการรับและแปลหนังสือส่งต่อให้ทางกรุงเทพฯ เช่น การแปลหนังสือตงกูดาคีบุตรพระยาไทรบุรีและส่งไปยังกรุงเทพฯ ในใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงพระยารัตนโกษาเรื่องส่งหนังสือของพระยาไทรบุรี และหนังสือพระยากันตันเข้ามากับเรื่องชำระฝิ่นเถื่อนที่เมืองนครฯ เมืองสงขลา และพัทลุง จ.ศ. 1201 เลขที่ 192 ดังความว่า

...ข้าพเจ้าบอกหนังสือเข้ามาวางเวรกรรมพระกลาโหม ด้วยราชการเมืองไทรฉบับหนึ่ง ด้วยราชการเมืองกันตันฉบับหนึ่ง กับส่งหนังสือตงกูดาคีบุตรพระยาไทรเก่ามีมาถึงตงกูดาคีบุตรพระยาไทรเสน่หามนตรี มีมาถึงข้าพเจ้า คำแปลหนังสือตงกูดาคีบุตรพระยาไทรเก่ามีมาถึงตงกูดาคีบุตรพระยาไทรเสน่หามนตรี แลหนังสือพระยากันตัน พระยาจางวางซึ่งมีมาถึงข้าพเจ้าเข้ามา ข้าพเจ้าได้ส่งสำเนาหนังสือบอก แลคำแปลเข้ามากราบเรียนให้ทราบ...

(จ.ศ. 1201/192)

การแปลภาษามลายูบางครั้งพระเสน่หามนตรีได้สรุปความส่งมาในใบบอก หรือทำสำเนาแปลแยกต่างหากให้ผู้นำส่งหนังสือถือมาพร้อมกับใบบอก ในใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายเดช นายปานถือหนังสือบอกแจ้งราชการเมืองไทรและเมืองเกาะหมาก จ.ศ. 1202 เลขที่ 182 ความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกมายังนายศรีวิชัยขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วยนายทองเดชซึ่งไปสืบการที่เมืองไทร เมืองเกาะหมาก กลับมาถึงเมืองนครเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ ข้าพเจ้าได้ให้นายทองเดช นายปาน ถือหนังสือบอกเข้ามา ได้บอกมายังพันนายเวรกรรมพระกลาโหม ด้วยตงกูดาคีบุตรพระยาไทรเก่าฉบับหนึ่ง ด้วยเงินส่วยรังนกฉบับหนึ่ง ด้วยการเมืองไทรฉบับหนึ่ง กับส่งหนังสือตงกูดาคีบุตรพระยาไทรเก่า หนังสือตงกูดาคีบุตรพระยาไทร หนังสือพระยาเกาะหมาก หนังสือเขตอาใบทำให้พระยาเกาะหมาก หนังสือเขตอาใบมีมาถึงข้าพเจ้ากับสำเนาแปล แลสำเนาหนังสือข้าพเจ้ามีไปถึงพระยาไทรเก่า ตงกูดาคีบุตรพระยาเกาะหมากเข้ามา ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาส่งมากราบเรียนให้ทราบ

ซึ่งข้าพเจ้าบอกเข้ามาครั้งนี้ ถ้าจะมีพระโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมประการใดขอพระเดชพระคุณใต้ละอองเท้าปกเกล้าปกหม และส่วยรังนกซึ่งเขตอาใบมารับทำต่อพระยาบริรักษ์ภูธรนั้น เมื่อพระยาบริรักษ์ภูธรจะเข้ามา ณ กรุงเทพฯพระมหานคร พระยาบริรักษ์ภูธรเอาหนังสือสัญญาคนแทนตัวเขตอาใบกับหนังสือเขตอาใบไปให้ไว้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้นายศรีใหม่ นายทองเดช เอาหนังสือสัญญาลงไปทวงเงินอากรรังนกที่เขตอาใบ เขตอาใบว่าขาดทุนมาก จะขอหักเงินส่วยแจ้งมาในหนังสือบอกนั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้ส่งหนังสือเขตอาใบ หนังสือพระยาเกาะหมากเข้า

มายังเวรกรรมพระกลาโหม แต่หนังสือสัญญาซึ่งทำไว้ต่อพระยาบริรักษ์ภูธรว่ารับทำส่วยรังนก ๑๕ เกาะ เป็นเงิน ๔,๒๐๐ เหรียญ ข้าพเจ้าทราบเกล้าพมว่าส่วยรังนกในหลวงสามพันเหรียญ ในได้ ละอองเท้า ๑,๒๐๐ เหรียญ

สำเนาแปลหนังสือสัญญาข้าพเจ้าเขียนให้มากับนายทองเดช นายปาน หาดัดหนังสือ บอกมาไม่ ข้าพเจ้าได้สั่งมานายทองเดช นายปาน ให้เอามากราบเรียนให้ทราบเกล้าจะมีพระราช โองการถามด้วยหนังสือสัญญาจะโปรดประการใดตามแต่ได้ละอองเท้าจะโปรดเกล้าโปรดพม...

(จ.ศ. 1202/182)

3.2 ภาษาจีน เมืองนครมีความสำคัญทางการค้ามีผู้ค้าขายจากนานาประเทศ หนึ่งในนั้นคือชาวจีน ในช่วงรัชกาลที่ 4 มีเหตุการณ์เรือค้าขายของชาวจีน (เวียดนาม) ประสบเหตุโดนลม พายุซัดเรือแตก และได้ลอยเรือเข้ามายังปากกระวะ เมืองนครจึงได้ถามข่าวราชการจากเมืองญวนซึ่ง เมืองนครฯ นั้น ไม่มีล่ามแปลภาษาเวียดนามจึงใช้ล่ามจีนในการแปลแทน ปรากฏในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งพวกญวนที่เรือถูกลมพัดลงมากกรุงเทพฯ จ.ศ. 1218 เลขที่ 164 ความว่า

...ครั้น ณ เดือนสิบสอง ขึ้นเก้าค่ำ เพลากลางคืน ต้องพายุลมตะวันตก เพลาใบหัก จังกุดหัก เรือซัดลอยมาสิบสองวัน เพลาบ่ายดูเห็นฝั่งทอดสมอลงสองสาย ครั้นใกล้จะรุ่งสายสมอ ขาด ภางวังคืนนายเรือก็ปลุกเรือชนของใส่เรือสามปาน แล้วลงสามปานสิบเอ็ดคน แฉวเข้ามาเพื่อน ยังอยู่สิบคนเอาประทุนเรือใหญ่ลงเกาะลอยมาถึงฝั่งภายหลัง เรือใหญ่แตกอยู่ที่หาดกลางทะเลหา ถึงฝั่งไม่ ถามราชการที่เมืองญวนว่าไม่รู้สิ่งใดล่ามญวนที่เมืองนครไม่มี ให้จีนแปลพูดญวนหาซัดมิได้...

(จ.ศ. 1218/164)

4. ต่อเรือรบ

การรบทางทะเลเดิมไทยเรามีแต่เรือขนาดเล็ก บรรทุกทหารไม่ได้มาก เป็นปัญหาในการรบ และการลำเลียงทหารไปทางทะเล เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือรบที่ใช้ในคลอง และในทะเล ให้เป็นตัวอย่างหนึ่งลำ เป็นเรือปากปลา ทำยกำปั่นแปลง มีพลแฉวตลอด 2 ข้าง ปากกว้าง 9 ศอก 1 คืบ ยาว 11 วา ครั้นถวายเป็นตัวอย่างโปรดแล้ว เจ้าพระยานครศรีฯ ก็ต่อขึ้นที่บ้านลำหนึ่ง ที่กรุงเทพฯ พระราชทานชื่อ “เรือมหาพิไชยฤกษ์” และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีเจ้า ภาษินายอกรช่วยกันจัดการต่อเรือตามแบบนี้ เพื่อใช้ในราชการอีก 30 ลำ โดยพระราชทานเงินช่วย ในการต่อเรือลำละ 30 ชั่ง และต่อมาใน พ.ศ. 2381 ทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือพระที่นั่งเพื่อใช้เป็นเรือรบได้อีก 1 ลำ คือ “เรือพระที่นั่งอมรมนสรร์” และเรือลำนี้ทรงพระ

กรุณา โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ฯ (ทัต บุนนาค) ใช้เป็นเรือรบยกกำลังไปปราบกบฏที่ไทรบุรี อีกด้วย

การต่อเรือรบของเมืองนครศรีธรรมราชโดดเด่นในยุคเจ้าพระยามนทร (น้อย) อย่างมาก ก่อนหน้านั้นขณะที่เจ้าพระยามนทร (น้อย) ยังดำรงตำแหน่งพระบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมือง นครศรีธรรมราช มีผลงานควบคุมการต่อเรือ เช่น ในสงครามพม่าที่เมืองกลาง จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352) ได้ต่อเรือใหม่ชื่อว่าเรือรบศรีสมิโคน และรวมกับเรือลำอื่น 14 ลำ เป็นกองเรือเมืองนครยกไป ตีพม่าที่เมืองกลาง ในสำเนาใบบอกพระยามนทรฯ เรื่อง ส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 ดังความว่า

...๑ บรรจุเรือกองเมืองนคร ในนี้

เรือแดงลำนายคง ปืนฉัตรไชย ในจำนวนซื้อ ยาวศอกคืบ ๖ นิ้ว กระจุน ๖ นิ้ว บอก ๑...
ลำหลวงกรมลูก ปืนบะเรียมเหล็ก ในจำนวนซื้อ ยาวศอกคืบ ๙ นิ้ว กระจุน ๒ นิ้ว บอก ๑
ลำขุนอินอักษร ปืนบะเรียมเหล็ก ในจำนวนซื้อ ยาว ๓ ศอก นิ้ว กระจุน ๓ นิ้ว บอก ๑
ลำพระวิเศษสงคราม ปืนบะเรียมเหล็ก ในจำนวนซื้อ ยาว ๓ ศอกนิ้ว กระจุน ๓ นิ้ว

บอก ๑

ลำนายเมือง ปืนบะเรียมทอง ในจำนวนซื้อ ยาวศอกคืบ ๘ นิ้ว กระจุน ๓ นิ้ว ๑
ลำนายเพชร ปืนบะเรียมเหล็ก ในจำนวนซื้อ ยาว ๒ ศอกคืบ ๖ นิ้ว กระจุน ๓ นิ้ว ๑
เรือมะเกา ปืนบะเรียมเหล็ก ในจำนวนซื้อ ยาว ๒ ศอกคืบ กระจุน ๓ นิ้วกึ่ง ๒
ลำขุนเทพภักดี ปืนบะเรียมทอง ในจำนวนซื้อ ยาวศอกคืบ ๘ นิ้ว กระจุน ๓ นิ้ว บอก ๑
ลำขุนทิพ ปืนบะเรียมเหล็ก พระกปีตันให้เข้ามา ยาวศอกคืบ ๙ นิ้ว กระจุน ๒ นิ้ว ๑
ลำนายสัง ปืนบะเรียมทอง พระกปีตันให้เข้ามา ยาวศอกคืบ ๒ นิ้ว กระจุน ๒ นิ้ว ๑
ลำนายทองเมือง ปืนมะเลเหล่า พระกปีตันให้เข้ามา ยาว ๒ ศอกคืบ ๑๐ นิ้ว กระจุน ๒

นิ้วกึ่ง ๑

ลำนายเกษ ปืนจินดาทอง พระกปีตันให้เข้ามา ยาว ๒ ศอก ๖ นิ้ว กระจุนนิ้วหนึ่ง ๑
ลำนายขุนจัน ปืนหลักทองๆ ปราย ยาว ๒ ศอก ๑ ...

๑ เรือรบศรีสมิโคน พระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองนคร ทำใหม่แล้วพันยก ไปเมืองกลางปากกว้าง ๕ ศอกคืบ ยาว ๑๐ วาเศษ กรรเชียงข้างละ ๓๐ เศษ ...

(จ.ศ. 1171/2)

เมื่อถึงคราวมีสงครามในเขตหัวเมืองปักษ์ใต้ เจ้าพระยานคร (น้อย) มีหน้าในการควบคุม การต่อเรือเพื่อเตรียมการรบ ในจ.ศ. 1185 (พ.ศ. 2366) เจ้าพระยานคร (น้อย) ได้เตรียมการทำเรือ รบ 3 จุด คือ ต่อเรือที่ตรัง 98 ลำ นายภู นายกล่อมบุตรพระยานครคุมกองทัพที่สตูล ละงูต่อเรือ 42 ลำ หลวงราชเมธา หลวงขุนหมื่น คุมกองทัพไทย-แขกต่อเรือที่ปาลิส 10 ลำ รวมต่อเรือทั้งหมด 150 ลำ ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องแต่งเรือรบใช้ในการทัพศึก จ.ศ. 1185 เลขที่ 2 ดังความว่า

เรือซึ่งไป ณ เกาะนังกาหวินั้น ข้าพเจ้าให้กลับมาชุมนุมทำเรือ ณ ที่ตรัง ทำแล้วครั้ง ก่อน ๒๐ ลำ ทำแล้วครั้งหลัง ๓๔ ลำ เข้ากัน ๕๔ ลำ ยังทำอยู่ ณ ที่ตรัง ๔๔ ลำ แลให้นายภู นายกล่อมบุตรข้าพเจ้า กับหลวงขุนหมื่น คุมกองทัพอยู่รักษาที่สตูล ละงู จัดแจงให้ไทยกองทัพกับแขก ทำ ณ ที่สตูล ละงู ๔๒ ลำ ให้หลวงราชเมธา หลวงขุนหมื่น คุมกองทัพ อยู่รักษาที่ปาลิส จัดแจงให้ ไทยกองทัพกับแขกทำ ณ ที่ปาลิส ไม่มีมิให้ทำแต่ ๑๐ ลำ เข้ากัน ๑๕๐ ลำ ที่ชนิดใหญ่นั้นให้ทำ กรรเชียงสองชั้น ข้าพเจ้าให้เร่งรีบทำให้ทันฤดูศึก แลข้าพเจ้าจะใคร่เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ให้ทุกปี ครั้นจะเข้ามาครั้งนี้ราชการเมืองแขกยังไม่เสร็จ เกลือกจะกลับออกไปไม่ทันฤดูศึก จึง ข้าพเจ้าตั้งอยู่ ขอพระราชทานพระเดชพระคุณปกเกล้าปกกระหม่อม

ขอบอกปรนนิบัติ มา ณ วันศุกร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นหกค่ำ ปีมะแมนักษัตรเบญจศก

(จ.ศ. 1185/2)

ถึงยุคของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) เมืองนครฯ ยังคงมีความสำคัญในการ ต่อเรือรบใน จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสั่งให้เมืองนครต่อเรือรบ เพื่อใช้ปราบปรามโจรสลัดจำนวน 2 ลำ แต่ผู้คนติดทำไร่นาจึงได้ส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ใน ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานทำกำปั่นใหญ่เพื่อปราบ โจรสลัด จ.ศ. 1218 เลขที่ 171 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มไหยสุริยาธิบตี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายยังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบ เรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยมีตราพระคชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไป ใจความว่า พวกจีนไหหลำ จีนมาเก๊าพากันเที่ยวตีเรือลูกค้าพาณิชยตามท้องทะเลเนื่องๆ เรือรบเรือ ไล่ซึ่งทำไว้แต่ก่อนเล็กย่อมกว่าเรืออายเงินสลัด ทรงพระราชดำริเห็นว่าพวกจีนสลัดเที่ยวตีเรือลูกค้า อยู่ตามท้องทะเลทุกวันนี้ เรือใหญ่ เรือตระเวรฝ่ายเราถ้าใช้กำปั่นจึงจะชมขี่มันได้ กำปั่นที่กรุงเทพ พระมทานครกระทำขึ้นไว้หลายลำแต่หาพอไม่ หัวเมืองปากใต้ว่างราชการอยู่ ให้ขอแรงเลกสม บุตรหมื่นทนายทาสเชลย แลขุนหมื่นเลกเจ้าเมือง กรมการ ข้าเจ้าบ่าวนาย ต่อกำปั่นขึ้นไว้สำหรับ

บ้านเมือง กำป่นนั้นให้ต่อยาวสิบสามวาสองศอก ปากกว้างสามวาศอก ...การซึ่งจะต่อกำป่นนี้ ถ้า
 ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการคิดอ่านจัดแจงต่อทำที่หัวเมืองได้ก็ให้เร่งรัดทำให้แล้ว ถ้าเห็นว่าจะต่อที่
 หัวเมืองไม่ได้ ก็ให้เข้าไปตั้งต่อที่กรุงเทพพระมหานคร จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อาภัยดูแล
 จัดแจงให้ทำ คนซึ่งเกณฑ์ทำนั้นติดทำไร่นา ทำมาหากินอยู่ไม่เข้าไปทำ ก็ให้ข้าพระพุทธเจ้าแล
 กรมการเก็บเงินเข้าไปจ้างช่างที่กรุงเทพพระมหานครทำ...ข้าพระพุทธเจ้าได้อาเงินเข้าคลัง สิบห้า
 ก๊ก ปิดตราบัวประจำครั้ง ให้หมื่นจิตรภักดีคุมเข้ามาเข้ากันกับส่งเข้ามาครั้งก่อนตามท้องตรา
 เกณฑ์ทำกำป่นสองลำ...

(จ.ศ. 1218/171)

คุณค่าด้านเศรษฐกิจการค้าขาย

สภาพเศรษฐกิจของไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2399) นั้น
 เป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง พลเมืองมีอาชีพในทางเกษตรเป็นหลัก พืชผลสำคัญคือ ข้าว ซึ่งเป็น
 อาหารหลักของคนไทย แต่ยังมีได้ผลิตจนเป็นสินค้าออกสำคัญภายในสมัยหลัง เอกสารเมืองนครเป็น
 เอกสารก่อนสนธิสัญญาดังกล่าว แต่อยู่ในช่วงหลังสนธิสัญญาเบอร์นี (พ.ศ. 2369) ที่มีความสำคัญ
 เกี่ยวกับการค้ากับอังกฤษ และก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศมากขึ้น และด้วยเมือง
 นครนั้นมีทำเลที่ดีเป็นเมืองท่าที่สำคัญมาแต่โบราณจนถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ยังมีการค้าด้วยเรือ
 สำเภา เรือกำปั่น เมืองนครก็ยังคงเป็นเมืองการค้าและจุดจอดเรือที่สำคัญ โดยมีทั้งการซื้อของจาก
 ต่างประเทศ และการค้าขายของชาวต่างชาติ ดังนี้

การซื้อของจากต่างประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
 ให้พระราชสมภารไปซื้อสิ่งของที่เมืองมังกลาเป็นเงินสิบห้าพันเหรียญ และขากลับได้เดินทางผ่านเมือง
 ไทรบุรีมาทางเมืองนครฯ พระยาไทรบุรีให้หวนมาหบุตรายาเลหลายป่าขามาส่งพระราชสมภารถึงเมือง
 นคร และพระยาไทรได้จัดกริชขาดปลหมั่งด้ามเขี้ยวปลา เครื่องประดับเพชรฝักนากเล่มหนึ่ง ทูลเกล้า
 ทูลกระหม่อมถวาย เมื่อมาถึงเมืองนครแล้ว เจ้าพระยานครฯ ได้ทำหน้าที่จัดเรือรบส่งพระราชสมภาร
 กับสิ่งของ เงิน พร้อมกับคนไปจนถึงกรุงเทพฯ ด้วย ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอก
 เรื่องพระยาไทรบุรีส่งพระราชทรัพย์ผู้นำเงินไปซื้อของที่เมืองบังกลาเทศ กลับมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ.
 1218 เลขที่ 172 ดังความว่า

๑ สำเนาบอกด้วยส่งพระราชสมบัตินั้น

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหฬายสุริยาธิบดี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายยังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยพระยาไทรบุรี ให้หวั่นมาหมุดรายาเลหลายปักขามาส่งพระราชสมบัตินั้นถึงเมืองนคร ณ วันพุธ เดือนหก แรมสองค่ำ พระยาไทรบุรีมีหนังสือมาถึงข้าพระพุทธเจ้าฉบับหนึ่ง ใจความว่าพระราชสมบัตินั้นไปเมืองมังกลากลกลับมาถึงเมืองไทร เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือนสี่ แรมสิบสองค่ำ เงินซึ่งโปรดเกล้ากระหม่อม ให้พระราชสมบัตินั้นไปซื้อสิ่งของที่เมืองมังกลกลิบบ้างพันเหรียญนั้น พระราชสมบัตินั้นได้อำนาจของเจ้าผู้พิทักษ์เงินยังเหลืออยู่เจ้าผู้พิทักษ์ร้อยแปดสิบสามเหรียญ พระราชสมบัตินั้นเอาเงินเข้ามาเงินพระยาไทรซึ่งเดิมให้ไปพระราชสมบัตินั้น พระราชสมบัตินั้นได้คืนให้พระยาไทรแล้วพระราชสมบัตินั้นว่าจะกลับมาทางเมืองนคร พระยาไทรได้ให้หวั่นมาหมุดรายาเลหลายปักขามาส่งพระราชสมบัตินั้นกับสิ่งของ แลเงินซึ่งยังเหลือซื้อของมาส่งที่เมืองนคร พระยาไทรได้บอกหนังสือเข้ามากราบเรียนพลหัวเจ้าท่านสมุหพระกลาโหมกับพระยาไทรจัดได้กริชชาติปลหมั่งด้ามเขี้ยวปลา เครื่องประดับเพชรฝักนากเล่มหนึ่ง ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระยาไทรได้ส่งหนังสือบอกกับกริชเข้ามากับพระราชสมบัตินั้น

แลข้าพระพุทธเจ้าได้จัดเรือรบมาส่งพระราชสมบัตินั้นกับสิ่งของ เงิน ซึ่งพระราชสมบัตินั้นคุมมาข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หวั่นมาหมุดรายาเลหลายปักขามาส่งที่เมืองนคร

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๙ ค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก

(จ.ศ. 1218/172)

การค้าขายของชาวต่างชาติ

ชาวต่างชาติที่มาค้าขายและปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชมีหลายเชื้อชาติ และหลายกลุ่มทั้ง ญวน จีน จีนมาเก่า จีนไหหลำ ซึ่งมีทั้งนำสินค้ามาขายและซื้อสินค้ากลับไป ดังนี้

1.ชาวญวน

คนญวนหรือเวียดนาม ได้เข้ามาค้าขายเดินทางฝ่ายเมืองนครฯ เรือโดนพายุซัดเข้ามาที่ปากกระวะ ฝ่ายตะวันออกเมืองนคร ขุนพิทักษ์สงคราม นายด่านปากกระวะพาญวนมาส่งจำนวน 21 คน สอบถามได้ความว่าเป็นญวนจากเมืองกวางนาม นำแพญวนไปขาย เมืองนครฯ ได้สอบถามและส่งลูกเรือญวนทุกคนไปยังกรุงเทพฯ ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งพวกญวนที่เรือถูกลมพัดลงมากรุงเทพฯ จ.ศ. 1218 เลขที่ 164 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหฬายสุริยาธิบดี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายยังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบ

เรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วย ณ วันพุธ เดือนสิบสอง แรมเจ็ดค่ำ เรือญวนซัดมา ญวนซึ่งสามปานเกาะประทุนเรือมาขึ้นที่ปากกระวะ ฝ่ายตะวันออกเมืองนคร ยี่สิบเอ็ดคน ขุนพิทักษ์สงคราม นายด่านปากกระวะพาญวนมาส่ง ข้าพระพุทธเจ้าให้ถามญวนนายเรือ ลูกเรือ ให้การได้ความว่าอยู่ที่เมืองกวางนาม นายเรือชื่อกางวังคืออยู่บ้านกิมบอง เป็นบ่าวฉาหุนนายบ้านกางวังฮั้นที่กางวังคือต่อเรือศิระญวนลำหนึ่งทำด้วยไม้ยางตรึงกับรศักไม้เรือยาว ๑๐ วา ปาก ๘ ศอก ทำแล้วแต่ให้กางวังคือเป็นนายเรือกับลูกเรือสิบห้าคนญวนชาวระวางห้าคน เป็นยี่สิบเอ็ดคน กางวังฮั้นลงทุนห้าพันพวงอแปะ ชื่อแพญวน ๑,๒๗๐ ม้วนแพรว ๕๗๖ ม้วน จะไปค้าขายที่เมืองญวนชื่อเมืองญวนติง ออกจากปากน้ำเมืองกวางนาม ณ เดือน สิบสอง ขึ้นแปดค่ำ ปีมะโรงอัฐศก

ครั้น ณ เดือนสิบสอง ขึ้นเก้าค่ำ เพลากลางคืน ต้องพายุลมตะวันตก เปลาโบหัก จังกุดหัก เรือซัดลอยมาสิบสองวัน เปลาบายดูเห็นฝั่งทอดสมอลงสองสาย ครั้นใกล้จะรุ่งสายสมอขาด กางวังฮั้นนายเรือกับลูกเรือขนของใส่เรือสามปาน แล้วลงสามปานสิบเอ็ดคน แฉวเข้ามาเพื่อนยังอยู่สิบคนเอาประทุนเรือใหญ่ลงเกาะลอยมาถึงฝั่งภายหลัง เรือใหญ่แตกอยู่ที่หาดกลางทะเลหาถึงฝั่งไม่ ถ้ามราชการที่เมืองญวนว่าไม่รู้สิ่งใด

แลล่ถามญวนที่เมืองนครไม่มี ให้จับแปลพูดญวนหาซัดมิได้ ของญวนซึ่งเอาขึ้นมากับเรือสามปานแพรว ๒๙๑ ม้วนนั้นได้เอารายไว้แล้วมอบแพรวให้ญวนเจ้าของตามซึ่งได้มา แลญวนซึ่งเรือซัดมายี่สิบเอ็ดคน ครั้นจะส่งมาลำเดียวกันไม่ไว้ใจ ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเข้ามาครั้งนี้ ญวนนายเรือชื่อกางวังฮั้นคนหนึ่งลูกเรือสามคนเข้ากันสี่คน กับหนังสือญวนสำหรับเรือสี่ใบให้หมื่นสนิท หมื่นณเรน คุมเข้ามา ญวนยังอยู่สิบเจ็ดคนข้าพระพุทธเจ้าจะส่งเข้ามาครั้งหลัง

ขอออกปรนนิบัติมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นหกค่ำ ปีมะโรงนักษัตรอัฐศก ๑๓

(จ.ศ. 1218/164)

2. ชาวจีน

ชาวจีนไหหลำได้ล่องเรือมาตัดไม้ ชื่อไม้ที่เมืองนครฯ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและกรมการ ได้เรียกค่าธรรมเนียมภาษีปากเรือของหลวง ถวายพระบรมมหาราชวังและถวายพระบวรราชวัง และได้เรียกภาษีไม้กระดาน 115 แผ่น รวมเป็นเงิน 2 ชั่ง 4 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง ส่งไปยังกรุงเทพฯ ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกส่งค่าปากเรือภาษีไม้กระดาน จ.ศ. 1218 เลขที่ 153 ความว่า

๑ สำเนาหนังสือบอกด้วยส่งเงินค่าปากเรือภาษีไม้

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มไหสุริยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอให้นำขึ้นกราบเรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วย ณ ปีเถาะสัปตศก เรือไหหลำมาค้าขายที่เมือง

นครศรีธรรมราชลำหนึ่ง ข้าพระพุทธิเจ้าแลกรมการ ได้เรียกค่าทำเนียมของหลวงค่าของถวาย พระบรมมหาราชวัง เงินแปดตำลึงสองบาทสองสลึง พระบวรราชวังเงินเจ็ดตำลึงสองบาท ค่าศิลา เงินสิบตำลึง ค่าสามปานเงินห้าตำลึง เรือไทยลำลำหนึ่ง เป็นเงินซังสิบเอ็ดตำลึงสองสลึง

แลเงินเมืองไหหลำมาตัดไม้ซื้อไม้ที่แขวงเมืองนครศรีธรรมราช ณ ปีเถาะสัปตศก ข้าพระพุทธิเจ้าแลกรมการได้เรียกภาษีไม้กระดานร้อยสิบห้าแผ่น เป็นเงินสิบสามตำลึงบาท เข้ากันเงินค่าปากเรือ ภาษีไม้สองซังสี่ตำลึงบาทสองสลึง รายไม้ได้ทำทางว่าวส่งเข้ามาใบหนึ่งแจ้งแล้ว ข้าพระพุทธิเจ้าได้ส่งเงินค่าปากเรือภาษีไม้เข้ามา เงินเหรียญร้อยหกเหรียญ คัดเหรียญละหกสลึงเจ็ดหุน เป็นเงิน ๒ ซัง ๔ ตำลึง ๑ บาท ๒ สลึง ข้าพระพุทธิเจ้าได้ให้หมื่นสีท หมื่นณเรนคุมเข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๒ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก ๑๓๑๔

(จ.ศ. 1218/153)

คุณค่าด้านทรัพยากร

ภายในขอบเขตของเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องปรากฏสิ่งของซึ่งเป็นทรัพยากรทางการเกษตรที่สำคัญคือข้าวและทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งพืชพรรณธรรมชาติและแร่ธาตุซึ่งมีความโดดเด่นเฉพาะถิ่น ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

ทรัพยากรข้าวและพืชพรรณ

ข้าวและพืชพรรณที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช พบการปลูกข้าวเป็นทรัพยากรที่สำคัญทั้งในการค้าขายหรือใช้เป็นเสบียงในการสงคราม ทั้งในเมืองนครศรีธรรมราช เมืองไทรบุรี พบพืชพรรณนาต่างๆ ได้แก่ เกลือ รั้งนก ไม้เคี่ยม ผลกระวาน ไม้จันทนา ไม้รักขารี และฝาง ดังต่อไปนี้

1. ข้าว

1.1 การปลูกข้าวในเมืองนครศรีธรรมราช

ข้าวเป็นสินค้าสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ให้เมืองนครศรีธรรมราชคอยรายงานสถานการณ์อยู่เสมอเรียกว่า รายงานน้ำฝนต้นข้าว โดยมีรายละเอียดว่ามีปริมาณน้ำเท่าไรในแต่ละเดือน ขนาดของต้นกล้า และการไถหว่านข้าว ในใบบอกน้ำฝนเจ้าพระยานครฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครฯ บอกรายงานน้ำฝนต้นข้าว จ.ศ. 1216 เลขที่ 140 ดังความว่า

๑ ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มไหยสุริยาธิบตี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายงานน้ำฝนต้นข้าว ขอได้นำขึ้นกราบ

เรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยรายการน้ำฝนต้นข้าว ณ ปีชาลงศก ปีนี้ฝนตกแต่ต้นฤดู
 ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้เอาขวดแก้วรองน้ำฝนเมื่อ ณ เดือนหกฝนตกแปดครั้ง ได้นำฝนแปดชืด
 ใหญ่กับสามชืดเล็กเดือนเจ็ดฝนตกเจ็ดครั้ง ได้นำฝนห้าชืดใหญ่กับสี่ชืดเล็ก เดือนแปดขึ้นค้ำหนึ่งมา
 จนถึงสิบห้าค่ำ สิบห้าวัน ฝนตกสิบเอ็ดครั้งได้นำฝนสิบเก้าชืดใหญ่กับสี่ชืดเล็ก เข้ากันสองเดือนสิบห้า
 วันฝนตกยี่สิบหกครั้งได้นำฝนในขวดสามสิบสี่ชืดใหญ่กับสองชืดเล็ก

แลเนาข้าวเบาทำต้นมรสุมกำหนดราษฎรมีชื่อได้ไถหว่านข้าวปลูก ณ เดือนหก ข้าพระ
 พุทธิเจ้าได้ให้กรมการนายอำเภอปาวร้องราษฎรมีชื่อให้เร่งทำนาแต่ต้นมรสุม ราษฎรมีชื่อได้ไถ
 หว่านข้าวปลูกนาข้าวเบาแล้ว ต้นกล้าสูง ๑๘, ๑๙ นิ้วบ้าง ๑๑, ๑๒ นิ้วบ้าง ได้ปักดำต้นข้าวลงแต่
 ที่นาตอน ที่นาลึกน้ำฝนมากยังหาได้ปักดำไม่ ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้กรมการนายอำเภอตรวจตราให้
 ราษฎรมีชื่อทำนาทุกที่ทุกตำบล รายการน้ำฝนต้นข้าวภายหลังประการใด ข้าพระพุทธเจ้าจะบอก
 เข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนแปด แรมสี่ค่ำ ปีชาลงศก ๑๓

(จ.ศ. 1216/14)

1.2 การปลูกข้าวในเมืองไทรบุรี ในคราวสงครามไทรบุรี พ.ศ. 2382 พบการ
 กล่าวถึงทรัพยากรที่สำคัญคือข้าว ซึ่งเป็นเสบียงสำคัญในการทำสงครามในพื้นที่ของเมืองไทรบุรี
 ที่บ้านนาคา 50 เรือน บ้านมูเกชปีนัง 34 เรือน ในคำบอกเจ้าพระยาตรีธรรมโสกราช เรื่องตนกูปัตสา
 คัดกบถที่เมืองไทร เมืองนครฯ เมืองพัทลุง ได้ยกกองทัพมายึดที่ปากน้ำเมืองไทรไว้ แล้วแยกกบถหนี
 ลงเรือไป จ.ศ. 1201 เลขที่ 31 ดังความว่า

...ข้าพระพุทธเจ้ามีหนังสือไปถึงพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ กองทัพแลพระยา
 สงขลาว่าถ้ายกทัพกรุง ทัพสงขลา สกตหลังปิดทางดักหลังลงไปอ้ายแขกซึ่งกลับไปแต่เมืองสงขลา
 จะแต่กระยาไปสิ้น แลครั้งนี้อ้ายแขกคิดดักเสบียงทัพ ไปเผาข้าวที่บ้านนาคา ๕๐ เรือน บ้านมูเกช
 ปีนัง ๓๔ เรือน อ้ายแขกคิดจะเผาอีกทำจะให้กองทัพอด ครั้นจะให้กองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุง
 ไปรักษาข้าวคนไม่มี

แลทัพเมืองนคร เมืองพัทลุงตั้งไว้สู้อ้ายแขกทั้งนายทั้งไพร่ทุกคนทำงานได้กำแพง
 ปากน้ำแล้ว คิตรบไม่ยอมมือให้อ้ายแขก แต่ครั้นจะทำหรือคนน้อยอ้ายแขกจะเผาข้าวสิ้นเสบียง จึง
 ข้าพระพุทธเจ้า บอกหนังสือไปพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ พระยาสงขลาให้แจ้ง ...แลข้าวยัง
 มิได้นวดกองล้อมไว้ทุ่งนาก็มี ที่นวดแล้วอยู่ในบ้านก็มี อ้ายแขกเผาทุกวัน ครั้นจะงดให้ข้าอ้ายแขก
 จะเผาออกไป จึงพระยาไตรคิดพร้อมกับนายแลไพร่เอาปืนบะเรียมสามบอกยิงอ้ายแขกลงอยู่
 หลุม...

(จ.ศ. 1201/31)

นอกจากนี้ยังพบสัตว์สำคัญที่ใช้ในการทำนาคือโคกระบือ โคนกวาดต้อนไปขณะทำสงคราม ในใบบอกเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงเจ้าพระยานครฯ ว่าซึ่งพระยากันตัน มีหนังสือขอกองทัพช่วยนั้น พระยานครฯ ได้ให้คนไปฟังราชการที่เมืองกันตันแล้วแต่ยังไม่ได้บอกข่าวประการใด จ.ศ. 1201 เลขที่ 110 ดังความว่า

...และความในหนังสือพระยากันตันว่าพวกที่พิสูทแขวงเมืองตรังگانู เข้าด้วยพวกตนกูษาพระยาบาโงยเผาเรือนเผาข้าวเปลือกข้าวสารสิ้น เก็บเอาโคกระบือลงไปที่พิสูท ถ้าพวกพิสูทและพวกเมืองตรังگانูขึ้นมาช่วยสู้รบกองทัพฯ ที่เมืองกันตันได้แล้วก็ให้ตกลงไปจนที่พิสูทและตรังگانูที่เดียวเป็นกาลกรรมของอ้ายแขกพวกนี้แล้ว เมืองกันตัน เมืองตรังگانูจะจัดแจงประการใดจึงค่อยคิดต่อภายหลัง...

(จ.ศ. 1201/110)

2. เกลือ

พื้นที่เมืองไทรบุรีนอกจากปรากฏการทำนาแล้วยังพบการทำเกลือ และมีการเก็บภาษีเกลือภายในมูกรมเมืองไทรบุรี ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งคำแปลหนังสือพระยาไทรรายามูดาที่ไปอยู่มูกรมปะดั่งตะหะมาว่าไม่สบายใจ จ.ศ. 1218 เลขที่ 161 ดังความว่า

...แลข้าพระพุทธเจ้าได้ถามบังอุหลูคนหล้าซึ่งรายามูดาให้ถือหนังสือมาแจ้งความว่าเมื่อครั้งพระยาไทรดาอีได้ยกมูกรมปะดั่งตะหะให้รายามูตามูกรมหนึ่งกับภาษีเกลือ ครั้นเมื่อพระยาไทรถึงแก่กรรมแล้วพระยาไทรเดีวนี้ได้ให้รายามูตามูกรมลิหมิง มูกรมอะหนะมูเกษ มูกรมข้างตายสามมูกรมกับยกเงินส่วยในเมืองไทรเดิมให้อีก แต่บังอุหลูคนหล้าไม่ทราบว่าจะเท่าใด มูกรมกับเงินส่วยซึ่งพระยาไทรเดิมให้ใหม่ครั้งนี้หาได้ไม่ คงได้อยู่แต่มูกรมปะดั่งตะหะกับภาษีเกลือซึ่งได้แต่ก่อน...

(จ.ศ. 1218/161)

3. รังนก

เมืองนครฯ มีการให้คนทำสัมปทานเก็บอากรรังนกในพื้นที่เกาะในเขตเมืองนครฯ ซึ่งมีพระยาบริรักษ์ภูธรทำส่วยรังนก 15 เกาะ เป็นเงิน 4,200 เหยียด และต่อมาเขตอาใบมารับทำส่วยรังนกแต่ขาดทุนจึงได้ขอหักเงินส่วย ในใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายเดช นายปาน ถือหนังสือบอกแจ้งราชการเมืองไทรและเมืองเกาะหมาก จ.ศ. 1202 เลขที่ 182 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรายยังนายศรีวิชัยขอได้นำกราบเรียนให้ทราบ ด้วย นายทองเดชซึ่งไปสืบการที่เมืองไทร เมืองเกาะหมาก กลับมาถึงเมืองนครเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นสิบค่ำ ข้าพเจ้าได้ให้นายทองเดช นายปาน ถือนหนังสือบอกเข้ามา ได้บอกมายังพันนายเวรกรม พระกลาโหม ด้วยตนกูอัปตบล้ำบุตรพระยาไทรเก่าฉบับหนึ่ง ด้วยเงินส่วยรังนกฉบับหนึ่ง ด้วยการเมืองไทรฉบับหนึ่ง กับส่งหนังสือตนกูอัปตบล้ำบุตรพระยาไทรเก่า หนังสือตนกูอาหมผู้เป็นที่พระยาไทร หนังสือพระยาเกาะหมาก หนังสือเซตอไบทำให้พระยาเกาะหมาก หนังสือเซตอไบมีมาถึงข้าพเจ้ากับสำเนาแปล แลสำเนาหนังสือข้าพเจ้ามีไปถึงพระยาไทรเก่า ตนกูอัปตบล้ำ พระยาเกาะหมากเข้ามา ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาส่งมากราบเรียนให้ทราบ

ซึ่งข้าพเจ้าบอกเข้ามาครั้งนี้ ถ้าจะมีพระโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมประการใด ขอพระเดชพระคุณได้ละอองเท้าปกเกล้าปกหม และส่วยรังนกซึ่งเซตอไบมารับทำต่อพระยาบริรักษ์ภูธรนั้น เมื่อพระยาบริรักษ์ภูธรจะเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร พระยาบริรักษ์ภูธรเอาหนังสือสัญญาคนแทนตัวเซตอไบกับหนังสือเซตอไบไปให้ไว้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้นายศรีโหม นายทองเดช เอาหนังสือสัญญาลงไปทวงเงินอากรรังนกที่เซตอไบ เซตอไบว่าขาดทุนมาก จะขอหักเงินส่วยแจ่งมาในหนังสือบอกนั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้ส่งหนังสือเซตอไบ หนังสือพระยาเกาะหมากเข้ามายังเวรกรมพระกลาโหม แต่หนังสือสัญญาซึ่งทำไว้ต่อพระยาบริรักษ์ภูธรว่ารับทำส่วยรังนก ๑๕ เกาะ เป็นเงิน ๔,๒๐๐ เหรียญ ข้าพเจ้าทราบเกล้าพมว่าส่วยรังนกในหลวงสามพันเหรียญ ในใต้ละอองเท้า ๑,๒๐๐ เหรียญ

สำเนาแปลหนังสือสัญญาข้าพเจ้าเขียนให้มากับนายทองเดช นายปาน ทาติดหนังสือบอกมาไม่ ข้าพเจ้าได้สั่งมานายทองเดช นายปาน ให้เอามากราบเรียนให้ทราบเกลือกจะมีพระราชโองการถามด้วยหนังสือสัญญาจะโปรดประการใดตามแต่ได้ละอองเท้าจะโปรดเกล้าโปรดหม

ข้าพเจ้าตั้งใจเอาใต้ละอองเท้าเป็นที่พึ่งต่อไป แลโปรดให้ดินแดงหนัก ๑๑ หนาบ เงินสลึงซ่งหนึ่ง เงินเฟื้องซ่งหนึ่ง เข้ากันสองซ่ง ให้ขุนชาญวารินคุมออกไปนั้น มารดาข้าพเจ้าแลข้าพเจ้านายฤทนายเวรมหาดเล็กได้รับไว้แล้วพระเดชพระคุณหาที่สุตมิได้ แลการเมรุเบญจาเครื่องซึ่งจะปลงศพแจ่งมากับนายทองเดช นายปานแล้ว

บอกมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรมสิบสี่ค่ำ ปีชวดโทศก ๑๓

(จ.ศ. 1202/182)

นอกจากเมืองนครฯ แล้ว ยังมีการทำส่วยรังนกที่ปะลิส โดยพระยาไทรบุรีตนกูอาหม่ม ทำส่วยรังนก 7 เกาะ แบ่งให้ตุวันเสตอสุเสน 8 เกาะ ส่งเงินส่วยปีละ 3 พันเหรียญ และทำสัญญาไว้ตามธรรมเนียม ในใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องทำส่วยรังนก จ.ศ. 1202 เลขที่ 188 ดังความว่า

๑ ข้าพเจ้าพระเสน่หามนตรี บอกรายยังนายศรีวิชัย ขอได้นำกราบเรียน ให้ทราบ ด้วยส่วยรังนกจำนวนปีชวดโทศก ข้าพเจ้าให้หลวงภักดีสงครามซึ่งอยู่ที่เมืองไทร หลวงกรมลูก นายศรีใหม่ นายทองเดช ไปคิดกับตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน ผู้ใดจะรับทำให้ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันจัดแจงให้ทำต่อไป หลวงกรมลูก นายศรีใหม่กลับมาแต่เมืองไทรแจ้งความแก่ข้าพเจ้า ว่าส่วยรังนกนั้นได้คิดอ่านกับตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน จึงตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน รับจัดแจงทำส่วยรังนก ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน ว่าครั้งจะรับทำให้เท่ากับเขตอาไ้ทำขาดทุน ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันรับทำแต่ ๓ พันเหรียญ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันแบ่งให้ควันเสตอุเสนจัดแจงทำที่ปลิส ๘ เกาะ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน จัดแจงให้ทำ ๗ เกาะ เป็น ๑๕ เกาะ เงินส่วยปีละ ๓ พันเหรียญ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันทำหนังสือรับทำส่วยรังนกไว้กับหลวงภักดีสงคราม หลวงกรมลูก นายศรีใหม่ ตามทำเนียมซึ่งรับทำส่วยรังนกแต่ก่อน กำหนดเดือน ๔ เดือน ๕ ตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสันจะส่งเงินส่วยรังนกเข้ามาให้ครบ

ข้าพเจ้าได้ส่งสำเนาแปลหนังสือตนกูอาหนุมผู้เป็นที่พระยาไทรตนกูอาสัน ซึ่งรับทำส่วยรังนกเข้ามา

(จ.ศ. 1202/188)

4. ไม้เคี่ยม

ไม้เคี่ยมเป็นไม้เศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งในภาคใต้ หลวงรามพิไชย ปลัดเมือง นครศรีธรรมราช ได้รับสั่งจากเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ให้ตัดไม้เคี่ยมขนย้ายบรรทุกลงเรือ ในใบบอกหลวงรามพิไชย ปลัดเมืองนครฯ ถึงหลวงทิพอักษร ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพได้รับกระป๋อ 141 ตัว ครบจำนวนแล้ว และตัดไม้เคี่ยมบรรทุกเรืออยู่ได้มากน้อยเท่าใดจะบอกว่าที่หลัง จ.ศ. 1201 เลขที่ 181

๑ ข้าพเจ้าหลวงรามพิไชยปลัด ขอบอกปรนนิบัติมาถึงท่านหลวงทิพอักษรเสมียนตรากรมพระกลาโหมให้แจ้ง ด้วยเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ...โปรดให้ ข้าฯ ตัดไม้เคี่ยมเขื่อน ยาว ๘ ศอก ๙ ศอก ใหญ่สามกำ ข้าฯ ตัดได้สามร้อยได้ซ้กลากถึงที่แล้ว ข้าฯ ยังจะตัดต่อไปอีกถ้าได้บรรทุกเรือพระอินทร ลงมากน้อยเท่าใด ข้าฯ จะคอยบอกมากราบเรียนครั้งหลังให้ทราบ...

(จ.ศ. 1201/181)

5. ผลกระวาน

กระวานเป็นเครื่องเทศที่มีสรรพคุณในทางยา พบการส่งผลกระวานในรอบปีมะโรง รัชกาลที่ ๑๖ ไปยังกรุงเทพฯ เป็นผลกระวานหนัก 1 ทาบ 30 ชั่ง ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกรื่องส่งอากรตีบุกและผลกระวานเมืองนครฯ จ.ศ. 1218 เลขที่ 169 ดังความว่า

๑ สำเนาหนังสือบอก ด้วยส่งเงินอากรตีบุก ผลกระวาน

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชย มโหฬารสุริยาธิบดี อภัยพิริย บรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายยังออกพันนายเวรขอได้นำขึ้นกราบ เรียน พณหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยอากรตีบุกที่เมืองนคร ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจัดแจงทำ จำนวนปีเถาะสัปตศก ส่งปีมะโรงรัชกาลที่ ๑๖ ยี่สิบห้าพรรษา ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเงินเข้ามาคิดการละสี่ สิบแปดเหรียญ เป็นเงินพันสองร้อยเหรียญ กับเงินเศษตีบุกเรียกการละสองเหรียญ เป็นเงินร้อย สองเหรียญ เข้ากันเป็นเงิน ๑,๓๐๒ เหรียญ กับผลกระวานจำนวนปีมะโรงรัชกาลที่ ๑๖ ได้ส่งเข้ามาหนัก ๑ ทาบ ๓๐ ชั่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นสีห หมื่นณเรน คุมเงินอากรตีบุกผลกระวานเข้ามา ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นหกค่ำ ปีมะโรงนักษัตรรัชกาลที่ ๑๖

(จ.ศ. 1218/169)

6. ไม้จันทน์ ไม้กรักขี

ในคราวงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เมือง นครศรีธรรมราชถูกเกณฑ์ให้ส่งไม้จันทน์ 100 ท่อน ไม้กรักขี 100 ท่อน เพื่อใช้ในการพระราชทาน เเพลิง ในใบบอกพระยานครฯ ได้ส่งไม้จันทน์ 100 ท่อน ไม้พินกรักขี 100 ท่อนในการ พระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ จ.ศ. 1207 เลขที่ 153 ดังความว่า

๑ สำเนาบอกด้วยส่งพินไม้จันทน์ ไม้กรักขี

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ชาติเดโชไชย มโหฬารสุริยาธิบดี อภัยพิริย บรากรมพาหุพระยานครศรีธรรมราช บอกรายขอได้นำกราบเรียนพณหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาอัคร มหาเสนาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม ขอพระราชทานได้นำกราบบังคมทูลพระ กรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วย ณ วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด แรมค่ำหนึ่ง นายโต เชิญตราพระคชสีห์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปว่า พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัป สรสุดาเทพทรงพระประชวร โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้แพทย์ประกอบพระโอสถถวายพระโรคหาย คลายไม่ ณ วันเดือนเก้า แรมสี่ค่ำ สิ้นพระชนม์ชีพ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานจัด เครื่องทรงพระศพ เชิญพระศพเข้าสู่พระโกศขึ้นบนพระยานุมาศ ตั้งขบวนแห่แต่พระตำหนักข้างใน ออกมาประดิษฐานในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งเครื่องสูงประดับพระโกศตามอย่างวงษัตถย

ราชประเพณี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานจัดแจงทำพระเมรุมาศ จะได้พระราชทานเพลิงในเดือนสาม ช่างขึ้น ปีมะเส็งสัปตศก ให้ข้าพระพุทธิเจ้าจัดฟันจันทนา ๑๐๐ ท่อน กรักขรี ๑๐๐ ท่อน เข้ากัน ๒๐๐ ท่อน ส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพพระมหานครให้ทันกำหนดพระราชทานเพลิง ข้าพระพุทธิเจ้าได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมตามท้องตราทุกประการแล้ว

แลข้าพระพุทธิเจ้าได้ให้ตัดไม้จันทนา ไม้กรักขรี กลึงฟันจันทนา ๑๐๐ ท่อน กรักขรี ๑๐๐ ท่อน เข้ากัน ๒๐๐ ท่อน ข้าพระพุทธิเจ้าให้หมื่นจางคุมเข้ามา

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วันศุกร์ เดือนยี่ แรมสิบสองค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก ๑๓

(จ.ศ. 1207/153)

7. ฝาง

ฝางเป็นพืชสมุนไพรชนิดหนึ่ง พบว่ามีชาวจีนชื่อฝางจากคลองวานบรรทุกไปขายที่เมืองสิงคโปร์ ในใบบอกเมืองนครฯ บอกเรื่องส่งเงินสลัดที่ตระเวนจับมาได้ทางเรือ จ.ศ. 1218 เลขที่ 174 ความว่า

...ย้ายเงินสลัดมีชื่อห้าคนให้การได้ความว่า เงินเดกลิมเป็นนายเรือศิริษะญวน จินนายเรือลูกเรือสิบสองคน บรรทุกฝางที่คลองวานไปจำหน่ายที่เมืองสิงหะโปรา ครั้นจำหน่ายฝางเสร็จแล้วเงินเดกลิมนายเรือ เล่นเบี้ยเสียเก้าร้อยเหรียญ เงินเดกลิมไปคิดอ่านชักชวน จินซุน จินอังคิ อยู่ที่เมืองสิงหะโปรา...

(จ.ศ. 1207/153)

ทรัพยากรแร่

ทรัพยากรแร่ที่สำคัญของเมืองนครศรีธรรมราช คือ ดิบุก ซึ่งมีการจัดทำสัมปทาน หรือทำกองส่วยเพื่อส่งส่วยไปยังกรุงเทพฯ ในทุกรอบปี

ดิบุก

การทำดิบุกของกองส่วยดิบุกเป็นการชุดแบบร่อนแร่ โดยมีหลวงภักดีสมบัติเป็นนายกองส่วยดิบุก บางครั้งไม่มีการส่งดิบุกจึงจ่ายเงินแทน ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกเรื่องส่วยดิบุกเมืองนครฯ และเรื่องส่งเงินแทนดิบุก จ.ศ. 1218 เลขที่ 156 ความว่า

๑ สำเนาหนังสือบอกด้วยส่งส่วยดิบุก

๑ ข้าพระพุทธิเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหัยสุริยาธิบตี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบ

เรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยมีตราพระคชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปว่าตีบุก
 ส่วยเมืองนครศรีธรรมราชให้ข้าพระพุทธเจ้าหาตัวนายกองนายหมวดมาเร่งตีบุกส่วยจำนวนปี แล
 รายค่างให้ได้หนักสภาราส่งเข้ามา ณ กรุงเทพพระมหานคร ในตราพระคชสีห์มีเป็นหลายประการ
 ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้ากระหม่อมตามท้องตราแล้ว ได้เร่งหลวงภักดีสมบัตินายกองส่วยตีบุก
 จะเอาตีบุกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพพระมหานคร ตามมีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไป หลวง
 ภักดีสมบัตินายกองส่วยตีบุก ว่าเรียกตีบุกส่วยไม่ได้เอาเงินแทนตีบุกมาส่งจำนวนปีเถาะสัปดาห์ ส่งปี
 มะโรงอัฐศก

เลิกสมเจ็ดสิบแปดคน ตีบุกส่วยคนละยี่สิบแปดชั่ง บุตรหมื่นสิบแปดคน เสมียนคน
 หนึ่ง ทนายหกคน ทาสห้าคน เป็นสามสิบคน ตีบุกส่วยคนละสิบสี่ชั่ง เข้ากันสมบุตรหมื่นเสมียน
 ทนายทาสร้อยแปดคน เป็นตีบุกแปดภาราสองหาบสี่ชั่ง

แลตีบุกรายค่างจำนวนปีชวดจัตวาศก สมสิบเอ็ดคน คนละยี่สิบแปดชั่ง เป็นตีบุก
 ภาราแปดชั่ง รายค่างจำนวนปีฉลูเบญจศก สมเจ็ดคน คนละยี่สิบแปดชั่ง เป็นตีบุกหาบเก้าสิบหก
 ชั่ง เข้ากัน

จำนวนปีกับรายค่าง คิดเป็นตีบุกสภาราหาบแปดชั่ง ส่งเงินแทนตีบุกเงินเหรียญสี่
 ร้อยสิบหกเหรียญ เงินยาไปร้อยเจ็ดห้าไป เข้ากัน เป็นเงินตรา ๙ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ๑ บาท คิดเป็นตีบุก
 ๑๐ ภารา ๑ หาบ ๘ ชั่ง หลวงภักดีสมบัตินายกองส่วยตีบุก ให้หมื่นพิรมนายหมวดส่วยคุมเงินแทน
 ตีบุกส่วยเข้ามา

ข้าพระพุทธเจ้าได้ว่าหลวงภักดีสมบัตินายกองส่วยตีบุก ว่ามีตราโปรดเกล้าโปรด
 กระหม่อมออกไป จะต้องพระราชประสงค์ตีบุกเลิกส่วยตีบุกส่งเป็นเงินทั้งสิ้นไม่ได้ตีบุกส่งเข้ามา ให้
 หลวงภักดีสมบัตินายกองนายหมวดจัดแจงให้ไพร่ส่วยไปชูดร่อนแร่ตีบุกจะได้เอาตีบุกส่งเข้ามา

แลหลวงภักดีสมบัติแจ้งกับข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการจำหน่ายเลิกส่วยตีบุก ว่านายบู
 เลกสมคนหนึ่งตาย ณ ปีมะโรงอัฐศก

ขอบอกปรนนิบัติมา ณ วัน ๕ ๖ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก

(จ.ศ. 1218/156)

คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณี

วัฒนธรรมและประเพณีที่พบในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นการรายงานไปยัง
 ราชสำนักสยามจึงพบแต่วัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญ และเกี่ยวข้องกับราชสำนักด้วยคือ พระกฐิน
 ผูกพัทธสีมา สวดพระปริตร และประเพณีการกัลปนาคนไว้กับวัดซึ่งเรียกว่าข้าพระ ซึ่งเป็นประเพณีที่
 ปรากฏเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์แต่ไม่มี
 รายละเอียดมากนัก

ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

การนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชมีประเพณี พิธีการ ที่เกี่ยวข้องกับภายในเมืองนครศรีธรรมราชและเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่าง นครศรีธรรมราชกับกรุงเทพฯ คือ พระกฐิน ผูกพัทธสีมา สวดพระปริตร และข้าพระ โยมสงฆ์ ดังนี้

1. พระกฐิน ผูกพัทธสีมา สวดพระปริตร

บางครั้งเมื่อเมืองนครศรีธรรมราชได้ทำพิธีทอดกฐินเจ้าเมืองนครฯ ได้ส่งใบบอกเพื่อ ถวายพระราชกุศลมายังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งบอกขอที่เพื่อผูกพัทธสีมาสร้างอุโบสถ ในพื้นที่เมืองนคร ปรากฏในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกรื่อง ส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินส่งสวยดีบุกและส่งไม้รางปืน จ.ศ. 1218 เลขที่ 159 ความว่า “บอกถวาย พระราชกุศลพระกฐินขอให้ผูกพัทธสีมา” ซึ่งใบบอกนี้เป็นใบนำบอกหัวข้อเรื่อง ไม่พบฉบับเต็มจึงไม่ ทราบรายละเอียดชื่อวัดที่ทอดกฐินและพระอุโบสถที่ผู้พัทธสีมานั้น

นอกจากนี้ยังมีพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญคือ การถวายดอกไม้เงินดอกไม้ ทอง และเครื่องราชบรรณาการ ปรากฏธรรมเนียมของเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อจัดทำต้นไม้เงิน ดอกไม้ทองเรียบร้อยแล้ว จะมีการเชิญไปยังพระอุโบสถวัดพระบรมธาตุ นิมนต์พระสงฆ์สวดพระ ปริตรก่อนที่จะเก็บเข้าหีบเพื่อนำไปถวายยังกรุงเทพฯ ต่อไป ธรรมเนียมนี้พบในใบบอก 2 ฉบับ ทั้งใน รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 คือ ใบบอกพระยานครฯ ถึงพระยาอัครมหาเสนาบดี กรมกลาโหมว่าด้วย แต่งให้หีบเงินจ่านงคุดต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1207 เลขที่ 148 และใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ ผู้สำเร็จราชการ บอกรื่องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงิน และเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าฯ ถวาย จ.ศ. 1218 เลขที่ 160 ดังความต่อไปนี้

...ด้วยดอกไม้ทองเงินเมืองนคร จำนวนปีมะเส็งสี่สัปดาห์ ข้าพระพุทธเจ้ากรมการได้ จัดแจงให้ทำดอกไม้ทองหนักต้นต้นละบาท ดอกไม้เงินหนักต้นต้นละบาทเสร็จแล้วข้าพระ พุทธิเจ้ากรมการได้เชิญดอกไม้ทองเงินไป ณ พระอุโบสถวัดพระธาตุ นิมนต์พระสงฆ์สวดพระปริตร ข้าพระพุทธเจ้ากรมการพร้อมกันกราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวแล้วได้อา ดอกไม้ทองเงินเข้าหีบ...

(จ.ศ. 1207/148)

...ด้วยดอกไม้ทองเงินเมืองนครจำนวนปีมะโรงอัฐศก ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้ จัดแจงทำดอกไม้ทองหนักต้นละบาทหนักต้น ต้นไม้เงินหนักต้นละบาทหนักต้นเสร็จแล้วข้าพระพุทธ เจ้าแลกรมการได้อาดอกไม้ทองเงินไป ณ พระอุโบสถวัดพระธาตุ เจริญพระปริตร ข้าพระพุทธเจ้า

แลกรมการ พร้อมกันกราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วได้อาตอกไม้ทองเงินเข้าทูล...

(จ.ศ. 1218/160)

2. ข้าพระ โยมสงฆ์

ช่วงรัชกาลที่ 4 เมืองนครฯ มีหลักฐานการกัลปนาคนหรืออุทิศคนไว้กับวัดเรียกว่า ข้าพระ และโยมสงฆ์ คือขรวัสที่อยูปฏิบัติรับใช้พระภิกษุสามเณรในวัด โดยปรากฏจำนวนข้าพระ โยมสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชในการรายงานยอดส่งเงินแทนการเกณฑ์ทำกำปั่นโดยส่งไปยังกรุงเทพฯ ทั้งหมดสองรอบ รอบแรกเลก โยมสงฆ์สม 14 คน ส่งเงินคนละเจ็ดบาท รวมเป็นเงินชั่งสี่ตำลึงสองบาท รอบที่สอง ขุนหมื่นข้าพระ 5 คน ส่งเงินเงินแปดตำลึงสามบาท ขุนหมื่นโยมสงฆ์ 3 คน ส่งเงินห้าตำลึงบาท และเลกโยมสงฆ์สม 9 คน ส่งเงินคนละเจ็ดบาท รวมเป็นเงินสิบห้าตำลึงสามบาท รวมทั้งหมดยอดโยมสงฆ์ที่ส่งเงินแทนการเกณฑ์ทำกำปั่นทั้งหมด 26 คน และข้าพระ 5 คน ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานทำกำปั่นใหญ่เพื่อปราบโจรสลัด จ.ศ. 1218 เลขที่ 171 ดังนี้

...ข้าพระพุทธิเจ้าแลกรมการได้เรียกเงินค่าจ้างเกณฑ์ทำกำปั่นส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ พระมหานคร แลคนเมืองนครตามมีตราเกณฑ์ออกไป ขุนหมื่นกรมการ นายอำเภอด่านทาง ข้าพระโยมสงฆ์ พราหมณ์ ขุนหมื่นนอกเสียส่วย ข้าเจ้าบ่าวนายเกณฑ์ทำกำปั่น ...เลกโยมสงฆ์สมสิบสี่คน คนละเจ็ดบาท เป็นเงินชั่งสี่ตำลึงสองบาท ...ข้าพระพุทธิเจ้าได้ให้หมื่นจิตรคุมเข้ามาแจ้งอยู่ในหนังสือบอกแต่ก่อนนั้นแล้ว แลซึ่งยังค้างอยู่ลำหนึ่งนั้น ข้าพระพุทธิเจ้าได้ให้กรมการ นายกอง นายหมวด เร่งรัดได้ส่งเข้ามาครั้งนี้ ...ขุนหมื่นข้าพระห้าคน เงินแปดตำลึงสามบาท ขุนหมื่นโยมสงฆ์สามคน เงินห้าตำลึงบาท ...เลกโยมสงฆ์สมเก้าคน คนละเจ็ดบาท เป็นเงินสิบห้าตำลึงสามบาท...

(จ.ศ. 1218/171)

ศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช

ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชไม่พบบันทึกการทำพิธีกรรมโดยตรงของพราหมณ์ภายในเมืองนครศรีธรรมราช แต่พบจำนวนพราหมณ์ในการรายงานยอดส่งเงินแทนการเกณฑ์ทำกำปั่นโดยส่งไปยังกรุงเทพฯ ทั้งหมดสองรอบ รอบแรกพราหมณ์ 49 คน ส่งเงินแทนการเกณฑ์เป็นจำนวนเงินสี่ชั่งห้าตำลึงสามบาท และรอบที่สองพราหมณ์ 16 คน ส่งเงินแทนการเกณฑ์เงินชั่งแปดตำลึง รวมมีพราหมณ์ในเมืองนครศรีธรรมราช ที่ส่งเงินทั้งหมด 65 คน ดังปรากฏในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยา

นครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานทำกำปั่นใหญ่เพื่อปราบโจรสลัด จ.ศ. 1218 เลขที่ 171 ดังนี้

...ข้าพระพุทธเจ้าแลกรมการได้เรียกเงินค่าจ้างเกณฑ์ทำกำปั่นส่งเข้ามา ณ กรุงทพพระมหานคร แลคนเมืองนครตามมีตราเกณฑ์ออกไป ขุนหมื่นกรมการ นายอำเภอด่านทาง ข้าพระโยมสงฆ์ พราหมณ์ ขุนหมื่นนอกเสียส่วย ข้าเจ้าบ่าวนายเกณฑ์ทำกำปั่น ...พราหมณ์สี่สิบเก้าคน เงินสี่ซังห้าตำลึงสามบาท ...ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้หมื่นจิตรคุมเข้ามาแจ้งอยู่ในหนังสือบอกแต่ก่อนนั้นแล้ว แลซึ่งยังค้างอยู่ลำหนึ่งนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้กรมการ นายกอง นายหมวด เร่งรัดได้ส่งเข้ามาครั้งนี้ ...พราหมณ์สิบหกคน เงินซังแปดตำลึง...

(จ.ศ. 1218/171)

คุณค่าด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

เมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศหลายด้าน ทั้งด้านการค้าและการสืบราชการข่าว เมืองโดยรอบกับเมืองนครฯ ล้วนมีการติดต่อ เดินทางไปมาทั้งทางบกและทางทะเล โดยเฉพาะเมืองในอาณัติของอังกฤษ และการติดต่อนั้นทำให้ทราบข่าวราชการในประเทศในยุโรปด้วย

ความสัมพันธ์ไทยกับอังกฤษในแหลมมลายู

เมืองนครศรีธรรมราชกับพื้นที่เกาะหมากซึ่งอังกฤษเช่าจากเมืองไทรบุรี และสิงหะโปรา (สิงคโปร์) ซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญของอังกฤษ มีความสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญ และมีหน้าที่ดูแลเมืองประเทศราชมลายู ดังนี้

1. เมืองนครศรีธรรมราชกับเกาะหมาก

เกาะหมากหรือปูเลาปีนัง เป็นพื้นที่ใต้อาณัติของอังกฤษที่มีความสำคัญในด้านการซื้อสินค้าของไทย โดยเฉพาะการซื้อยุทธโปกรณ์ในด้านการสงครามประกอบด้วย ปืนบะเรียม⁷⁷ ปืนสำหรับเรือ กระสุนดินเผา กระสุนดอกศร มีดปลายปืน ปืนฉัตรไชย ซึ่งพระกปิตันเจ้าเมืองเกาะหมากนอกจากขายให้แล้วยังให้เชื่อไม่เก็บเงินสด และบางสินค้ายังให้เปล่าโดยไม่คิดราคา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเกาะหมากได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏในสำเนาใบบอกพระยานครฯ เรื่อง ส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ จ.ศ. 1171 เลขที่ 2 ดังความว่า

⁷⁷ ปืนใหญ่โบราณชนิดหนึ่ง เป็นปืนใหญ่ทหารราบ ท้ายปืนมน ปากกระบอกเรียวและแคบ

...ของพระกปิตันให้มาไม่คิดค่า กระสุนกลางตัวน ๓ อัน กระสุน ๓ นิ้ว ๒๔ กระสุน ๒ นิ้ว ๑๒ กระสุนนิ้วกึ่ง ๑๔๐ กระสุนนิ้วหนึ่ง ๔๙ (รวม) ๒๒๕ ใบ เหล็กขาปืน อันหนึ่ง ๑ เหล็กท้ายปืน อัน ๑ (รวม) ๒ อัน

แลกระหม่อมฉันตั้งใจจะทำการฉลองพระเดชพระคุณคิดอ่านให้ไปจัดซื้อปืนมาแต่เกาะหมากตามรายบัญชีนี้ ถ้ามีทางซึ่งควรจะกราบทูลล้นเกล้าฯ ขอพระราชทานเอาพระเดชพระคุณปกเกล้าฯ

ฯ ๑๓

ปืนบะเรียมเหล็ก บะเรียมทองซึ่งซื้อตามราคาเกาะหมาก ปืนบะเรียมทองราคาซ่งละ ๑ บาท ๓ สลึง เป็นหาบละ ๗๐ เหรียญ ปืนบะเรียมเหล็กราคาซ่งละ ๓ สลึง เป็นหาบละ ๓๐ เหรียญ คิดเหรียญละ ๒ บาท ๒ สลึง

๑ ปืนแลสิ่งของซึ่งพระบริรักษ์ภูเบศรผู้ช่วยราชการเมืองนครฯ ให้ไปจัดซื้อมาแต่เกาะหมาก ในนี้

๑ พระกปิตันให้เข้ามา

เรือมะเกลือหนึ่ง คิดค่าใบผ้าเชือกสายสิญจน์ทั้งลำ เป็นเงิน ๑,๐๐๐ เหรียญ

ปืนสำหรับเรือ ปืนมะเลหลายทองคู่หนึ่ง ยาวศอกคืบ ๑๐ นิ้ว กระสุน ๒ นิ้ว เงิน ๒๙๓ เหรียญ

ปืนสำหรับเรือ ปืนบะเรียมทอง บอกหนึ่ง ยาว ๒ ศอก กระสุน ๓ นิ้ว เงิน ๑๒๖ บอกรหนึ่ง ยาวศอกคืบ ๒ นิ้ว กระสุน ๒ นิ้ว ๓๕ (รวม) ๒ บอกเป็นเงิน ๑๖๑ เหรียญ

ปืนสำหรับเรือ ปืนบะเรียมเหล็ก บอกหนึ่ง ยาวศอกคืบ ๙ นิ้ว กระสุน ๒ นิ้ว ๒๕ เหรียญ

ปืนสำหรับเรือ ปืนจินดาทอง บอกหนึ่ง ยาว ๒ ศอก ๖ นิ้ว กระสุนนิ้วหนึ่ง เงิน ๔๙ เหรียญ

ปืนสำหรับเรือ ปืนหลักทอง ๔ บอกร ยาว ๒ ศอก กระสุนนิ้วกึ่ง เงิน ๑๑๒ เหรียญ

ปืนสำหรับเรือ ปืนหลักทองๆ ปราย บอกรหนึ่ง ยาว ๒ ศอก ๓๕ เหรียญ

ปืนสำหรับเรือ ปืนทองปราย ทอง ๒ ปืนทองปรายเหล็ก ๒ (รวม) ๔ บอกร เงิน ๕๐ เหรียญ (รวมปืนสำหรับเรือ) ๑๕ บอกร เป็นเงิน ๗๒๕ เหรียญ

กระสุนเผามีดินใน ๒๙ ใบ เป็นเงิน ๑๒ เหรียญ

กระสุนดอกศร ๑๔ ใบ เป็นเงิน ๕ เหรียญ

ดินฝรัง ๒ ถังหนัก ๙๙ ชั่ง เป็นเงิน ๔๕ เหรียญ

มีดปลายปืน ๗ เล่ม เป็นเงิน ๗ เหรียญ

เหล็กตะปูหนัก ๙๕ ชั่ง ๑๒ ตำลึง เป็นเงิน ๑๕ เหรียญ ๓ สลึง ๒ หลุย

เหล็กฟากสี่เล็ก ๔๐ อัน เป็นเงิน ๒๐ เหรียญ

(รวมเงินทั้งหมด) ๑,๘๒๙ เหรียญ

๑ ยืมเงินของพระกบฏตันแลเขตวิเสโตโข จินถัวโหล จินอิม จินสัง ซ้อมมา

ปีนฉัตรไชยคู่หนึ่ง ยาวศอกคืบ ๖ นิ้ว กระจสน ๖ นิ้ว เงิน ๒๕๕ เหรียญ ๗ สลึง

ปีนปะเรียมเหล็กคู่หนึ่ง ยาว ๓ ศอกนิ้ว กระจสน ๓ นิ้ว เงิน ๒๐๐ เหรียญ

ปีนปะเรียมเหล็กคู่หนึ่งยาว ๒ ศอกคืบ กระจสน ๓ นิ้ว เงิน ๒๘๐ เหรียญ

ปีนปะเรียมเหล็กคู่หนึ่งยาว ศอกคืบ ๙ นิ้ว กระจสน ๒ นิ้ว เงิน ๑๓๑ เหรียญ

ปีนปะเรียมเหล็ก บอกหนึ่ง ยาว ๒ ศอกคืบ ๖ นิ้ว กระจสน ๓ นิ้ว เงิน ๓๐ เหรียญ

(รวมปีนปะเรียมเหล็ก) ๗ บอก เป็นเงิน ๖๔๑ เหรียญ ๔ สลึง ๗ หลุย

ปีนปะเรียมทองคู่หนึ่ง ยาวศอกคืบ ๘ นิ้ว กระจสน ๓ นิ้ว เงิน ๑๘๙ เหรียญ

(รวมปีนทั้งหมด) ๑๑ บอก เป็นเงิน ๑,๐๘๕ เหรียญ ๔ สลึง ๗ หลุย

เหล็กฟากสีใหญ่ ๔๔ เหล็กฟากสีเล็ก ๔๐ (รวม) ๘๔ อัน เป็นเงิน ๙๑ เหรียญ ๒ สลึง

๑ เพ็อง (รวมเป็นเงินทั้งหมด) ๑,๑๗๗ เหรียญ ๒ สลึง ๑ เพ็อง...

(จ.ศ. 1171/2)

การต่อเรือรบของเมืองนครนั้นต้องใช้เหล็กทำเครื่องเรือ ซึ่งต้องนำเข้าจากเกาะหมาก มาประกอบหรือหลอมทำเป็นเครื่องเรือ ดังความว่า

ขอได้นำกราบทูลฝ่าละอองพระบาทให้ทราบ ด้วยเกล้ากระหม่อมฉันทพไปด้วย ท่านพระยายมราช นำเรือรบอยู่ ณ ที่ตรัง จะยกไปตีอ้ายพม่า แลเห็นว่าปืนใหญ่มีอยู่แต่น้อย เมือง พัทลุง เมืองสงขลา ก็ไม่มีปืนใหญ่ไปหาไม่ได้ แลเหล็กซึ่งจะทำเครื่องเรือก็ขาดสน ครั้นจะจัดเงินไป ซื้อ ณ เกาะหมาก ครั้นนี้กระหม่อมฉันทพยากจนขาดสน จึงกระหม่อมฉันทพคิดอ่านให้ขุนชำนาญ นาย อัน จินพัท จินฉิม ไปยืมเงินของผู้มีชื่อซึ่งรู้จักด้วยกระหม่อมฉันทพ จัดซื้อปืนใหญ่มาใส่หน้าเรือรบทัน ยกไปเมืองกลาง เป็นปืนแลสิ่งของเอามาใช้ในราชการทัพ...

(จ.ศ. 1171/2)

2. ความสัมพันธ์กับสิงหะโปรา

เมืองสิงคโปร์ขณะนั้นเป็นเมืองท่าในอาณัติของอังกฤษที่สำคัญ มีความสำคัญต่อการค้าขายของไทยเป็นจุดที่พ่อค้านำสินค้าจากไทยไปขาย และเป็นสถานที่ขอหนังสือรับรองเรือสินค้าของอังกฤษเพื่อใช้ในการยืนยันตัวตนทางการค้า ปรากฏในใบบอกเมืองนครฯ บอกเรื่องส่งเงินสลัดที่ ตระเวนจับมาได้ทางเรือ จ.ศ. 1218 เลขที่ 174 ดังความว่า

...เงินเตกิมเป็นนายเรือสี่ระชนวน จินนายเรือลูกเรือสิบสองคน บรรทุกฝางที่คลองวานไปจำหน่ายที่เมืองสิงหะโปรา

ครั้นจำหน่ายฝางเสร็จแล้วเงินเตกลิมนายเรือ เล่นเบี้ยเสียเก้าร้อยเหรียญ เงินเตกลิมไปคิดอ่านชักชวน จีนซุน จีนอังคิ อยู่ที่เมืองสิงหะโปรา จีนฉวนนายเรือปากปลามาแต่เมืองไหหลำจะมาเที่ยวเป็นสลัดเข้าทุนกันซื้อปืนใหญ่น้อย กระสุนดินดำ เครื่องศาสตราวุธสำหรับเรือ เรือปากปลาจีนฉวนเป็นนายเรือ ลูกเรือห้าสิบแปดคนลำหนึ่ง เรือตั้งกั้งจีนอังคิเป็นนายเรือ จีนลูกเรือสามสิบคนลำหนึ่ง เรือสี่ระชนวนเงินเตกลิม ซึ่งบรรทุกฝางไปเงินเตกลิมเป็นนายเรือ จีนลูกเรือห้าสิบคนลำหนึ่ง เข้ากันเรือสามลำ ครั้นจัดแจงเสร็จแล้ว จีนซุน จีนเตกลิม ไปขอหนังสือสำหรับเรืออังกฤษที่เมืองสิงหะโปราว่าเป็นเรือค้าขาย...

(จ.ศ. 1218/174)

การสืบราชการข่าวต่างประเทศ

เมื่อกรุงศรีธรรมราชเมื่อได้ควบคุมไทรบุรีและกลันตัน จึงมีหน้าที่รายงานราชการที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่ออาณาเขตและประเทศราชได้ โดยเมืองไทรบุรีได้รายงานข่าวส่งมายังเมืองนครฯ ก่อนที่เมืองนครจะทำหน้าที่ตรวจสอบข่าว และเป็นตัวกลางในการส่งไปยังราชสำนักสยามต่อไป ข่าวที่รายงานนั้นเป็นสถานการณ์เมืองเกาะหมาก (เกาะปีนัง) ซึ่งเป็นเมืองอาณานิคมอังกฤษที่อยู่ติดกับเมืองไทรบุรี ได้เตรียมป้องกันเมืองจากสงครามที่อาจจะเกิดขึ้น ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อเมืองอาณานิคมได้ สงครามครั้งนี้มีสาเหตุมาจากความขัดแย้งระหว่างชาติहरुด (รัสเซีย) กับเมืองโรม (อิตาลี) อังกฤษ และฝรั่งเศส โดยเมืองโรม (อิตาลี) ได้บุกเข้าไปรบกับรัสเซีย ชาติहरुด (รัสเซีย) จึงจะเตรียมกองทัพตีเมืองอาหรับ (อาณาจักรออตโตมัน) อังกฤษ ฝรั่งเศส โดยซื้อเรือกำปั่นร้อยลำจากกรีเดน (สวีเดน)

ทางเมืองนครศรีธรรมราชยังได้ส่งคนคือ หลวงพิมล ชุนวิเศษ ไปสืบราชการที่เมืองเกาะหมาก จึงได้มาแจ้งสาเหตุของสงครามว่าเกิดจากคนชาติहरुด (รัสเซีย) จะมาไหว้พระที่เมืองโรม กษัตริย์อิตาลีเรียกค่าธรรมเนียมเพราะมีค่าใช้จ่ายในการเฝ้า แต่ทางรัสเซียไม่เสียค่าธรรมเนียม ทางโรมจึงไม่ให้คนชาติहरुด (รัสเซีย) เข้าไปไหว้พระจึงเกิดเป็นสงครามกันขึ้น ซึ่งสงครามครั้งนี้ปัจจุบันเรียกว่าสงครามไครเมีย (Crimean War) และยังรายงานเรื่องการวิวาทในเมืองเกาะหมากระหว่างจีนแต่จีวกับจีนฮกเกี้ยน ซึ่งทำให้เกิดเพลิงไหม้ตึกในเมืองเกาะหมากถึง 240 เรือน ร้านค้า 53 ร้าน สวน 60 สวน เสียหาย อังกฤษปี⁷⁸ ตายสี่คน ชาวจีนที่วิวาทกันตาย 485 คน และบาดเจ็บ 220 คน รวม

⁷⁸ สิบปายหรือซีปอย (Sepoy) เป็นทหารพื้นเมืองที่อังกฤษนำมาฝึกฝนทหารแบบยุโรป เพื่อทำหน้าที่ในการรักษาความสงบ รวมทั้งให้รู้จักระเบียบวินัยและใช้อาวุธที่ทันสมัย จึงมีความสามารถในการรบเป็นพิเศษ และมักกระจายตัวตามเมืองต่างๆ ที่บริษัทอินเดียตะวันออก (East India Company) ถือครองอยู่ อีกทั้งเป็นที่นิยมของเจ้านครอินเดียด้วย อนึ่งทหารซีปอยในระดับล่างส่วนใหญ่จะเป็นชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูและอิสลาม

เหตุการณ์วิวาทรวมกันทั้งสิ้น 9 วัน ในใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครฯ บอกเรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองทางเมืองไทร เกะหมาก จ.ศ. 1216 เลขที่ 141 ดังข้อความว่า

๑ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าพระยาศรีธรรมราช ขาดิเดโชไชย มโหฬายุทธยาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช บอกรายยังออกพันนายเวรขอได้นำขึ้นกราบเรียนพลหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา ด้วยข้าพระพุทธเจ้าบอกให้ขุนสวัสดิ์กับหมื่นจิต ถือเข้ามาครั้งก่อนว่าพระยาไทรป่วยข้าพระพุทธเจ้าให้ขุนปราบพลสิทธิ์ ปิงอุหลุมหมัดสามันพาหม่อไป ณ เมืองไทร แลด้วยพระยาไทรถึงแก่กรรมนั้นแจ้งอยู่ในบอกแต่ก่อนแล้ว

ครั้น ณ วันเดือนแปด แรมสองค่ำ ขุนปราบพลสิทธิ์ซึ่งพาหม่อไป ณ เมืองไทรกลับมาถึงเมืองนคร ตนกูอาหมัดบุตรพระยาไทรมีหนังสือมาถึงข้าพระพุทธเจ้าฉบับหนึ่ง ว่าขุนปราบพลสิทธิ์กับปิงอุหลุมหมัดสามันถือนหนังสือข้าพระพุทธเจ้า ซึ่งตอบไปถึงพระยาไทรกับพาหม่อไปนั้น ไปถึงเมืองไทร พระยาไทรถึงแก่กรรมเสียแล้ว ด้วยพระยาไทรถึงแก่กรรมนั้น ตนกูอาหมัดได้บอกหนังสือให้รายายาหยาดินดาหฺรือมายังข้าพระพุทธเจ้าที่เมืองนครแล้ว แต่ก่อนกลับว่าซึ่งพระยาไทรบิดาตนกูอาหมัดถึงแก่กรรมตนกูอาหมัดเสียใจไม่มีที่อาหฺยัดผู้ใด ให้ข้าพระพุทธเจ้าช่วยทำนุบำรุงด้วยตนกูอาหมัดไม่รู้จักขนบทำเนียมเจ้านาย

แล้วว่าตนกูอาหมัดจัดแจงคิดอ่านทำดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ หาสิ่งของที่ประหลาดทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ถึงกำหนดส่งดอกไม้ทองเงินตนกูอาหมัดจะพาเข้ามายังข้าพระพุทธเจ้าที่เมืองนคร เครื่องยศซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระยาไทรนั้น ตนกูอาหมัดจะพาเข้ามาด้วย แลข้าพระพุทธเจ้าได้ถามขุนปราบพลสิทธิ์ซึ่งกลับมาแต่เมืองไทร ขุนปราบพลสิทธิ์แจ้งความว่า ตนกูอาหมัดอยู่ที่ทะเลสาบบ้านพระยาไทร รายนมูดาว่ามารดาป่วยไปดูมารดาที่เมืองสตูล พระอินทวิไชย กลับไปบ้านอยู่ที่กลามุดา หวันปราหมบุตรพระยาปลัด หวันสมาบุตรลักษมาหฺนาศรีตุวินกรมการ ทั้งนั้นทำราชการกับตนกูอาหมัดบุตรพระยาไทรพร้อมมูลกัน ไพรบ้านพลเมืองที่เมืองไทรก็เรียบริ้อยเป็นปกติอยู่

แลตนกูอาหมัดมีหนังสือมาถึงข้าพระพุทธเจ้าด้วยข่าวการอังกฤษให้ไล่ไม่ตาแหกถือมาฉบับหนึ่ง ในหนังสือนั้นว่ารู้ข่าวว่ากุมป็นหนีอังกฤษจัดแจงแต่งกำแพงเมืองเกะหมาก รายป็นบะเรียมเตรียมเครื่องศัสตราวุธระวังรักษาบ้านเมืองอยู่ ว่ารู้ข่าวคนชาติหฺรูดให้กำป็นรบออกมาจากจะตีบรรดาเขตแดนเมืองอังกฤษเมืองฝรั่งเศสว่าเมื่อเมืองโรมจะรบกับเมืองหฺรูด อังกฤษกับฝรั่งเศสบอกข่าวไปที่พระยาเมืองหฺรูดว่าจะช่วยคิดอ่านให้ตีเป็นมิตรสหายอย่าให้รบกัน เมื่ออังกฤษฝรั่งเศสคิดอ่านจะให้ตีกันนั้น ยังไม่ได้ว่ากล่าวกับพระยาเมืองโรมก่อน คนเมืองโรมยกกองทัพไปตีได้รบกับเมืองหฺรูดกองทัพตายมากทั้งสองฝ่าย คนเมืองโรมตีเข้าไปถึงแดนเมืองหฺรูดได้เมืองยี่สิบห้าเมือง พวกโรมจับพระยาแลผู้ใหญ่ฝ่ายเมืองหฺรูดได้หลายคน กองทัพอังกฤษฝรั่งเศสจะไปช่วยฝ่ายเมืองโรม จึงพระยาเมืองหฺรูดโกรธอังกฤษฝรั่งเศสว่าแต่ก่อนอังกฤษฝรั่งเศสมาพูดคิดอ่านจะให้ตีกัน

แล้วให้กองทัพกำปั่นรบไปช่วยฝ่ายเมืองโรมอีก พระยาเมืองหฺรุดจึงจัดแจงกองทัพจะ
ให้ตีเมืองอาหรับ อังกฤษ เมืองฝรั่งเศส คนเมืองหฺรุดว่าจะไปตีเอง คนชาติอาหรับคิดอ่านเข้ากับพระ
ยาเมืองหฺรุดด้วยจะตีบรรดาเขตแดนเมืองอังกฤษเมืองฝรั่งเศส พระยาเมืองหฺรุดซื้อกำปั่นรบของ
ชาติอเมริกันได้ขึ้นอีกร้อยลำ อังกฤษ ฝรั่งเศส จึงบอกไปพระยาเมืองโรมว่า พระยาเมืองหฺรุดจะตี
เมืองอาหรับอังกฤษ ฝรั่งเศส พระยาเมืองโรมจึงมีหนังสือไปถึงพระยาเมืองปัตต บรรดาพระยาแขก
ซึ่งอยู่ฝ่ายบกเหนือเมืองมังกลาให้ตีเมืองอาหรับเสีย เมืองอาหรับ อังกฤษ ฝรั่งเศสจัดแจงกองทัพ
กำปั่นรบกับจัดแจงบรรดาเมืองเขตแดนอังกฤษ เมืองฝรั่งเศสจนถึงเมืองเกาะหมาก เมืองสิงหะโป
ราให้ระวังรักษาอยู่

แลหลวงพิมล ขุนวิเศษซึ่งเข้าพระพุทธิเจ้าให้ไปสืบราชการที่เมืองเกาะหมากทางเมือง
ตรังกลับมาถึงเมืองนคร ณ วัน ๑๕ ค่ำ แฉงความว่าหลวงพิมล ขุนวิเศษ ได้สืบที่อันตรเสนอังกฤษ
เสมียนโรงความกับ ฝรั่งเศส จีนการ จีนบ่าบ ลวงตีลูกค้าชาวเมืองเกาะหมากเล่าความว่า เมืองห
รุดกับเมืองโรมซึ่งวิวาทกันนั้นด้วยคนชาติหฺรุดมาจะไหว้พระที่เมืองโรม พระยาโรมจะเรียกเอาค่า
ทำเนียมว่าได้จ้างคนให้เฝ้ารักษาอยู่ พระยาเมืองหฺรุดไม่ให้ว่าไม่มีทำเนียม พระยาเมืองโรมไม่ให้
ชาติหฺรุดเข้าไปไหว้พระ จึงพระยาเมืองหฺรุดขัดใจพระยาเมืองโรมวิวาทกัน พระยาเมืองโรมยกไปรบ
เมืองหฺรุดตีได้เมืองขึ้นกับเมืองหฺรุดยี่สิบห้าเมืองยังรบติดพันกันอยู่ อังกฤษกับฝรั่งเศสยกมาช่วยพระ
ยาเมืองโรม คนชาติอาหรับมาเข้ากับพระยาเมืองหฺรุดๆ จัดแจงกำปั่นขึ้นมากกว่าจะให้ไปตีเมือง
อังกฤษ เมืองฝรั่งเศส แลเมื่อ ณ วันเดือนห้า แรมเก้าค่ำ กำปั่นไฟมาที่เมืองเกาะหมากลำหนึ่งว่า
เมืองอาหรับอังกฤษมีหนังสือมาถึงเมืองเกาะหมาก เมืองมลากา เมืองสิงหะโปราว่าชาติหฺรุดจัดแจง
กำปั่นแปดสิบห้า จะให้เที่ยวตีเมืองอังกฤษ เมืองฝรั่งเศส ให้ที่เมืองเกาะหมาก เมืองมลากา เมืองสิง
หะโปราจัดแจงรักษาบ้านเมือง กำปั่นไฟถือนี่หนังสือมาหยุดอยู่ที่เมืองเกาะหมากวันหนึ่งแล้วพันไป

แลการเมืองโรมกับเมืองหฺรุดซึ่งหลวงพิมล ขุนวิเศษสืบมานั้นเรื่องความซึ่งรบกันต้อง
กับหนังสือตงกุธาหมัดบุตรพระยาไทรบอกรมา แล้วว่าจีนการบอกหลวงพิมล ขุนวิเศษ ว่าที่เมืองสิง
หะโปราเมื่อ ณ วันเดือนห้า ขึ้นสิบห้าค่ำ จีนแต่จิวกับจีนฮกเกี้ยนวิวาทกันด้วยชื่อข้าวสารอังกฤษ
พวกโรงความห้ามไม่ฟังจีนวิวาทกันมาก ร้านค้าขายพวกจีนที่วิวาทกันเผาเรือตักไฟไหม้เสียสอง
ร้อยสี่สิบเรือ ร้านค้าขายห้าสิบสามร้าน สนวนยับเียนเสียร้อยหกสิบสาม อังกฤษเข้าไปซึ่งเข้าห้ามจีน
พันทางอังกฤษตายสองคน พวกซีไปตายสี่คน มือขาดคนหนึ่ง พวกจีนซึ่งวิวาทรบฆ่าพันกันตายสี่
ร้อยแปดสิบห้าคนบาดเจ็บสองร้อยยี่สิบคนวิวาทรบกันอยู่เก้าวัน ต่อมาเจ้าเมืองสิงหะโปราจับได้
พวกจีนซึ่งวิวาทได้ตัวห้าร้อยสิบสองคนจีนซึ่งอยู่ที่เมืองสิงหะโปราทั้งนั้น ก็ยังหาเป็นปกติไม่

แลที่เมืองเกาะหมากนั้นหลวงพิมล ขุนวิเศษว่า เห็นอังกฤษตัวนายกับพวกซีไปชัก
ปืนปะเรียมไปรายไว้นอกกำแพงริมทะเลสิบห้าบอก กับปืนปะเรียมซึ่งตั้งไว้ที่ช่องปืนกำแพงสาม
ด้าน ครั้งนี้เต็มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน กำแพงด้านอุดรชั้นบนสิบแปดบอกชั้นล่างสามสิบบอก ด้าน
ทักษิณชั้นบนสิบเจ็ดบอก ชั้นล่างสามสิบบอก ด้านบูรพาชั้นบนยี่สิบสี่บอก ชั้นล่างสามสิบห้าบอก
อังกฤษตัวนายกับซีไปรักษาปืนอยู่ทั้งสิ้นประมาณสี่ร้อยเศษ แลกำปั่นอังกฤษเทศลูกค้าเมื่อหลวง

พิมล ชุนวิเศษอยู่ที่เมืองเกาะหมากหาเห็นไม่ มีแต่กำปั่นลูกค้าเมืองจีนห้าลำกับเรือลูกค้าเมืองพม่า เมืองอ่าแจ้ จีนเทศลูกค้าที่เมืองเกาะหมากซึ่งตั้งร้านค้าขาย พุดกันว่ากลัวชาติहरुจะมาตีค้าขายหา เป็นปกติไม่ การที่เมืองเกาะหมากนั้นข้าพระพุทธเจ้ายังให้ไปสืบอยู่อีก ภายหลังได้ความประการใด ข้าพระพุทธเจ้าจะบอกเข้ามา

แลหนังสือตนกุธาหมัดบุตรพระยาไทรซึ่งมีมาถึงข้าพระพุทธเจ้าสองฉบับ ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งคำแปลเข้ามาด้วยแล้ว

ขอออกปรนนิบัติ ณ วัน ๕^{๑๘} ค่ำ ปีชวาลนักษัตรฉศก ๑-

(จ.ศ. 1216/141)

จากการศึกษาใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชพบคุณค่าด้านที่เป็นเอกสารต้นฉบับใน ประเด็นการเอกสารสำคัญที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครฯ กับเมืองอื่นๆ บุคคลสำคัญ ที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช และสถานที่สำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช คุณค่าด้านสภาพบ้านเมืองและสภาพหัวเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้นในประเด็นสภาพการ ประกอบอาชีพ ปัญหาเขตแดน สงครามกับพม่า สงครามไทรบุรี การยุติธรรม และการปราบโจรสลัด คุณค่าด้านการเมืองการปกครองในประเด็นการจัดการไพร่พลเรือน ส่วย ภาษี บรรณาการ การปราบปรามฝิ่น และขอบเขตและอำนาจหน้าที่พิเศษของเมืองนครศรีธรรมราช คุณค่าด้านเศรษฐกิจ การค้าขายในประเด็นการซื้อของจากต่างประเทศ และการค้าขายของชาวต่างชาติ คุณค่าด้าน ทรัพยากรในประเด็นทรัพยากรข้าวและพืชพรรณ และทรัพยากรแร่ คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณีใน ประเด็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช และคุณค่าด้าน ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในประเด็นความสัมพันธ์ไทยกับอังกฤษในแหลมมลายู และการสืบ ราชการชาวต่างประเทศ

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช : ลักษณะเด่นและคุณค่า เป็นการศึกษาวิจัยเอกสารต้นฉบับตัวเขียนประเภทใบบอก มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบอักษรวิจิ การใช้ภาษา และวิเคราะห์คุณค่าที่ปรากฏในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช โดยศึกษาจากเอกสารจดหมายเหตุเมืองนครศรีธรรมราช ประเภทใบบอก รัชกาลที่ 2-4 ให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ จำนวน 59 ฉบับ แบ่งเป็น สมุดไทยดำ 2 เล่ม และกระดาษเพลลา 57 ฉบับ สามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

ลักษณะของเอกสารใบบอก

การศึกษาลักษณะเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ระหว่างรัชกาลที่ 2-4 นั้น ลักษณะเอกสารภายนอก คือรูปลักษณะของเอกสารซึ่งสามารถเห็นได้ด้วยสายตา ไม่จำเป็นต้องอ่าน ข้อมูลวิเคราะห์ข้อความในเอกสาร พบการบันทึกลงบนเอกสารสองลักษณะคือ กระดาษเพลลา และสมุดไทยดำ ซึ่งแบบหลังเป็นการทำสำเนา ขนาดเอกสารสั้นยาวต่างกันตามข้อความที่ผู้บันทึกต้องการ สภาพเอกสารอยู่ในสภาพดีมีการอนุรักษ์และเก็บรักษาที่ถูกรูปแบบ การเขียนเส้นอักษรกระดาษเพลลาเขียนด้วยดินสอดำ ส่วนสมุดไทยดำเขียนด้วยดินสอขาว รูปแบบการเขียนบันทึกในกรอบสี่เหลี่ยม เว้นระยะจากทั้งสี่ด้าน โดยจัดระยะขอบชิดซ้ายโดยไม่มีการร่างเส้นบรรทัด ไม่มีเยื่อหน้า มีการแก้ไขข้อความโดยวิธีการลบหรือวงตัวอักษร ลบแล้วเขียนใหม่ และการแทรกข้อความที่ตกหล่นในสมุดไทย การบอกมาตราซึ่งดวงวัดเป็นไปตามแบบไทยพบทั้งมาตราซึ่งน้ำหนัก มาตราเงินไทยโบราณ ตราประทับพบทั้งตราประจำตัวหรือตราตำแหน่ง ตราประจำต่อ และตราประจำฉีก โดยประทับอยู่ในตำแหน่งวันเดือนปีที่ออกเอกสาร หลังเอกสาร หรือบริเวณรอยต่อ

ลักษณะเอกสารภายใน คือลักษณะเอกสารที่ต้องวิเคราะห์จากเนื้อความ แบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนนำ เป็นส่วนแรกของเอกสาร มีข้อมูลสำคัญที่ปรากฏคือ ประเภทของเอกสารตัวเขียน มักบันทึกด้วยคำว่า ใบบอก บอก สำเนาบอก หนังสือ จดหมาย ผู้ออกเอกสารซึ่งมีทั้งผู้ออกเอกสารบุคคลเดียวหรือกลุ่มบุคคล ผู้รับเอกสาร การขอได้นำกราบเรียน และการขอพระราชทานนำกราบบังคมทูล ขอได้นำขึ้นกราบเรียน พบโครงสร้างของส่วนนำที่ต่างกันแยกย่อยได้ทั้งหมด 9 ลักษณะ

ส่วนเนื้อหา เป็นใจความหลักของเอกสารบรรยายเนื้อความของผู้เขียนตามเรื่องราวที่ต้องการสื่อสารเริ่มตั้งแต่คำว่า “ด้วย” ตามด้วยเนื้อความที่ต้องการบอกจนจบ พบการบอกวันเดือนปี

ทั้งหมดสองรูปแบบ เหตุที่มาของเรื่อง เป็นการอ้างถึงเอกสารสารฉบับก่อน อ้างถึงเหตุการณ์ต้นเรื่อง ส่วนรายละเอียดของเรื่องจะมีประเด็นเดียวหรือหลายประเด็นก็ได้ การบอกวัตถุประสงค์ของเรื่อง แยกออกเป็น เพื่อแจ้งให้ทราบ เพื่อแจ้งให้ดำเนินการ หรือเพื่อนำส่งไปบอกอื่น

ส่วนลงท้าย เป็นส่วนบอกข้อความลงท้ายซึ่งแสดงการเดินทางของเอกสาร แสดงความคาดหวังหรือความเคารพ แสดงว่ามีสำเนาฉบับอื่น หรือแสดงสิ่งที่ส่งมาด้วย และลงวันที่ออกเอกสาร แบบตัวเลขและเครื่องหมาย หรือแบบตัวอักษร และสุดท้าย ส่วนด้านหลัง เป็นการบันทึกของผู้รับเอกสาร โดยมีการสรุปสาระสำคัญของเรื่อง บอกชื่อผู้นำส่ง และบอกวันเดือนปีที่มาถึงของเอกสารนั้น ซึ่งส่วนสุดท้ายอาจไม่พบในบางฉบับ

รูปแบบอักษร อักษรวิธีที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

การศึกษาลักษณะลายมือที่พบ ผู้ศึกษานำอักษรในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช รัชกาลที่ 2-4 มาศึกษาด้านอักษรวิทยา โดยการเปรียบเทียบกันระหว่างสองลายมือที่พบคือ ลักษณะลายมือหวัดในสมุดไทยดำทั้งสองเล่ม เป็นการคัดลอกหรือทำสำเนา มีลักษณะหวัดอ่านยากเขียนอักษร รวมทั้งสระบางรูปติดเชื่อมกับตัวอักษร และลายมือบรรจงแกมหวัดในสามช่วงสมัยคือ รัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 เขียนด้วยดินสอดำรูปอักษรและสระมีลักษณะเอนไปด้านหลังเล็กน้อย ปลายอักษรและสระมีรูปทรงยาว เขียนอักษรบางรูปติดกัน ซึ่งพบในกระดาษเพลาทิ้งหมด ในลายมือบรรจงแกมหวัดมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่มากนัก แต่ระหว่างลายมือหวัดและลายมือบรรจงมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนทั้งองศาของการเขียน สันฐานของอักษร และการใช้เครื่องหมายประกอบการเขียน

รูปแบบอักษรที่ใช้คืออักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้รับอิทธิพลการเขียนจากราชสำนักสยามหรือกรุงเทพฯ มาใช้สำหรับการติดต่อราชการ ซึ่งได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ประเภทคือรูปพยัญชนะในเอกสารปรากฏรูปพยัญชนะไม่ครบทุกรูป เนื่องจากในบางรูปใช้ในคำที่จำกัดพบในไม่กี่คำเท่านั้น และหลายคำก็ใช้รูปคำแตกต่างจากปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่ามีความแตกต่างกันในลายมือหวัดและลายมือบรรจงแกมหวัด และแตกต่างกันเล็กน้อยในแต่ละช่วงรัชกาลรูปพยัญชนะที่พบทั้งหมดแบ่งออกเป็น ลายมือหวัดพบ 35 รูป ลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 2 พบ 30 รูป ลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 3 พบ 37 รูป และลายมือหวัดบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 4 พบ 40 รูป

รูปสระส่วนใหญ่ใช้ประสมกับรูปพยัญชนะต้นในการประกอบคำ จำนวนและรูปร่างของรูปสระมีความแตกต่างกันระหว่างลายมือหวัดและลายมือบรรจงแกมหวัด และคล้ายกันระหว่างรัชกาลที่ 1-4 จากการศึกษาพบว่ารูปสระที่ใช้มีจำนวนใกล้เคียงกันทั้งสองลายมือ คือ ลายมือหวัดพบ 26 รูป ลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 2 พบ 19 รูป ลายมือบรรจงแกมหวัดรัชกาลที่ 3 พบ 25 รูป

และลายมือบรรจงกรมหัวรัศกาลที่ 4 พบ 27 รูป การใช้รูปสระในลักษณะลายมือหัวรัศกาลนั้นโค้งมนตามรูปพยัญชนะ และมักใช้สลับกันในบางรูป

รูปเครื่องหมายแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ เครื่องหมายวรรณยุกต์ ใช้ประกอบรูปคำเพื่อกำกับให้อ่านออกเสียงวรรณยุกต์ที่แตกต่างกัน พบ 3 รูป คือ ไม้เอก ไม้โท และไม้จัตวา รูปเครื่องหมายกำกับเสียง ใช้ประกอบรูปคำเพื่อกำกับเสียงในลักษณะการแทนเสียงสระ การกำกับไม้ให้ออกเสียง หรือการกำกับให้ออกเสียงซ้ำ จากการเก็บข้อมูลพบ 7 รูป และรูปเครื่องหมายวรรคตอน ใช้ประกอบข้อความเพื่อความสะดวกในการอ่านโดยไม่มีผลต่อการออกเสียง ซึ่งรูปเครื่องหมายกำกับเสียงนั้นมีการใช้น้อยลงในลายมือบรรจงกรมหัวรัศกาลที่ 4 และรูปตัวเลขมีสัณฐานคล้ายเลขไทยในปัจจุบัน

อักขรวิธีที่ใช้ในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ลักษณะอักขรวิธีที่ใช้ในการเขียนใบบอกมีการใช้งานบางอย่างที่ไม่เหมือนกับอักขรวิธีในภาษาไทยปัจจุบัน เนื่องจากยังไม่มีเกณฑ์บังคับตายตัว เวลาอ่านจึงต้องพิจารณาตามบริบทของคำนั้นๆ โดยแบ่งการใช้อักขรวิธีที่แตกต่างจากปัจจุบันออกเป็น การใช้รูปพยัญชนะ การใช้รูปสระ และการใช้เครื่องหมาย

การใช้รูปพยัญชนะ พบการใช้รูปพยัญชนะเชื่อมต่อกันเป็นรูปพิเศษ โดยการเขียนเส้นหลังของรูปพยัญชนะตัวหน้าต่อเนื่องกับเส้นหน้าของรูปพยัญชนะตัวหลัง หรือเชื่อมต่อกับรูปสระ -a ในบางรูป รูปพยัญชนะหลายตัวเปลี่ยนไปเมื่อประกอบรูปสระ พบในรูปพยัญชนะ ศ ช ซ ษ ฌ ฝ พ รูปพยัญชนะต้น 1 รูป ประกอบรูปสระ 2 รูป เป็นการเขียนแบบลักษณะพิเศษในลายมือหัวรัศกาล พบในคำว่า “ในนี้” รูปพยัญชนะสะกดพยางค์หน้าเป็นพยัญชนะต้นพยางค์หลัง พบในกรณีที่มีการเขียนคำที่พยัญชนะสะกดพยางค์หน้าและพยัญชนะต้นพยางค์หลังอยู่ในมาตราเดียวกัน รูปพยัญชนะไทยซ้อนด้วยรูปพยัญชนะตัวเชิงอักษรขอม พบในรูปคำที่มีพยัญชนะ ซ เป็นตัวสะกด บางครั้งมีรูปพยัญชนะตัวเชิง ญ อักษรขอมซ้อนอยู่ใต้ตัวสะกด รูปพยัญชนะอื่นที่มีเสียงเดียวกันแทนรูปพยัญชนะต้น พบการใช้รูปพยัญชนะอื่นที่มีเสียงเดียวกันแทนรูปพยัญชนะอีกรูปหนึ่งในตำแหน่งพยัญชนะต้น รูปพยัญชนะต้นสลับเสียงกัน พบการใช้รูปพยัญชนะ ส สลับกับ ฉ ช รูปพยัญชนะ ฉ สลับกับ ช รูปพยัญชนะ ถ สลับกับ ท รูปพยัญชนะต้นเดี่ยวแทนรูปพยัญชนะต้นควบ พบการใช้รูปพยัญชนะ ก แทน กว ในคำว่า เกวียน รูปพยัญชนะต้น อย แทน ย พบการใช้รูปพยัญชนะต้นควบแทนพยัญชนะต้นเดี่ยว รูปพยัญชนะสะกดในมาตราเดียวกันแทนกันได้ และรูปพยัญชนะเคียงสระ พบการเขียนรูปพยัญชนะร่วมกับรูปสระในบางกรณีอย่างสม่ำเสมอและแตกต่างจากปัจจุบัน เช่น การใช้รูปพยัญชนะ อ หรือ ว เคียงสระอิ ในกรณีที่พยัญชนะต้นคือ ท และไม่มีตัวสะกด และการใช้รูปพยัญชนะ ย เคียงสระ ไ- หรือ ใ- ในบางรูปคำ

การใช้รูปสระ รูปสระบนทั้งลายมือหัวรัศกาลและเอกสารรัชกาลที่ 2-4 มักพบการเขียนที่ต่างจากปัจจุบันและสามารถใช้แทนกันได้ รูปสระ ฤ ฦ ฦ พบการใช้ 3 รูป คือ ฤ ฦ และ ฦ โดยพบใน

คำยืมภาษาต่างประเทศ เช่น คำว่าอังกฤษ ปฤษชา พบในคำไทยเพียงบางคำ คือ ลีท (ฤท) คือ (คฤ) หรือ (หฤ) รูป ร หัน พบการใช้สำหรับคำยืมจากสันสกฤต และพบในคำไทยเพียงคำเดียว คือ คำว่า “เข้ากัน” (เขากักร)

การใช้เครื่องหมาย พบการใช้รูปเครื่องหมายวรรณยุกต์เอก โท และพบรูปวรรณยุกต์ตรี ในคำยืมภาษามลายู มีลักษณะคล้ายเครื่องหมายกากบาท รูปเครื่องหมายกำกับเสียงพบเครื่องหมาย ฝนทอง มีลักษณะคล้ายรูปวรรณยุกต์เอก ใช้ในคำที่มีเสียงสระอะทั้งมีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด และใช้กำกับตัวสะกดเพื่อบอกว่าพยัญชนะข้างล่างหรือตัวต่อไปเป็นตัวสะกด เครื่องหมายฟันหนู ใช้เขียนบนพยัญชนะเพื่อแทนเสียงที่มีเสียงสระอะ จะมีหรือไม่มีรูปสระปรากฏก็ได้ ใช้เขียนบนพยัญชนะเพื่อแทนเสียงอ จะไม่มีหรือไม่มีรูปสระปรากฏก็ได้ ใช้เขียนบนพยัญชนะเพื่อแทนเสียงสระเออะจะมีหรือไม่มีรูปสระปรากฏ เครื่องหมายนิคหิต ใช้เขียนกำกับเสียง ในกรณีที่แทนเสียงสระโอะในกรณีที่มีตัวสะกดบนพยัญชนะต้น และแทนเสียงสระอ เครื่องหมายนิคหิตกำกับเสียงนั้นพบมากในช่วงก่อนรัชกาลที่ 4 เครื่องหมายไม้หันอากาศ ใช้ในคำที่มีสระอะและมีตัวสะกด รูปไม้หันอากาศบางครั้งคล้ายกับรูปไม้โท วางตำแหน่งบนพยัญชนะต้นแบบปัจจุบัน ในลักษณะลายมือหวัดต่างจะมีลักษณะการเขียนที่ต่างออกไป เครื่องหมายทัณฑฆาต ใช้เขียนบนรูปพยัญชนะเพื่อให้รู้ว่าไม่อ่านออกเสียง มักปรากฏในคำยืมจากภาษาบาลี-สันสกฤต และใช้กำกับรูปคำที่มีเสียงสั้นและมีรูปพยัญชนะ จ เพื่อบ่งบอกว่าเป็นตัวสะกด เครื่องหมายไม้ยมก ใช้กำกับพยางค์เพื่อซ้ำคำ ให้อ่านออกเสียงซ้ำ

รูปเครื่องหมายวรรณยุกต์อน พบการใช้เครื่องหมายฟองมัน ใช้ขึ้นต้นข้อความหรือขึ้นต้นเรื่อง รูปเครื่องหมายไปยาลน้อยหรืออังคั้นเดียว ใช้ละข้อความซึ่งเป็นที่รู้จักของคนโดยทั่วไปหรือใช้ประกอบตัวเลขเพื่อบอกวันเดือนปี เครื่องหมายโคมุตรเป็นเครื่องหมายสำหรับจบข้อความทั้งหมดมีสัญญาณที่แตกต่างกันในแต่ละลายมือ เครื่องหมายปีกกา ใช้เขียนแจกแจงหรือรวบรวมรายชื่อบุคคล สิ่งของ จำนวนสิ่งของ หรือข้อความในหมวดเดียวกัน และเครื่องหมายตีนครุหรือตีนกา พบใช้เพื่อแทรกข้อความเพิ่มเติมในลักษณะลายมือหวัด และใช้ประกอบการบอกวันเดือนปี บอกมาตรา น้ำหนัก เงิน

การใช้ภาษาในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช พบการใช้ภาษาถิ่นใต้ในใบบอก แบ่งออกเป็น การกลายเสียงสระ พบในคำประสมด้วยสระในภาษาถิ่นใต้ มีระดับต่ำกว่าคำประสมด้วยสระในภาษากลางหนึ่งระดับ การใช้พยัญชนะควบกล้ำในภาษาไทยถิ่นใต้นั้นสืบทอดมาจากภาษาไทยดั้งเดิม และยังปรากฏในภาษาถิ่นใต้พบการควบกล้ำ มร และ มล การตัดคำโดยมีหลักเกณฑ์ คือ คำ 2 พยางค์ ในภาษาถิ่นใต้ พยางค์หน้าประสมด้วยสระอะ ในแม่ ก กา ตัดออกเหลือแต่เพียงพยางค์หลัง และศัพท์ภาษาถิ่นใต้ซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะ บางคำเขียนคล้ายคำภาคกลางแต่อาจมีความหมายอื่นหรือคนละความหมายก็ได้

คุณค่าที่ปรากฏในเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช

คุณค่าในฐานะที่เป็นเอกสารต้นฉบับ เป็นเอกสารร่วมสมัยใช้ในการติดต่อสื่อสารระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับราชสำนักสยามจึงเป็นเอกสารต้นฉบับที่เก็บรวบรวมข้อมูลสำคัญคือ วิธีการติดต่อในสมัยโบราณระหว่างหัวเมืองกับกรุงเทพฯ ในการส่งไปยังปลายทางที่ต่างๆ มีระยะเวลาและวิธีการเดินทางที่แตกต่างกันไป บางครั้งเอกสารรวมส่งเป็นชุดเดียวเพื่อความสะดวก บุคคลสำคัญที่ปรากฏในใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าพระยาศรีธรรม (น้อยใหญ่) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ พบสถานที่สำคัญ คือ เมืองสงขลา เมืองไทรบุรี และเกาะหมาก

คุณค่าด้านสภาพบ้านเมืองและหัวเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้คนในเมืองนครศรีธรรมราชในเอกสารพบการประกอบอาชีพทำนา โดยเจ้าเมืองมีหน้าที่ตรวจสอบและรายงานไปที่กรุงเทพฯ ด้วยอาณาเขตที่กว้างและอาณาเขตที่ไม่แน่นอนเมืองนครศรีธรรมราช จึงมีปัญหาด้านเขตแดนกับเมืองใกล้เคียง และต้องดูแลเขตแดนของเมืองในการดูแลคือไทรบุรีด้วย ปัญหาด้านสงครามที่พบคือสงครามเมืองกลาง พ.ศ. 2352 และสงครามปรากฏเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2382 เมื่อเกิดปัญหาด้านต่างๆ จะมีการส่งเรื่องเหล่านั้นให้ผู้มีอำนาจช่วยพิจารณาตัดสิน เช่น ในกรณีพระยาพัทลุงกับเจ้าพระยานครฯ และด้วยที่เมืองนครศรีธรรมราชมีอาณาเขตติดทะเลมีการค้าขายจึงทำให้มีโจรผู้ร้ายทางเรือหรือโจรสลัด ดังนั้นเมืองนครศรีธรรมราชจึงต้องมีกองเรือเพื่อแก้ปัญหา

คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง พบการจัดการไพร่พลเรือนโดยวิธีการสักเลก ผูกขี้ข้อมือชาวจีนที่เข้ามาค้าขายหรือพักอาศัยอยู่ในเขตเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อมีสงครามชายฉกรรจ์จะถูกเกณฑ์ไปช่วยรบในสงครามนั้น การเก็บส่วยหรือภาษีเป็นการจัดการและนำรายได้เข้าสู่เมืองที่สำคัญ พบการทำส่วยรังนก ส่วยดีบุก อากรเตาสุรา ภาษีปากเรือ ภาษีไม้ เก็บเงินทางข้าว ส่วยผลกระวาน เกณฑ์ไม้รางปืน เก็บภาษีเกลือ และส่วยรง เมืองนครศรีธรรมราช มีหน้าที่ต้องบรรณาการพบการส่งดอกไม้ทองเงินพร้อมของราชบรรณาการต่างๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการส่งสิ่งของตามพระราชประสงค์ คือ วานรเผือก พระแสงขรรค์เหล็กลาย หีบถมหอยมุก ชั้นถมทาทอง เครื่องกาแพทาทอง มีการควบคุมและปราบปรามฝิ่นตามนโยบายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมืองนครศรีธรรมราชยังมีอำนาจหน้าที่พิเศษในการควบคุมเมืองไทรบุรี กลันตัน พบล่ามแปลภาษามลายู ล่ามภาษาจีน และหน้าที่ในการต่อเรือรบ

คุณค่าด้านเศรษฐกิจการค้าขาย สภาพเศรษฐกิจเมืองนครศรีธรรมราช สมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2399) เป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง พลเมืองมีอาชีพในทางการเกษตรเป็นหลัก พืชผลสำคัญคือ ข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทย แต่ยังมีได้ผลิตจนเป็นสินค้าออกสำคัญอย่างในสมัยหลัง เอกสารเมืองนครเป็นเอกสารก่อนสนธิสัญญาดังกล่าว แต่อยู่ในช่วงหลังสนธิสัญญาเบอร์นี (พ.ศ. 2369) ที่มีความสำคัญเกี่ยวกับการค้ากับอังกฤษ และก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศมากขึ้น และด้วยเมืองนครนั้นมีทำเลที่ดีเป็นเมืองท่าที่สำคัญ เป็นเมืองการค้าทั้งยังเป็นจุดจอดเรือที่สำคัญ พบการเข้ามาค้าขายของชาวจีนและชาวนูวอน และเป็นพื้นที่การเดินทางผ่านของพระราชสมภารที่พระมหากษัตริย์ส่งเงินไปซื้อของยังต่างประเทศ

คุณค่าด้านทรัพยากร มีทรัพยากรพืชพรรณที่สำคัญคือข้าว พบการปลูกข้าวทั้งในเมืองนครศรีธรรมราชและไทรบุรี มีการเก็บภาษีเกลือในไทรบุรี มีทรัพยากรรังนกที่อยู่บนเกาะต่างๆ มีไม้เคี่ยม ผลกระวาน ไม้จันทน์ ไม้กรักขริ ผาง ส่วนแร่มีดีบุกเป็นทรัพยากรที่สำคัญ

คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณี พบการประกอบประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ พระกฐิน ผูกพัทธสีมา สวดพระปริตร และพบการถวายข้าพระโยมสงฆ์ไว้ที่วัดเพื่อการศาสนา ส่วนศาสนาพราหมณ์ไม่พบการบันทึกการทำพิธีกรรม แต่พบการมีอยู่ของพราหมณ์ในรายการเกณฑ์เงินของเมืองนครศรีธรรมราช

คุณค่าด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศหลายทั้งด้านการค้าไทยกับอังกฤษในแหลมมลายูโดยเมืองนครศรีธรรมราช ได้จัดซื้อของที่เกาะหมากและสิงคโปร์อยู่เสมอ และยังมีพ่อค้าบรรทุกสินค้าจากเมืองนครศรีธรรมราช ไปขายยังสิงคโปร์ เมืองนครศรีธรรมราชเมื่อได้ควบคุมไทรบุรีและกลันตัน จึงมีหน้าที่รายงานราชการที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่ออาณาเขตและประเทศราชได้ และยังรวมไปถึงการสู้รบในยุโรปด้วย

การวิจัยเกี่ยวกับใบบอกพบงานวิจัยในปี 2564 มีผู้ศึกษาวิจัย คือ ชัชพลสิฐ ปาชนะ วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสารัตถะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427” และสาวิณี ขอนแก่น ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4” โดยศึกษาวิจัยเอกสารประทับตราประเภทอื่นรวมถึงใบบอก โดยมีขอบเขตเป็นเอกสารใบบอกจากประเทศราชของรัตนโกสินทร์ขณะนั้น คือ กัมพูชาและล้านนา ตามลำดับ แตกต่างจากงานวิจัยครั้งนี้ซึ่งศึกษาใบบอกจากหัวเมืองภายในอาณาจักรซึ่งควบคุมโดยกลาโหม และมีต่างประเทศมาเกี่ยวข้อง หัวเมืองนครศรีธรรมราชยังมีอำนาจดูแลเมืองประเทศราชฝ่ายมลายู คือ ไทรบุรี และกลันตัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน

ภายในใบบอกทั้งของกัมพูชา ล้านนา และนครศรีธรรมราช ลักษณะภายนอกปรากฏตราประทับบนใบบอก 3 ประเภทได้แก่ ประจําตำแหน่ง ตราประจําต่อ และตราประจําฉีก ประทับด้วยชาด ลวดลายเป็นรูปต่างๆ รูปตราลักษณะกลม ในใบบอกบอกเมืองนครฯ พบตราประทับที่ต่างจากงานวิจัยก่อนหน้าคือ พบตราประจําตัวเป็นลวดลายตัวอักษรยาวี รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาโดยรวมมีความคล้ายคลึงกัน ลักษณะภายใน สามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนลงท้าย โดยใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช ผู้วิจัยได้ศึกษาส่วนด้านหลังหรือบรรณนิทัศน์ ซึ่งส่วนนี้ทำให้ทราบถึง เนื้อหาโดยสรุป ระยะเวลาการเดินทาง ผู้ส่งเอกสาร และในส่วนนำโครงสร้างส่วนนำใบบอกนครศรีธรรมราชปรากฏถึง 8 โครงสร้าง ต่างจากงานวิจัยเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทยและกัมพูชาพบเพียง 5 โครงสร้าง

การบันทึกใบบอกทั้งกัมพูชา ล้านนา พบสามลักษณะลายมือ คือ ลายมือหวัด ลายมือบรรจงแกมหวัด และลายมือบรรจง ในส่วนของใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช พบสองลายมือคือ ลายมือหวัดและลายมือบรรจงแกมหวัด โดยทั้งหมดบันทึกลงบนกระดาษเพลาด้วยดินสอดํา ยกเว้นใบบอกกัมพูชาจะมีการเคลือบกระดาษก่อนเขียนและบันทึกด้วยเส้นหมึก

ใบบอกหรือหนังสือขุดที่ส่งมาจากหัวเมืองประเทศราชล้านนามีทั้งเขียนด้วยอักษรไทยและบางฉบับเขียนด้วยอักษรประจําท้องถิ่น หรือราชสำนักสยามเรียกอักษรที่ปรากฏในใบบอกที่ส่งมาจากหัวเมืองประเทศราชล้านนาว่า “อักษรลาว” เมื่อส่งมาถึงราชสำนักสยามจะต้องแปลเป็นอักษรไทยก่อนส่งให้เสนาบดีพิจารณา คล้ายกับใบบอกจากประเทศราชกัมพูชา ซึ่งมีทั้งใบบอกอักษรเขมร และใบบอกอักษรไทยซึ่งอาจเป็นสำเนาแปลต้นหนังสือที่มีไปมาในกัมพูชา หรือส่งจากกัมพูชามายังข้าราชการของไทยด้วย ต่างจากเมืองนครศรีธรรมราชบันทึกด้วยภาษาไทยทั้งหมด โดยมีบางฉบับเป็นสำเนาแปลจากภาษามลายูจากประเทศราชฝายใต้ ซึ่งเมืองนครศรีธรรมราชได้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการแปลก่อนที่จะส่งใบบอกสำเนาแปลนั้นมายังกรุงเทพฯ ทุกฉบับ

ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชด้านเนื้อหาที่พบโดยรวมสามารถแบ่งประเภทได้คล้ายคลึงกัน และด้านคุณค่าของเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราชมีประเด็นที่คล้ายกับประเทศราชล้านนา เช่น การห้ามขายฝิ่น มีการควบคุมล้านนาให้สืบและรายงานข้อราชการต่างๆ ไปยังราชสำนัก และทั้งล้านนา นครศรีธรรมราช และกัมพูชาต้องส่งต้นไม้ทองเงิน บรรณาการ ไปยังกรุงเทพฯ ตามกำหนดเสมอ

จากการศึกษารวมทั้งงานวิจัยในใบบอกล้านนาและกัมพูชาสรุปได้ว่า ใบบอกเป็นหนังสือราชการที่ส่งติดต่อกัน ระหว่างหัวเมืองภายในสยาม ระหว่างหัวเมืองในประเทศราช หรือส่งจากหัวเมืองมายังเมืองหลวง หรือส่งจากประเทศราชมายังกรุงเทพฯ เพื่อติดต่อราชการในด้านต่างๆ

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษาเอกสารใบบอกในหมวดพื้นที่ที่ปักชำได้ทั้งหมด ซึ่งการศึกษาทั้งหมดจะทำให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับการติดต่อระหว่างหัวเมืองกับราชสำนักสยามเพิ่มมากขึ้น
2. ขยายการศึกษาหนังสือตัวเขียน หมวดจดหมายเหตุ ทั้งประเภทใบบอกควบคู่ไปกับสารตรา ในพื้นที่ขอบเขตการศึกษาอื่นๆ ทั้งในเชิงพื้นที่และเนื้อหา เพื่อให้สามารถมองเห็นภาพรวมการตอบโต้ และเรื่องราวของอดีตที่สืบเนื่องมากขึ้น
3. เรื่องราวจากใบบอกหัวเมืองเป็นข้อมูลในอดีตของท้องถิ่นสามารถนำไปพัฒนาเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ด้านการศึกษาและการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในอนาคตได้

รายการอ้างอิง

หนังสือ

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **วันวารกาลเวลา แลนานาคักราช**. กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2546.

กรมศิลปากร. **100 ปี หอสมุดแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2548.

_____. **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2540.

_____. **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2325 – 2394 เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2561.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2530.

_____. “ถามมา ตอบไป.” **ศิลปากร** 45, 2 (มีนาคม-เมษายน 2545): 112-113.

_____. “หนังสือตัวเขียน.” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชาสารสนเทศลักษณะพิเศษ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วยที่ 1-5, 75-124**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547.

_____. “หนังสือประทับตรา.” ใน **ความขบถย้อนของอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี**, 149-163. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี, 2537.

ครอวิช เวลส์. **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี (สมเกียรติกุล) และยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4**. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครูสภา, 2548.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **เทศาภิบาล**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ตรี อมาตยกุล. “นครศรีธรรมราชสมัยกรุงศรีอยุธยา.” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช**, 187-202. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครุศรีธรรมราช, 2521.

น้อม อุปมัย. “นครศรีธรรมราชสมัยกรุงศรีอยุธยา.” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช**, 174-186. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครุศรีธรรมราช, 2521.

ประพนธ์ เรืองณรงค์. **ภาษาถิ่นใต้**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

- ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล. “สภาพเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย พ.ศ. 1762 หรือ 1781 ถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2398)” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2**, 176-186 พิมพ์ครั้งที่ 2. นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2552.
- เปรมจิต ชนะวงศ์. “ภาษาถิ่นนครศรีธรรมราช.” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3**, 70-89 พิมพ์ครั้งที่ 2. นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2552.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. **พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พ.ศ. 2550**. กรุงเทพฯ: มาย มีเดีย, 2551.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตสถาน เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550.
- สมโชติ อ๋องสกุล. “ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับหัวเมืองใกล้เคียงศึกษาเฉพาะกรณีความสัมพันธ์ทางการปกครองระหว่างนครศรีธรรมราชกับปัตตานี.” ใน **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2**, 283-293. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2552.
- สมมตอมรพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545.
- สำนักหอสมุดแห่งชาติ. **คู่มือสำรวจ จัดทำ รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณประเภทคัมภีร์โบราณและหนังสือสมุดไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2563.
- _____. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จุลศักราช 1171 – 1174**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2562.
- _____. **ประชุมประกาศตราประจำตำแหน่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2546.
- อคิน รพีพัฒน์. **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2314-2416**. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดยประกายทอง สิริสุข และ พรรณี ฉัตรพลรักษ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.
- องค์การค้ำของคุรุสภา. **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.
- Duciana Duranti. **Diplomatics: New Uses for Old Science**. London: The Scarecrow Press, Inc., 1988.

วิทยานิพนธ์

คณิงนิจ จันทรภักดิ์. “ลักษณะอักษรและอักษรวิธียุคในพุทธศตวรรษที่ 24 ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

ชัชพิสิฐ ปาชนะ. “การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสัณฐานของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564.

ณพล พรประศาสน์สุข. “จารึกและเอกสารไทยสมัยอยุธยา : การศึกษาเชิงอักษรวิทยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

ธนโชติ เกียรติถนอม. “การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.

ประติรพ พรหมบุตร. “การศึกษาวรรณกรรมเรื่องฉันทน์ตาคอก อักษรไทยย่อ ฉบับวัดบ้านแลง จังหวัดระยอง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2563.

ประพนธ์ เรื่องณรงค์. “พระวรวงศ์ วรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

ปรีศนิภรณ์ พลายนก. “การศึกษาสัณฐานและการใช้ภาษาทางการทูตในพระราชสาส์นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564.

พรชัย นาคสีทอง. “การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2540.

รัตนา พันธุ์สุริย์ฉาย. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโคบุตร, วรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

- วนิดา พิเศษพงษา. “ไกรสิทธิ์ วรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดชุมพร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.
- วราภรณ์ โตศิริ. “การศึกษา “ใบจุ่ม” เอกสารทางราชการของอาณาจักรล้านช้าง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.
- สาวิณี ขอนแก่น. “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1 - 4.” วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564.
- โสรัถยา สังข์ทอง. ““พญาหงส์” วรรณกรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.
- อภิวัน เชื้อไทย. “อักษรวิธีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- อรพรรณ สิ้นศิริมานะ. “การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : เอกสารชุดกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสารภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- อรุณี อัดตนาถวงษ์. “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.
- อิงอร สุพันธุ์วณิช. “วิวัฒนาการอักษรและอักษรวิธีไทย.” รายงานผลการวิจัยทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

เอกสารต้นฉบับตัวเขียน

- “คำบอกเจ้าพระยาศรียะ ว่าได้รับหนังสือพระยาไทรว่ากองทัพเมืองนครฯ พัทลุง ได้มารับแขกที่กบดแตกหนีไป.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอขาว. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 31. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวน ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพจับครวเมืองไทรที่หลบซ่อนอยู่ในป่า ได้ 25 คน มอบให้หลวงภุมขมนตรีคุมนำส่งด้วยแล้ว.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 142. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงยกกระบัตร เรื่องให้นายสม บังหมาทำโต๊ะรายาหลง คุมแขกเมืองไทรเข้ามา 135 คน แล้วหนีไป 16 คน.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 154. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเจ้าพระยานครฯ ถึงหลวงทิพยอักษรให้นำกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องปลุกทำเนียบคอยรับเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 196. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ได้ส่งหนังสือสัญญาฉบับแผนที่เขตแดนเมืองไทรเป้ไทรแดนเมืองอังกฤษเข้ามา.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 135. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงเจ้าพระยานครฯ ว่าซึ่งพระยากันตัน มีหนังสือขอกองทัพช่วยนั้น พระยานครฯ ได้ให้คนไปฟังราชการที่เมืองกันตันแล้วแต่ยังไม่ได้บอกข่าวประการใด.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 110. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- ใบบอกเจ้าอุปราชเจ้าราชวงศ์เมืองหลวงพระบาง. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือโบราณ 1 ผูก. อักษรไทยน้อย. ภาษาไทยอีสาน. เส้นจาร. ฉบับลานดิบ. ม.ป.ส., จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426). เลขที่ 75.
- “ใบบอกตัญญูเดหัว เจ้าเมืองสตูล ถึงเจ้าคุณแม่ทัพอนุญาตให้ไปรับครวแขกที่ตกค้างอยู่เมืองนครฯ รวม 14 ครว จำนวน 68 คน กลับคืนไปเมืองสตูล.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 141. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกน้ำฝน เจ้าพระยานครฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครฯ บอกรายงานน้ำฝนต้นข้าว.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1216 (พ.ศ. 2397). เลขที่ 140. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

- “ใบบอกพระพรหมภิบาล มาเมืองไทร พระยาไทรเกณฑ์ให้พระพรหมภิบาลไปรักษาเมืองสตูล และให้หลวงอิทธิสงครามไปรักษาเมืองปลิด และได้ความว่าอายโตะมะโด้คุมไพร่ไปตีเมืองตานีได้ช้าง 9 เชือก และว่าพระยาไทรให้คนเอาช้างไปเมืองนครฯ.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 130. หมวดจดหมายเหตุ ร. 3.
- “ใบบอกพระยานครฯ ได้ส่งไม้ฟันจันทนา 100 ท่อน ไม้ฟันกรักซี่ 100 ท่อนในการพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388). เลขที่ 153. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกพระยานครฯ ถึงจมื่นสมุหพิมานเรื่องเตรียมเรือสำหรับจะรับพระอินทวิชัยหรือพระอภัยนุราช จะเข้ามากรุงเทพฯ.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388). เลขที่ 147. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกพระยานครฯ ถึงจมื่นสมุหพิมานเรื่องส่งดอกไม้ทองเงินตึบเงินอากรเตาสูรา เงินภาษีไม้ผล กระวาน ฟันไม้จันทนาไม้กรักซี่ และบอกน้ำฝนต้นข้าว.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388). เลขที่ 146. หมวดจดหมายเหตุ ร. 3.
- “ใบบอกพระยานครฯ ถึงพระยาอัครมหาเสนาบดี กรมกลาโหมว่าด้วยแต่งให้หมื่นจางคุมต้นไม้เงินทอง และเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388). เลขที่ 148. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกพระยานครฯ พระยาศรีธรรมโศกราช ถึงจมื่นสมุหพิมานให้นำเสนอนาฯ พณฯ กรมนาให้ขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสาส์นเสนาฯ กับหมื่นจางคุมเงินค่านาลงมาส่ง.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392). เลขที่ 125. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกพระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี ถึงหลวงทิพย์อักษรแจ้งเรื่องเจ้าพระยานครฯ ถึงอภัยกรรม.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 158. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกพระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง ถึงหลวงทิพย์อักษรเสมียนตรา เรื่องส่งคนเมืองนครฯ ขึ้นไปให้พระยาไทร.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 152. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกพระยาอภัยพิพิธ เมืองพัทลุง ถึงหลวงทิพย์อักษรให้นำเสนองเจ้าคุณแม่ทัพพระเสน่หามนตรีส่งเลิกที่เกณฑ์จากเมืองนครฯ ส่งยังเมืองพัทลุงได้รับไว้แล้ว.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 228. หมวดจดหมายเหตุ ร.

3.

“ใบบอกพระศรีราชสงครามถึงหลวงทิพย์อักษรให้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ เรื่องเลิกเมืองนคร ๆ เมืองพัทลุงที่เกณฑ์ไปทัพเมืองไทรลอบหนีไปอยู่ที่เมืองไชยาและครัวแขกเมืองไทร เมืองตรัง เมืองละงู ลอบหนีไปอยู่เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง และตะกั่วป่า.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 175. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องทำส่วยรังนก.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 188. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องส่งหนังสือส่วยรังนกและผ้าขาวเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 187. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องให้เสด็จเสนามาทำราชการอยู่เมืองปสิส.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 190. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงพระยารัตนโกษาเรื่องส่งหนังสือของพระยาไทรบุรี และหนังสือพระยากลับตันเข้ามากับเรื่องชำระฝิ่นเถื่อนที่เมืองนครฯ เมืองสงขลา และพัทลุง.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 192. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี ถึงหลวงทิพย์อักษรด้วยเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 122. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงเจ้าคุณแม่ทัพเรื่องข้อความที่ได้คิดกับพระยากลับตันที่เมืองสงขลานั้น พระยากลับตันรับรองว่าจะจัดให้เสร็จภายใน 5-6 ศกหน้า.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 171. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงนายสุริวิชัย ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพ ตอบตราสั่งว่าได้ส่งหนังสือตงกุอาสันแล้ว ตงกุอาสันว่าพอบ้านเมืองเป็นปกติแล้วจะเข้ามาเฝ้า.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 176. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ ถึงพระยาอภัยพิพิธ บอกส่งคนไปใช้ในราชการทัพเมืองไทร.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382).

เลขที่ 172. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ บอกลงเรือ 2 ลำ ส่งเรือจีน เรือพายส่งคนหนักกองทัพเมืองไทร.”
หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382).

เลขที่ 168. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกพระเสน่หามนตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา.
อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 167. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

“ใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องต่อเรือรบใช้ในการศึก.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา.
อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1185 (พ.ศ. 2366). เลขที่ 2. หมวดจดหมายเหตุ ร.2.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรื่องส่งวานรเผือกมาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุด
แห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่
157. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกรื่องส่วยดีบุกเมืองนครฯ และรื่องส่งเงินแทน
ดีบุก.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ.
2399). เลขที่ 156. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกลงค่าปากเรือภาษีไม้กระดาน.” หอสมุดแห่งชาติ.
กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 153. หมวด
จดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกลงเงินอากรรังนก จำนวน 3,500 เทริยญ.”
หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399).
เลขที่ 155. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกลงลูกเรือญวนทางเรือต่อลูกขุน ณ ศาลา.”
หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399).
เลขที่ 154. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกรื่องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินส่ง
ส่วยดีบุกและส่งไม้รางปืน.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.
จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 159. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกลงหีบถมยาทาทองหอยมุกมา
ทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ.
1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 158. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกรายงานน้ำฝนต้นข้าว.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา.
อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 168. หมวดจดหมายเหตุ ร.

4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องตนกุยาโกย ตนกูโยโส น้องพระยาไทรบุรี ไปเรียนหนังสือภาษาอังกฤษที่เมืองสิงห์โปรา.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 167. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องพระยาไทรบุรีส่งพระราชทรัพย์ผู้นำเงินไปซื้อของในเมืองบังกลาเทศ กลับมาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 172. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องรายงานน้ำฝนต้นข้าว.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 166. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งขันถมและเครื่องกาแพทาทองที่ต้องพระราชประสงค์.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 170. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งคำแปลหนังสือพระยาไทรรายนามูดาที่ไปอยู่มูเกมปะดังตะหะมาว่าไม่สบายใจ.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 161. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานทำกำปั่นใหญ่เพื่อปราบโจรสลัด.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 171. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินปีจีน จำนวน 1,605 เหรียญมาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 173. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งพระแสงขรรค์เหล็กลายลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 165. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งพวกญวนที่เรือถูกลมพัดลงมากรุงเทพฯ.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 164. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งรงค์ส่วยมาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาชเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 163. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

- “ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งสิ่งของที่ต้องพระราชประสงค์มาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 162. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.
- “ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งอากรตีบุงและผลกระวานเมืองนครฯ.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 169. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.
- “ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ ผู้สำเร็จราชการ บอกเรื่องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงิน และเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าฯ ถวาย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 160. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.
- “ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครฯ บอกเรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองทางเมืองไทร เกาะหมาก.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1216 (พ.ศ. 2397). เลขที่ 141. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.
- “ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพขุนชัยเสนาหลบหนีราชการ ตามจับได้จำตรวนไว้ และกล่าวโทษพระยาพัทลุงว่ารับเอาตัวขุนชัยเสนาไปเสีย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 181. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายเดช นายปาน ถือนั่งสืบบอกแจ้งราชการเมืองไทรและเมืองเกาะหมาก.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 182. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายปานคุมแขกมากับเรือเงินกาวและให้นายโตคุมมากับเรือเงินเต็ก รวม 56 คน.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 180. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายปานคุมเงินเหรียญ 1080 เหรียญเข้ามาด้วย.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 183. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลาง เมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383). เลขที่ 176. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.
- “ใบบอกเมืองนครฯ บอกเรื่องส่งเงินสลัดที่ตระเวนจับมาได้ทางเรือ.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจายเพลลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399). เลขที่ 174. หมวดจดหมายเหตุ ร.4.

“ใบบอกหลวงรามพิไชย ปลัดเมืองนครฯ ถึงหลวงทิพย์อักษร ให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพได้รับกระบือ 141 ตัวครบจำนวนแล้ว และตัดไม้เขี้ยวมบรรทุกเรืออยู่ได้มากน้อยเท่าใดจะบอกกว่าที่หลัง.” หอสมุดแห่งชาติ. กระจดาษเพลา. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382). เลขที่ 181. หมวดจดหมายเหตุ ร.3.

ศุภอักษรเจ้ามรินทร์เมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1245. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือโบราณ 1 ผูก. อักษรไทย น้อย. ภาษาไทยอีสาน. เส้นจาร. ฉบับลานดิบ. ม.ป.ส., จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426). เลขที่ 76.

“สำเนาใบบอก เรื่องส่งพม่าที่จับได้เข้ามากรุงเทพฯ.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอขาว. จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352). เลขที่ 2. หมวดจดหมายเหตุ ร.2.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก ตารางรายละเอียดไปบอกเมืองนครศรีธรรมราชเรียงลำดับตามวัน

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ชม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
1.	วันพฤหัสบดี ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 4 ปีมะเส็ง เอกศก (พ.ศ. 2951)	1171/2	ไปบอกพระยานครฯ เรื่อง ส่งพมาทังได้เข้ามากรุงเทพฯ	11.2	34	ไทย/ดินสอ	55 หน้า	บันทึกในสมุดไทย ค่ำ หนา 2 ชม.
2.	วันศุกร์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 11 ปีมะแม เบญจศก (พ.ศ. 2366)	1185/2	ไปบอกเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องแต่งเรือรบใช้ในกาทัพศึก	36	34	ไทย/ดินสอ ค่ำ	12	
3.	วันศุกร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 3 ปีถนเอกศก (พ.ศ. 2381)	3.1 1201/171	ไปบอกพระเสนาทมนตรี เมืองนครฯ ถึงเจ้าคุณแม่ทัพเรื่องข้อความที่ได้ติดกับพระยากลันตันที่เมืองสงขลานั้น พระยากลันตันรับรองว่าจะจัดให้เสร็จภายใน 5-6 ศกหน้า	34.3	104.6	ไทย/ดินสอ ค่ำ	40	
		3.2 1201/176	ไปบอกพระเสนาทมนตรี เมืองนครฯ ถึงนายสุริวิชัย ให้นำเสนोज้าคุณแม่ทัพ ตอบตราสั่งว่าได้ส่งหนังสือทงนทูลกันแล้ว ตนทูลว่าพอบ้านเมืองเป็นปกติแล้วจะเข้ามาเฝ้า	35.5	38	ไทย/ดินสอ ค่ำ	12	
		3.3 1201/192	ไปบอกพระเสนาทมนตรี ถึงพระยารัตนโกษาเรื่องส่งหนังสือของพระยาไทรบุรี และหนังสือพระยากลันตันเข้ามาเกี่ยวกับเรื่องชำระฝิ่นเดือนที่เมืองนครฯ เมืองสงขลา และพัทลุง	34.7	70.2	ไทย/ดินสอ ค่ำ	27	

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ซม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
9.	วันอาทิตย์ แรม 5 ค่ำ เดือน 7 ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/110	ใบบอกเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงเจ้าพระยาณรงค์ วาซึ่งพระยากลับัน มีหนังสือขอกองทัพช่วยนั้น พระยาณรงค์ ได้ให้คนไปฟังราชการที่เมืองกลับันแล้วแต่ยังไม่ได้ออกข่าวประกาศใด	40	464	ไทย/ดินสอดำ	174	
10	วันพุธ แรม 8 ค่ำ เดือน 7 ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/130	ใบบอกพระพรหมภิบาล มาเมืองไทร พระยาไทรภณทให้พระพรหมภิบาลไปรักษาเมืองสตูล และให้หลวงอิทธิสงครามไปรักษาเมืองปัลลิต และได้ความว่าอายุโศกมะโศกไม่พริ้งไปดีเมืองตานีได้ช่าง 9 ซ็อก และว่าพระยาไทรให้คนเอาช้างไปเมืองนครฯ	41	38.3	ไทย/ดินสอดำ	15	
11.	วันศุกร์ แรม 2 ค่ำ เดือน 8 ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	11.1 1201/167 11.2 1201/168	ใบบอกพระเสนาหมื่นตรี เมืองนครฯ เรื่องส่งช่างทอง 8 คน ใบบอกพระเสนาหมื่นตรี เมืองนครฯ บอกส่งเรือ 2 ลำ ส่งเรือเงิน เรือพายส่งคนหนีกองทัพ เมืองไทร	38	34.2	ไทย/ดินสอดำ	11	
12.	วันพุธ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 8 8 ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/172	ใบบอกพระเสนาหมื่นตรี เมืองนครฯ ถึงพระยาอภัยพิพิธ บอกส่งคนไปใช้ในราชการทัพเมืองไทร	38	30.2	ไทย/ดินสอดำ	9	
13.	วันศุกร์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 8 ทศมาส ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/154	ใบบอกขุนต่างตาเมืองนครฯ ถึงหลวงยกกระบัตร เรื่องให้นายสม บังหมาทำโต๊ะรายหลัง คุณแขกเมืองไทรเข้ามา 135 คน แล้วหนีไป 16 คน (ในราชการทัพเมืองไทร)	23.6	48.2	ไทย/ดินสอดำ	18	

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/ เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ซม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/ หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
14	วันพุธ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 8 ทศมาส ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/228	ใบบอกพระยาอภัยพิพิธ เมืองพัทลุง ถึงหลวงพิทยอักษรให้นำเสนอลูกคุณ แม่ทัพพระสมุหมนตรีส่งเลิกที่เกณฑ์จากเมืองนครฯ ส่งยังเมืองพัทลุง ได้รับไว้แล้ว	34.3	28.8	ไทย/ดินสอด ดำ	9	
15.	วันศุกร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ทศมาส ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/175	ใบบอกพระศรีราชสงครามถึงหลวงพิทยอักษรให้นำขึ้นกราบเรียนเจ้าคุณ แม่ทัพใหญ่ เรื่องเลิกเมืองนครฯ เมืองพัทลุงที่เกณฑ์ไปทัพเมืองไทรลอบหนี ไปอยู่ที่เมืองเขยาศและครัวแขกเมืองไทร เมืองตรัง เมืองลุง หลบหนีไปอยู่ เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง และตะกั่วป่า	39	161	ไทย/ดินสอด ดำ	56	
16.	วันอาทิตย์ แรม 9 ค่ำ เดือน 8 ทศมาส ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/152	ใบบอกพระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง ถึงหลวงพิทยอักษรเสียดรา เรื่อง ส่งคนเมืองนครฯ ขึ้นไปให้พระยาไทร (ในราชการทัพเมืองไทร)	35	78	ไทย/ดินสอด ดำ	86	
17.	วันอังคาร ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 10 ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	1201/181	ใบบอกหลวงรามพิทย ไปถึงเมืองนครฯ ถึงหลวงพิทยอักษร ให้นำเสนอลูก คุณแม่ทัพที่ได้รับกระบือ 141 ตัวครบจำนวนแล้ว และตัดไม้เขียนบรรทุกเรือ อยู่ได้มากน้อยเท่าใดจะบอกมาทีหลัง	39.2	40	ไทย/ดินสอด ดำ	14	
18.	วันพฤหัสบดี แรม 3 ค่ำ เดือน 10 ปีกุนเอก ศก (พ.ศ. 2382)	1201/142	ใบบอกขุนต่างตางเมืองนครฯ ถึงหลวงเมือง เมืองหลังสวน ให้นำเสนอลูก คุณแม่ทัพจับครัวเมืองไทรที่หลบซ่อนอยู่ในป่า 10 ได้ 25 คน มอบให้ หลวงรักษามนตรีคุมให้นำส่งตัวแล้ว	39.6	31.4	ไทย/ดินสอด ดำ	11	

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ซม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
19.	วันพฤหัสบดี แรม 14 ค่ำ เดือน 5 ปีชวดโทศก (พ.ศ. 2382)	19.1 1202/181	ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพขุนชัยเสนา	38.3	43.5	ไทย/ดินสอดำ	16	
			หลบหนีราชการ ตามจับได้จำตรวนไว้ และกล่าวโทษพระยาพิฑูวงศ์รับเอาตัวขุนชัยเสนาไปเสีย					
			ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายเดช นายปาน ถือบงส์บอกรับราชการเมืองไทรและเมืองเกาะหมาก					
			ใบบอกเมืองนครฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นายปานคุมเงินเหรียญ 1080 เหรียญ เข้ามาด้วย					
			ใบบอกพระเสนาหมมนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องให้เสด็จเสนาทำการราชการอยู่เมืองบิลส					
20.	วันศุกร์ แรม 13 ค่ำ เดือน 3 ปีชวดโทศก (พ.ศ. 2382)	1202/187	ใบบอกพระเสนาหมมนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องส่งหนังสือร้อยรังกและส่งผ้าขาวเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย	37.1	50	ไทย/ดินสอดำ	12	
			ใบบอกพระเสนาหมมนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องทำสาวรังก					
21.	วันจันทร์ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 4 ปีชวดโทศก (พ.ศ. 2382)	1202/188	ใบบอกพระเสนาหมมนตรี ถึงนายศรีวิชัย เรื่องทำสาวรังก	36.1	52.2	ไทย/ดินสอดำ	19	
22.	วันพฤหัสบดี แรม 13 ค่ำ เดือน 5 ปีชวดโทศก (พ.ศ. 2382)	22.1 1202/176	ใบบอกเมืองนครฯ บอกที่ตำบลปากลาวที่เป็นพรมแดนกับเมืองกลาง เมืองพังงา ขอให้ขึ้นกับเมืองนครฯ ตามเดิม	34	95	ไทย/ดินสอดำ	39	

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/ เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ซม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/ หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
23.	วันศุกร์ แรม 12 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็ง สัปดาห์ที่ ๑๖ (พ.ศ. 2387)	22.2 1202/180	ใบบอกเมื่อขุนครุฑฯ ถึงนายศรีวิชัยให้นำเสนอเจ้าคุณแม่ทัพให้นำยบายานคุม แขกมากับเรือเงินกาและให้นายโตคุมมากับเรือเงินเด็ก รวม 56 คน	38.5	35.2	ไทย/ดินสอด ดำ	12	
		23.1 1207/146	ใบบอกพระยานครฯ ถึงจมนสมุทพินานเรื่องส่งตอกไม่ทองเงินดิบบุกเงิน อากรเตาสู่รา เงินภาษีมี ผลกจะวาน ฟินไม่จับหนามาไม่กักขี และบอก นำฝนต้นข้าว	35.7	28.4	ไทย/ดินสอด ดำ	10	
		23.2 1207/147	สำเนาบอกบอกพระยานครฯ ถึงจมนสมุทพินานเรื่องเตรียมเรือสำหรับจะ รับพระอินทวิชัยหรือพระอภัยนุราชจะเข้ามากรุงเทพฯ	35.6	35.8	ไทย/ดินสอด ดำ	12	
		23.3 1207/148	สำเนาบอกบอกพระยานครฯ ถึงพระยาอัครมหาเสนาบดี กรมกลาโหมว่า ด้วยแต่ให้หมื่นจันจันคุมต้นไม้เงินทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามา พูดแก่กล้าฯ ถวาย	35	45.5	ไทย/ดินสอด ดำ	17	
		23.4 1207/153	สำเนาบอกบอกพระยานครฯ ได้ส่งไม้พินเงิน 100 ทอน ไม่พินกรกขี 100 ทอนในกรมพระราชวังทวนเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นอับสรสุดาเทพ	35.5	57	ไทย/ดินสอด ดำ	20	
24.	วันพฤหัสบดี แรม 4 ค่ำ เดือน 3 ปีมะแม นพศก (พ.ศ. 2389)	1209/135	ใบบอกเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ได้ส่งหนังสือสัญญาฉบับแผนที่เขตแดน เมืองไทรบุรีไพรแดนเมืองอังกฤษเข้ามา	36.5	80	ไทย/ดินสอด ดำ	17	ทะเบียน หอสมุด แห่งชาติ เป็น จ.ศ. 1201

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/ เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ซม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/ หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
25.	วันอาทิตย์ แรม 8 ค่ำ เดือน 5 ปีระกาเอกศก (พ.ศ. 2391)	1211/125	ใบบอก พระยาศรีธรรมโศกราช ถึงจางมณฑปพินนังให้นำเสนอบอกฯ พจนกรมนา ให้ขุนศรีมงคลข้าหลวง ขุนราชสวัสดิ์เสนาทักกับหมื่นจางขันจะคุมเงินค่านางมาส่ง	35.9	30.9	ไทย/ดินสอดำ	9	
26.	วันพฤหัสบดี แรม 4 ค่ำ เดือน 8 ปีชาลศก (พ.ศ. 2397)	26.1 1216/140 26.2 1216/141	สำเนาบอกน้ำฝน เจ้าพระยามนตรีฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครฯ บอก รายงานน้ำฝนต้นข้าว สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนตรีฯ บอกเรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองทางเมืองไทร เกาะหมาก	35.5	51	ไทย/ดินสอดำ	18	
27.	วันอาทิตย์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 4 ปีมะโรงจัญญ์ ศก (พ.ศ. 2398)	27.1 1218/153 27.2 1218/155 27.3 1218/157 27.4 1218/164 27.5 1218/165 27.6 1218/166	สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราชฯ บอกส่งค่างปาก เรือภาษีไม้กระดาน สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราชฯ บอกส่งเงินอกร รับนก จำนวน 3,500 เกรียย สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราชฯ บอกเรื่องส่ง วานรเผือกมาทูลเกล้าฯ ถวาย สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนตรีศรีฯ บอกเรื่องส่งพวกญวนที่ เรือกลุมพัดลงมากรุงเทพฯ สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนตรีศรีฯ บอกเรื่องส่งพระแสง ขรรค์เหล็กกลางมาทูลเกล้าฯ ถวาย สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนตรีศรีฯ บอกเรื่องรายงานน้ำฝน ต้นข้าว	35.5 35.5 35.6 35.6 35.5 35.4 35.4 34.9	46.6 222.5 46.6 35.8 39.8 73.8 50.2 74.6	ไทย/ดินสอดำ ไทย/ดินสอดำ ไทย/ดินสอดำ ไทย/ดินสอดำ ไทย/ดินสอดำ ไทย/ดินสอดำ ไทย/ดินสอดำ ไทย/ดินสอดำ	15 91 15 11 13 27 17 27	

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/ เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ซม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/ หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
28.	วันพฤหัสบดี แรม 9 ค่ำ เดือน 4 ปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. 2398)	27.7 1218/169	สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกเรื่องสงครามศึกบุก และผลกรรวามเมืองนครฯ	35.5	35.2	ไทย/ดินสอด ดำ	11	
		28.1 1218/154	สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกส่งลูกเรือ ยวนทางเรือต่อลูกขุน ณ ศาลา	35.4	38	ไทย/ดินสอด ดำ	12	
		28.2 1218/156	สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช บอกเรื่องส่วย ตบูกเมืองนครฯ และเรื่องส่งเงินแทนตบูก	35.3	75	ไทย/ดินสอด ดำ	27	
		28.3 1218/158	สำเนาหนังสือบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการ บอกส่งที่บถมยาพาทของหม่อมมาตุลเกล้าฯ ถวาย	35.5	43	ไทย/ดินสอด ดำ	12	
		28.4 1218/159	ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการบอกเรื่องส่ง ดอกไม้ทองดอกไม้มเงินส่งส่วยตบูกและส่งไม้รางปืน	35.3	38.8	ไทย/ดินสอด ดำ	12	
		28.5 1218/160	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ ผู้สำเร็จราชการ บอกเรื่องส่ง ดอกไม้ทองดอกไม้มเงิน และเครื่องราชบรรณาการมาตุลเกล้าฯ ถวาย	35.5	42.8	ไทย/ดินสอด ดำ	14	
		29.1 1218/161	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งคำแปลหนังสือพระ ยาไพเราะรายมุดที่ไปอยู่กรมเปดตั้งตะหมะว่าไม่สบายใจ	35.5	223	ไทย/ดินสอด ดำ	86	
		29.2 1218/162	ใบบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งสิ่งของที่ต้องพระพรราช ประสงค์มาตุลเกล้าฯ ถวาย	36	52.5	ไทย/ดินสอด ดำ	17	
		29.3 1218/163	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยานครศรีฯ บอกเรื่องส่งรงค์สวมาตุลเกล้า ฯ ถวาย	35.6	29.2	ไทย/ดินสอด ดำ	8	

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ศักราช/ เลขที่	รายละเอียด	ขนาด(ซม.)		อักษร/เส้น	บรรทัด/ หน้า	หมายเหตุ
				กว้าง	ยาว			
		29.4 1218/167	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรศรีฯ บอกเรื่องตบผูกโยก ตบผูกโยส น้องพระยาไทรบุรี ไปเรียนหนังสือภาษาอังกฤษที่เมืองสิงห์บุรี	57.3	35.6	ไทย/ดินสอด ดำ	20	
		29.5 1218/168	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรศรีฯ บอกรายงานนำฝนต้นข้าว	35.2	66.7	ไทย/ดินสอด ดำ	24	
		29.6 1218/170	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรศรีฯ บอกเรื่องส่งขันทมและเครื่อง กาแพททาทองที่ต่อพระราชนครศรีฯ	35.5	48.4	ไทย/ดินสอด ดำ	15	
		29.7 1218/171	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินแทนการเกณฑ์ แรงงานทำกักปืนใหญ่เพื่อปราบโจรสลัด	35.4	35.1	ไทย/ดินสอด ดำ	68	
		29.8 1218/172	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรศรีฯ บอกเรื่องพระยาไทรบุรีส่งพระ ราชทรัพย์ผู้มาเงินไปซื้อของในเมืองบังกลาเทศ กลับมาผูกเกล้าฯ ถวาย	35.7	55.2	ไทย/ดินสอด ดำ	18	
		29.9 1218/173	สำเนาบอกเมืองนครฯ เจ้าพระยามนทรศรีฯ บอกเรื่องส่งเงินขึ้น จำนวน 1,605 เหรียญผูกเกล้าฯ ถวาย	35.6	81.6	ไทย/ดินสอด ดำ	29	
		29.10 1218/174	สำเนาบอกเมืองนครฯ บอกเรื่องส่งเงินสลัดที่ตระเวนจับม้าได้ทางเรือ	35.5	209	ไทย/ดินสอด ดำ	81	

ภาคผนวก ข ตารางผู้ส่ง-รับเอกสาร

ลำดับ	คำกราข/เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
1.	1171/2	เจ้าพระยาศรีธรรมโศก		แม่ทัพใหญ่		วันพฤหัสบดี เดือน 4 ขึ้น 11 ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก (พ.ศ. 2351)		คัดลอกฉบับ สมุดไทยจาก ใบออกทั้งหมด 7 ฉบับ
		ราช (พัฒน์)						
		ขุนอินอักษร		ขุนพญาญา				
		ขุนอินอักษร		ขุนพญาญา				
		หมื่นสนิท		ขุนราชสมบัติ, ขุนไชยภักดีทองลาด, ขุนไชยภักดีทองลาด, ขุนทิพขุนนายมหาดเล็กเกลี้ยกล่อม, ขุนศรีสงครามปลัดด่าน, นายรักทอง, นายกศ				
		หมื่นสนิท	ขุนศรีอาญา ขุนพิทย	ขุนพรหมนายที่เวียงสระ, ขุนไชยเดชนายที่ฉวางท่าซ, นายสิงนายสัง ผู้ว่าราชการลำพูน, ขุนทิพภักดีนายที่ละมะ, ขุนศรีสวัสดิ์นายที่พมดง,				

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
2.	1185/2	เจ้าพระยาศรัทธาธรรม โตศกราช (พัฒน์)	ขุนศรีอาญา	ขุนชนรมิแกบ้านที่ ตะพาน				
		เจ้าพระยาศรัทธาธรรม โตศกราช (น้อย)		นายหมวดกองข้าง				
				*พญา แม่ทัพใหญ่				
3.	3.1 1201/171	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	นายเพชร นายคง	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย	วันศุกร์ เดือน 11 ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะแมเบญจ ศก (พ.ศ. 2366)		
		พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	นายเพชร นายคง	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย	วันศุกร์ เดือน 3 ขึ้น 4 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2381)		วันจันทร์ เดือน 3 แรม 13 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2381)
		พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง), นายถนายนาวเร มหาเดเล็ก (น้อยเอียด)	นายเพชร นายคง	พระรัตนโกษา เจ้ากรมพระ คลังสินค้า				
4.	1201/141	ตงกูเดทว่า	พระสุนทรนุรักษ์	พระรัตนโกษา		วันอาทิตย์ เดือน 4 ขึ้น 12 ค่ำ ปีกุนเอก ศก (พ.ศ. 2381)		วันศุกร์ เดือน 5 ขึ้น 1 ค่ำ ปีกุนเอก ศก (พ.ศ. 2381)
		ผู้ว่าราชการเมืองสตูล	ผู้ช่วยรักษา การเมืองสงขลา					

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
5.	1201/31	เจ้าพระยาศรัทธาธรรมมา โตศกราช (น้อย)		เจ้าพระยาอัครมหา เสนาบดีฯ สมุหพระ กลาโหม (ดิศ บุนนาค)		วันอาทิตย์ เดือน 5 แรม 8 ค่ำ ปีกุนเอก ศก (พ.ศ. 2381)		คัดลอกลงบน สมุดไทยจาก ใบออกทั้งหมด 2 ฉบับ
		เจ้าพระยาศรัทธาธรรมมา โตศกราช (น้อย)	นายศรีคง	เจ้าพระยาอัครมหา เสนาบดีฯ สมุหพระ กลาโหม (ดิศ บุนนาค)		วันจันทร์ เดือน 5 แรม 9 ค่ำ ปีกุนเอก ศก (พ.ศ. 2381)		
6.	1201/196	เจ้าพระยาศรัทธาธรรมมา โตศกราช (น้อย)	พระมหามนตรี (น่าจะหมายถึงพระ เสนามนตรี น้อย กลาง)	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ (ทัต บุนนาค)	หลวงทิพอักษร เสมียนตรา	วันศุกร์ เดือน 6 ขึ้น 6 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2381)	วันเสาร์ เดือน 6 ขึ้น 14 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2381)	
7.	1201/122	พระเสนทามนตรี (น้อยกลาง)	หลวงอินทร	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ (ทัต บุนนาค)	หลวงทิพอักษร เสมียนตรา	วันศุกร์ เดือน 7 ขึ้น 4 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	วันศุกร์ เดือน 7 ขึ้น 11 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	
8.	1201/158	พระยาพิฑูง (น้อยใหญ่) พระเสนทามนตรี (น้อยกลาง)	หลวงอินทร	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ (ทัต บุนนาค)	หลวงทิพอักษร เสมียนตรา	วันอาทิตย์ เดือน 7 ขึ้น 6 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	วันศุกร์ เดือน 7 ขึ้น 11 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
9.	1201/110	เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระกลาโหม (ดิศ บุนนาค)	ขุนสารวัตรญวน	เจ้าพระยาวราخينทรานิติฯ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาจางวางพระคลังสินค้า (ทัต บุนนาค)		วันอาทิตย์ เดือน 7 แรม 5 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	วันพุธ เดือน 8 แรม 4 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	
10	1201/130	พระพรหมธมธิบาล	พระรักรัชราช	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ (ทัต บุนนาค)	หลวงทิพอักษร เสมียนตรา	วันพุธ เดือน 7 แรม 8 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	วันเสาร์ เดือน 7 แรม 11 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	
11.	11.1	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	นายปาน	คุณแม่ทัพใหญ่	หลวงทิพอักษร	วันอังคาร เดือน 8 แรม 13 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	วันอังคาร เดือน 8 แรม 13 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	
	1201/167							
12.	11.2	*พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	*นายปาน	หลวงทิพอักษร	เสมียนตรา	วันศุกร์ เดือน 8 แรม 2 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	วันศุกร์ เดือน 8 แรม 2 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	
	1201/168							
	1201/172	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	หมื่นรักศิริย, นายแก้ว	พระยาอภัยพิริย (น้อยใหญ่)		วันเสาร์ เดือน 8 ทศมาส ขึ้น 6 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	วันเสาร์ เดือน 8 ทศมาส ขึ้น 11 ค่ำ ปีกุนเอกศก	

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
13.	1201/154	ขุนต่างตา	นายแดง	ยกกระบัตรเมือง สงขลา		วันศุกร์ เดือน 8 ทุติย สาธ ขึ้น 8 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	วันอาทิตย์ เดือน 8 ทุติยสาธ ขึ้น 10 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	
14	1201/228	พระยาอภัยพิพิธ (น้อยใหญ่)	หมื่นรักเกียรติ	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ (ทัต บุนนาค)	หลวงพิทักษ์ เสมียนตรากรม พระกลาโหม	วันพุธ เดือน 8 ขึ้น 13 ค่ำ ทุติยสาธ ปี กุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	วันอาทิตย์ เดือน 8 ทุติยสาธ ขึ้น 15 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	
15.	1201/175	พระศรีราชสงคราม ภักดีปลัด, พระราชทาน จิตต์ช่วยราชการ, หลวงพิไชยภักดี ยกกระบัตร	หลวงนา เมืองไชยา	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ (ทัต บุนนาค)	หลวงพิทักษ์ เสมียนตรากรม พระกลาโหม	วันศุกร์ เดือน 8 ขึ้น 15 ค่ำ ทุติยสาธ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	วันจันทร์ แรม 15 ค่ำ เดือน 8 ทุติย สาธ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	
16.	1201/152	พระยาอภัยพิพิธ พระยาพัลลภ	ขุนปลัดกรมสนม ซ้าย	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ (ทัต บุนนาค)	หลวงพิทักษ์ เสมียนตรากรม พระกลาโหม	วันอาทิตย์ เดือน 8 ทุติยสาธ แรม 9 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	วันอังคาร เดือน 8 ทุติยสาธ แรม 10 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)	

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
17.	1201/181	หลวงรามพิไชยปลัด		เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ (ทัต บุนนาค)	หลวงทิพอักษร เสมียนตรากรม พระกลาโหม	วันอังคาร เดือน 10 ขึ้น 2 ค่ำ ปีกุนเอกศก (พ.ศ. 2382)		
18.	1201/142	ขุนต่างตา	เจระละ	เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ (ทัต บุนนาค)	หลวงเมือง เมืองหลังสวน	วันพฤหัสบดี เดือน 10 แรม 3 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	วันศุกร์ เดือน 10 แรม 4 ค่ำ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2382)	
19.	19.1	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	นายคง	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย			
	1202/181		นายทองเดช					
	19.2	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	นายคง	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย			
	1202/182		นายทองเดช					
19.3	1202/183	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	นายคง	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย			
	1202/183		นายทองเดช					
19.4	1202/190	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	นายคง	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย			
20.	1202/187	พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง)	ขุนชำนาญ	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย	วันศุกร์ เดือน 3 แรม 13 ค่ำ ปีมืดโทศก (พ.ศ. 2382)	วันเสาร์ แรม 6 ค่ำ เดือน 4 ปีชวดโท ศก (พ.ศ. 2382)	

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
21.	1202/188	พระเสนาหามนตรี (น้อยกลาง)	ขุนชำนาญ	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย	วันจันทร์ เดือน 4 ขึ้น 9 ค่ำ ปชวดโทศก (พ.ศ. 2382)		
22.	22.1 1202/176	พระเสนาหามนตรี (น้อยกลาง)	นายปาน	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย	วันพฤหัสบดี เดือน 5 แรม 13 ค่ำ ปีชวดโทศก (พ.ศ. 2382)		
	22.2 1202/180	พระเสนาหามนตรี (น้อยกลาง)	นายปาน	*เจ้าคุณแม่ทัพ (ทัต บุนนาค)	นายศรีวิชัย			
23.	23.1 1207/146	พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)		เจ้าพระยาอัครมหา เสนาธิบดี ฯ สมุทกลาโหม (ดิศ บุนนาค)	จมื่นสมุทพิमान			
	23.2 1207/147	พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)		เจ้าพระยาอัครมหา เสนาธิบดี ฯ สมุทกลาโหม (ดิศ บุนนาค)	จมื่นสมุทพิमान			
	23.3 1207/148	พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)		เจ้าพระยาอัครมหา เสนาธิบดี ฯ สมุทกลาโหม (ดิศ บุนนาค)	*จมื่นสมุท พิमान	วันศุกร์ เดือน ๕ แรม 12 ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก (พ.ศ. 2387)		

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
	23.4 1207/153	พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)		เจ้าพระยาอัครมหา เสนาธิบดี ฯ สมุหกลาโหม (ดิศ บุนนาค)	*จมีนสมุห พิมาน	วันศุกร์ เดือนยี่ แรม 12 ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก (พ.ศ. 2387)		
24.	1201/135 (ที่ถูกต้อง คือ 1209)	พระยาศรีธรรมโกศกราช (น้อยกลาง)		เจ้าพระยาอัครมหา เสนาธิบดี ฯ สมุหพระกลาโหม (ดิศ บุนนาค)	*จมีนสมุห พิมาน	วันพฤหัสบดี เดือน 3 แรม 4 ค่ำ ปีมะแม นพศก (พ.ศ. 2389)		
25.	1211/125	พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	หมื่นเจ้าธานี	*เจ้าพระยาอัครมหา เสนาธิบดี ฯ สมุหกลาโหม (ดิศ บุนนาค)	จมีนสมุหพิมาน	วันอาทิตย์ เดือน 5 แรม 8 ค่ำ ปีมะกา เอกศก (พ.ศ. 2391)		
26.	26.1 1216/140	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)		พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร	วันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 4 ค่ำ ปีมะคศก (พ.ศ. 2397)		
	26.2 1216/141	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)		พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร			
27.	27.1 1218/153	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสีท หมื่นณเรน	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร	วันอาทิตย์ เดือน 4 ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. 2398)		

ลำดับ	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
	ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
27.2 1218/155	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสิทธิ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร	วันอาทิตย์ เดือน 4 ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. 2398)		
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสิทธิ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสิทธิ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสิทธิ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสิทธิ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสิทธิ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นสิทธิ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
28.1 1218/154	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นชำนาญ หมื่นทิพ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร	วันพฤหัสบดี เดือน 4 แรม 9 ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. 2398)		
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นชำนาญ หมื่นทิพ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นชำนาญ หมื่นทิพ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
28.2 1218/156	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นชำนาญ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นชำนาญ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
28.3 1218/158	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นชำนาญ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นทิพ	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพินนวยเวร			

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
29.	28.4 1218/159	เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	หมื่นชานี หมื่นทิพ	สมเด็จพระเจ้า บรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)	ขุนชาญสมบัติ	วันพฤหัสบดี เดือน 4 แรม 9 ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. 2398)		
	28.5 1218/160	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	หมื่นชานี หมื่นทิพ	พลหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร			
	29.1 1218/161	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นจิตรภักดี	พลหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร			
	29.2 1218/162	เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	หมื่นจิตรภักดี	เจ้าพระยาบรมมหา พิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)	ขุนชานสมบัติ	วันจันทร์ เดือน 7 แรม 12 ค่ำ ปี มะโรงอัฐศก (พ.ศ. 2399)		
	29.3 1218/163	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	หมื่นจิตรภักดี	พลหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร	วันพฤหัสบดี เดือน 7 ขึ้น 9 ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. 2399)		
29.4 1218/167	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นจิตรภักดี	พลหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร				
29.5 1218/168	เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นจิตรภักดี	พลหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพ้นนายเวร				

ลำดับ	ศักราช/ เลขที่	การส่งเอกสาร		การรับเอกสาร		วันที่ส่งเอกสาร	วันที่รับเอกสาร	หมายเหตุ
		ผู้ออกเอกสาร	ผู้นำส่ง	ผู้รับ	รับผ่าน			
29.6 1218/170	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร	วันพฤหัสบดี เดือน 7 ขึ้น 9 ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก (พ.ศ. 2399)			
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
29.7 1218/171	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นจิตรภักดี หมด	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	สิทธิสงคราม	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
29.8 1218/172	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
29.9 1218/173	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
29.10 1218/174	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				
	เจ้าพระยาศรัทธมราช (น้อยกลาง)	*หมื่นจิตรภักดี	พณหัวเจ้าท่าน ลูกขุน ณ ศาลา	ออกพันนายเวร				

* คือไม่ปรากฏชื่อในเอกสารโดยตรง

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล

นรรวิชญ์ มีชัย

วุฒิการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผลงานตีพิมพ์

นรรวิชญ์ มีชัย และทรงธรรม ปานสกุณ. อักษรวิธีของอักษรไทยสมัย
รัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2-4 จากเอกสารใบบอกเมืองนครศรีธรรมราช. ในรวม
บทความวิชาการการประชุมวิชาการบัณฑิตศึกษาระดับชาติ ครั้งที่ 14.
กรุงเทพฯ, 6-7 มิถุนายน 2567. H14-H23.

